

Investește în oameni!

Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013

Sorin-Cristian Ailincăi

Trăind cu morții.

Înmormântări în așezările de la

începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru

Minerva

II. *Fontes archaeologici*

1.

Sorin-Cristian Ailincăi

Trăind cu morții/ Living with the dead

Series *Minerva*

Comitet științific

Ioan Bolovan, Constantin Bungău, Gheorghe Cliveti, Dorin C. Domuța, Nicolae Edroiu, Rudolf Gräf, Coriolan Horațiu Opreanu, Leonard Orban, Șerban Papacostea, Ioan-Aurel Pop, Vasile Pușcaș, Victor Spinei, Ioan Marian Țiplic, Alexandru Vulpe

Comitet editorial

Dan Aparaschivei, Alina Bădulescu, Radu Băjenaru, Adina Boroneanț, Ion Cârja, Ileana Căzan, Eugen Ciurtin, Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Sabin Adrian Luca, Loránd Lajos Mádly, Andi Mihalache, Zeno Karl Pinter, Anca Popescu, Alexandru Simon, Sorin Șipoș, Vlad Vintilă Zirra

Secțiuni

- I. *Homines et mores* (editor Ovidiu Cristea)
- II. *Fontes archaeologici* (editor Radu Băjenaru)
- III. *Acta europaea* (editor Dorin C. Domuța)
- IV. *Collectanea* (editor Andi Mihalache)

Editor

Alexandru Simon

DTP și redacție

Alexandru-Bogdan Bud, Oana Mihaela Tămaș

Titluri apărute:

Minerva, I. *Homines et mores*.

1. Alexandru-Bogdan **Bud**, *Limitele loialității dinastice: Iosif al II-lea și românii din Transilvania în Epoca Modernă* (2015), 336 p.
2. Bogdan **Mateescu**, *Recensământul și administrația publică în Țara Românească. Studiu de caz și documente de arhivă despre recensământul Țării Românești inițiat în 1837* (2015), 300 p.

Minerva, II. *Fontes archaeologici*.

1. Sorin-Cristian **Ailincăi**, *Trăind cu morții. Inmormântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru* (2015), 218 p.
2. Vlad-Ștefan **Cărăbiși**, *Forme de habitat și fenomen funerar în Oltenia în cea de a doua epocă a fierului (secolele IV a. Chr-I p. Chr)* (2015), 176 p.

Minerva, III. *Acta europaea*.

1. Melania-Gabriela **Ciot**, *Idiosyncrasies and Interculturalism in Foreign Policy Decision-Making* (2015), 170 p.
2. Livia **Magina**, *La periferia Europei Centrale: studii privind Banatul medieval și premodern* (2015), 120 p.
3. Cosmin **Onofrei**, *Expansiune, societate și religie: Orientalii din Asia Mică în Dacia Romană* (2015), 130 p.
4. Vlad-Andrei **Lăzărescu**, *Locuirea în Transilvania din ultimele decenii ale provinciei Dacia și până la prăbușirea „imperului” hunic (250-450)* (2015), 258 p.

Minerva, IV. *Collectanea*.

1. *Istorie, cultură, cunoaștere*, editor Ion **Cârja** (2015), 172 p.
2. *Oameni și comunități în jurul Carpaților*, editor Ioan Marian **Țiplic** (2015), 202 p.
3. *Structuri, reprezentări, identități*, editor Dan **Aparaschivei** (2015), 418 p.

Sorin-Cristian AILINCĂI

***Trăind cu morții.
Înmormântări în așezările de la începutul epocii
fierului
între Balcani, Tisa și Nistru***

***Living with the dead.
Burials in Early Iron Age settlements
between
the Balkans, Tisza and Dnestr***

**Academia Română
Centrul de Studii Transilvane
Cluj-Napoca
2015**

Lucrare sprijinită prin proiectul *MINERVA– Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală*, finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, Axa prioritară nr. 1. *Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere*, Domeniul major de intervenție 1.5. *Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării*, prin contractul POSDRU 159/1.5/S/137832.

Sorin-Cristian Ailincăi. Muzeograf (din 2001) și ulterior cercetător (din 2004) în cadrul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale *Gavrilă Simion* din Tulcea. Absolvent al Universității București, Facultatea de Istorie (1997-2001). Masterat în Istorie Veche și Arheologie (2001-2003) în cadrul aceleiași facultăți. În perioada 2003-2009 a urmat studiul de doctorat în cadrul Universității *Alexandru Ioan Cuza* din Iași, teza sa intitulată *Începuturile epocii fierului în Dobrogea* obținând distincția *Magna cum laude*. Autor a peste 90 de lucrări științifice (cărți, cataloage, articole, recenzii, rapoarte) și participant la peste 30 de campanii arheologice. Expert în Registrul Arheologilor din România, din anul 2013.

Coperta

Craniul individului 11.9-1 descoperit în situl de la Enisala-*Palanca*, 2013 (foto Mihai Constantinescu). *Complexul 11-9* de la Enisala-*Palanca* (foto Aurel Stănică).

© **Sorin-Cristian Ailincăi**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ailincăi, Sorin-Cristian

Trăind cu morții. Inmormântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistrul Sorin-Cristian Ailincăi. – Cluj-Napoca: Editura Academia Română.

Centrul de Studii Transilvane. 2015.

218 p.

Bibliogr.

ISBN 978-606-8694-12-2

94(498.2)

Volumul a fost tipărit cu sprijinul financiar al Direcției Județene pentru Cultură Tulcea

CUPRINS

Cuvânt înainte

I. INTRODUCERE	11
Problematika	11
Epoca și spațiul	11
Istoricul cercetării	18
II. CATALOGUL DESCOPERIRILOR	25
1. Alba Iulia–Recea, jud. Alba, România	25
2. Babadag–Cetățuie, jud. Tulcea, România	26
3. Baciú– <i>strada Nouă</i> , jud. Cluj, România	37
4. Balmazújváros– <i>Tömöri-tanya II</i> , jud. Hajdú-Bihar, Ungaria	37
5. Berettyóújfalú– <i>Nagybócs-dűlő</i> , jud. Hajdú-Bihar, Ungaria	38
6. Biharkeresztes– <i>Láncos-major</i> , jud. Hajdú-Bihar, Ungaria	38
7. Brăila– <i>Brăilița</i> , jud. Brăila, România	39
8. Bucu– <i>Pochină</i> , com. Bucu, jud. Ialomița, România	39
9. Capidava– <i>La Bursuci</i> , com. Topalu, jud. Constanța, România	44
10. Debrecen– <i>Józsa, Józsa</i> , jud. Hájdu-Bihar, Ungaria	45
11. Enisala– <i>Palanca</i> , com. Sarichioi, jud. Tulcea, România	46
12. Garvăn– <i>Mlăjitul Florilor</i> , com. Jijila, jud. Tulcea, România	66
13. Gomolava, Vojvodina, Serbia	68
14. Hajdúdorog– <i>Szállásfölközép</i> , jud. Hajdú-Bihar, Ungaria	72
15. Hligeni– <i>La șanț</i> , raionul Șoldănești, Republica Moldova	72
16. Jijila– <i>Cetățuie</i> , com. Jijila, jud. Tulcea, România	81
17. Jurilovca– <i>Orgame</i> , com. Jurilovca, jud. Tulcea, România	82
18. Karanovo, provincia Sliven, Bulgaria	88
19. Lazuri– <i>Lubi Tag</i> , jud. Satu Mare, România	89
20. Lomačinci, raionul Secureni, regiunea Cernăuți, Ucraina	89
21. Mediaș– <i>Cetate</i> , jud. Sibiu, România	89
22. Medzany, districtul Prešov, Slovacia	90
23. Neporotovo, raionul Secureni, regiunea Cernăuți, Ucraina	90
24. Niculițel– <i>Cornet</i> , com. Niculițel, jud. Tulcea, România	93
25. Novi Sad– <i>Klisa</i> , Vojvodina, Serbia	101
26. Novi Sad– <i>ADECO</i> , Vojvodina, Serbia	101
27. Novosel'skoe II– <i>Teraphont</i> , raionul Reni, regiunea Odessa, Ucraina	101
28. Nyírmada– <i>Vályogvető</i> , jud. Vásárosnamény, Ungaria	104
29. Nyíregyháza – Oros – <i>Mega Üzleti ark</i> , jud. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria ..	104
30. Nyíregyháza– <i>Roszrétszóló</i> , jud. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria	106
31. Orlovka– <i>Kartal II</i> , raionul Reni, regiunea Odessa, Ucraina	107
32. Ostrovul Corbului, com. Hinova, jud. Mehedinți, România	108
33. Pusztataskony– <i>Ledence</i> , jud. Jasz-Nagykun-Szolnok, Ungaria	110
34. Rákóczifalva– <i>Bagi-föld 8/A</i> , jud. Jász-Nagykun-Szolnok, Ungaria	112

35. Rapoltu Mare– <i>Măgura Uroiului</i> , com. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara, România ..	112
36. Rasova– <i>Malul Roșu</i> , jud. Constanța, România	113
37. Reci– <i>Telek</i> , com. Reci, jud. Covasna, România	114
38. Revărsarea– <i>Dealul Tichilești</i> , Isaccea, jud. Tulcea, România	114
39. Saharna– <i>Dealul Mănăstirii</i> , raionul Rezina, Republica Moldova	115
40. Saharna Mare, raionul Rezina, Republica Moldova	118
41. Satu Nou– <i>Valea lui Voicu</i> , com. Oltina, jud. Constanța, România	120
42. Sava Conevo, provincia Varna, Bulgaria	124
43. Siliștea– <i>Conac</i> , jud. Brăila, România	124
44. Svilengrad, provincia Haskovo, Bulgaria	125
45. Șimleu Silvaniei– <i>Observator</i> , jud. Sălaj, România	133
46. Somotor, districtul Trebišov, Slovacia	133
47. Suceveni– <i>Stoborăni</i> , jud. Galați, România	133
48. Tămăoani– <i>Piscul</i> , com. Frumușița, jud. Galați	139
49. Tărtăria– <i>Podul Tărtăriei</i> , com. Săliște, jud. Alba	139
50. Tătărauca Nouă, com. Tătărauca Nouă, rn. Donduioșeni, Rep. Moldova	141
51. Teleac, com. Ciugud, jud. Alba, România	142
52. Tiszabő– <i>Galamb-dűlő</i> , jud. Jász-Nagykun-Szolnok, Ungaria	144
53. Vlaha– <i>Pad</i> , com. Săvădisla, jud. Cluj, România	145
III. ANALIZA DESCOPERIRILOR	147
Introducere	147
Deficiente de cercetare si publicare	149
Descoperiri incerte	149
Locul depunerii	150
Tipuri de amenajări / contexte	150
Observații privind starea de reprezentare a defuncțiilor	152
Tipuri de amenajări vs. starea de reprezentare a indivizilor	154
Date referitoare la numărul indivizilor depuși	155
Date privind poziția și orientarea defuncțiilor	157
Observații privind existența unor posibile ritualuri ce însoțeau depunerea defuncțiilor în așezări	160
Manipularea resturilor umane	163
IV. OBSERVAȚII ANTROPOLOGICE	165
Categoriile de vârstă și sex	165
Statura indivizilor	168
Patologie osoasă și dentară	168
Date ADN	174
V. CONCLUZII	175
REZUMAT	185
ABREVIERI	193
BIBLIOGRAFIE	195

SUMMARY

Author's note

I. INTRODUCTION	11
Problematics	11
Space and Age	11
State of research	17
II. CATALOGUE OF FINDS	25
1. Alba Iulia– <i>Recea</i> , Alba county, Romania	25
2. Babadag– <i>Cetățuie</i> , Tulcea county, Romania	26
3. Baciú– <i>strada Nouă</i> , Cluj county, Romania	37
4. Balmazújváros– <i>Tömöri-tanya II</i> , Hajdú-Bihar county, Hungary	37
5. Berettyóújfalú– <i>Nagybócs-dűlő</i> , Hajdú-Bihar county, Hungary	38
6. Biharkeresztes– <i>Láncos-major</i> , Hajdú-Bihar county, Hungary	38
7. Brăila– <i>Brăilița</i> , Brăila county, Romania	39
8. Bucu– <i>Pochină</i> , Ialomița county, Romania	39
9. Capidava– <i>La Bursuci</i> , Constanța county, Romania	44
10. Debrecen– <i>Józsa, Józsa</i> , Hajdú-Bihar county, Hungary	45
11. Enisala– <i>Palanca</i> , Tulcea county, Romania	46
12. Garvăn– <i>Mlăjitul Florilor</i> , Tulcea county, Romania	66
13. Gomolava, Vojvodina, Serbia	68
14. Hajdúdorog– <i>Szállásfölközép</i> , Hajdú-Bihar county, Hungary	72
15. Hligeni– <i>La șanț</i> , Șoldănești district, Republic of Moldova	72
16. Jijila– <i>Cetățuie</i> , Tulcea county, Romania	81
17. Jurilovca– <i>Orgame</i> , Tulcea county, Romania	82
18. Karanovo, Sliven province, Bulgaria	88
19. Lazuri– <i>Lubi Tag</i> , Satu Mare county, Romania	89
20. Lomačinci, Secureni district, Cherniutsi region, Ukraine	89
21. Mediaș– <i>Cetate</i> , Sibiu county, Romania	89
22. Medzany, Prešov district, Slovakia	90
23. Neporotovo, Secureni district, Cherniutsi region, Ukraine	90
24. Niculițel– <i>Cornet</i> , Tulcea county, Romania	93
25. Novi Sad– <i>Klisa</i> , Vojvodina, Serbia	101
26. Novi Sad– <i>ADECO</i> , Vojvodina, Serbia	101
27. Novosel'skoe II– <i>Teraphont</i> , Reni district, Odessa region, Ukraine	101
28. Nyírmada– <i>Vályogvető</i> , Vásárosnamény county, Hungary	104
29. Nyíregyháza– <i>Oros–Mega Üzleti ark</i> , Szabolcs-Szatmár-Bereg county, Hungary	104
30. Nyíregyháza– <i>Roszrétszőlő</i> , Szabolcs-Szatmár-Bereg county, Hungary	106
31. Orlovka– <i>Kartal II</i> , Reni district, Odessa region, Ukraine	107
32. Ostrovul Corbului, Mehedinți county, Romania	108
33. Pusztataskony– <i>Ledence</i> , Jász-Nagykun-Szolnok county, Hungary	110
34. Rákóczifalva– <i>Bagi-föld 8/A</i> , Jász-Nagykun-Szolnok county, Hungary	112

35. Rapoltu Mare– <i>Măgura Uroiului</i> , Hunedoara county, Romania	112
36. Rasova– <i>Malul Roșu</i> , Constanța county, Romania	113
37. Reci– <i>Telek</i> , com. Reci, Covasna county, Romania	114
38. Revărsarea– <i>Dealul Tichilești</i> , Tulcea county, Romania	114
39. Saharna– <i>Dealul Mănăstirii</i> , Rezina district, Republic of Moldova	115
40. Saharna Mare, Rezina district, Republic of Moldova	118
41. Satu Nou– <i>Valea lui Voicu</i> , Constanța county, Romania	120
42. Sava Conevo, Varna province, Bulgaria	124
43. Siliștea– <i>Conac</i> , Brăila county, Romania	124
44. Svilengrad, Haskovo province, Bulgaria	125
45. Șimleu Silvaniei– <i>Observator</i> , Sălaj county, Romania	133
46. Somotor, Trebišov district, Slovakia	133
47. Suceveni– <i>Stoborăni</i> , Galați county, Romania	133
48. Tămăoani– <i>Piscul</i> , Galați county, Romania	139
49. Tărtăria– <i>Podul Tărtăriei</i> , Alba county, Romania	139
50. Tătărauca Nouă, Donduioșeni district, Republic of Moldova	141
51. Teleac, Alba county, Romania	142
52. Tiszabő– <i>Galamb-dűlő</i> , Jász-Nagykun-Szolnok county, Hungary	144
53. Vlaha– <i>Pad</i> , Cluj county, Romania	145
III. ANALYSES OF FINDS	147
Introduction	147
Deficiencies of publication and research	149
Uncertain finds	149
Place of deposition	150
Types of structures / contexts	150
Observations on the state of representation of the dead	152
Types of structures v. state of representation	154
Number of the deposited individuals	155
Position and alignment of the dead	157
Observations on the existence of possible rituals accompanying the deposition of the dead inside settlements	160
Manipulation of human remains	163
IV. ANTHROPOLOGICAL OBSERVATIONS	165
Age and sex categories	165
Stature of the individuals	168
Pathology	168
DNA analysis	174
V. CONCLUSIONS	175
ABSTRACT	185
ABBREVIATIONS	193
BIBLIOGRAPHY	195

CUVÂNT ÎNAINTE

Prezenta lucrare reprezintă rezultatul cercetărilor finanțate prin proiectul „**MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală**”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. În toată această perioadă (mai 2014 – septembrie 2015) m-am bucurat de susținerea colegilor din cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București – dr. Vlad Vintilă Zirra, dr. Anca-Diana Popescu și dr. Radu Băjenaru, cărora le mulțumesc și cu această ocazie.

Ideea studierii acestui fenomen funerar complex, pe spațiul cuprins între Balcani, Nistru și Tisa a venit din necesitatea extrapolării situației deja documentate la începutul epocii fierului, la Dunărea de Jos¹. Departate de a avea pretenția „elucidării” enigmei înmormântărilor în așezări, prezenta lucrare se dorește a fi un punct de plecare spre viitoare dezbateri și abordări pluridisciplinare, care să pătrundă dincolo de evidența uneori translucidă a clasicelor baze de date.

Subiectul înmormântărilor în așezări nu este o preocupare personală nouă. Interesul pentru această categorie de descoperiri mi-a fost câștigat odată cu cercetarea și publicarea complexului cu oseminte umane din nivelul precolonial de la *Orgamé* (com. Jurilovca, jud. Tulcea)². Din acest motiv aș dori să mulțumesc doamnei Mihaela Mănucu-Adameșteanu care mi-a acordat această șansă, dar mai ales lui Nicolae Mirițoiu care m-a ghidat de-a lungul timpului cu mult profesionalism și răbdare în studierea acestui fenomen funerar.

Gânduri de recunoștință se îndreaptă și spre profesorii mei, acad. Alexandru Vulpe, prof. univ. Attila László și dr. Ion Motzoi-Chicideanu de îndrumarea cărora am beneficiat atât pe parcursul studiilor universitare și postuniversitare, cât și ulterior. Același sprijin necondiționat l-am avut și din partea cercetătorilor Gavrilă Simion, Gabriel Jugănar și Florin Topoleanu, responsabili ai săpăturilor arheologice de la Babadag³, Enisala⁴ sau Niculițel⁵, la care am participat în studenție și la începutul carierei mele de arheolog.

În egală măsură trebuie să mulțumesc și bunului meu prieten Mihai Constantinescu (Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” din București) care m-a ajutat pe tot parcursul prezentului demers, atât prin sfaturi foarte utile, cât și prin efectuarea analizei antropologice pentru o serie de oseminte provenite din situri precum Niculițel⁶, Bucu⁷, Enisala⁸, Suceveni⁹ sau Saharna¹⁰.

În vederea elaborării acestui lucrări am efectuat un stagiul de documentare la biblioteca laboratorului AOrOc, UMR8546 CNRS-ENS, *Archéologie et Philologie d’Orient et d’Occident* din Paris unde am beneficiat de sprijinul și îndrumarea unor cercetători cu renume precum

¹ Ailincăi 2008a.

² Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006.

³ Ailincăi *et alii* 2005-2006.

⁴ Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013.

⁵ Ailincăi, Topoleanu 2003; Ailincăi 2008b.

⁶ Constantinescu, Mirițoiu 2008.

⁷ Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

⁸ Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Constantinescu 2015.

⁹ Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014.

¹⁰ Constantinescu 2013.

Katherine Gruel, Stéphane Verger, Olivier Buchenschutz sau Anca Dan, cărora le mulțumesc. Gânduri de recunoștință se îndreaptă și spre Svend Hansen, directorul Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung din Berlin, care ne-a înlesnit accesul la biblioteca institutului pe care îl conduce.

Multe din informațiile folosite, fotografii, desene, indicații bibliografice, corecturi se datorează unor distinși colegi din România, Moldova, Bulgaria și Ungaria, precum: Bogdan Atanasov, Adrian Bălășescu, Mihail Băț, Corina Borș, Livia Buzoianu, Gabriel Custurea, Cătălin Dobrinescu, Alexandra Găvan, Florin Gogâltan, Camelia Kaim, Maja Kašuba, Ágnes Király, Ilie Lascu, Andrei Nicic, Antoniu Marc, Liviu Marta, Sergiu Matveev, Cristian Micu, Florian Mihail, Georgi Nehrizov, Elena Rența, Vasile Sana, Angela Simalcsik, Andrei Soficaru, Aurel Stănică, Cristian Ștefan, Julia Tzvenkova, Alexandra Țârlea, Malvinka Urák, Petar Zidarov, cărora le sunt recunoscător.

Volumul nu ar fi văzut lumina tiparului fără sprijinul financiar al Direcției Județene pentru Cultură Tulcea, fapt pentru care doresc să aduc sincere mulțumiri domnului director Iulian Vizauer.

În final, dar nu în ultimul rând, țin să mulțumesc părinților, Vasile și Vasilica, surorii mele Cristina, soției Adina și fiului meu Șerban pentru susținerea permanentă și răbdarea de care au dat dovadă de-a lungul acestui demers.

Tulcea
septembrie 2015

CAPITOLUL I

INTRODUCERE

PROBLEMATICA

Înmormântările în așezări reprezintă un fenomen funerar aparte, documentat la scară mondială, în epoci și contexte diferite. Din punct de vedere arheologic acestea sunt reprezentate de schelete sau părți din schelete umane, aflate sau nu în conexiune anatomică, depuse de multe ori în structuri de locuit dezafectate (gropi, locuințe, șanțuri etc.). Considerate de multe ori ca descoperiri „macabre”, înmormântări „atipice”, „neobișnuite” sau „neregulate”, acestea reprezintă fără îndoială o modalitate de tratament aplicată corpului uman după moarte.

Cum de multe ori această practică este documentată concomitent cu existența unor cimitire propriu-zise, ipotezele referitoare la statutul indivizilor depuși în așezări sunt foarte variate. Făcând abstracție de unele descoperiri de excepție, precum cercurile de morminte A și B de la Micene, care demonstrează întocmai poziția socială aparte a celor înmormântați, osemintele umane descoperite în context domestic au fost de cele mai multe ori considerate urmare a unor sacrificii umane sau a înmormântării unor persoane cu un statut special – sclavi, prizonieri de război, eretici, paria, condamnați¹ etc. Pe de altă parte trebuie să avem în vedere și faptul, documentat etnografic, că societățile umane au creat numeroase ritualuri complexe legate de înmormântare, unele dintre acestea presupunând o serie de manipulări și tratamente aplicate cadavrului din momentul decesului până la depunerea finală².

În aceste condiții, ne putem întreba care este natura „mecanismelor” sociale și rituale care au condus la separarea sau disoluția limitelor obișnuite între spațiul viilor și spațiul morților? În cadrul acestei problematice, demersul nostru își propune să inventarieze cazurile de înmormântări în așezări hallstattiene timpurii dintre Balcani, Nistru și Tisa și să analizeze inventarele și gesturile rituale identificate. Astfel, o abordare interdisciplinară a acestui obicei funerar, pe un areal întins, în care se regăsesc diverse manifestări culturale contemporane, poate conduce la formarea unei baze documentare solide care să stea la baza unei interpretări transculturale și diacronice cât mai obiective.

EPOCA ȘI SPAȚIUL

Perioada timpurie a epocii fierului (cca. 1200/1100–800/700 a.Chr.)³ în spațiul carpatobalcanic este caracterizată de apariția și răspândirea metalurgiei fierului⁴. Această tehnologie apărută în estul Anatoliei și zonele adiacente (Armenia și Cilicia) cunoaște o răspândire rapidă începând cu sfârșitul mil. II a.Chr., dar mai ales în așa zisa *epoca întunecată* a Greciei⁵. Perioada este una de maximă efervescență în spațiul egeo-anatolian marcată de apariția *popoarelor mării*, căderea regatului hittit și a civilizației miceniene.

¹ Vezi de exemplu Villes 1987; Boulestin, Baray 2010, 16 și urm.

² Vezi în acest sens Weis-Krejci 2011.

³ Referitor la cronologia spațiului balcanic, și mai ales din punctul de vedere al arheologiei românești vezi: Nestor 1933, 104 și urm.; Berciu, Petrescu-Dîmbovița 1960, 137-160; Zaharia, Morintz 1965; Hänsel 1976.

⁴ Horedt 1964; László 1975; László 1977; Boroffka 1987; Stoia 1989.

⁵ Pleiner 2000; Pleiner 2006.

Date abs. secole	Europa Centrală	Grecia	Troia	Kastanas	SE Bulgariei	NE Bulgariei	Dobrogea	E Munteniei	S Moldovei	Moldova Centrală	Podișul Sucevei	Interfluviul Prut-Nistru	Transilvania	Banat	Oltenia - V Munteniei	Muntenia Centrală	
XIII	Br D	LH III B	VIIa	17 16 15	Cerkovna	Coslogeni	Coslogeni/ Noua	Coslogeni	← Noua →			partea nordică			Cruceni I Cruceni II	Gârla Mare final Fundeni-Govora	
XII	Ha A1	LH III C	VIIb1	14a 14b 13								partea sudică					
XI	Ha A2		VIIb2- VIIb3	12	Alada												
X	Ha B1	protogeometric		11	Psnicevo	ceramica imprimată ceramica canelată; Sbornovo	Babadag clasic	Babadag ceramica canelată									
IX	Ha B2	geometric	VIII	10			Babadag târziu	Babadag									
VIII	Ha B3																
VII	Ha C	arhaic				Basarabi ?		Basarabi	Basarabi Stoicani	Basarabi							
VI																	

Fig. 1. Tabel sinoptic. Trecerea de la epoca bronzului la epoca fierului pe teritoriul României / *Synoptic table. Transition from Bronze Age to Iron Age on the territory of Romania* (parțial după / *partially according to László 2001*).

Fără a ne propune o analiză a culturilor arheologice documentate, putem menționa că în spațiul nord-balcanic, la finalul mil. II–începutul mil. I a.Chr. se înregistrează sfârșitul unor manifestări culturale clasice perioadei mijlocii și târzii a epocii bronzului (Monteoru⁶, Noua⁷, Coslogeni⁸, Suci de Sus⁹, Žuto Brdo–Gârla Mare¹⁰, Cruceni-Belegiș¹¹, Tei¹², Verbicioara¹³, Zimnicea-Plovdiv¹⁴ etc.) și formarea unora noi. Totodată, în ciuda apariției primelor obiecte din fier, aceasta este perioada de maximă înflorire a metalurgiei bronzului și a obiceiului depunerii obiectelor din bronz în contexte rituale¹⁵.

Spațiul ales de noi pentru studierea acestei categorii de descoperiri corespunde cu aria de răspândire a mai multor culturi arheologice / grupe ceramice hallstattiene timpurii cu ceramică canelată (Gáva-Holodrad¹⁶, Bistreț-Ișalnița¹⁷, Chișinău-Corlăteni¹⁸ etc.) dar și cu ceramică incizată și imprimată (Tămăoani¹⁹ (?), Hansca-Holercani²⁰, Belozërka²¹, Babadag²²,

⁶ Zaharia 1987; Zaharia 1990; Zaharia 1991; Zaharia 1993 etc.

⁷ Florescu 1964; Florescu 1967; Florescu 1991; Florescu, Florescu 1990; Sava 2002 etc.

⁸ Morintz, Angheliescu 1970; Morintz 1978; Florescu 1991 etc.

⁹ Bader 1972; Kacsó 1975; Kacsó 1987 etc.

¹⁰ Șandor-Chicideanu 2003 – cu bibliografia.

¹¹ Horedt 1967; Todorović 1977; Morintz 1978; Gumă 1993; Gumă 1997 etc.

¹² Leahu 1966; Morintz 1978; Palincaș 1996 etc.

¹³ Morintz 1978; Palincaș 1996 etc.

¹⁴ Morintz 1978; Palincaș 1996 etc.

¹⁵ Vezi în acest sens Petrescu-Dîmbovița 1977; Bratu 2009 etc.

¹⁶ Moszolics 1957; Smirnova 1974; Hänsel 1976; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991; László 1994; Ciugudean 2009; Ciugudean 2011; Ciugudean 2012 etc.

¹⁷ În sudul României și nord-estul Bulgariei se conturează o serie de descoperiri cu ceramică canelată, încă insuficient cunoscute, considerate asemănătoare cu cele specifice culturii Gáva sau Corlăteni-Chișinău (Stratan, Vulpe 1977; Vulpe 1995; Tončeva 1981; Lazăr 2005; Lazăr 2011; Gumă 1993; Tasić 1999; Chicideanu 1999-2001, 197-229; Palincaș 2004-2005; Rența 2008 etc.)

¹⁸ László 1994; Levițki 1994a.

¹⁹ Hänsel 1976; László 1986; Nicic 2008.

Cozia²³, Saharna-Solonceni²⁴, Pšeničevo²⁵, Insula Banului²⁶, Gornea-Kalakača²⁷ etc.), care prezintă o varietate de modalități de exprimare a ritului și ritualului funerar²⁸. Sfârșitul acestor manifestări culturale coincide în multe cazuri cu apariția *fenomenului Basarabi*, la sfârșitul sec. IX sau începutul sec. VIII a.Chr.²⁹ (Fig. 1).

O privire de ansamblu asupra ritului și ritualului funerar la începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic

Pornind de la premisa că depunerile defuncțiilor în context domestic reprezintă un fenomen intercultural, vom insista mai puțin asupra caracteristicilor materiale ale culturilor existente în spațiul analizat. Vom încerca în schimb, în cele ce urmează, să schițăm principalele descoperiri funerare *extramuros*, tocmai pentru a încerca o comparație între înmormântările considerate *normative* (din cimitire) și cele *atipice* (din așezări); acestea din urmă ridicând numeroase semne de întrebare atât datorită poziției nefirești a defuncțiilor (în multe cazuri), cât mai ales contextului *nefunerar* al descoperirii. Discuțiile referitoare la statutul sau la cauza morții acestor indivizi sunt cu atât mai interesante cu cât în unele arii culturale studiate de noi sunt documentate și necropole „propriu-zise”.

Mormintele asociate *culturilor caracterizate prin ceramică canelată* vădesc o moștenire a modului de înmormântare de la sfârșitul epocii bronzului, în sensul continuării tradiției câmpurilor cu urne. Această tradiție se conservă mai ales în E Serbiei și SE României (Banat, Oltenia), unde cultura Žuto Brdo–Gârla Mare este urmată de o serie de culturi precum Cruceni-Belegiș (faza târzie) sau Bistreț-Ișalnița. Grupurile culturale hallstattiene timpurii din această zonă, mă referer la cele din perioada „pre-Gáva” (considerată de „tranziție” de la epoca bronzului la epoca fierului), moștenesc tradiția înmormântărilor plane de incinerare în urne³⁰.

²⁰ Levițki 1994b; Nicic 2008.

²¹ Vančugov 1996; Agulnikov 1996; Nicic 2008.

²² Morintz 1964; Morintz 1987; Jugănar 2005; Ailincăi 2013a; Ailincăi 2013b; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014.

²³ Vulpe 1965, 119; Hänsel 1976; László 1969; László 1970; László 1972; Iconomu 1996; Iconomu 1984-1985; Iconomu 1998; Iconomu 1999; Iconomu 2002; Ursachi 1995, 22-23, fig. 219/ 1-12.

²⁴ Smirnov 1955, 117-120; Mel'nikovskaja 1954; Meljukova 1954; Meljukova 1958; Meljukova 1979; Meljukova 1982; Lăpușnean, Niculiță, Romanovskaja 1974; Smirnova 1985; Gol'ceva, Kašuba 1995; Kašuba 2000a; Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Nicic 2014 etc.

²⁵ Hänsel 1976; Čičikova 1972; Tončeva 1980; Venedikov, Fol 1976; Fol 1982; Gotzev 1997; Detev 1971; Detev 1981; Nikov 2002; Domaradski, Karaiotov, Gotzev 1992; Georgieva 2001; Nehrizov 2008; Nehrizov 2006; Nehrizov, Tzvenkova 2008 etc.

²⁶ Morintz, Roman 1969; Hänsel 1976; Tătulea 1981; Gumă 1992, 32; Gumă 1993, 204; Gumă 1995, 114-115; Jevtić 1983; Jevtić 1994, 129-142; Calotoiu 2002; Lazăr 2000, 5-14; Lazăr 2005; Nica 1990, 129; Nica 1997, 25, fig. 15 etc.

²⁷ Gumă 1981; Gumă 1993; Medović 1978; Medović 1988 etc.

²⁸ Vulpe 2008; Motzoi-Chicideanu 2011.

²⁹ Vulpe 1965; Vulpe 1986; Vulpe 2001, 337 și urm.; Gumă 1983; Gumă 1993; Ursuțiu 2002; Kašuba 2008a etc.

³⁰ Vezi în acest sens Motzoi-Chicideanu 2011, 612 și urm.; Moga 1964; Horedt 1967; Gumă, Luca 1989; Gumă, Luca, Rogozea 1990; Gumă 1993, 168 și urm.; Gumă 1995; Gumă 1997; Stratan, Vulpe 1977, 28-60; Berciu 1939, 152-153; Berciu, Comșa 1956; Chicideanu 1986, 41; Chicideanu 1999-2001, 197-229; Lazăr 1999, 19-37; Davidescu, Vulpe 2010 etc.

Pentru perioada existenței culturii Gáva în SV României nu au fost documentate necropole³¹, însă apar câteva descoperiri oarecum izolate în **Muntenia și NE Bulgariei**. Astfel, tumulul 2 de la Meri (în care a fost săpat și un mormânt secundar de incinerare) conținea pe lângă un inventar compus din patru vase, datate la începutul epocii fierului, oase umane fără conexiune anatomică, răspândite pe o rază de 3 mp³². Tot înhumația a fost practică și în cazul mormintelor plane din epoca fierului de la Zimnicea, inventarul ceramic al acestora având similitudini cu vasele descoperite la Susani și Vârtoș³³. O situație similară tumulului de la Meri o avem documentată în necropola de la Sboryanovo (Bulgaria), compusă din cinci tumuli ce conțineau mai multe înmormântări de înhumație și incinerare, a cărui datare se încadrează în intervalul sec. X-IX a.Chr. Deși înmormântările cele mai timpurii din această necropolă conțin recipiente canelate, s-a putut observa că în faza târzie a fost adoptată tehnica decorării vaselor prin imprimare³⁴.

În **spațiul intracarpatic**, prima epocă a fierului este bine documentată prin cercetarea numeroaselor așezări fortificate³⁵ și descoperirea unui număr mare de depozite de bronzuri³⁶ atribuite în linii mari culturii Gáva. Din păcate, datele privind ritul și ritualul funerar al acestor populații sunt destul de sărace³⁷. Un caz de tranziție spre perioada timpurie a epocii fierului poate fi observat în necropola tumulară de la Lăpuș, care pe baza modalității de construcție a tumulilor și a inventarului a fost împărțită în două faze. Ceramica descoperită în tumulii primei faze are afinități cu ceramica culturii Suci de Sus, în vreme ce tumulii de tip *b* și *c* conțineau pe lângă numeroase obiecte de bronz, ceramică decorată cu caneluri asemănătoare celei caracteristice culturii Gáva³⁸. În linii mari, cu excepția cimitirelor de la Vojnatina³⁹ și Sopot⁴⁰ din care au fost cercetate 50, respectiv 80 de morminte, restul cimitirelor sunt cunoscute printr-un număr redus de amenajări funerare plane, în marea lor parte de incinerare (Taktabáj⁴¹, Tiszabura⁴², Salislău⁴³, Vencsellő⁴⁴, Bocșa Română⁴⁵, Ocna Sibiului⁴⁶, Mediaș⁴⁷ etc.) dar și tumulare (Somotorska Hora⁴⁸, Velykyj Bereznyj⁴⁹).

³¹ Gumă 1993.

³² Moscalu 1976, 77-86; Moscalu 1977-1979, 163-169.

³³ Alexandrescu 1978, 115-124.

³⁴ Stoyanov 1997.

³⁵ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991; Vasiliev 1995; Bălan 2013 etc.

³⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977; Bratu 2009.

³⁷ Ardeu 1995-1996; Király 2012.

³⁸ Kacsó 1975, 45-68; Kacsó 1981; Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2012; Vulpe 1975, 69; Marta 2009; Metzner-Nebelsick 2012. Despre înmormântările culturii Suci de Sus, inclusiv o discuție despre problematica cimitirului de la Lăpuș, vezi Motzoi-Chicideanu 2011, 643 și urm.

³⁹ Budinský-Krička 1976.

⁴⁰ Krušelnicka 1979.

⁴¹ Kemenczei 1971; Kemenczei 1984.

⁴² Király 2012.

⁴³ Bader 1971; Németi 1984.

⁴⁴ Dani 1999.

⁴⁵ Gumă 1995.

⁴⁶ Soroceanu 1981.

⁴⁷ Pankau 2004.

⁴⁸ Pleinerová, Olmerová 1958.

⁴⁹ Budinskij, Krička 1963.

Pentru grupurile culturale cu ceramică canelată de **la est de Carpați**⁵⁰ cunoaștem practicarea incinerăției în necropole plane precum cele de la Cucorăni (grupul Grănicești), Trifești, Vaslui–Curtea Domnească⁵¹, Cotu Morii–Toloaca⁵², Iași–Crucea lui Ferent⁵³, Ștefănești⁵⁴ (grupul Corlăteni–Chișinău), dar și morminte tumulare cum este cazul necropolei cercetate la Volovăț⁵⁵ (grupul Grănicești) și a tumulilor de la Braniște și Frunzeni (grupul Corlăteni–Chișinău)⁵⁶. O prezență inedită, prin practicarea înhumației, este reprezentată de mormântul nr. 7 de la Prăjeni. Acesta se prezenta printr-o groapă de mari dimensiuni, de formă ovală, ce conținea un schelet uman puternic deranjat din poziția sa anatomică normală alături de care era depus un inventar compus din trei vase ceramice și un ac de bronz cu capătul rulat⁵⁷.

Orizontul hallstattian timpuriu cu ceramică incizată și imprimată. Pentru spațiul est-carpatic, cercetările arheologice din secolul trecut au documentat un ipotetic orizont hallstattian timpuriu cu ceramică incizată Babadag I – Tămăoani – Hansca⁵⁸ a cărui legătură genetică de cultura Babadag este în prezent pusă sub semnul întrebării⁵⁹. Acestui „conglomerat” de grupe culturale i-au fost atribuite două descoperiri funerare importante. *Grupului Tămăoani* i-a fost atribuită necropola de la Foltești, din care au fost cercetate, între 1972-1973 și 1975, nouă morminte de înhumație, majoritatea scheletelor descoperite fiind incomplete și dezarticulate⁶⁰. În același timp, grupului Hansca-Holercani îi este atribuită înmormântarea dublă de la Hansca. Scheletul individului depus inițial a fost deranjat ulterior de înhumarea celui de al doilea. Acesta era dispus în poziție chircită, cu craniul orientat spre NV. Oasele celui de al doilea individ erau grupate compact fără a fi în conexiune anatomică completă. Alături de oseminte se aflau cinci inele de buclă din bronz, un nasture din același material și o ceașcă cu toarta supraînălțată⁶¹.

Strâns legată de evoluția orizontului cu ceramică incizată din Moldova este cultura Belozerka. Acestei culturi, care evoluează în linii mari în intervalul sec. XI-X a.Chr. și care urmează culturii Sabatinovka, îi sunt specifice înmormântări tumulare sau plane (uneori săpate în tumuli mai vechi), de inhumație, precum cele cercetate la Kočkovatov, Vasilievka, Širokoe, Divizija, Taraklia, Cazaklia, Hadjilar⁶² etc.

⁵⁰ László 2003b, 171-189.

⁵¹ Andronic 1962; László 1994.

⁵² Ionomu, Tanasachi 1992.

⁵³ Ionomu, Piu 1992.

⁵⁴ Ionomu, Asăvoiaie 1994.

⁵⁵ Ignat 1978, 107-127; Botezatu 1982.

⁵⁶ Levițki 1994, 65; Levițki 1997, 161-180.

⁵⁷ Ursulescu, Șandurschi 2004, 45-56.

⁵⁸ Morintz 1964; Morintz 1987; Hänsel 1976; László 1986; Nicic 2008.

⁵⁹ Ailincăi 2013b; Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014.

⁶⁰ László 1986, 67; László 2006.

⁶¹ Levițki 1994b, 222. Descoperirea este asemănătoare cu situațiile întâlnite în necropola de la Foltești, unde s-au putut observa, după cum deja am menționat, înmormântări duble și depunerea osemintelor fără conexiune anatomică.

⁶² Vančugov 1990; Vančugov 1996; Agulnikov 1996; Agulnikov 1999; Agulnikov 2002; Agulnikov 2004; Agulnikov 2008; Agulnikov, Šilov 1990; Agulnikov, Bubulici, Kurčatov 2001; Agulnikov, Kurčatov 1994; Berezanskaja *et alii* 1986.

Din cadrul culturilor cu ceramică imprimată, informații privind existența certă a unor cimitire provin din mediul culturilor Saharna–Solonceni și Pșenicevo. În peste 40 de ani de cercetări în arealul culturii Babadag nu au fost identificate necropole, singurele complexe ce conțin oseminte umane sunt cele cercetate în așezări. Aceeași aparentă lipsă a necropolelor este înregistrată și în arealul grupurilor Insula Banului, Gornea-Kalakača⁶³ sau Cozia.

Majoritatea monumentelor **culturii Saharna–Solonceni** au fost identificate în spațiul dintre Nistru și Răut printr-un număr mare de așezări. Comportamentul funerar al acestei culturi este bine documentat prin identificarea sau cercetarea necropolelor de la: Alcedar⁶⁴, Climăuții de Jos⁶⁵, Poiana⁶⁶, Mateuți⁶⁷, Mihuleni⁶⁸, Saharna–Dealul Mănăstirii⁶⁹, Saharna–Gura Hulboca⁷⁰, Saharna–Țiglău⁷¹, Țarevka⁷². Mormintele sunt atât tumulare cât și plane, în unele cazuri fiind amenajate pentru depunerea defuncțiilor cutii din lespezi de piatră sau ringuri. În ceea ce privește numărul indivizilor sunt diferențe de la o necropolă la alta. Astfel, la Alcedar au fost descoperite numai înmormântări în cutii de piatră (dintre care două tumulare), din nouă morminte doar unul avea o înmormântare dublă (mormântul 6); la Climăuții de Jos au fost cercetate patru morminte cu câte un singur individ depus în cutie de piatră; la Poiana se presupune existența unei astfel de amenajări în care au fost depuși succesiv trei indivizi; din cele 19 morminte (18 tumulare și unul plan) cercetate la Saharna–Țiglău, opt erau înmormântări duble și unul multiplu cu depunerea succesivă a defuncțiilor. La Saharna–Gura Hulboca tumulii aveau un ring de piatră, cele patru morminte par să fi conținut doar câte un individ.

O altă situație interesantă este cea a **mormintelor megalitice din Munții Rhodopi**. Acestea au atras atenția încă de la începutul sec. XX, primul studiu în acest domeniu fiind publicat de G. Bončev în 1901. Acest tip de monument este răspândit în zona de SE a Bulgariei, partea europeană a Turciei și NE Greciei în zonele muntoase Strandja, Derwent, Sakar și Rhodopii estici⁷³. Regiunea cu cea mai mare concentrație de dolmeni este versantul nordic a munților Sakar până spre satul Orlov Dol. Deși numărul descoperirilor se ridică la peste 750 de monumente în 1984 (mai mult de 75% au fost jefuite), numai o mică parte pot fi atribuiți începutului epocii fierului, reprezentată în zonă de cultura Pșenicevo, precum cei de

⁶³ În estul Serbiei a fost identificată și cercetată parțial necropola hallstättiană timpurie de inhumație de la Palilula–Signal. Mormintele erau amenajate cu pietre de diferite dimensiuni, defuncții fiind depuși în poziție decubit dorsal, cu capul spre SV sau V. Ceramica descoperită în morminte era decorată cu motive incizate și imprimate, similară cu cea specifică grupelor Insula Banului, Pșenicevo sau Gornea-Kalakača (Filipović, Bulatović 2010). La acestea s-ar adauga și mormântul de inhumație de la Vrdnik (Medović 1985).

⁶⁴ Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974, 12; Kašuba 2000a, 396-400.

⁶⁵ Kašuba 2000a, 400-402.

⁶⁶ Kašuba 2000a, 402.

⁶⁷ Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974, 15.

⁶⁸ Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974, 13.

⁶⁹ Kašuba 2000, 404.

⁷⁰ Smirnov 1955, 117-119; Meljukova 1955, 58-63; Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja, 1974, 17; Kašuba 2000a, 280 și urm.

⁷¹ Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974, 17; Kašuba 2000a, 270 și urm.; Kašuba 2014, 127 și urm.

⁷² Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja 1974, 16.

⁷³ Delev 1984, 19; Kisjov 1993; Gotzev 1998; Erdogu 2005; Damjanov 2008; Iliev 2008; Kolev *et alii* 2008; Nehrizov 2010 etc.

la Dolni Glavanak⁷⁴, Glavan–*Vaniovi ornami*⁷⁵, Hliabovo⁷⁶, Hliabovo–*Nučevi čairi*⁷⁷, Hliabovo–*Kupanov dolap*⁷⁸, Hliabovo–*Goliam Ryt*⁷⁹, Kirovo–*Koruba*⁸⁰, Kostur–*Karan dere*⁸¹, Mladinovo–*Madan Čair*⁸², Ostur Kamyk⁸³, Sakarci–*Kapaklija*⁸⁴, Sakarci–*Kliftinova niva*⁸⁵, Grohotno, Borino⁸⁶, Orjahovo⁸⁷, Stambolovo⁸⁸, Vaskovo⁸⁹ etc. Dolmenele erau construite din lespezi mari de granit, fasonate pe partea interioară. Planul obișnuit al unei camere avea o formă rectangulară cu lungimea până la 2,80 m și lățimea până la 2,35 m. Intrarea era tăiată în lespedea frontală și era de obicei ovală. Cele mai multe amenajări de acest fel nu aveau podea, dar există cazuri în care s-a încercat amenajarea uneia. Monumentele au una sau două camere și în cele mai multe cazuri se poate observa și prezența unui dromos. Se pare că inițial mormintele erau acoperite de movile de pământ, care au dispărut datorită eroziunii sau intervenției umane⁹⁰.

Perioada mijlocie a epocii fierului (cca. 850/800-650 a.Chr.) este marcată pe cea mai mare parte a teritoriului studiat de apariția *fenomenului* Basarabi. Deși această „complexă sinteză a culturii materiale” a fost pusă pe seama unor „procese de ordin cultural istoric”⁹¹, monumentele funerare asociate cu ceramică decorată în stil Basarabi sunt diverse, relativ rare (păstrând specificul perioadei precedente) și destul de neuniform răspândite⁹². Trebuie mai întâi să subliniem existența unor necropole tumulare de inhumație, precum cele de la Balta Verde, Gogoșu⁹³, Basarabi⁹⁴, Ostrovu Mare⁹⁵, Ostrovul Corbului⁹⁶, Vajuga Pesac⁹⁷, Desa⁹⁸ etc., cu inventare bogate, formate din ceramică și obiecte din metal. Un alt grup de necropole (plane de inhumație), care au apărut la Dunărea de Jos odată cu ceramica decorată în stil Basarabi, sunt cele de tip Stoicani (Stoicani, Revărsarea, Kartal etc.)⁹⁹. În

⁷⁴ Nekhrizov 2000, 319-324.

⁷⁵ Georgieva 1995, 125-137.

⁷⁶ Venedikov, Fol 1976, 52.

⁷⁷ Fol 1982, 194-200.

⁷⁸ Fol 1982, 220-241.

⁷⁹ Fol 1982, 193.

⁸⁰ Fol 1982, 270-280.

⁸¹ Venedikov, Fol 1976, 50.

⁸² Venedikov, Fol 1976, 38.

⁸³ Venedikov, Fol 1976, 50.

⁸⁴ Venedikov, Fol 1976, 39.

⁸⁵ Fol 1982, 177-179.

⁸⁶ Kisjov 1991.

⁸⁷ Iliev 2007.

⁸⁸ Nehrizov 2009.

⁸⁹ Nehrizov, Iliev 2007; Nehrizov, Iliev 2008.

⁹⁰ Delev 1984, 24.

⁹¹ Vulpe 2001, 327-339.

⁹² Vezi în acest sens Vulpe 1986; Kašuba 2008a.

⁹³ Berciu, Comșa 1956; Harasim 1957.

⁹⁴ Dumitrescu 1968.

⁹⁵ Moscalu, Beda 1988.

⁹⁶ Moscalu 1990.

⁹⁷ Popović, Vukmanović 1998.

⁹⁸ Constantinescu 2010.

⁹⁹ Vezi în acest sens și Petrescu-Dîmbovița 1953b; Petrescu-Dîmbovița, Marin 1974; Ciocea, Chicideanu 1984; Vulpe 1987; Brujako 2005; Brujako 2007; Brujako 2013; Ailincăi 2010; Ailincăi 2013a etc.

același timp, răspândite pe un areal vast, apar și o serie de morminte atât de inhumație, cât și de incineratie precum cele din necropolele de la Șoldănești și Seliște (pe Nistru), dar și cele de la Iernut, Chendul Mare (Transilvania), Blăjești, Ciurelu, Bujoru, Izvoru Dulce (Muntenia) sau Matca (S Moldovei)¹⁰⁰.

*

În urma acestei scurte treceri în revistă a descoperirilor cu caracter funerar de la începutul epocii fierului din zona carpato-balcanică, putem observa că deși sunt variate, monumentele funerare din spațiul carpato-balcanic prezintă anumite caracteristici. Mai întâi, comportamentul funerar al unor culturi este cu totul necunoscut până în prezent. În acest sens, putem menționa grupele culturale Cozia, Insula Banului și chiar și Gornea-Kalakača. Pe de altă parte, așa cum am mai menționat, multe dintre monumentele funerare din spațiul studiat aparțin perioadei de început al epocii fierului, cu puternice tradiții caracteristice *epocii câmpurilor cu urne*. Un caz interesant poate fi observat în zona Banatului și Olteniei, unde am putut observa o concentrare mare de necropole de incineratie asociate cu ceramică decorată prin caneluri, dar care dispar o dată cu apariția grupelor culturale Insula Banului și Gornea-Kalakača.

Pentru perioada timpurie (pre-Basarabi), putem observa că la culturile cu ceramică canelată ritul incineratiei este predominant (mai ales spațiul intracarpatic, est carpatic și Dunărea Mijlocie), înhumația pare a fi ritul preferat în cadrul celorlalte culturi caracterizate prin decorarea ceramicii cu decoruri incizate și imprimate. Ca o caracteristică generală, cimitirele sunt destul de rare și apar destul de izolat (vezi de exemplu necropola de la Sboryanovo, sau cea de la Meri), cu excepția câtorva zone bogate în astfel de descoperiri (precum zona Nistrului Mijlociu sau a Munților Rodopi). Tumuli, de cele mai multe ori cu amenajări din piatră, par să fi fost tipul de amenajare funerară preferat în această epocă. În multe cazuri au fost observate și înmormântări duble sau triple, cu depunerea succesivă a defuncțiilor (necropolele din arealul Saharna, necropola de la Sboryanovo sau dolmenii din Rodopi). Apariția fenomenului Basarabi reprezintă în opinia noastră o continuare a tradițiilor precedente (în mormântări în tumuli, uneori cu amenajări din piatră etc.), dar și momentul apariției unor cimitire bine delimitate, uneori de mari dimensiuni.

ISTORICUL CERCETĂRII

Deși primele descoperiri de acest gen sunt semnalate încă din anii '50¹⁰¹, analiza lor este o preocupare relativ nouă în arheologia sud-est europeană. Publicațiile de până acum tratează în mare parte descoperiri punctuale, sintezele pe această temă fiind puține și cu un caracter incomplet din punctul de vedere al numărului descoperirilor, arealului și al modului de abordare¹⁰².

¹⁰⁰ Vulpe 1965; Vulpe 1986; Brudiu 1985; Vulpe 2001, 337 și urm.; Gumă 1993; Kašuba 2008a etc.

¹⁰¹ Cea mai veche descoperire de acest gen este gr. 2 de la Tămăoani, care conținea un membru inferior în conexiune anatomică, două vase bitronconice și un cuțit de bronz. Această situație nu a determinat explicații din partea autorului cercetării, care considera "că nu se pot face deocamdată decât presupuneri" fiind "mai probabil că piciorul a fost introdus în groapă după ce a fost desprins din basin" (Petrescu-Dîmbovița 1953, 769; László 1986, 68).

¹⁰² Irimia, Conovici 1993; Sîrbu 1997; Ailincăi 2008; Arnăuț 2014, 117-132.

Înmormântările sau depunerile de resturi umane în așezări reprezintă o situație arheologică greu de interpretat, care a dat naștere de-a lungul timpului mai multor ipoteze cu evoluții oarecum diferite în arealul studiat.

Dunărea de Jos

Una dintre cele mai bogate zone în informații privitoare la înmormântări în așezări este Dunărea de Jos. Dezvoltarea și apariția primelor studii mai aprofundate pe această temă sunt consemnate la începutul anilor `90, legate de o serie de astfel de descoperiri din așezările hallstattiene timpurii de la Satu Nou–*Valea lui Voicu*, Niculițel–*Cornet*, Babadag sau Siliștea–*Conac*.

O primă abordare de sinteză o datorăm cercetătorilor Mihai Irimia și Nicolae Conovici, care la baza sitului de la Satu Nou au cercetat o “viroagă” și mai multe gropi, de la începutul epocii fierului, în care au fost depuse cadavre umane și animale. Considerând că aceste depuneri nu reprezintă înmormântări obișnuite, autorii considerau că aceste cadavre “par să fi aparținut unor indivizi ce nu trebuiau tratați după riturile și ritualurile curente, faptul se datora probabil unor rituri și ritualuri religioase sau de altă natură, eventual chiar practicării unor sacrificii umane rituale”¹⁰³.

Cercetările arheologice din 1988 de la Niculițel–*Cornet* au scos la iveală noi complexe cu oseminte umane, care vor fi publicate abia la începutul anilor `90. Pe lângă o descriere sumară a descoperirilor, autorii raportului subliniază depunerea indivizilor pe un strat de fragmente ceramice, amenajat pe fundul gropilor, dar și lipsa unor recipiente întregi sau întregibile¹⁰⁴.

Pornind de la descoperirile din prima și a doua epocă a fierului de la Dunărea de Jos, Valeriu Sîrbu publica primul studiu pe o zonă extinsă la “arealul tracic”¹⁰⁵. În urma analizei complexelor cu oseminte umane cunoscute până în acel moment, autorul considera că aceste situații nu pot fi considerate morminte normale ale comunităților respective, ci doar expresia arheologică a unor *ceremonii și rituri cu semnificații diverse* și erau propuse trei posibilități de interpretare a acestor situații: a) cutume ce impuneau înhumarea unor indivizi în afara necropolelor obișnuite; b) practici de expunere / descompunere a cadavrelor; c) sacrificii umane, subliniind că numai cercetările viitoare, arheologice și antropologice, vor stabili dacă și în ce proporție acestea sunt valabile¹⁰⁶.

Semnalarea la Izvoarele (jud. Constanța) a unor descoperiri întâmplătoare cu caracter funerar îl determinau pe Mihai Irimia să reia problema ritului și ritualului funerar la populațiile culturii Babadag¹⁰⁷. Astfel, în urma întocmirii unui catalog cu descoperirile cunoscute, cercetătorul considera că aceste complexe se pot împărți în mai multe tipuri: a) morminte de inhumație propriu-zise (*extramuros*); b) complexe cu depuneri umane în conexiune anatomică; c) complexe cu depuneri umane incomplete; c) complexe cu cranii și mandibule umane; e) complexe cu resturi umane incinerate parțial sau total¹⁰⁸. Deși în opinia noastră “mormintele de

¹⁰³ Irimia, Conovici 1993, 63.

¹⁰⁴ Jugănar, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995.

¹⁰⁵ Sîrbu 1994; Sîrbu 1997.

¹⁰⁶ Sîrbu 1994, 86-87.

¹⁰⁷ Irimia 2003, 251-268.

¹⁰⁸ Irimia 2003, 262.

inhumație propriu-zise¹⁰⁹ rămân nesigure ca atribuire cronologică și culturală, Mihai Irimia considera că acestea constituie o dovadă clară a existenței unor “practici funerare obișnuite” deși „cele mai multe dintre depunerile umane ale culturii Babadag ... se abat de la riturile funerare propriu-zise”. Acestea din urmă erau puse de același cercetător pe seama practicării sacrificiilor umane sau al unor maladii sau accidente (?)¹¹⁰.

O manieră similară de analiză o adoptă și Gabriel Jugănarul în monografia *Cultura Babadag*. În urma unei tipologii asemănătoare, acesta era de părere că în afara descoperirilor de la Capidava, Izvoarele și Revărsarea „nu putem vorbi despre existența unor morminte după canoanele clasice, în cultura Babadag. În majoritatea cazurilor, aceste descoperiri au fost făcute în așezări și nu în afara acestora, fiind evidentă folosirea și / sau refolosirea unor gropi tronconice care în mod normal aveau alte destinații, a locuințelor și a unor suprafețe special amenajate”¹¹¹. Numărul mare al acestor descoperiri îl determina pe cercetător să considere că „în mediul cultural Babadag” acestea reprezintă „practici funerare obișnuite – și nu de excepție”¹¹², chiar dacă nu a fost observată o orientare sau depunerea unui inventar standard¹¹³.

Cercetarea în perioada 2000-2001, în nivelul precolonial de la *Orgamé* (Jurilovca), a unei gropi de mari dimensiuni cu oseminte umane a reprezentat un nou prilej pentru reluarea discuțiilor referitoare la depunerea defuncțiilor în așezări. Observațiile antropologice făcute atât pe teren, cât și în laborator au adus noi și importante informații referitoare la numărul indivizilor, sexul și vârsta acestora; dar și evidențierea unor cazuri de patologie osoasă (inclusiv urme de violență *perimortem*). Starea de reprezentare diferită a defuncțiilor (cadavre complete și incomplete, unele cu puține părți în conexiune anatomică, dar și resturi oseologice disparate), lipsa unor semne de dezarticulare efectuate cu obiecte tăioase sau a urmelor de rosături de animale îi făceau pe autorii studiului să considere că „starea lor ar putea fi explicată doar prin expunerea îndelungată (în locuri speciale) ce a dus la degradarea părților moi, uscarea și rigidizarea ligamentelor, fragmentarea intervenind abia la manevrele ulterioare”¹¹⁴. Fără a putea evidenția existența unor criterii de selecție, descoperirea de la Jurilovca a scos la iveală existența unui tratament funerar complicat care implica „înhumare a scurt timp după deces, expunerea / descompunerea îndelungată și depunerea doar a unor părți sau numai a unor oase izolate”¹¹⁵.

O altă etapă importantă în cercetarea acestui fenomen funerar o reprezintă publicarea descoperirilor de la Babadag¹¹⁶. Pe lângă descoperirile recente, studiul prezintă în premieră o serie de situații inedite preluate din arhiva Sebastian Morintz. Deși nu au beneficiat în toate cazurile de o expertiză antropologică, cele 13 contexte cu oseminte umane de la

¹⁰⁹ În categoria (a) Mihai Irimia includea descoperirile de la Izvoarele – atribuite doar pe seama unor informații sumare referitoare la inventar, poziția și orientarea defuncțiilor – , dar și pe cele de la Capidava (ceașca descoperită în tumulul VII este și în prezent inedită) și Rasova (mormintele nu au inventar, iar relația lor cu așezarea a fost pusă sub semnul întrebării chiar de autorul cercetării) la fel de puțin cunoscute.

¹¹⁰ Irimia 2003, 262 și urm.

¹¹¹ Jugănarul 2005, 38.

¹¹² Jugănarul 2005, 39.

¹¹³ Jugănarul 2005, 39.

¹¹⁴ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003, 314; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006.

¹¹⁵ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003, 315; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006.

¹¹⁶ Ailincăi *et alii* 2005-2006; Ailincăi *et alii* 2007.

Babadag au adus informații noi și importante, folosite ulterior într-un studiu de sinteză mai amplu dedicat comportamentului funerar al comunităților umane de la Dunărea de Jos la începutul epocii fierului¹¹⁷. Referitor la depunerile de cadavre umane în așezări s-a observat existența mai multor stări de reprezentare a corpului uman, fapt datorat unui proces complex de depunere–descompunere–manipulare. Cu același prilej, au fost analizate date privitoare la poziția și orientarea defuncțiilor, locul depunerii, existența unor eventuale ritualuri care însoțeau aceste depuneri, eșalonarea cronologică a descoperirilor sau date antropologice, toate acestea indicând un tratament „foarte diferit aplicat defuncțiilor: înhumare la scurt timp după deces, expunerea – descompunerea îndelungată (în alte locuri) și depunerea în groapă doar a unor părți sau numai a unor oase izolate, nu poate fi explicat și motivat, dar sugerează totuși existența unui ansamblu coerent de practici ale cărui secvențe se regăsesc împreună sau separat în cadrul descoperirilor”¹¹⁸.

Pornind de la ideea unei sistematizări a datelor cunoscute, dar și datorită unor noi descoperiri, în ultimii ani au fost publicate sau urmează să apară o serie de articole referitoare la înmormântările din așezările de la Niculițel–Cornet¹¹⁹, Suceveni–Stoborâni¹²⁰, Bucu–Pochină¹²¹ sau Enisala–Palanca¹²². Înmulțirea acestor descoperiri, precum și analiza lor interdisciplinară dau fără îndoială o altă lumină asupra acestui funerar practicat la începutul epocii fierului, la Dunărea de Jos.

Spațiul intracarpatic și Dunărea Mijlocie

La începutul anilor `70 vedea lumina tiparului articolul lui Nikola Tasić referitor la cele două morminte colective descoperite în așezarea de la Gomolava¹²³. Situațiile erau cu atât mai spectaculoase, cu cât, pe lângă numărul mare de indivizi, aici au fost descoperite numeroase recipiente ceramice întregi sau întregibile și obiecte de port mai ales din bronz. Deși rezultatele și modul de publicare al analizei antropologice sunt în opinia noastră insuficiente, sunt prezentate în diverse ocazii și câteva date antropologice despre indivizii depuși, dar și unele observații care exclud drept cauză de deces existența unei epidemii sau acțiuni violente¹²⁴. Disponerea defuncțiilor dar și existența unui bogat inventar, îl determinau pe N. Tasić să afirme că aceste depuneri erau făcute conform unui ritual specific, care poate fi reconstruit doar parțial și pe care îl pune pe seama existenței unui cult al fertilității¹²⁵.

Următoarele depuneri de cadavre umane în așezări au fost publicate la un interval de timp destul de mare. Astfel, în 1987 vede lumina tiparului articolul Zoiei Kalmar *Contribuții la cunoașterea ritului funerar hallstattian* unde este publicată, printre altele, și o groapă care conținea scheletele a doi copii¹²⁶; acesta fiind urmat de apariția monografiei așezării hallstattiene de la Teleac. Cele trei contexte cu oseminte umane, publicate cu această

¹¹⁷ Ailincăi 2008a.

¹¹⁸ Ailincăi 2008a, 30-31.

¹¹⁹ Ailincăi 2008b; Constantinescu, Mirițoiu 2008.

¹²⁰ Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014.

¹²¹ Rența 2008; Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

¹²² Ailincăi, Constantinescu 2008; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Ailincăi, Constantinescu 2015.

¹²³ Tasić 1972; Tasić 1972-1973.

¹²⁴ Farkaš 1972-1973; Farkaš, Marcsik 1975; Farkaš, Marcsik 1976.

¹²⁵ Tasić 1972, 27 și urm.

¹²⁶ Kalmar 1987, 166 și urm.

ocazie îi determinau pe autori să le considere rituale, acestea neputând „fi interpretate drept complexe funerare, ci constituie o formă de depunere rituală”¹²⁷.

Cercetările arheologice pe arii extinse determinate de investițiile de infrastructură din Transilvania, dar mai ales din Ungaria¹²⁸ au scos la iveală numeroase înmormântări în așezări din prima epocă a fierului, atribuite mai ales culturii Gáva. O primă discuție de sinteză asupra acestor descoperiri, mai ales din spațiul intracarpatic, a fost prilejuită de publicarea înmormântării de la Vlaha¹²⁹. Repertoriul descoperirilor cunoscute este completat la scurt timp și de un studiu dedicat resturilor umane din așezările de la sfârșitul epocii bronzului din zona Tisei Superioare¹³⁰ unde sunt discutate o serie de contexte atribuite culturilor Suci de Sus, cât și Gáva; dar și de publicarea gropii cu oseminte umane din așezarea de la Alba Iulia–Recea¹³¹.

O altă contribuție importantă o datorăm cercetătoarei Ágnes Király, care odată cu publicarea necropolei de la Tiszabura inițiază și o discuție despre comportamentul funerar în cadrul culturii Gáva, ocazie cu care se oprește și asupra „resturilor umane descoperite în context nefunerar”¹³² care par a crește numeric la începutul epocii fierului, „paralel cu declinul înmormântărilor normale”, atât de populare la sfârșitul epocii bronzului¹³³.

Poate unele dintre cele mai importante situații cu depuneri de cadavre umane în spațiul locuit din zona intracarpatică sunt cele de la Pusztataskony–Ledence 1 (estul Ungariei), de unde au fost publicate trei gropi de mari dimensiuni care conțineau oseminte de la un număr mare de indivizi aflați în stări de reprezentare diferite¹³⁴. Pe lângă o analiză antropologică preliminară, studiul reprezintă o analiză competentă a unei situații arheologice foarte complicate. Dintre numeroasele observații pertinente, aș insista asupra rezultatelor analizelor micromorfologice de sol, prelevate de pe unele oase descoperite în complexul 1-550, care demonstrează în mod clar existența unui ritual de depunere – manipulare – redepunere al defuncțiilor¹³⁵. Deși nu au fost complet publicate, descoperirile de oseminte umane din situl de la Pusztataskony–Ledence 1, cât și din alte așezări rămase inedite sau sumar menționate, vor aduce cu siguranță informații foarte importante la reconstituirea acestui comportament funerar¹³⁶.

Nistrul Mijlociu

Deși primele complexe cu oseminte umane în așezările hallstattiene timpurii datează încă de la jumătatea sec. XX, când Smirnov a cercetat așezările de la Saharna¹³⁷, primele discuții despre depunerea și manipularea cadavrelor umane vor fi determinate de cercetările de la Hligeni–La Șanț, un sit cu o utilizare specială, în care au fost identificate resturi

¹²⁷ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 42-43.

¹²⁸ Multe dintre acestea sunt încă nepublicate sau doar menționate în rapoarte scurte.

¹²⁹ Gogâltan, Apai, Kelemen 2008.

¹³⁰ Úrak, Marta 2011.

¹³¹ Gheorghiu, Lascu 2011.

¹³² Király 2012, 120 și urm.

¹³³ Király 2012, 123.

¹³⁴ Király et alii 2013.

¹³⁵ Király et alii 2013.

¹³⁶ Aș vrea să mulțumesc și cu această ocazie colegei Ágnes Király care mi-a pus la dispoziție numeroase informații inedite, pe care sperăm să le publice cât de curând.

¹³⁷ Smirnov 1949, 95-97; Kašuba 2000b, 284, 412; Kašuba 2008, 108.

osteologie umane, majoritatea fragmentare, de la aproximativ 150 de indivizi¹³⁸. De altfel, pe baza acestor descoperiri, Maja Kašuba era de părere că răspândirea acestui fenomen funerar în întreg SE Europei poate reprezenta un element „supracultural”, depunerea cadavrelor umane în așezări sau sanctuare pot să fi considerate „daruri către zei”, la fel ca și depunerile de obiecte de bronz¹³⁹.

Relativ recent au fost publicate și o serie de contexte ce conțineau oseminte umane din siturile de la Saharna Mare¹⁴⁰ și Saharna–Dealul Mănăstirii¹⁴¹. Aceste descoperiri, dintre care o parte au fost și analizate antropologic ulterior¹⁴², au dat prilejul autorilor cercetării să treacă în revistă datele cunoscute despre situațiile similare de la Dunărea de Jos. Totodată, elementele aduse în discuție de noile descoperiri, mai ales prin existența unor urme lăsate de o eventuală suprastructură, argumentează posibilitatea depunerii cadavrelor spre putrefacție în gropi acoperite și nu astupate cu pământ¹⁴³.

Tot pe cursul Nistrului, în anii `70-`80 au fost cercetate o serie de situri ale culturii Černoles, dintre care se remarcă așezările de la Neporotovo. Dintre numeroasele amenajări de habitat cercetate se remarcă și o serie de gropi ce conțineau schelete umane sau oase umane izolate. Ceea ce atrage atenția în cazul acestor descoperiri (mai ales în cazul gr. 10, 12 și B) este depunerea defuncțiilor în poziții și orientări similare, depunerea unor recipiente lângă craniu și amenajarea unei suprastructuri, probabil din lemn. Pe lângă aceste descoperiri, lucrarea semnată de L. I. Krušelnicka¹⁴⁴ aduce în discuție și o înmormântare similară, cercetată de T. Movša în 1977 la Lomačinci, conturând o serie de astfel de înmormântări în așezările hallstattiene timpurii de pe cursul Nistrului. Acestora li se adaugă și o altă descoperire recentă din situl de la Tătărăuca Nouă XV¹⁴⁵, care reprezintă o situație oarecum diferită, defunctul descoperit fiind în conexiune anatomică parțială.

La sud de Dunăre

Dacă pentru neo-eneolitic¹⁴⁶ și a doua epocă a fierului¹⁴⁷ sunt semnalate numeroase înmormântări în așezări, pentru perioada timpurie a epocii fierului, pe teritoriul Bulgariei, multă vreme a fost menționată doar descoperirea de la Sava Conevo¹⁴⁸. Abia în anii 2004-2006, cercetările efectuate la Svilengrad au scos la iveală un sit de la începutul epocii fierului în care au fost descoperite numeroase gropi cu depuneri de cadavre sau părți de cadavre umane și de animale¹⁴⁹. Analizând cele 19 complexe, care conțineau resturi de la 22 de indivizi (dintre care 9 complexe conțineau numai oase de copii de vârste fragede)¹⁵⁰, autorii cercetării observau că

¹³⁸ Gol`ceva, Kašuba 1995; Kašuba 2000a; Kašuba 2000b.

¹³⁹ Kašuba 2008, 111-112.

¹⁴⁰ Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 61 și urm.; Niculiță *et alii* 2012.

¹⁴¹ Niculiță, Niciu 2013.

¹⁴² Constantinescu 2013.

¹⁴³ Vezi groapa 24 de la Saharna–Dealul Mănăstirii (Niculiță, Niciu 2013, 178-179, Fig. 2-3).

¹⁴⁴ Krušelnicka 1998.

¹⁴⁵ Larina, Kašuba 2005, 212-239; Larina 2005, 240-267.

¹⁴⁶ Băčvarov 2003.

¹⁴⁷ Tonkova 1997; Tonkova 2003; Tonkova 2010; Arnăut 2014.

¹⁴⁸ Sîrbu 1994; Sîrbu 1997. V. Sîrbu citează o comunicare ținută de Goranka Tončeva la Tulcea în 1993. Descoperirea a rămas însă inedită și după mai bine de 20 de ani.

¹⁴⁹ Nehrizov 2006; Nehrizov, Tzvetkova 2008; Nekhrizov, Tzvetkova 2012.

¹⁵⁰ Ruseva 2008.

nu au putut fi observate reguli privitoare la poziția, orientarea defuncțiilor; iar „contextul nefunerar” prezintă un argument principal într-o interpretare de natură rituală, probabil rezultatul practicării sacrificiilor umane¹⁵¹. Pe de altă parte, autorii considerau că prezența în aceste gropi a unui număr mare de copii poate indica „simple înmormântări”, dacă se coroborează cu lipsa acestora din necropolele propriu-zise¹⁵². Acestea depuneri aveau probabil loc în cadrul unor ritualuri legate de celebrarea cultului morților sau a unei zeițăi chtoniene¹⁵³.

¹⁵¹ Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 192.

¹⁵² Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 193.

¹⁵³ Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 193-194.

CAPITOLUL II

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Catalogul descoperirilor reprezintă fără îndoială baza documentară a acestei lucrări. Pentru o mai bună identificare a descoperirilor am încercat atribuirea unui număr de catalog, atât siturilor, contextelor / amenajărilor cât și indivizilor, acolo unde a fost posibil. Fiecare voce de catalog conține o scurtă descriere a sitului, cât și o expunere a complexelor arheologice cu oseminte umane.

1. ALBA IULIA–RECEA, JUD. ALBA, ROMÂNIA

Date generale despre sit: situl a fost identificat pe teritoriul orașului Alba Iulia și investigat în cursul cercetărilor arheologice preventive efectuate în perioada 2003-2009. Cu această ocazie au fost înregistrate numeroase complexe arheologice care pot fi încadrate cronologic de la începutul epocii bronzului până în perioada medievală¹.

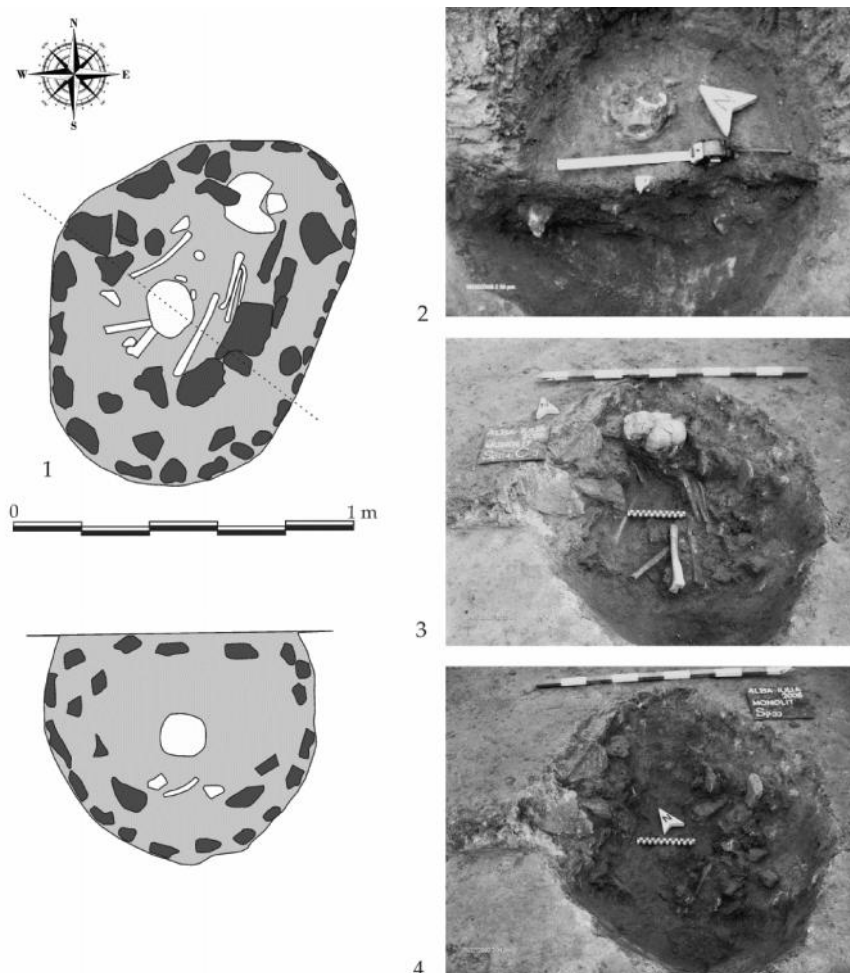

Fig. 2. Alba Iulia–Recea 2006, C154 (nr. cat. 1.1) / Alba Iulia–Recea 2006, C154 (cat. no. 1.1) (Gheorghiu, Lascu 2011).

¹ Situl este cunoscut și sub denumirea de Alba Iulia–Dealul Furcilor/Monolit, vezi: Moga et alii 2004; 2005; 2006; 2007; Lascu, Gheorghiu 2009; Lascu 2012, 73.

Complexe cu oseminte umane: 1.1. Alba Iulia–Recea 2006, C 154. Groapă de formă ovală (1,20 × 0,90 m), cercetată în suprafața Sp03/2006. În partea sa superioară au fost descoperiți mulți chirpici, care acopereau un craniu uman depus cu maxilarul în sus (Fig. 2/2), așezat pe un strat de lut ars (*individul 1.1-1*). Sub acesta a fost identificat un schelet uman aflat în conexiune anatomică (*individul 1.1-2*) care provenea de la un defunct depus în poziție chircită pe partea dreaptă, sprijinit de peretele vestic al gropii, cu capul spre NV (Fig. 2/3).

Pe oasele descoperite în groapă nu au fost descoperite urme de arsură. Pe fundul și pe pereții gropii se aflau bucăți mari de lut ars. În pământul de umplură au fost descoperite un număr foarte mic de fragmente ceramice hallstattiene timpurii².

Osemintele umane nu au fost analizate antropologic, deși în articol este menționat faptul că acestea aparțin unor „adolescenți de sex masculin”³.

2. BABADAG–CETĂȚUIE, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit: Așezarea este situată la cca. 2,5 km NE de orașul Babadag, pe malul lacului cu același nume, la cca. 50 m stânga de vărsarea pârâului Tabana. Aceasta ocupa un promontoriu cu vizibilitate perfectă asupra lacului și a zonei ocupate în prezent de oraș. Poziția strategică era întărită și de prezența văii probabil inundabile și mlăștinoase în trecut, care permitea accesul doar prin partea de NV.

Obiectivul, cercetat în perioada 1962-2010, este cunoscut în literatura de specialitate datorită impresionantei stratigrafii, dispuse pe șase niveluri create în prima epocă a fierului⁴.

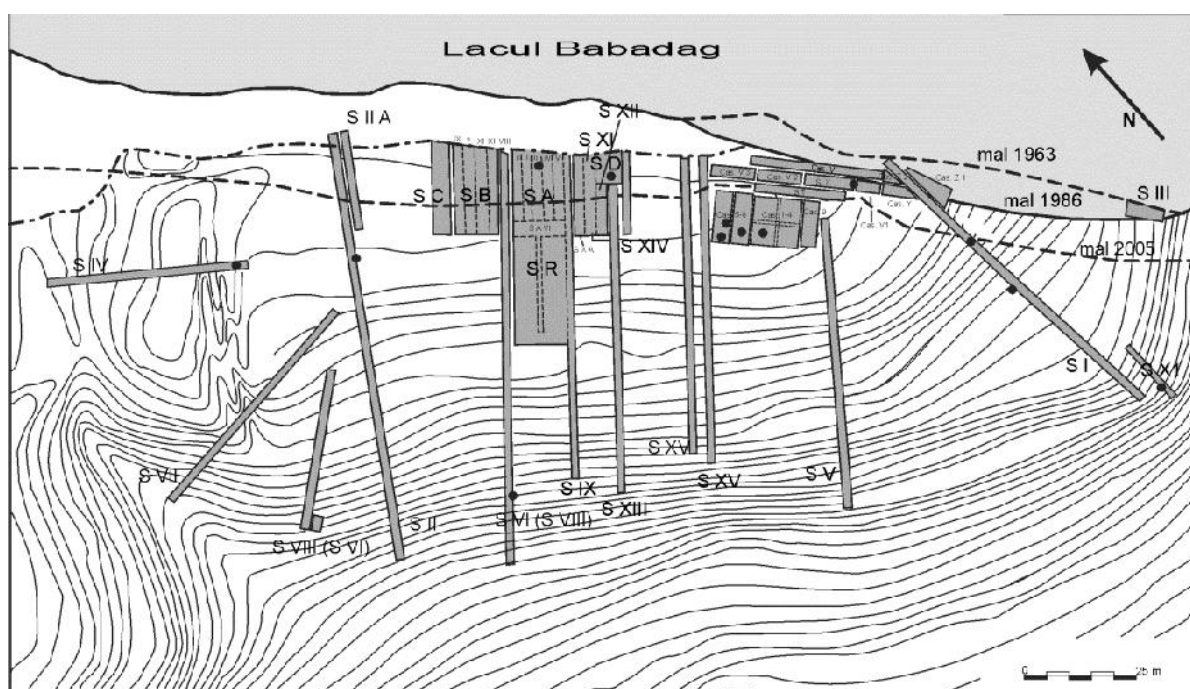

Fig. 3. Planul cercetărilor arheologice de la Babadag–Cetățuie / *Layout of archaeological investigations at Babadag–Cetățuie* (Morintz 1987).

² Gheorghiu, Lascu 2011, 186.

³ Gheorghiu, Lascu 2011, 186.

⁴ Morintz 1964; Morintz 1986; Morintz 1987; Morintz, Jugănar 1995; Morintz, Jugănar, Munteanu 1995; Jugănar 2005; Ailincăi 2013b.

Complexe cu oseminte umane: În cele peste patru decenii de investigații arheologice în acest sit au fost descoperite numeroase complexe care conțineau oseminte umane. Din păcate datele avute la dispoziție sunt în unele cazuri incomplete⁵.

2.1. *Babadag 1962, S II, gr. M 2.* Din desen și jurnalul șantierului se pare că pentru cercetarea integrală a complexului a mai fost deschisă o casetă notată cu A. Inițial este semnalată prezența în umplutura gropii a părții inferioare a unui schelet uman în conexiune anatomică, care păstra urme puternice de ardere. Autorii cercetării considerau că aceste oase, dispuse pe direcția N-S, proveneau de la un individ matur. După demontarea fragmentelor ceramice, au mai fost descoperite oase umane din partea superioară a unui schelet, „mai puțin arse decât celelalte”, care după părerea autorilor săpăturii „aparțin unui alt schelet, de copil”⁶ (Fig. 4/1-3). Din acest complex am putut identifica un fragment de ceașcă decorată în zona diametrului maxim cu benzi de linii incizate așezate în zigzag (Fig. 4/4). Din desen se poate totuși observa că, deși nu dispunem de date antropologice, oasele pot aparține unui singur individ “depus” în poziție decubit dorsal, pe direcția NE-SV (*individul 2.1-1*).

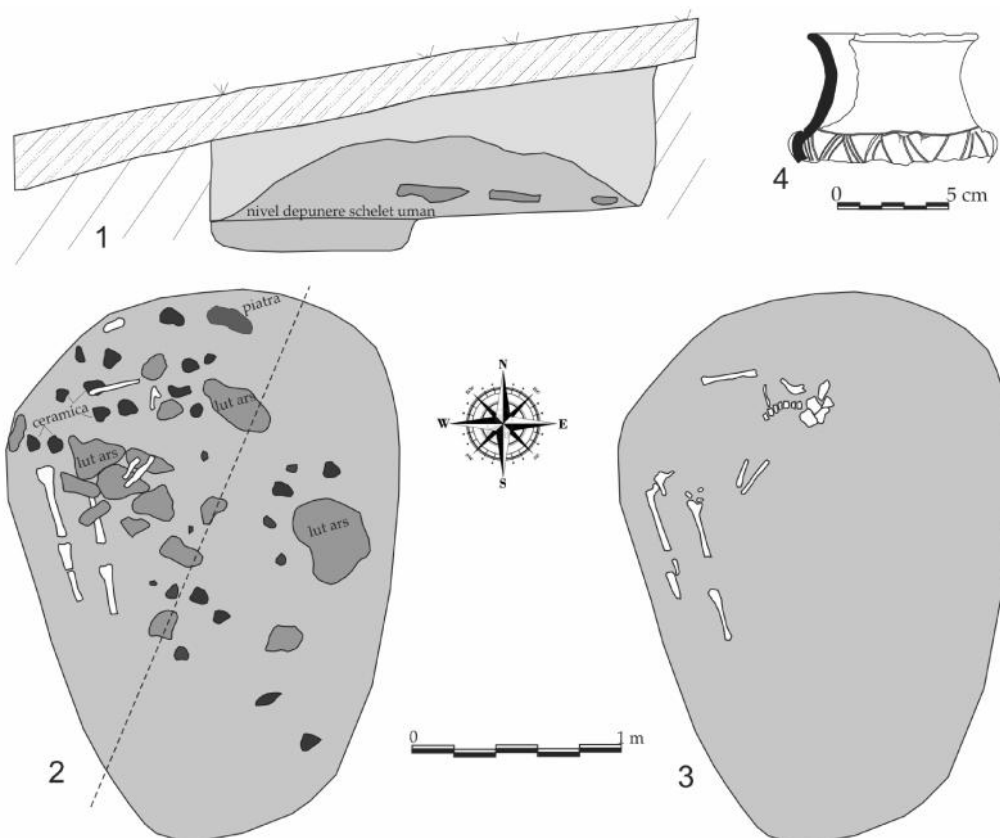

Fig. 4. Babadag 1962, S II, mormânt 2 (nr. cat. 2.1) / *Babadag 1962, S II, burial no. 2 (cat. no. 2.1)* (Ailincăi et alii 2005-2006).

⁵ Complexele descoperite la Babadag au fost recent publicate: Ailincăi et alii 2005-2006; Ailincăi et alii 2007; Ailincăi 2008c.

⁶ Informații provenite din jurnalul de săpătură de la Babadag (1962-1963), întocmit de S. Morintz și E. Moscalu, unde complexul este denumit Mormântul 2. Acesta este menționat sumar de Morintz 1987, 68. Din desenul păstrat reiese însă destul de clar că este vorba despre un singur individ, care probabil păstra urme de arsură în zona membrilor inferioare.

2.2. Într-un sondaj efectuat pe platoul de la NV al așezării de la Babadag, la adâncimea de 1 m, sub o strachină hallstattiană așezată cu gura în jos, au fost descoperite câteva fragmente de vase și oase calcinate, date de autorul săpăturii în faza a III-a culturii Babadag⁷. Având în vedere lipsa unei expertize antropologice/arheozoologice asupra oaselor incinerate, cât și lipsa unor descoperiri ulterioare de această natură, punem sub semnul întrebării interpretarea acestei descoperiri.

2.3. *Babadag 1963, Supr. A IIIc, gr. 25*. În această groapă a fost descoperit un schelet uman depus în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat aproximativ N-S. Din desen reiese faptul că groapa avea o formă circulară⁸, acest complex săpat de la baza așezării fiind tăiat de gr. 25b. Nu avem alte date despre conținutul său⁹ (Fig. 5/1).

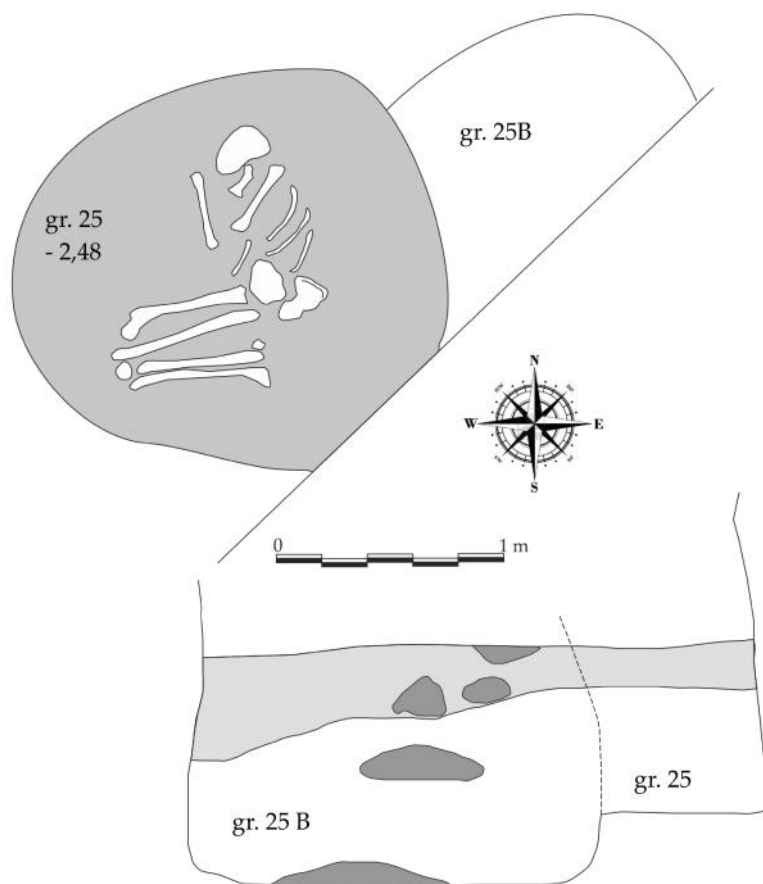

Fig. 5. Babadag 1963, Supr. A III, gr. 25 (nr. cat. 2.3) / *Babadag 1963, Supr. A III, pit 25 (cat. no. 2.3)* (Ailincăi et alii 2005-2006).

2.4. *Babadag 1964, S IV, c. 3-4, gr. 9 (bordei ?)*. Amenajarea a fost surprinsă în profilul nordic. După dimensiunile sale se pare că este o groapă de bordei. În umplutura acesteia au fost găsite multe fragmente ceramice și oase de animale mari, dar și două vase întregi (Fig. 6/1-9). Chiar pe fundul gropii au apărut tibiile împreună cu falangele unui

⁷ Morintz 1987, 68.

⁸ Arhiva Sebastian Morintz.

⁹ Paginile în care se aflau însemnările despre S III lipsesc din jurnal.

schelet. Lângă acestea se afla un craniu, despre care S. Morintz considera că nu aparține aceluiași individ. Din păcate, complexul nu a fost cercetat integral și nici desenat¹⁰.

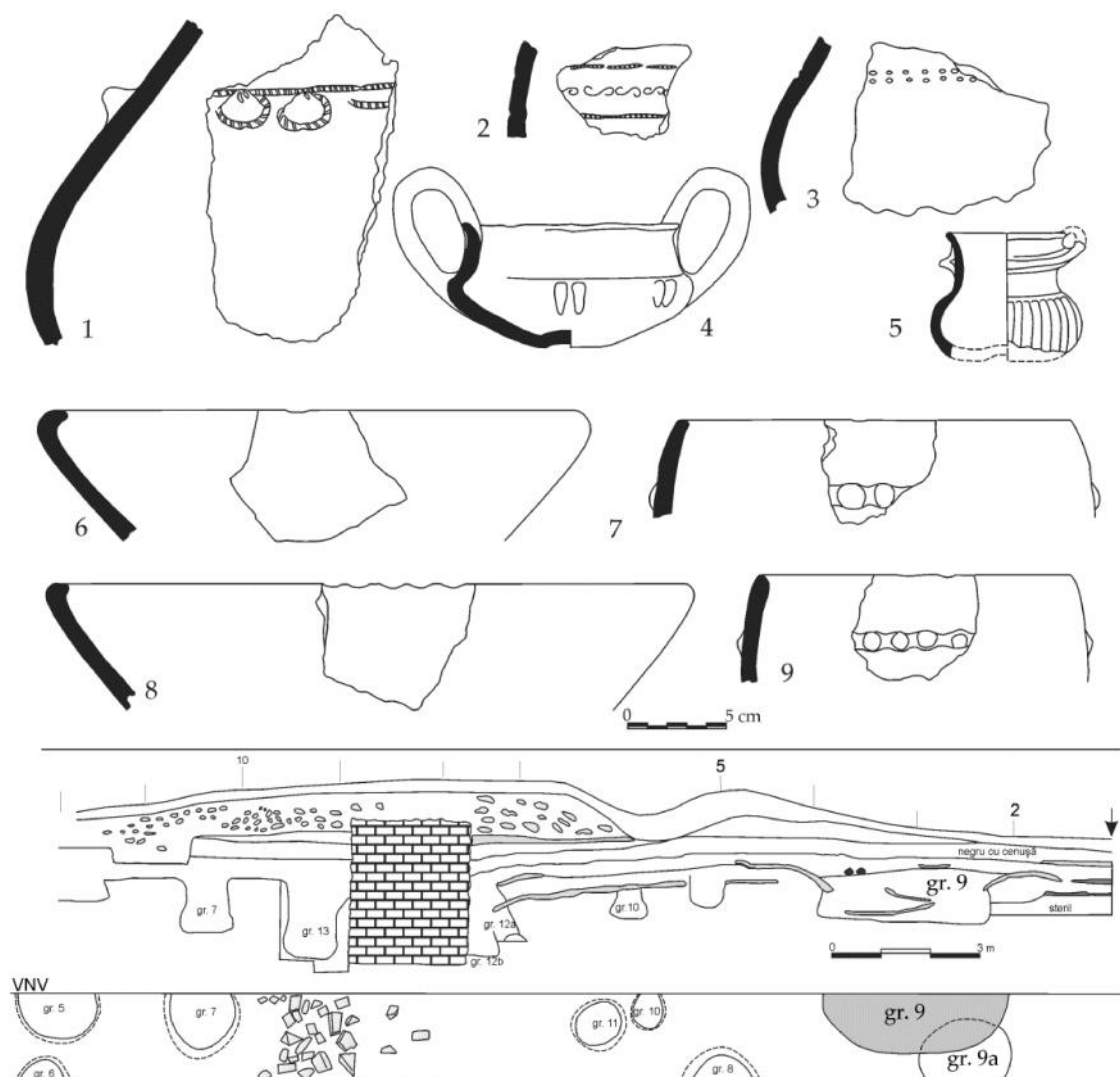

Fig. 6. Babadag 1964, S IV, gr. 9 (nr. cat. 2.4) / Babadag 1964, S IV, pit 9 (cat. no. 2.4).

2.5. *Babadag 1965, S I, gr. 16b*. În această groapă a fost descoperit un alt schelet uman aflat în conexiune anatomică, depus în poziție decubit dorsal cu picioarele puternic flectate de la genunchi, orientat NE-SV (*individul 2.5-1*). Craniul și membrul superior drept au fost distruse de gropile 16 și 16a (Fig. 7/1). Autorii cercetării au observat urme de ardere, mai ales în partea inferioară a complexului, unde s-a format un strat de cenușă. În regiunea bazinului a fost descoperită o ceașcă întregă (Fig. 7/2), iar în umplutură au fost descoperite numeroase fragmente de lut ars cu imprimeuri de stuf sau nuiiele și oase arse „de om sau animale”¹¹.

2.6. *Babadag 1965, S I, c. 36, gr. 22*. În acest complex a fost descoperită o parte a unui schelet uman, aflat parțial în conexiune anatomică. Defunctul a fost depus în umplutură,

¹⁰ Informațiile au fost preluate din jurnalul de șantier al lui Sebastian Morintz.

¹¹ Arhiva Sebastian Morintz.

probabil orientat E-V, la cca. 35 cm deasupra fundului gropii. Din desen reiese faptul că se păstrau craniul cu mandibula, o parte din torace, coloana vertebrală și oasele lungi (Fig. 7/3). Pe fundul gropii au fost observate urme de ardere¹². Nu există informații antropologice.

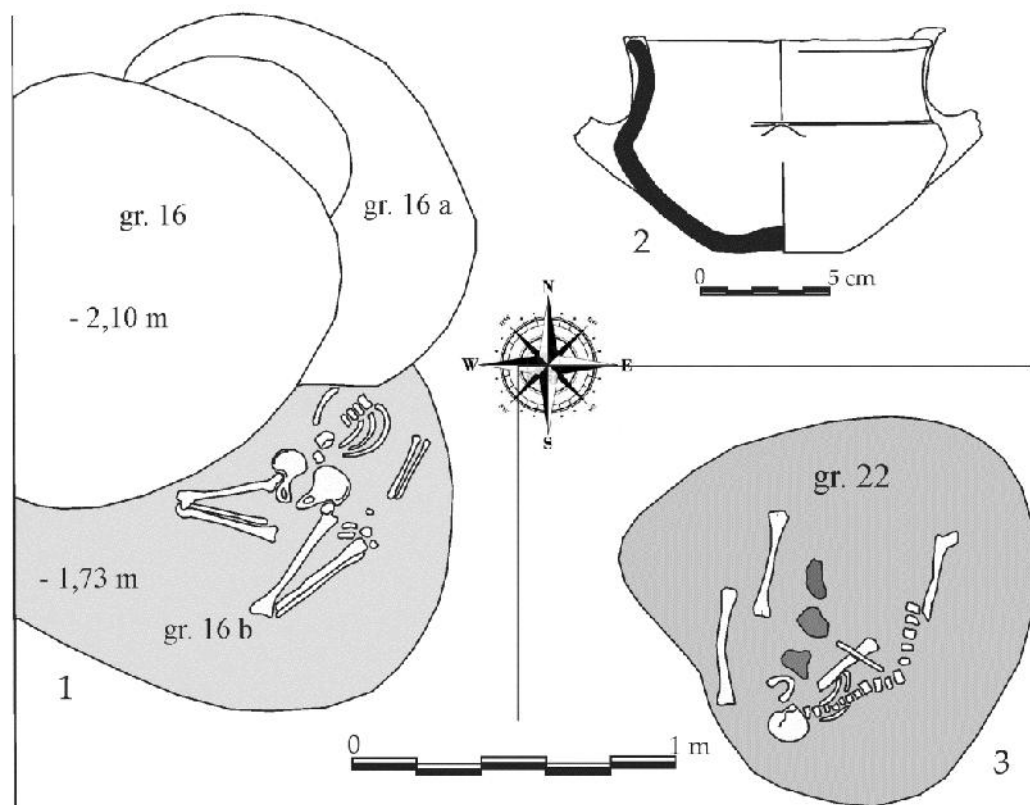

Fig. 7. Babadag 1965, S I: 1-2. gr. 16b (nr. cat. 2.5); 3. gr. 22 (nr. cat. 2.6) / Babadag 1965, S I: 1-2. pit 16b (cat. no. 2.5); 3. pit 22 (cat. no. 2.6) (Ailincăi et alii 2005-2006).

2.7. Babadag 1989, S D₄, gr. 3. În acest complex au fost descoperite trei schelete umane, orientate diferit. Groapa de formă tronconică în profil avea marginile perfect circulare și fundul puțin albiat. O substanță neagră acoperea fundul acesteia. Osemintele erau destul de bine conservate și proveneau de la trei persoane adulte. Persoana din mijloc a fost așezată cu capul între bazinele celorlalte două, respectiv cu picioarele spre capetele lor (Fig. 8).

Scheletul nr. 1 (individul 2.7-1) se afla în mijloc, culcat pe partea stângă, orientat SSV-NNE, în poziție chiricită, cu brațele îndoite spre cap, cu fața spre scheletul nr. 2. Osemintele au aparținut unei femei mature (45-50 ani) de statură supramijlocie (1,60 m). Rahisul păstra urmele unei artroze medii în regiunea dorsală, lombară și sacrală, iar regiunea coxofemurală prezenta o coxoartroză incipientă¹³.

Scheletul nr. 2 (individul 2.7-2) privește spre scheletul nr. 1, aparține unei femei adulte (24-25 ani) de statură supramijlocie (1,58 m), așezată în poziție decubit dorsal, orientată NNV-SSE, cu capul pe partea dreaptă, brațul drept îndoit spre cap, brațul stâng îndoit spre abdomen și picioarele îndoite în sus și căzute ulterior. La humerusul stâng a fost observată o fractură rău consolidată cu o serioasă sutură a osului și o artroză scapulo-humerală avansată secundară fracturii care a provocat probabil mari dificultăți la folosirea brațului. O

¹² Informațiile provin din Arhiva S. Morintz, aflată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

¹³ Perianu 1993a, 164; Perianu 1993b.

altă lovitură ce a lăsat semne a fost observată în zona parietală stângă, dar nu se menționează dacă această lovitură a cauzat moartea¹⁴.

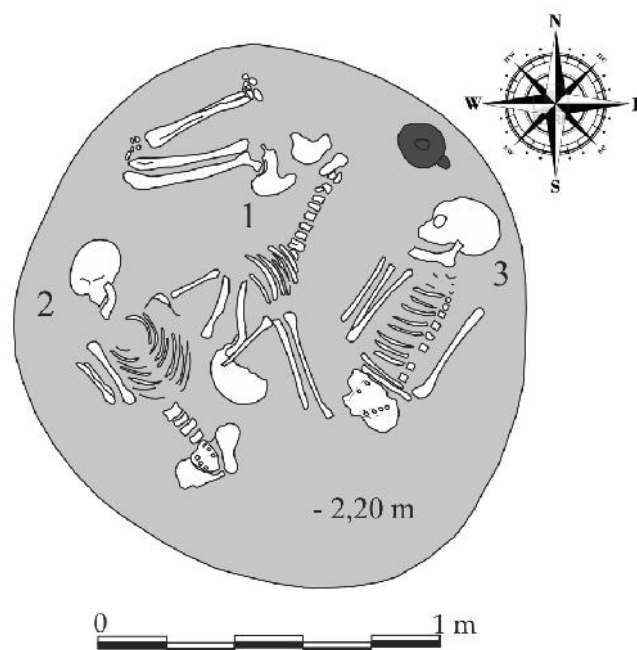

Fig. 8. Babadag 1990, SD4, gr. 3 (nr. cat. 2.7) / Babadag 1990, SD4, pit 3 (cat. no. 2.7) (Ailincăi et alii 2005-2006).

Scheletul nr. 3 (individul 2.7-3) este oarecum separat în cadrul grupului prin poziție și prin faptul că la capul lui exista o piesă de inventar (o cană care conținea o substanță neagră, aceeași cu cea presărată pe fundul gropii). Bine conservat, acest schelet a aparținut unui bărbat cu o vârstă din categoria *maturus* III (55-60 ani), de înălțime supramijlocie (1,63 m). Scheletul zăcea pe chircit pe partea dreaptă, orientat NNE-SSV, cu capul pe partea dreaptă, brațul stâng îndoit pe abdomen, brațul drept îndoit spre cap și picioarele îndoite inițial în sus, căzute ulterior pe o parte peste craniul scheletului nr. 1. Din punct de vedere patologic, s-a observat prezența unei artroze lombo-sacrale, o ușoară osteoporoză sacrală, un osteofit pe capătul distal al humerusului stâng și o dublă depresie parietală. Complexul a fost săpat în nivelurile superioare de la Babadag¹⁵. Expertiza antropologică nu a evidențiat existența unor urme de violență *perimortem*, autorul analizei fiind de părere că deplasarea oaselor din poziția anatomică a fost provocată în cursul cercetării¹⁶.

2.8. Babadag 1992, Cas X. Într-o groapă tronconică, la o adâncime de 1,90 m față de nivelul actual de călcare, era depus un schelet în poziție decubit dorsal, cu mâinile pe lângă corp și picioarele ușor arcuite, orientat S-N. Interesant este faptul că peste craniu a fost așezată o lespede masivă de piatră, iar în stânga bazinului se afla un mic vas ceramic cu trei picioare, confecționat dintr-o pastă grosieră cărămie. Vasul avea în interior puternice urme de arsură¹⁷ (Fig. 9/1-3).

¹⁴ Perianu 1993a, 165.

¹⁵ Perianu 1993a, 163 și urm.

¹⁶ Perianu 1993a, 168.

¹⁷ Morintz, Jugănaru 1995, 182, fig. 18.

După caracterele bazinului dar și ale craniului, sexul este fără îndoială feminin (*individul* 2.8-1). În ceea ce privește vârsta s-a ținut cont, în afară de starea dentiției și de suturile craniene, de sincondroza sfenobasilară închisă și de asemenea de observația că în epifiza proximală a humerusului în ruptură țesutul spongios este dens. Se poate astfel aprecia o vârstă de categoria *adult* II (30–40 de ani). Statura, după humerus și radius este după formulele lui Pearson de 147,2 cm, încadrându-se în categoria staturilor mici¹⁸.

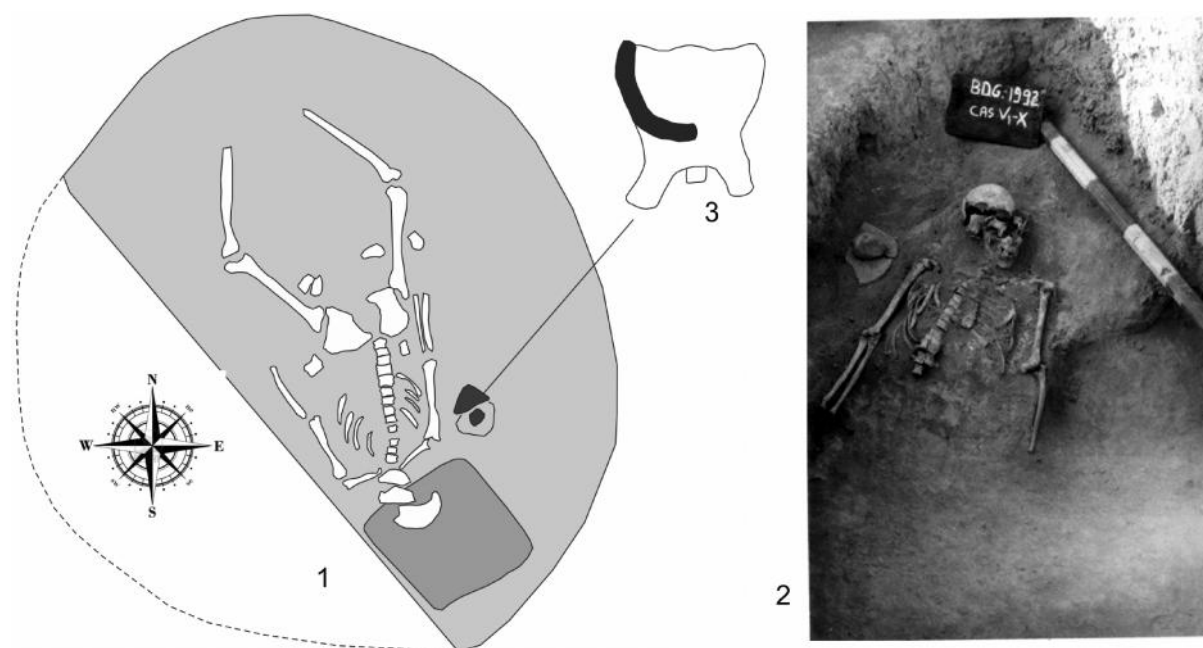

Fig. 9. Babadag 1992, Caseta V₁-X (nr. cat. 2.8) / Babadag 1992, Square V₁-X (cat. no. 2.8) (Morintz, Jugănaru 1995).

2.9. Babadag 1996, Caseta 3, gr. 17, nivelul 2 – a fost identificată la – 0,90 m. Groapa avea o deschidere circulară (diam. 1,45 m) și o adâncime de 0,85 m. Stratigrafic, în partea superioară, până la – 0,40 m se afla un nivel format din fragmente ceramice negre lustruite. Apoi s-a putut observa un strat de pământ ars amestecat cu cenușă.

Pe fundul gropii era depus un schelet (*individul* 2.9-1) în poziție chircită pe partea stângă, orientat probabil NE-SV. Mâinile se aflau sub cap, iar picioarele erau puternic flexate din bazin și genunchi (Fig. 10/1-2). În zona toracelui și a membrilor inferioare, scheletul era acoperit pur și simplu cu un strat de lespezi de piatră. În zona picioarelor precum și în fața capului erau împrăștiate resturile unui vas negru lustruit, decorat, în aceeași zonă, cu un șir de elemente în forma literei „S”¹⁹ (Fig. 10/3). Pe bazin a fost descoperit un fragment de tipar din lut de culoare roșcată (Fig. 10/4). Vasul bitronconic avea dimensiuni mari și era lucrat dintr-o pastă de bună calitate de culoare neagră, lustruită. Pe diametrul maxim au fost dispuse diametral opus patru perechi de mici proeminențe conice cu vârful în sus. Tot în această zonă a fost aplicată o mică toartă apucătoare.

¹⁸ Raportul antropologic a fost întocmit în urma analizei, de către dr. N. Mirițoiu și A. Soficaru de la Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”, București.

¹⁹ Jugănaru 2005, 33, fig. 8/1, 2/3, 26/4.

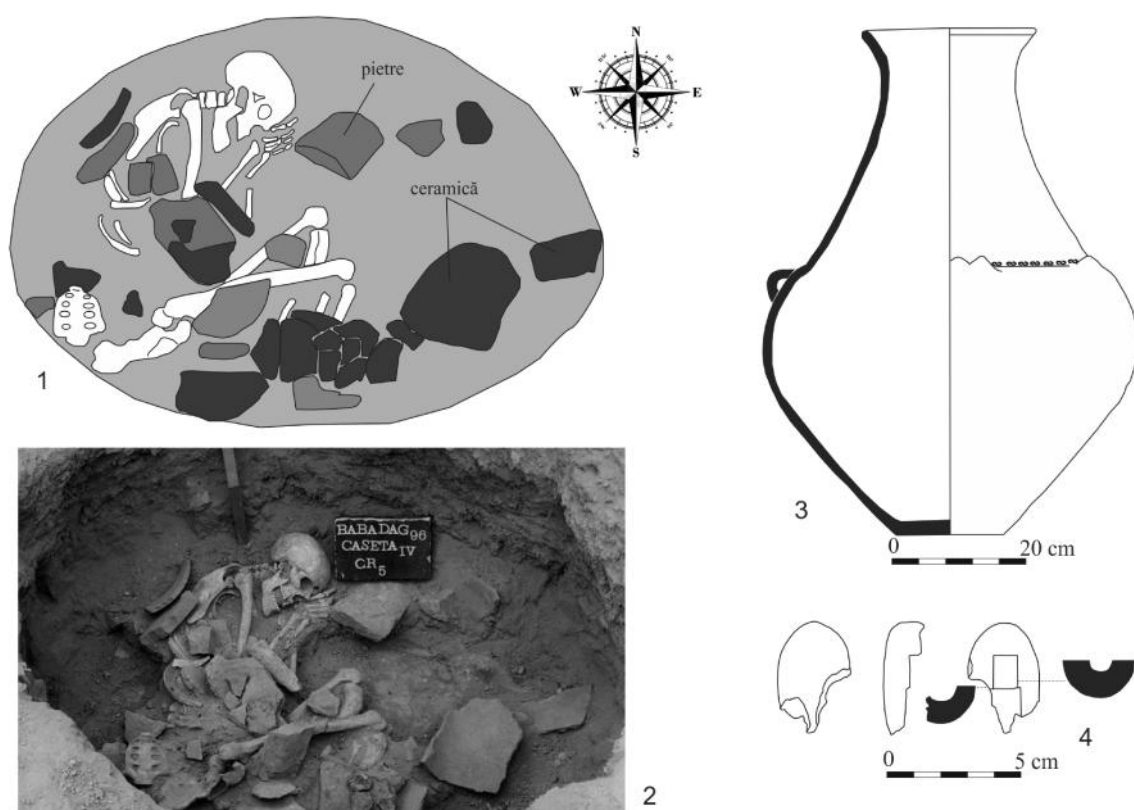

Fig. 10. Babadag 1996, Casetă 3, gr. 17, niv. 2 (nr. cat. 2.9) / Babadag 1996, Square 3, pit 17 (cat. no. 2.9) (Ailincăi et alii 2005-2006).

2.10. Babadag 2004, S VI, gr. 3. S VI a fost trasată perpendicular pe sistemul de fortificație al așezării de la Babadag²⁰. Complexul (gr. 3) a fost secționat ca și celelalte gropi pe direcția NE–SV și avea o formă tronconică în profil și aproximativ circulară în plan. Diametrul gurii avea 0,75 m iar cel al părții inferioare 1,20 m. Umplutura gropii consta într-un pământ de culoare cafenie, care probabil se datorează unui amestec de loess cu cenușă. Aproximativ la jumătatea distanței dintre partea superioară și cea inferioară, au fost descoperite trei craniile umane. Unul dintre ele (cel dinspre NE) era dispus cu calota craniană în jos și cu privirea spre NE, iar celelalte două erau grupate spre celălalt perete al gropii, cu orbitele orientate spre SV (Fig. 11/1-2)²¹.

Craniul 1, fără mandibulă, în general bine conservat, dar care prezintă unele distrugeri atât actuale cât și din vechime. Foarte importantă este o distrugere la partea laterală a marginii supraorbitare dreapta, unde o lovitură, cel mai probabil în os verde, a provocat o fisură (cu marginile ușor depărtate) a marginii supraorbitare și a rupt apofiza zigomatică a frontalului și pe cea a zigomaticului. Lipsa reacțiilor postfractum permite avansarea (cu prudență) a diagnosticului de violență perimortem. Sexul este feminin: gabela foarte ștearsă, grad 1-2, relief supraorbital nul, protuberanța occipitală grad 0 – 1 și relief nugal șters. Vârsta, ținând cont de uzura dentară, suturile craniene neobiterate, precum și sincondroza sfeno–occipitală sudată, poate fi încadrată în categoria adult–tânăr, în jur de 25 de ani (*individul 2.10-1*).

²⁰ Secțiunea a fost cercetată parțial de S. Morintz și a fost lărgită și continuată în adâncime în perioada 2001-2003.

²¹ Jugănar, Ailincăi 2003, 49, fig. 1, 3.

Craniul 2 are calota craniană bine conservată ce prezintă distrugerii recente doar pe partea stângă în regiunea coronarei. Sexul este feminin, iar vârsta poate fi apreciată în categoria adult tânăr, după lipsa celei mai mici urme de sinostoză, atât exo – cât și endocranian (*individul 2.10-2*).

Craniul 3 nu are mandibulă, este bine conservat dar cu distrugerii din vechime. Astfel, jumătatea stângă a masivului facial lipsește fiind probabil desprinsă în urma unei acțiuni violente care a rupt nazalele, apofiza ascendentă a maxilarului, palatul, procesul pterigoid al sfenoidului și apofiza zigomatică a temporalului. De asemenea se înregistrează distrugerii și în partea bazală a craniului, asupra ambelor mastoide, condiliilor occipitali și părții superioare a baziocipitalului. Sexul este feminin, glabela având grad 2, protuberanța occipitală grad 1, arcade supraciliare și relieful planului nugal șters. Vârsta este dificil de precizat, dar ținând cont de dentiție și suturile craniene putem considera că făcea parte din categoria matur (poate chiar mai avansată) (*individul 2.10-3*)²².

În campania 2004, datorită prăbușirii profilului a fost descoperit și *craniul nr. 4* ce provine din același complex, dar acesta nu a beneficiat de expertiză antropologică (*individul 2.10-4*).

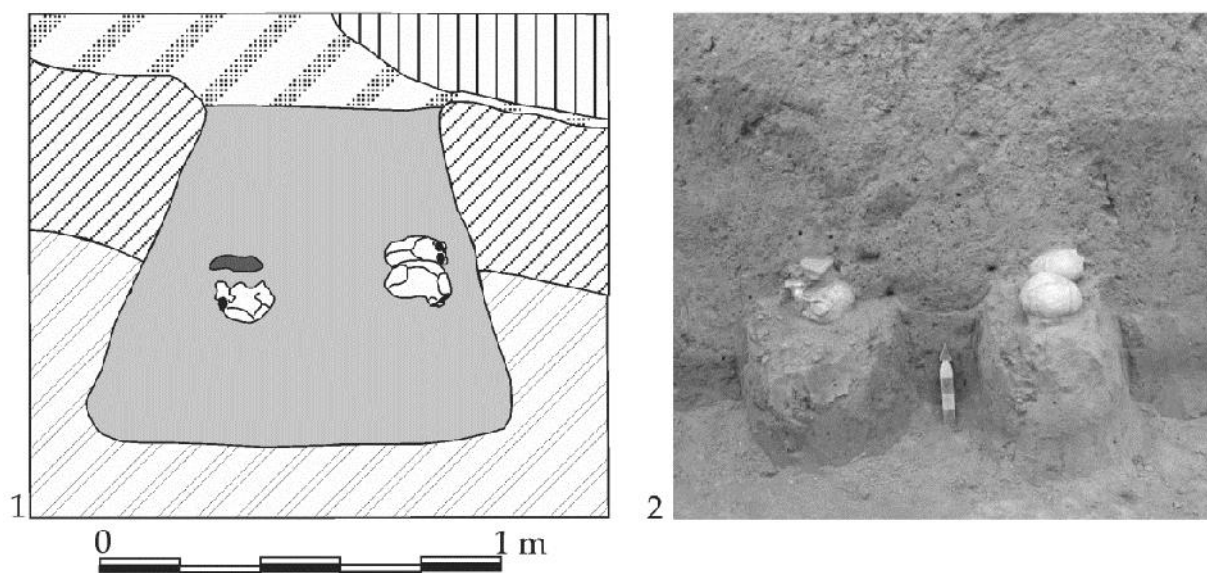

Fig. 11. Babadag 2004, S IV, gr. 3 (nr. cat. 2.10) / Babadag 2004, S IV, pit 3 (cat. no. 2.10) (Jugănar, Ailincăi 2003).

2.11. Babadag 2004, Cas. 5, niv. 3, gr. 1 – alături de numeroase fragmente ceramice a fost identificată și o mandibulă umană²³.

2.12. Babadag 2004, Cas. 8, niv. 2, gr. 8. În umplutura gropii au fost descoperite părți dintr-unul sau mai multe schelete umane. Acest complex, cercetat integral, avea o deschidere circulară cu diametrul de 0,60 m, o adâncime de 0,55 m și un profil trapezoidal neregulat, cu o deschidere a bazei mari de 1,50 m²⁴. Oasele se aflau pe

²² Jugănar, Ailincăi 2003; Ailincăi et alii 2005-2006. Raportul antropologic a fost întocmit de către N. Mirițoiu și A. Soficaru de la Institutul de Antropologie F. I Rainer–București.

²³ Ailincăi et alii 2005-2006.

²⁴ Ailincăi et alii 2005-2006.

fundul gropii, alături de o parte a mandibulei unui mamifer mare și de fragmentele unui vas de mari dimensiuni, de formă bitronconică, cu diametrul maxim dispus sub margine, zonă în care se afla o proeminență conică cu vârful în sus (Fig. 12/9). În umplutura gropii au mai fost descoperite numeroase oase de animale, o cantitate mare de ceramică din care am putut observa existența a trei străchini cu marginea răsfrântă spre interior (Fig. 12/4-6), a unei cești cu partea inferioară decorată cu caneluri verticale și proeminențe în zona diametrului maxim și a două vase de bucătărie (Fig. 12/3, 7-8).

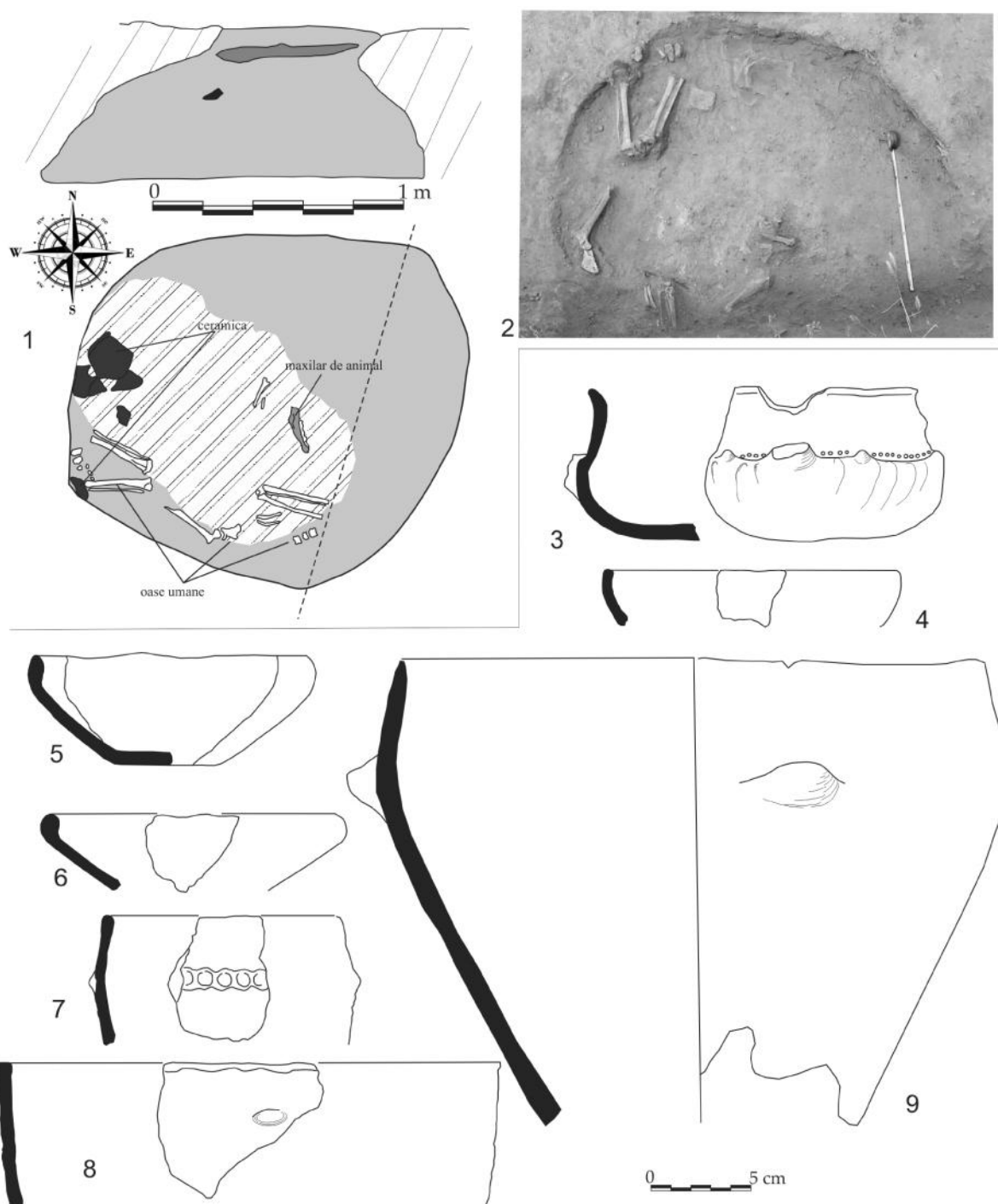

Fig. 12. Babadag 2004, Caseta 8, nivelul 2, gr. 8 (nr. cat. 2.12) / Babadag 2004, Square 8, pit 8, layer 2 (cat. no. 2.12) (Ailincăi et alii 2005-2006).

2.13. Babadag 2004, S X1, gr. 3 – cercetată în partea de E a sitului, la baza promontoriului. Pe fundul complexului se afla un individ depus în poziție decubit dorsal, orientat NV-SE²⁵ (individul 2.13-1). Groapa avea o formă circulară în plan și tronconică în profil. Femurul stâng, figurat punctat în desen, a fost găsit în umplutura gropii (Fig. 13/1). Alături de schelet a fost descoperit în zona nordică a gropii un vas grosier fragmentar (Fig. 13/2).

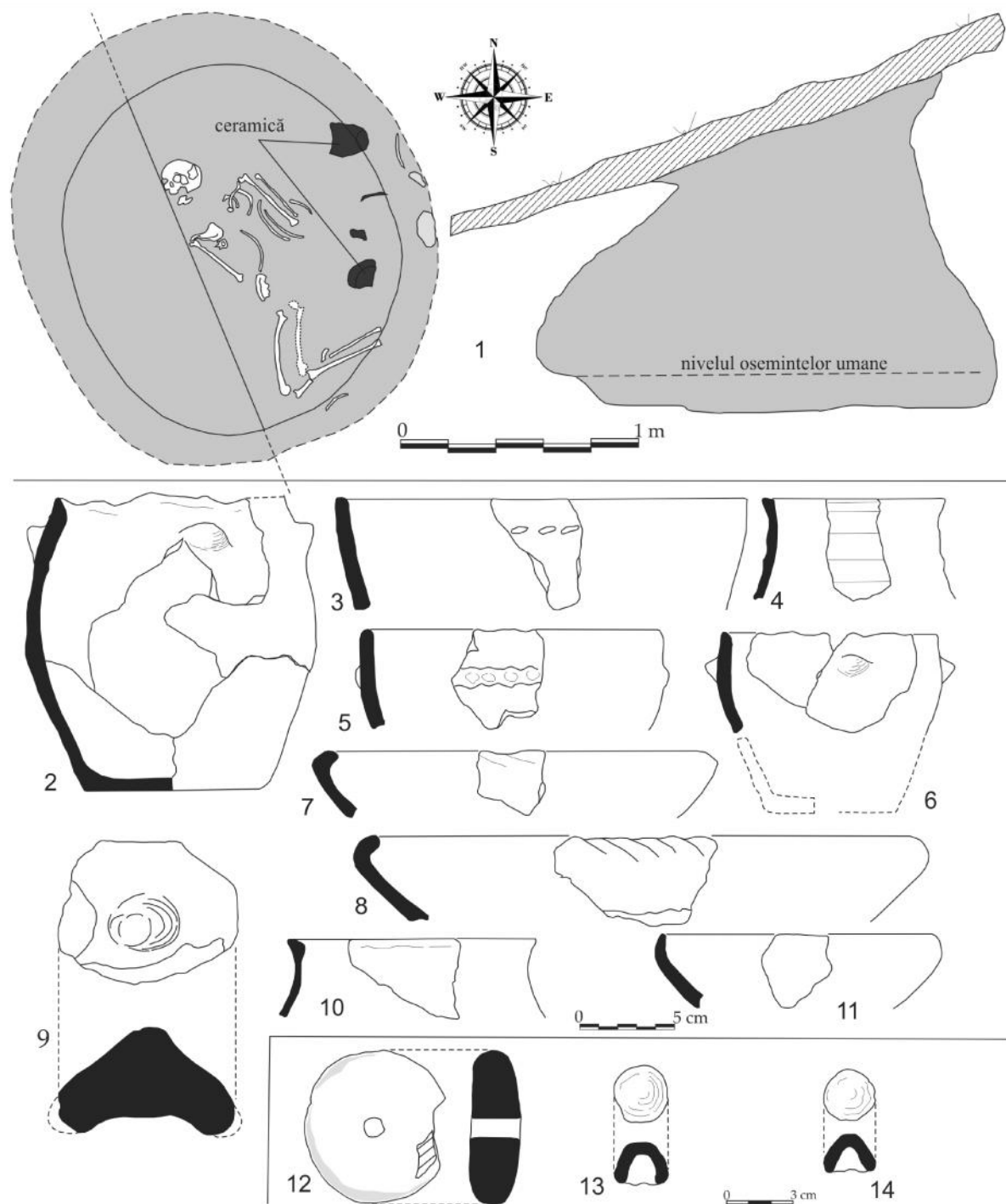

Fig. 13. Babadag 2004, S X1, gr. 3 (nr. cat. 2.13) / Babadag 2004, S X1, pit 3 (cat. no. 2.13) (Ailincăi et alii 2005-2006).

²⁵ Ailincăi et alii 2005-2006.

În umplutura gropii au fost descoperite numeroase fragmente ceramice și oase de animale. Ceramica provine de la vase grosiere cu brâu alveolar sau proeminente sub margine (Fig. 13/5), străchini (Fig. 13/7-8, 11) și vase bitronconice (Fig. 13/10). Din inventarul acestui complex putem menționa un obiect de lut discoidal cu perforație în zona centrală (Fig. 13/12), două obiecte de lut de formă conică neregulată (Fig. 13/13-14) și un capac (Fig. 13/9).

2.14. *Babadag 2006, Cas. 7-8, niv. 5, c. 2E* – a fost identificată o mandibulă umană fragmentară (*individul 2.14-1*).

3. BACIU–STRADA NOUĂ, JUD. CLUJ, ROMÂNIA

Date generale despre sit: În cursul unor cercetări arheologice întreprinse în 1984 pe str. Nouă din localitatea Baci, jud. Cluj au fost descoperite vestigii specifice culturii Petrești, epocii bronzului și perioadei medievale. Pe lângă acestea se adaugă două vetre și două gropi atribuite primei epoci a fierului ce conțineau material ceramic asemănător cu cel descoperit la Teleac sau Bădeni, atribuit culturii Gáva²⁶.

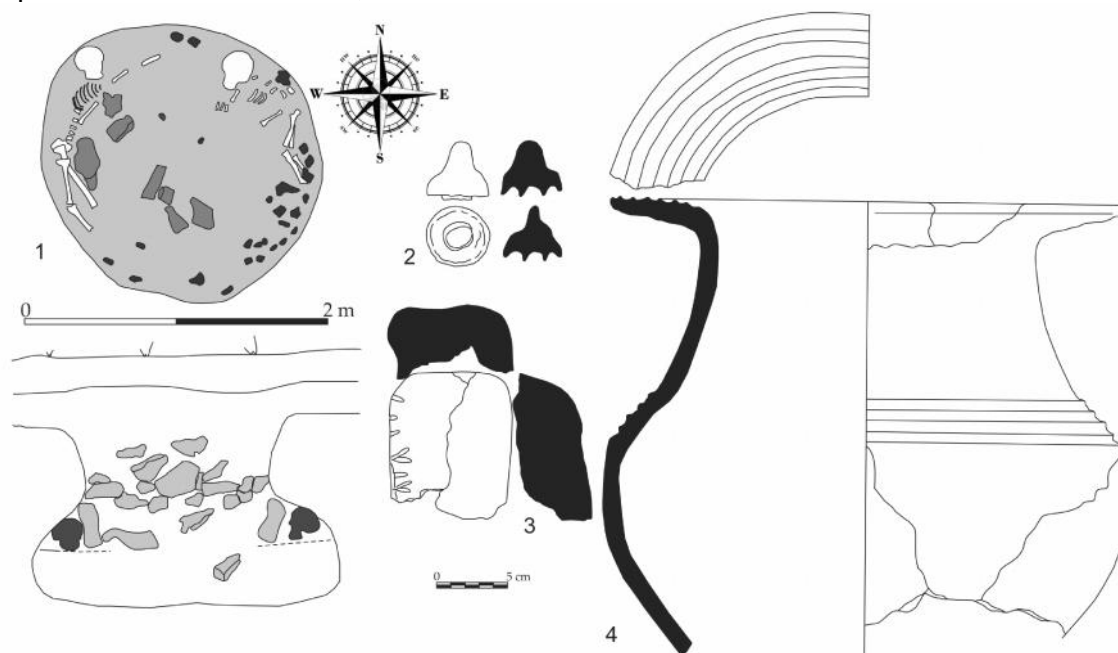

Fig. 14. Baci–strada Nouă, gr. 2 (nr. cat. 3.1) / Baci–strada Nouă, pit 2 (cat. no. 3.1) (Kalmar 1987).

Complexe cu oseminte umane: 3.1. *Baci – strada Nouă, gr. 2* – circulară în plan (diam. aprox. 1,80 m), avea pereții săpați oblic spre exterior, până la adâncimea de 1,30 m. În partea superioară a gropii au fost depuse numeroase pietre de râu, zdrobitoare, fragmente de râșniță sub care, la adâncimea de 0,90 m, în umplutura gropii, se aflau două schelete umane (Fig. 14/1). Alături de acestea, pe același nivel au fost descoperite fragmente de vatră (Fig. 14/3), fragmente ceramice arse secundar, oase de animale și o pintaderă din lut (Fig. 14/2).

Individul 3.1-1 a fost depus în poziție chirchit, pe partea stângă, orientat aproximativ pe direcția N-S, cu mâinile aduse spre maxilar. Scheletul a aparținut unui copil în vârstă

²⁶ Kalmar 1987, 166.

de 7-8 ani. În apropierea acestuia se afla o jumătate dintr-un vas bitronconic de mari dimensiuni (Fig. 14/4).

Individul 3.1-2 a fost depus în poziție chircit, pe partea stângă, pe direcția NV-SE. Acesta a avut o vârstă de 5 ani²⁷.

Cei doi defunși au fost depuși pe un strat care conținea multă cenușă, cărbune, chirpici, câteva fragmente ceramice, pietre, un zdrobitor și un cățel de vatră.

4. BALMAZÚJVÁROS–TÖMÖRI-TANYA II, JUD. HAJDÚ-BIHAR, UNGARIA

Date generale despre sit: cercetările arheologice întreprinse în 2006 pe o suprafață de aproape 1 ha au scos la lumină printre altele o așezare a culturii Gáva din care au fost cercetate peste 30 de complexe²⁸.

Complexes cu oseminte umane: 4.1. Balmazújváros–Tömöri-tanya II 2006, S II, complexul 22 – printre descoperirile atribuite primei epoci a fierului este menționată și o groapă aproximativ circulară, puțin adâncă, cu pereții săpați oblic spre interior, care conținea un schelet întreg de copil (*individul 4.1-1* – 12-13 ani, *Infans II*). Acesta a fost depus în poziție decubit dorsal, orientat pe direcția N-S. Craniul era dispus cu privirea spre V, brațul drept întins spre aceeași direcție, iar cel stâng se află cu palma pe bazin; membrele inferioare erau flexate atât din bazin cât și din genunchi²⁹.

5. BERETTYÓÚJFALU–NAGYBÓCS-DŰLŐ, JUD. HAJDÚ-BIHAR, UNGARIA

Date generale despre sit: În urma cercetărilor arheologice preventive din anii 2004-2005 a fost investigată o suprafață de peste 69.000 mp în care au fost înregistrate 1988 de complexe atribuite unor perioade diverse din neoliticul timpuriu, epoca bronzului, perioada timpurie (cultura Gáva) și târzie a epocii fierului, epocă romană imperială și perioadă târzie avară³⁰.

Complexes cu oseminte umane: 5.1. Berettyóújfalu–Nagybócs-dűlő 2004-2005, complexul 781 – printre cele 53 de complexe atribuite culturii Gáva se numără și o groapă care conținea un schelet uman. Acesta provenea de la un individ matur, de sex feminin cu o vârstă la deces de 39-43 ani (*individul 5.1-1*), depus în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat pe direcția V-E. Defunctul avea o constituție gracilă și prezenta transformări ce pot fi puse pe seama nașterii. Complexul avea o deschidere circulară, cu pereții săpați aproximativ vertical până la adâncimea de 1,20 m³¹.

6. BIHARKERESZTES–LÁNCOS-MAJOR, JUD. HAJDÚ-BIHAR, UNGARIA

Date generale despre sit: cercetările arheologice preventive întreprinse în acest sit în mai 1999 au scos la iveală urme de locuire din perioada neolitică, cât și din perioada timpurie (cultura Gáva) și târzie a epocii fierului³².

²⁷ Determinările antropologice au fost făcute de Vincze Zoltán.

²⁸ Szolnoki 2007, 156.

²⁹ Szolnoki 2007, 156; Király 2011, 91-92, Fig. 29; Király 2012, 118.

³⁰ Dani *et alii* 2006, 5-31.

³¹ Dani *et alii* 2006, 11; Király 2011, 92, Fig. 31; Király 2012, 120-121.

³² Király 2011, 93, Fig. 32.

Complexe cu oseminte umane: 6.1. Biharkeresztes–Láncos-major 1999, complexul 23 – cercetată aproximativ în mijlocul suprafeței săpate, aceasta avea o deschidere aproximativ circulară și o adâncime redusă. În acest complex se afla un schelet uman (*individul 6.1-1*), orientat pe direcția N-S, care nu a beneficiat de analiză antropologică. Defunctul a fost depus în poziție chircită (?) pe partea stângă, trunchiul fiind curbat spre stânga. Membrele superioare par a se afla într-o poziție nefirească, iar membrele inferioare sunt flexate puternic din bazin, iar cel drept și din genunchi. Antebrațul mâinii drepte și gamba piciorului stâng lipseau. Din complex provin și câteva fragmente ceramice.

7. BRĂILA–BRĂILIȚA, JUD. BRĂILA, ROMÂNIA

Date generale despre sit: Situl de la Brăilița este situat în partea de N a orașului Brăila, începând de la podul Brăiliței și linia ferată a docurilor, între șoseaua Brăila – Galați și str. Viilor, în imediata apropiere a Dunării. În cursul cercetărilor arheologice întreprinse în perioada 1955-1987 au fost descoperite și cercetate situri din mai multe perioade istorice: așezări eneolitice (culturile Boian și Gumelnița), un cimitir din perioada timpurie a epocii bronzului, locuri sporadic de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Coslogeni ?) și începutul epocii fierului (cultura Babadag), așezarea și cimitirul geto-dac și o așezare medieval timpurie³³.

Complexe cu oseminte umane: 7.1. Brăilița 1973 – investigațiile arheologice au scos la iveală un complex considerat de autorul cercetării drept mormânt. Forma și dimensiunile gropii nu sunt amintite, defunctul fiind depus în poziție decubit dorsal, ușor înclinat spre stânga, orientat E-V, cu brațul drept întins pe lângă corp și cu cel stâng îndoit din cot, palma fiind îndreptată spre abdomen. Piciorul drept era depărtat din bazin și îndoit din genunchi, iar cel stâng era întins³⁴. În dreptul craniului a fost descoperită o cană³⁵ (Fig. 15).

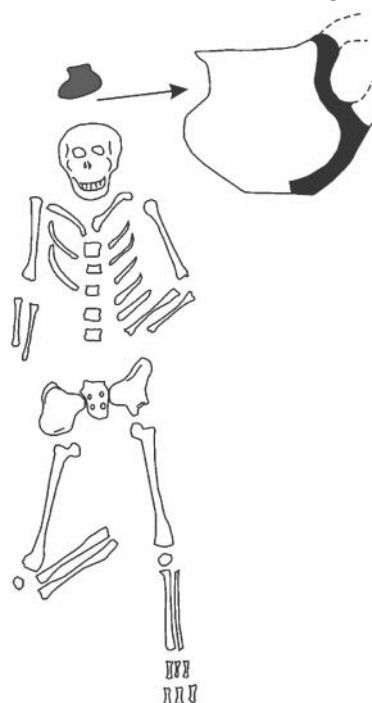

Fig. 15. Brăilița 1973 (Harțuche 2002).

8. BUCU–POCHINĂ, COM. BUCU, JUD. IALOMIȚA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Obiectivul arheologic este situat pe o terasă înaltă a Ialomiței, la marginea sudică a localității Bucu. Începute în 1989, cercetările arheologice de aici, coordonate de E. Rența, au continuat până în 2010 evidențiind existența unor locuiri din mai multe epoci istorice³⁶. Dintre acestea, așezarea de la începutul epocii fierului, atribuită culturii Babadag, se distinge prin numeroase locuințe de suprafață,

³³ Harțuche, Anastasiu 1968, 26–28; Harțuche 1980, 312-313; Harțuche 1981, 6, fig. 1–3, 4/2-3; Harțuche 2002.

³⁴ Harțuche 2002, 142, fig. 109/1. Desenul publicat nu avea scară și nici indicii de orientare.

³⁵ Harțuche 2002, 142, fig. 109/2. Avem semne de întrebare asupra corectitudinii desenului.

³⁶ Păunescu, Rența 1993, 193-197; Păunescu, Rența 1994, 9; Păunescu, Rența 1996, 16; Păunescu, Rența 1998, 10; Păunescu, Rența 1999, 18; Păunescu, Rența 2000, 21; Rența 2002, 70-71; Rența 2003, 63-64; Rența 2004, 62; Rența, Coman 2005, 83-84; Rența, Coman 2006, 98-100; Rența, Munteanu 2007, 85-87; Rența, Munteanu, Coman 2008, 57-58.

bordeie și gropi cu diverse utilități, în unele dintre acestea identificându-se oseminte umane³⁷ (Fig. 16).

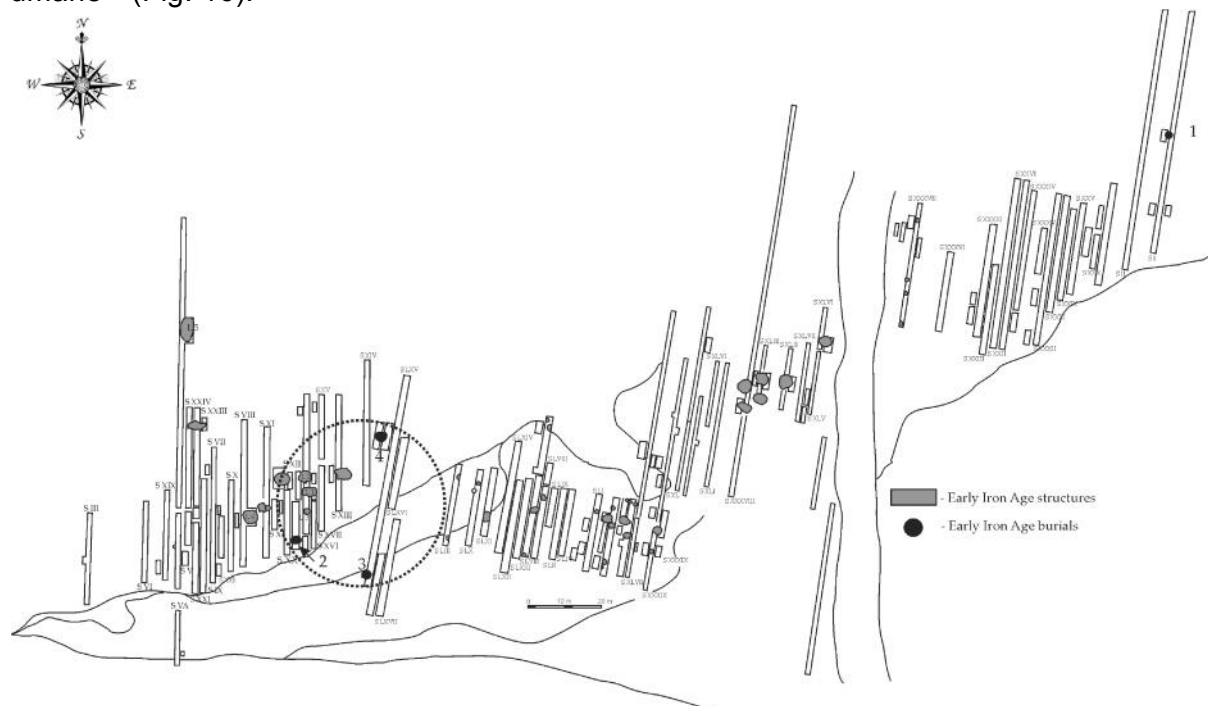

Fig. 16. Planul cercetărilor arheologice din situl de la Bucu-Pochină / *Layout of archaeological investigations at the site from Bucu-Pochină* (Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015).

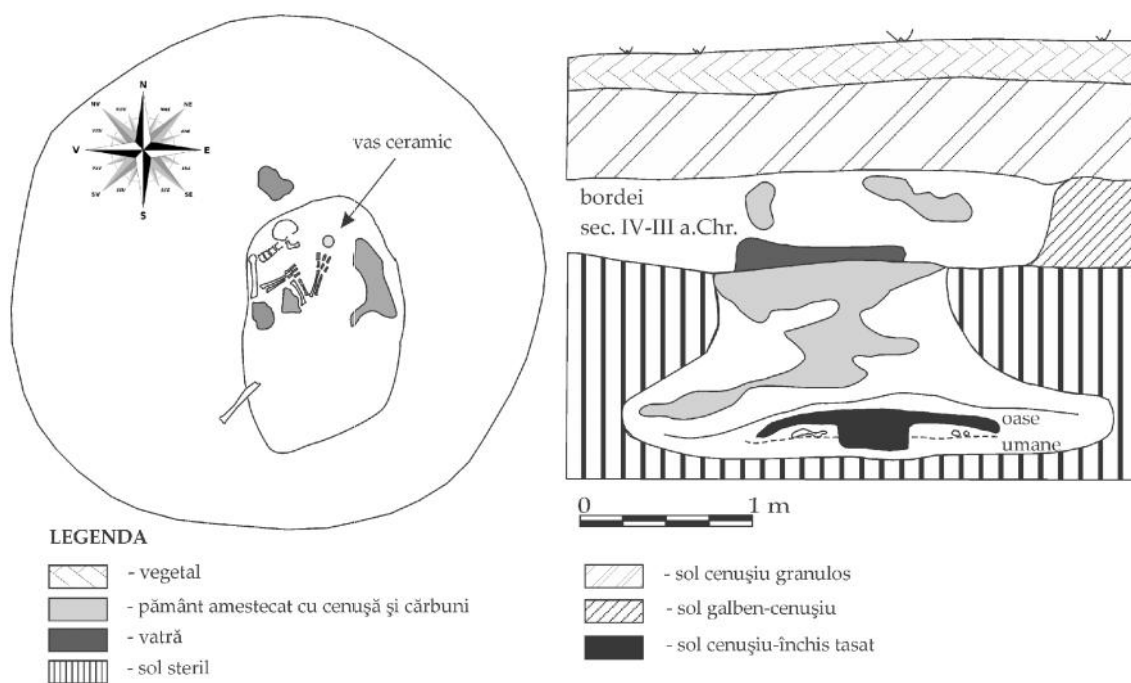

Fig. 17. Bucu 2005, S XVIII, gr. 1 (nr. cat. 8.2) / *Bucu 2005, S XVIII, pit 1 (cat. no. 8.2)* (Rența 2008).

³⁷ Descoperirile din prima epocă a fierului de la Bucu sunt descrise pe larg în Rența 2008.

Complexele cu oseminte umane. Din situl de la Bucu–Pochină provin informații despre patru complexe arheologice ce conțineau oseminte umane, trei dintre acestea fiind deja cunoscute în literatura de specialitate³⁸:

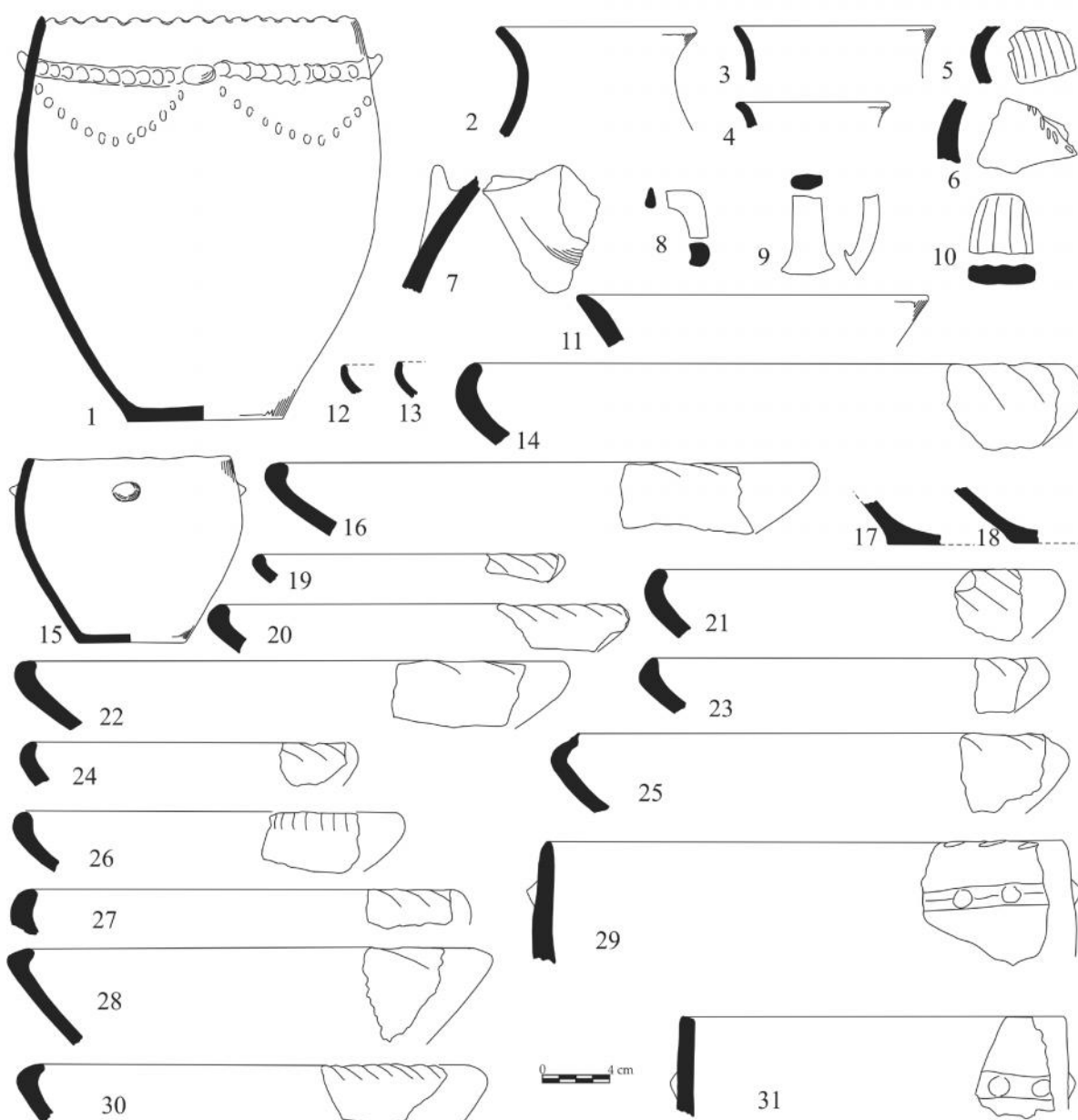

Fig. 18. Ceramică descoperită în gr. 1, S XVIII (nr. cat. 8.2) / Pottery found in pit 1, S XVIII (cat. no. 8.2) (Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015).

8.1. Bucu 1989, S I, gr. 1 – amplasată în zona estică a ariei cercetate, a fost identificată o groapă (gr. 1) pentru a cărei săpare integrală a fost trasată caseta A. În umplutura acestui complex a fost descoperit un craniu uman (*individul 8.1-1*)³⁹. Groapa conținea puține fragmente ceramice hallstattiene atipice.

³⁸ Rența 2008, 75 și urm. Vezi și Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

³⁹ Craniul a fost predat spre analiză, la scurt timp după descoperire, d-nei L. Georgescu (care a lucrat în cadrul Institutului de Antropologie „F. I. Rainer” cât și a Muzeului Național de Istorie a României, București) și nu a mai fost găsit pentru a fi analizat antropologic.

8. 2. *Bucu 2005, S XVIII, gr. 1* – a fost săpată până la adâncimea de 2,30 m de la nivelul actual de călcare. Aceasta avea partea superioară de formă ovală, cu diametrul maxim de 1,60 m, iar cea inferioară era circulară, cu diametrul de 3,80 m. Complexul a fost parțial afectat de amenajarea unui bordei datat în sec. IV-III a.Chr. și a fost parțial afectat, în partea vestică, de o altă groapă din perioada getică.

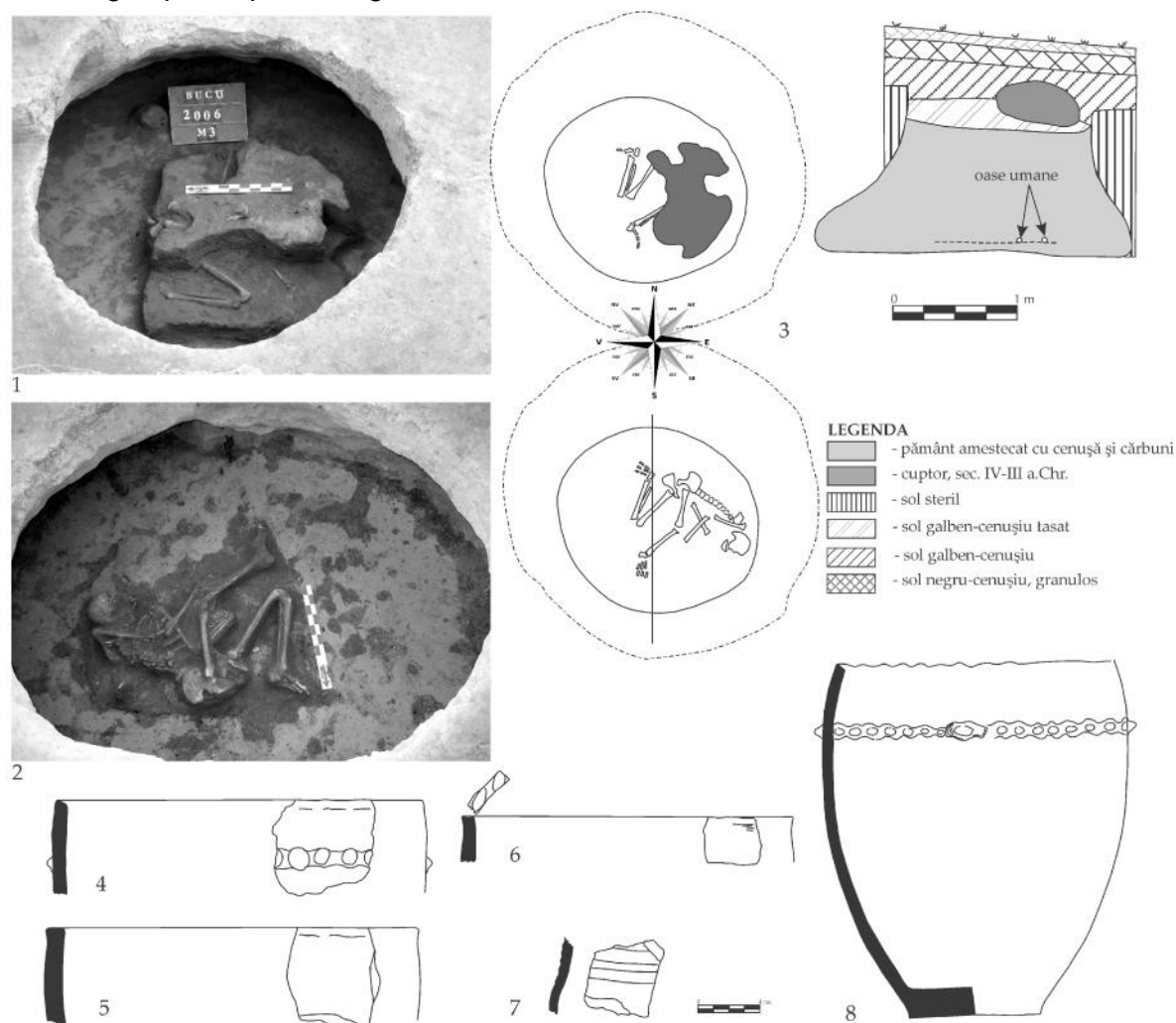

Fig. 19. *Bucu 2006, S LXV, gr. 1* (nr. cat. 8.3) / *Bucu 2006, S LXV, pit 1* (cat. no. 8.3) (Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015).

La o adâncime cuprinsă între 1,75-2,00 m, în umplutura gropii, în zona centrală, pe o suprafață cu un diametru de aproximativ 1 m, a fost identificat un strat de pământ cu o consistență dură, de culoare cenușiu-negricios. Sub acesta se afla un schelet uman al unui individ de sex feminin (*individul 8.2-1*), cu o vârstă cuprinsă între 33-46 ani, depus în poziție chiricită, pe partea stângă, orientat pe direcția NNE-SSV, din care se mai păstrau în poziția inițială craniul, brațele, o parte din coaste și o tibie (Fig. 17). Restul oaselor împreună cu mai multe fragmente ceramice ce proveneau de la un singur vas de bucătărie (Fig. 18/1) fiind recuperate din groapa getică menționată mai sus⁴⁰.

⁴⁰ Rența 2008, 75-76.

În apropierea brațului stâng al individului descris mai sus se afla un vas de mici dimensiuni (Fig. 18/15). Pe lângă aceste obiecte, în groapă au mai fost descoperite oase de animale, bucăți de chirpici și numeroase fragmente ceramice hallstattiene (Fig. 18).

8.3. *Bucu 2006, S LXV, gr. 1* – era situată pe marginea terasei actuale. Aceasta avea o adâncime de 1,35 m de la nivelul actual de călcare, deschiderea și baza având o formă ovală cu dimensiunile de 1,45 × 1,65 m, respectiv 2,40 × 2,60 m. Partea superioară a complexului era acoperită cu un strat de culoare cenușie-gălbuie, cu o grosime de până la 0,25 m, creat probabil odată cu amenajarea unui cuptor în a doua epocă a fierului. Sub acest nivel, pământul care umplea groapa era afânat și conținea cenușă, cărbune, chirpic, fragmente de vatră și oase de animale, dar și mai multe fragmente ceramice hallstattiene, din care s-a reconstituit și un vas de bucătărie confecționat din pastă grosieră (Fig. 19/8). Aproape de fundul gropii, sub o lentilă de pământ bătătorit (groasă de aproximativ 10 cm) a fost descoperit un schelet uman (*individul 8.3-1*), în conexiune anatomică, ce provine de la un individ depus în poziție chircită, pe partea stângă, cu capul spre SE⁴¹.

8.4. *Bucu 2006-2007, S LXV, Bordeii 12* – avea o formă aproximativ circulară (3,30 × 3,10 m) și a fost săpat până la adâncimea de 0,40 m. În această amenajare au fost descoperite două schelete umane (numerotate de autorii cercetării cu M 4 și M 5). Primul individ (*individul 8.4-1*, sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 39,4-45 ani) a fost depus în poziție decubit dorsal, orientat NE-SV, cu mâinile ce par așezate pe lângă corp și membrul inferior drept puternic flexat din genunchi. Cel de al doilea individ (*individul 8.4-2*, sex masculin, cu o vârstă cuprinsă între 33-46 ani, statură estimată la 160,36±4,8 cm) a fost așezat pe partea stângă, orientat SE-NV, cu picioarele ușor îndoite din genunchi, brațul stâng flexat din cot cu palma în dreptul feței, iar cel drept se afla la distanță mare față de corp⁴² (Fig. 20).

Frontalul scheletului individului 8.4-2, prezintă în partea anterioară aproximativ între sutura coronară și eminența frontală stângă, urmele unui traumatism, produs perimortem fără urme de vindecare. Acesta pare a fi rezultatul lovirii cu un obiect contondent care a dus la apariția unor fracturi radiante pe frontal și parietale. Deoarece o parte din zona afectată are lipsuri din vechime și lipsuri moderne, nu se poate estima tipul de obiect cu care a fost lovit. De asemenea, craniul este puternic deformat din cauza presiunii solului, astfel încât nu s-a putut restaura la condiția inițială. Faptul că este vorba de o lovitură este confirmat și de exfolierea unor fragmente din tabla internă a craniului, care arată că lovitura a fost realizată dinspre exterior spre interior, fiind cu siguranță mortală datorită forței loviturii și daunelor realizate. Fracturi radiante par a fi prezente și pe partea posterioară a occipitalului, dar lipsesc multe fragmente din această zonă, atât modern cât și din vechime și este dificil de estimat dacă este vorba despre o altă lovitură.

De asemenea, datorită modului în care a fost depus, cu brațul drept desprins de corp peri-mortem și depus la distanță de locul de articulare, putem presupune existența unei alte traume care a dus la desprinderea acestuia (clavicula și omoplatul corespunzător nefiind depuse în mormânt).

⁴¹ Rența 2008, 76, Fig. 7/1, 24/1, 99/1. Osemintele umane provenite din acest complex au fost predate spre studiu colegei C. Muja și nu au putut fi recuperate pentru a fi analizate.

⁴² Rența 2008, 76-77, Fig. 22/3; 26/1.

Ținând cont de starea bună de reprezentare a scheletului, lipsa din vechime unui segment din treimea distală a diafizei tibiei stângi poate fi legată tot de un episod violent, deși nu sunt urme vizibile ale modului în care a apărut această fragmentare.

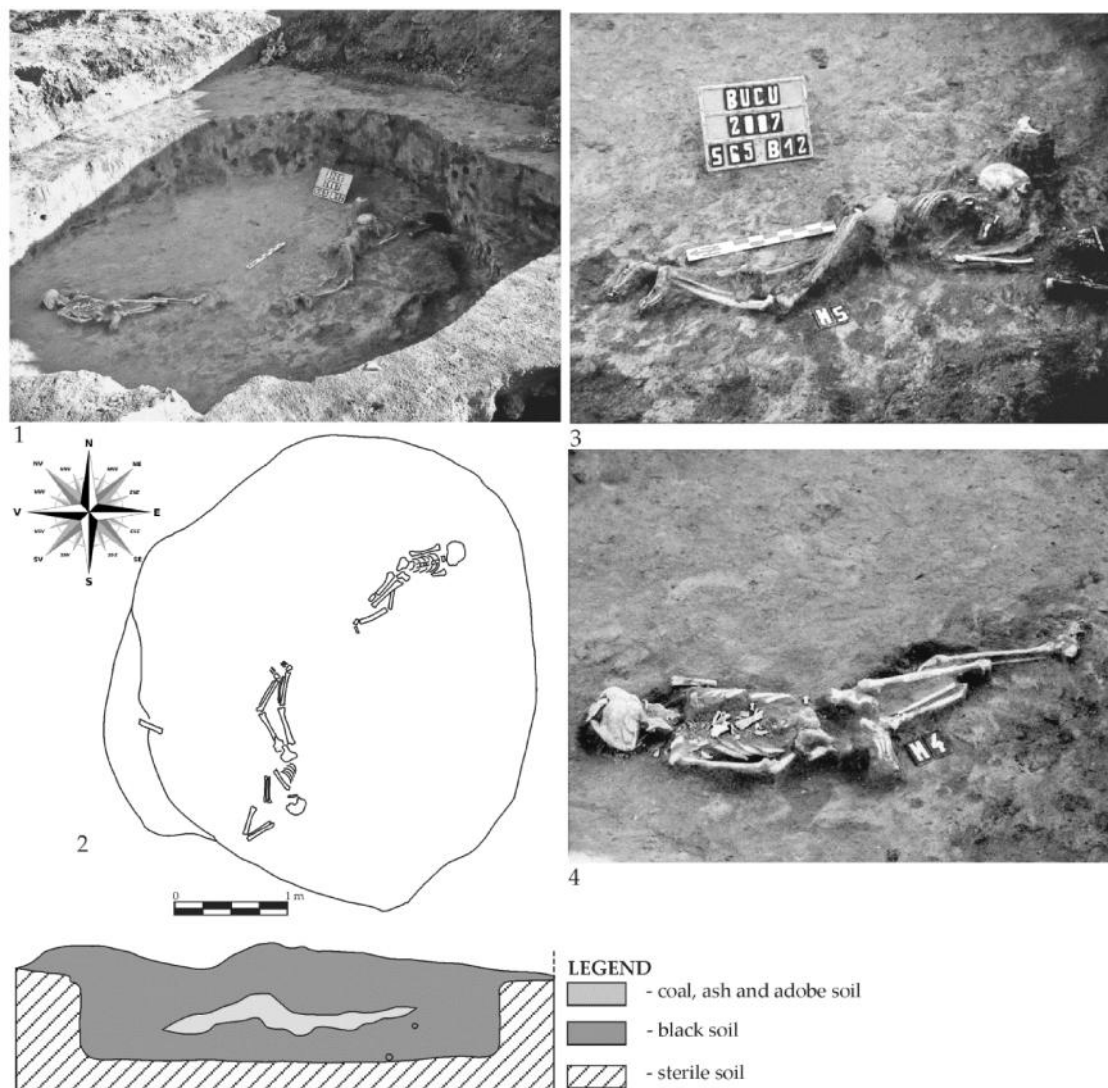

Fig. 20. Buceu 2006-2007, bordeiul nr. 12 (nr. cat. 8.4) / Buceu 2006-2007, hut 12 (cat. no. 8.4) (Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015).

9. CAPIDAVA–LA BURSUCI, COM. TOPALU, JUD. CONSTANȚA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. În urma unor cercetări arheologice de suprafață efectuate în 2002, la cca. 3 km în aval de cetatea Capidava, pe un promontoriu situat pe malul Dunării, denumit *La Bursuci*, au fost descoperite fragmente ceramice de tip Babadag⁴³.

Cercetările arheologice începute în 2003, continuate și în prezent, au scos la iveală vestigiile ale culturii Babadag și epocii medievale timpurii publicate sumar în CCAR⁴⁴. Locuirea hallstattiană a fost sesizată la baza stratului arheologic, direct pe stâncă, acestea fiindu-i atribuite atât câteva complexe, cât și un mormânt de înhumare.

⁴³ Dobrinescu, Voinea 2004, 70. În lipsa ilustrării materialului folosim formularea autorilor raportului.

⁴⁴ Dobrinescu, Voinea 2004, 70; Dobrinescu, Voinea, Căpuș 2005, 99-100; Dobrinescu 2006, 115-116; Dobrinescu 2007, 113; Dobrinescu 2008, 89.

Descoperiri osteologice umane: 9.1. Capidava–La Bursuci 2004, S V. În această campanie arheologică a fost descoperit un schelet uman care a aparținut unui subiect de sex feminin, cu o vârstă încadrabilă în categoria *adult* (în jur de 26 de ani), depus în poziție decubit dorsal, pe direcția SSE-NNV, nederanjat de gropi sau intervenții ulterioare, dar cu oase lipsă. Au fost identificate cutia craniană, centura scapulară, membrele superioare (fără ulna stângă și falange), 11 vertebre, patru coaste, diafiza femurului drept și o tibie (Fig. 21). Oasele păstrate erau în general în conexiune anatomică, ceea ce exclude posibilitatea unei reînhumări. Statura individului era de 157,20 cm, fiind calculată ținându-se cont de lungimile maxime ale humerusurilor⁴⁵.

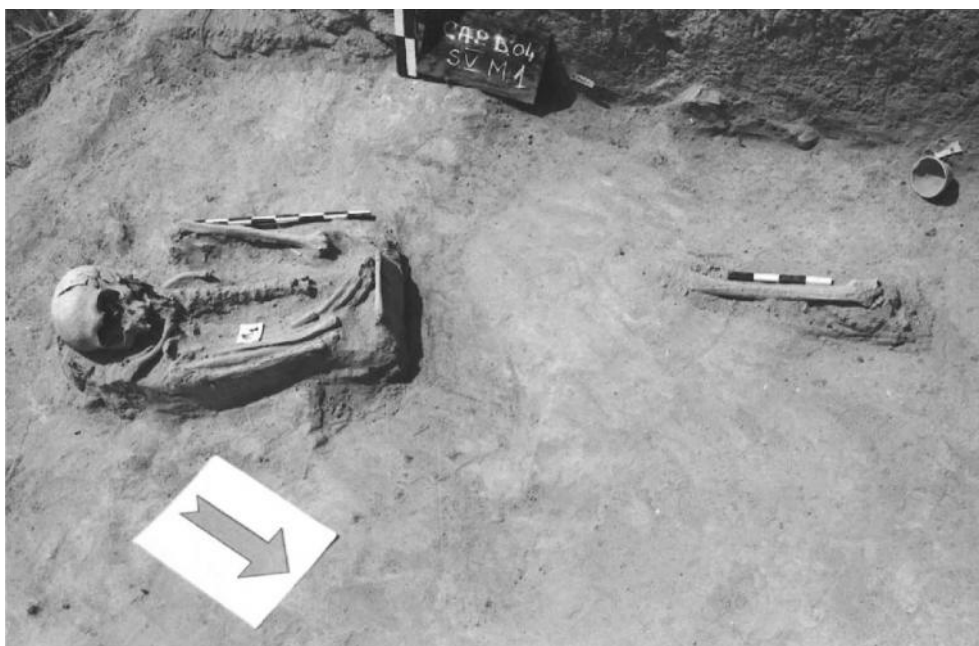

Fig. 21. Capidava–La Bursuci 2004, S V, mormânt 1 (nr. cat. 9.1) / *Capidava–La Bursuci 2004, S V, Grave 1 (cat. no. 9.1)* (Dobrinescu, Voinea, Cărpuş 2005).

În apropierea tibiei stângi s-a descoperit o ceașcă (Fig. 21), iar în umplutură fragmente ceramice lustruite, de culoare neagră. În aceeași zonă a fost descoperită și ceramică decorată prin imprimare și incizie⁴⁶.

10. DEBRECEN–JÓZSA, JÓZSA, JUD. HÁJDU-BIHAR, UNGARIA

Date generale despre sit. A fost cercetat în anul 2007 cu prilejul unor lucrări edilitare. Săpăturile au scos la lumină complexe ce datează din neolitic, epoca timpurie a fierului (cultura Gáva)⁴⁷, perioada celtică și sarmatică⁴⁸.

Complexe cu oseminte umane: 10.1. Debrecen–Józsa, Alső-Józsa 2007, complexul 91 – conținea oasele unui copil din categoria de vârstă *Infans I-II*⁴⁹ (*individul 10.1-1*).

⁴⁵ Vasile 2006.

⁴⁶ Dobrinescu, Voinea, Cărpuş 2005, 100; Vasile 2006, 215-223.

⁴⁷ Datarea radiocarbon (Poz-39567) pe eşantion recolatat de la baza complexului 152 indică o datare cu 95% probabilitate între 1130-919 BC (Király 2011, 95, nota 321).

⁴⁸ Szabó 2008, 206.

⁴⁹ Király 2011, 94; Király 2012, 121. Analiza antropologică a fost realizată de Z. Zoffmann.

10.2. *Debrecen–Józsa, Alső-Józsa 2007, complexul 152* – puț / fântână (?) în formă de pâlnie, adâncă de 3,30 m. Aceasta conținea pe lângă oasele a doi cai, o vacă, un craniu de câine și oase umane care provin de la mai mulți indivizi: *Individul 10.2-1* – depus chirchit pe partea stângă în partea inferioară a gropii, orientat pe direcția E-V, sex feminin, vârsta cuprinsă între 14-15 ani; *Individul 10.2-2* – depus deasupra celui precedent în poziție decubit dorsal, cu picioarele pliate din bazin și genunchi, vârstă – 12-13 ani; *Individul 10.2-3* – schelet de femeie, vârstă – 16-18 ani, poziție chirchit pe partea stângă, orientat pe direcția NE-SV. În zona craniului a fost descoperit un inel din bronz; *Individul 10.2-4* – copil cu o vârstă la deces de 4-5 ani, depus în poziție chirchit (?) pe partea stângă. Peste acest individ de afla un recipient ceramic fragmentar⁵⁰.

10.3. *Debrecen–Józsa, Alső-Józsa 2007, complexul 169* – groapă care conținea craniul unei femei adulte⁵¹ (*individul 10.3-1*).

11. ENISALA–PALANCA, COM. SARICHIOI, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Stațiunea a fost identificată la cca. 1,5 km NE de localitatea Enisala, întinzându-se de o parte și de alta a drumului județean ce duce la Sarichioi, în zona de contact a lacurilor Razim și Babadag, în vechime golf la Marea Neagră. Primele cercetări au avut loc în 1969, săpături arheologice preventive fiind întreprinse aici în repetate rânduri: 1979, 1986, 2003-2006, dar mai ales în 2010 și 2013. În cei peste 6000 mp investigați (Fig. 22) au fost identificate urme de locuire eneolitică (cultura Gumelnița), un cimitir și o așezare medievală (sec. XIV-XV), dar și numeroase structuri de habitat de la începutul epocii fierului (cultura Babadag, sec. IX-VIII a.Chr.)⁵².

Complexe cu oseminte umane. Printre vestigiile atribuite perioadei timpurii a epocii fierului din așezarea de la Enisala am înregistrat 16 structuri care conțineau oseminte umane izolate sau în conexiune anatomică totală ori parțială. Acestea au fost cercetate în campaniile din anii 2003⁵³, 2010⁵⁴ și 2013⁵⁵, după cum urmează:

11.1. *Enisala–Palanca 2003, S II-8* (Fig. 23/1-2) – groapă de formă ovală în plan (1,90 × 1,25 m), cu pereții săpați aproximativ drept până la adâncimea de 0,70 m. În umplutura acestei gropi au fost descoperite fragmente ceramice din prima epocă a fierului ce provin de la vase grosiere de bucătărie și străchini (Fig. 23/3-6), oase de animale și umane (indivizii nr. 11.1-3 și 11.1-4). La adâncimea de 0,60 m au fost descoperite mai multe oseminte umane care provin de la încă doi indivizi (nr. 11.1-1 și 11.1-2).

Individul 11.1-1 – în sfertul de sud-vest al complexului se aflau grupate mai multe oseminte aflate în conexiune anatomică parțială, orientate pe direcția S-N. Oasele se aflau într-o stare bună de conservare⁵⁶, având însă lipsuri atât din vechime cât și moderne. Calota craniană a fost restaurată parțial, iar scheletul post cranian este slab reprezentat, cu

⁵⁰ Király 2011, 94, Fig. 35-37; Király 2012, 121. Analiza antropologică a fost realizată de Z. Zoffmann.

⁵¹ Király 2011, 94; Király 2012, 121. Analiza antropologică a fost realizată de Z. Zoffmann.

⁵² Morintz, Angheliescu 1969; Lăzurcă, Mănușcu-Adameșteanu 1980; Ailincăi *et alii* 2011; Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013; Micu *et alii* 2014; Mihail *et alii* 2012.

⁵³ Ailincăi, Constantinescu 2008.

⁵⁴ Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013.

⁵⁵ Ailincăi, Constantinescu 2015.

⁵⁶ Starea de conservare a suprafeței oaselor a fost estimată după Connell, Rauxloh 2003, 2; Connell 2008, 9.

numeroase lipsuri moderne dar și din vechime. Acesta aparține unui individ de sex masculin, cu vârsta de 18-22 de ani.

Individul 11.1-2 este reprezentat de diafiza unui peroneu de pe partea dreaptă descoperit izolat, la nord de oasele primului schelet. Metafizele și epifizele acestuia au fost rupte din vechime, rupturile fiind realizate la scurt timp după decesul individului. În porțiunea distală acestea sunt mai elocvente, suprafața osului fiind știrbită probabil în urma unor loviri (sic!). Sexul este indeterminabil, iar vârsta nu poate fi decât larg încadrată în intervalul 20-50 de ani.

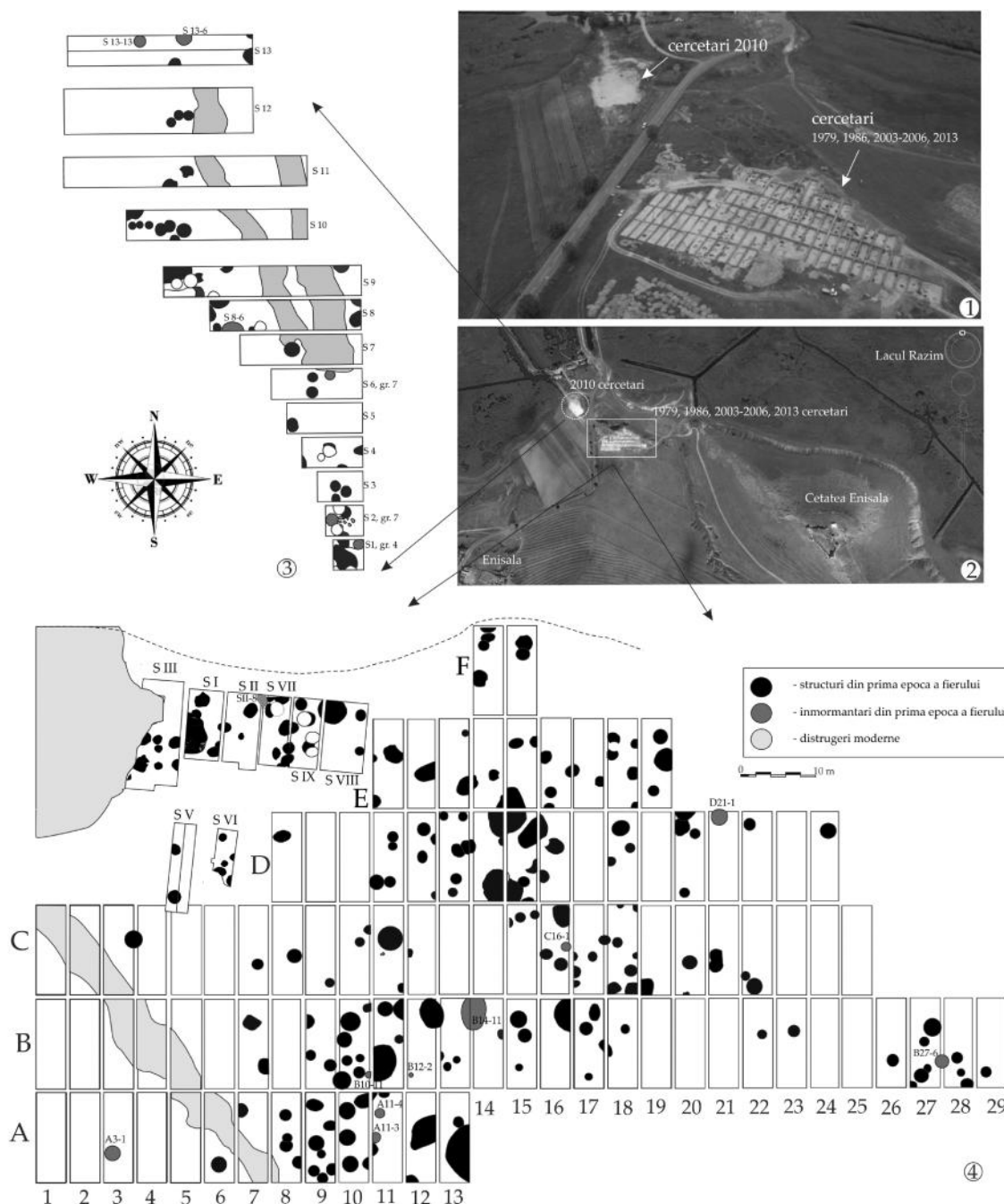

Fig. 22. Enisala–Palanca. 1-2. Vedere aeriană asupra sitului; 3. Planul cercetărilor din 2010; 4. Planul cercetărilor din 2003-2006, 2013 / Enisala–Palanca. 1-2. Aerial view of the site; 3. Layout of 2010 archaeological excavations; 4. Layout of 2003-2006, 2013 archaeological excavations (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Printre oasele de animale descoperite în umplutura gropii a fost identificate și trei oase care provin de la doi copii. Primului copil îi aparține un femur stâng, cu metafiza distală distrusă, iar cea proximală erodată. Vârsta poate fi aproximată după dimensiunile femurului la începutul categoriei *infans I* (1-3 ani) (*individul 11.1-3*). Cel de al doilea (*individul 11.1-4*) este reprezentat de un femur stâng, cu treimea distală ruptă în cursul excavării și treimea distală a unei tibii drepte, de asemenea ruptă modern. Oasele par a aparține aceluiași individ, a cărui vârstă poate fi aproximată spre sfârșitul intervalului *infans I* (4-7 ani).

11.2. *Enisala–Palanca 2010, S 1-4* – a fost cercetată parțial în partea de nord a S 1 și în S 2. Aceasta avea probabil o formă ovală (1,00 × 1,30 m), pereții au fost săpați oblic spre exterior până la o adâncime de 0,85 m. Din interiorul acestui complex am putut identifica mai multe fragmente ceramice hallstattiene (Fig. 24/1-7), un frecător (Fig. 24/8), o cută (Fig. 24/9), un obiect din os (Fig. 24/10) dar și un os uman izolat, de la un individ cu o vârstă cuprinsă între 5-10 ani (*individul 11.2-1*).

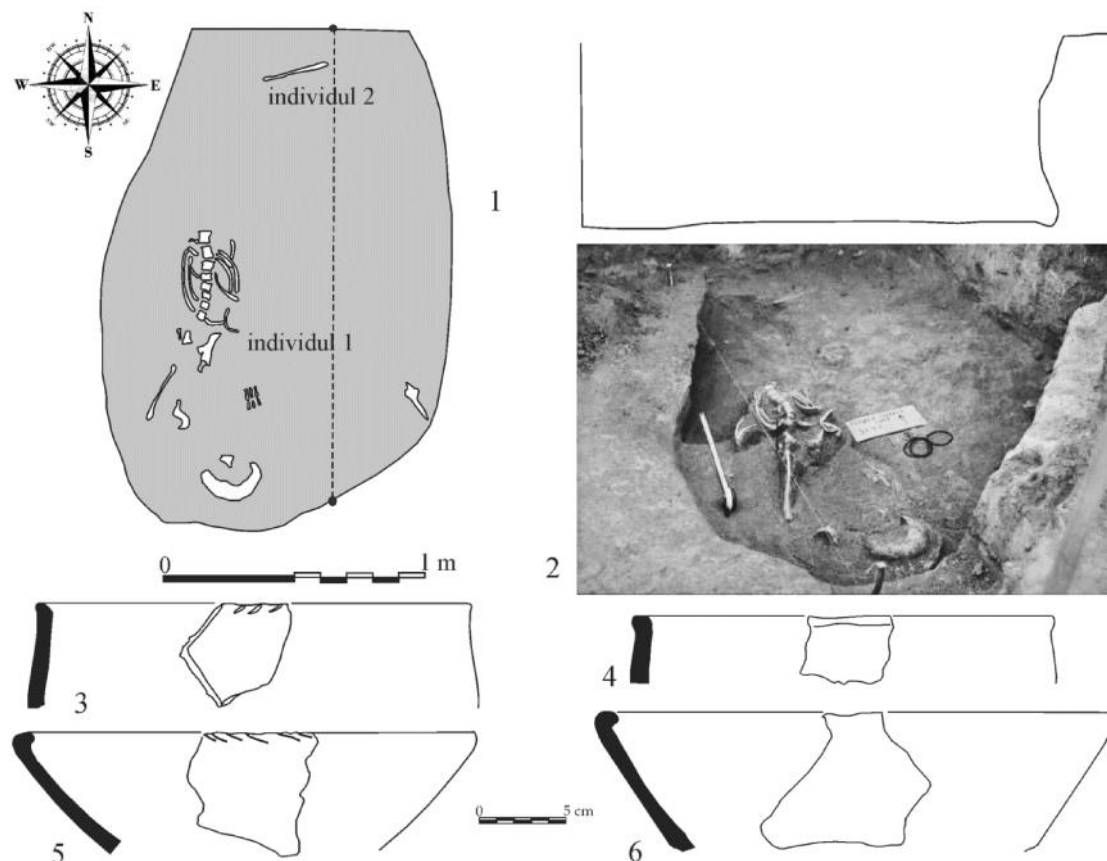

Fig. 23. *Enisala–Palanca 2003, S II-8* (nr. cat. 11.1) / *Enisala–Palanca 2003, S II-8* (cat. no. 11.1) (Ailincăi, Constantinescu 2008).

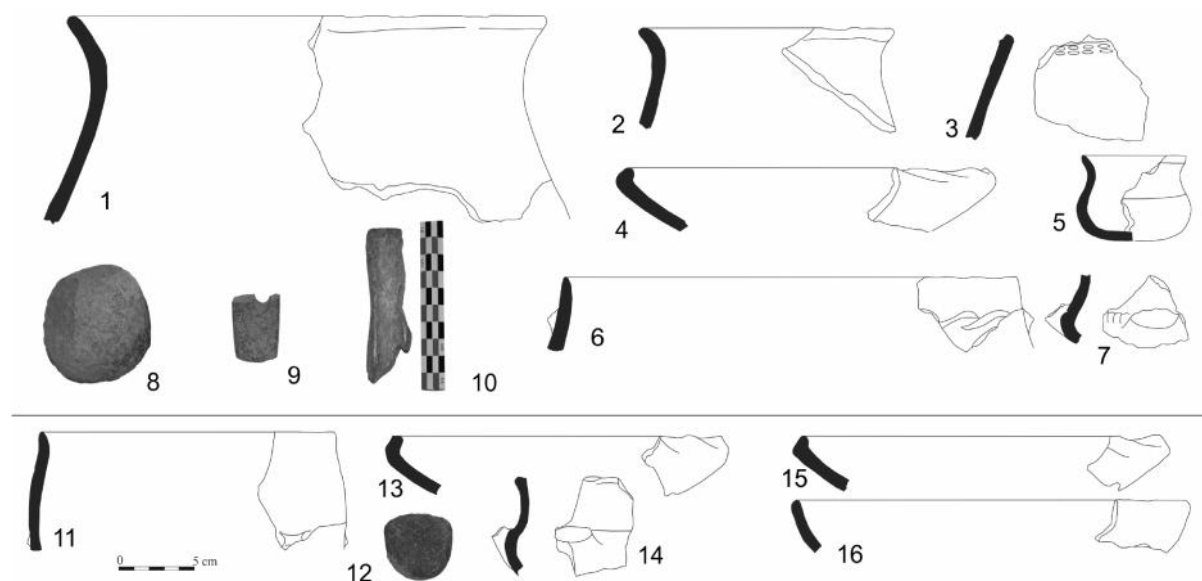

Fig. 24. Enisala–Palanca 2010. Material arheologic descoperit în: 1-10. S 1-4 (nr. cat. 11.2); 11-16. S 2-7 (nr. cat. 11.3) / *Enisala-Palanca 2010. Archaeological material found in: 1-10. S 1-4 (cat. no. 11.2); 11-16. S 2-7 (cat. no. 11.3)* (Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013).

11.3. *Enisala–Palanca 2010, S 2-7* – avea o formă circulară, cu diametrul de 1,50 m, fiind parțial suprapusă de gr. 5. Pereții au fost săpați oblic spre exterior până la adâncimea de aproximativ 1 m, iar cele câteva fragmente ceramice permit datarea sa în prima epocă a fierului (Fig. 24 / 11-16).

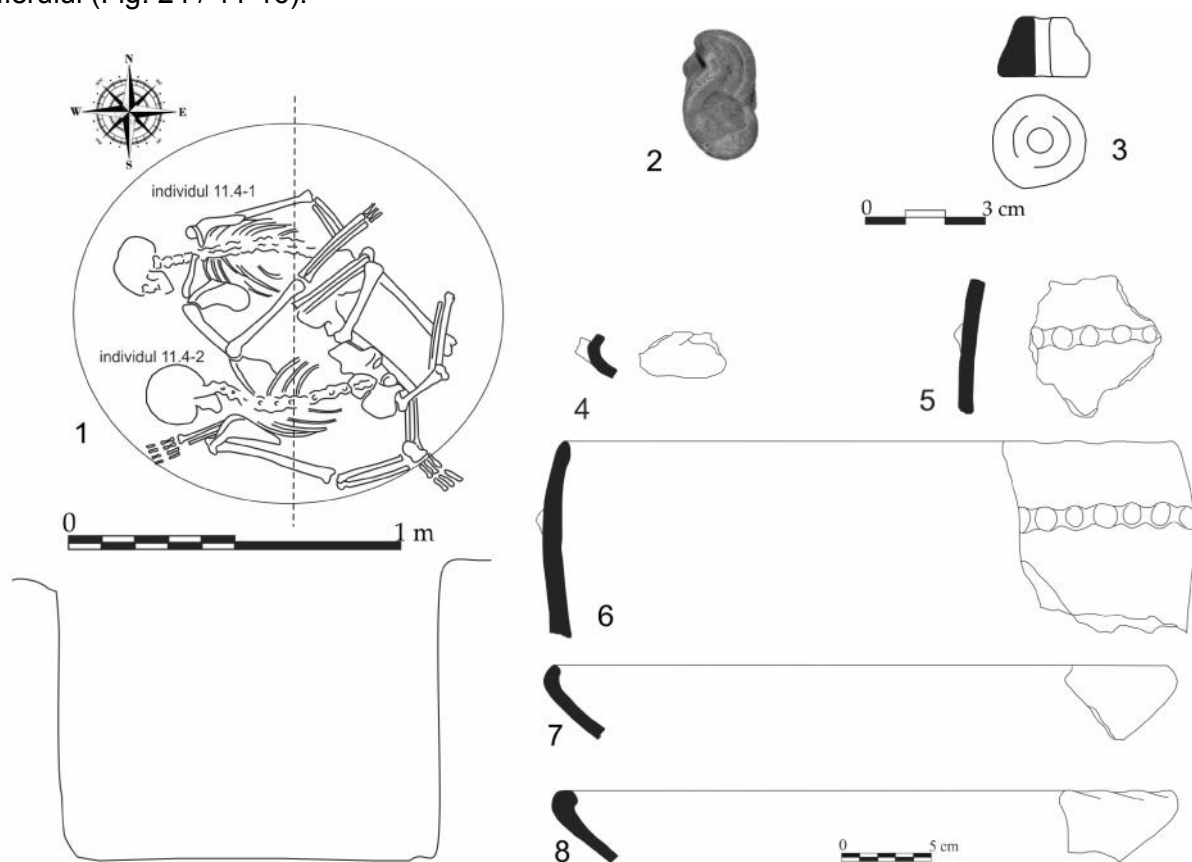

Fig. 25. Enisala–Palanca 2010, S 6-7 (nr. cat. 11.4) / *Enisala–Palanca 2010, S 6-7 (cat. no. 11.4)* (Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013).

Alături de acestea au fost identificate mai multe oseminte umane fragmentare, care proveneau de la doi indivizi: *individul 11.3-1* – era reprezentat de prima și a șaptea vertebră cervicală, humerusul drept, metacarpianul I stg, coxalul stâng, sacrumul. Acestea au aparținut unui bărbat cu o vârstă de 32-34 ani și o statură de 161,01±3,3 cm. Din punct de vedere patologic s-au putut observa urme ușoare de osteoartroză la humerus proximal și distal, acetabulumuri și vertebre și de enthesophite pe marginea superior-medială a iliumurilor; *individul 11.3-2* – este reprezentat de cel puțin un cap femural drept, parțial rupt din vechime, parțial modern. Este posibil (ținând cont de culoarea oaselor și ușoarele depuneri de calcar), ca și cele două vertebre descrise la *individul 11.3-1* să provină de la *individul 11.3-2*, deși prin masivitatea lor par a aparține mai degrabă celui dintâi. Sexul este dificil de determinat, deși dimensiunile foarte mici ale capului femural par a indica sexul feminin. Vârsta este adultă, 20-40 de ani. Patologie: ușoare urme de osteoartroză pe capul femural drept.

11.4. *Enisala-Palanca 2010*, S 6-7 – cercetată integral în c. 2-3 N, avea o formă circulară în plan (diam. 1,30 m), pereții fiind săpați vertical până la adâncimea de 0,90 m. Acest complex conținea osemintele în conexiune anatomică a doi indivizi depuși într-o poziție nefirească (Fig. 25/1), precum și o serie de materiale arheologice ce datează complexul în prima epocă a fierului (Fig. 25/2-8).

Individul 11.4-1 – primul, în ordinea depunerii, destul de bine conservat, a aparținut unui individ „aruncat” în groapă cu fața în jos (orientat pe direcția NE-SV). Acesta a aparținut unui bărbat cu o vârstă cuprinsă între 40-45 ani, cu o statură de 160,72 ±3.3 cm.

Din punct de vedere al patologiei osoase, s-au putut observa: depuneri semnificative de tartru; hipoplasia emailului dentar la caninii și incisivii maxilari și mandibulari; *Cribră cranii* pe parietale și occipital; artroză la toate articulațiile păstrate, vertebrele toracale 3-9 prezintă exostoze medii, mai ales pe partea anterioară și pe cea dreaptă, la fel articulația sacrumului cu ultima vertebră lombară, deformată în dreapta; exostoze și os reactiv vindecat pe partea medială a tibiei drepte, pe zona de inserție a lui *tibialis anterior*, probabil urmare a unei afecțiuni musculare⁵⁷.

La nivelul craniului au fost observate urmele a șapte lovituri realizate cu un obiect ascuțit (probabil o spadă ținând cont de dimensiunile și adâncimea loviturilor). Toate loviturile au fost extrem de violente, realizate în forță, fapt ce a determinat și apariția de numeroase fracturi radiante și ruperi ale unor bucăți mari din calotă. Nu par a avea drept scop desfacerea calotei, ci sunt semne clare de violență militară. Deși majoritatea rupturilor și fragmentărilor sunt moderne, există totuși și câteva oase care prezintă fracturi din vechime. Astfel, apare o fractură de formă aproximativ circulară pe fața anterioară a coxalului stâng și una pe fața medială a epifizei tibiei drepte. De asemenea și fracturile epifizei distale a tibiei stângi sunt produse din vechime.

Individul 11.4-2 se păstrează de asemenea într-o stare de conservare foarte bună. Acesta a aparținut unui individ de sex masculin, cu o vârstă de aproximativ 19-20 ani. Statura calculată în funcție de humerusul drept este de 168,17±3,3 cm. Defunctul a fost aruncat peste celălalt individ, tot cu fața în jos, pe direcția SE-NV. Și în acest caz s-au putut observa o serie de fracturi și lovituri aplicate în zona craniului, a femurului și a tibiei drepte. Toate fracturile provocate de lovituri nu prezintă urme de vindecare, fiind produse *perimortem*.

⁵⁷ Observații făcute de dr. Mihai Constantinescu, Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” din București, vezi Ailincăi, Constantinescu 2015.

Fig. 26. Enisala–Palanca 2010, S 6-7. Lovituri cu obiecte ascuțite: 1-2. pe frontalul și osul parietal stâng al individului 11.4-1; 3-4. pe osul frontal al individului 11.4-2; 5. pe osul zigomatic stâng al individului 11.4-2; 6. pe femurul individului 11.4-2/ *Enisala–Palanca 2010, S 6-7. Sharp force traumas: 1-2. on the frontal and left parietal bone of individual no. 11.4-1; 3-4. on the frontal bone of individual no. 11.4-2; 5. on the left zygomatic bone of individual no. 11.4-2; 6. on the femur of individual no. 11.4-2* (Ailincăi, Constantinescu 2015).

11.5. *Enisala–Palanca 2010, S 8-6* – a fost cercetată parțial, pereții săi fiind săpați neregulat până la adâncimea maximă de 1,50 m. Astfel, în profil se poate observa că dacă peretele dinspre vest este săpat ușor oblic spre interior, cel dinspre est formează o treaptă. În umplutura gropii, la adâncimea de 0,30 m am putut identifica mai multe oase umane lipsite de conexiune anatomică (craniul, omoplații, clavicula, membrele superioare și inferioare, bazin, vertebre, coaste) (Fig. 27/1-3) alături de care se afla o ceașcă specifică culturii Babadag (Fig. 27/4).

Osemintele au aparținut unui individ de sex masculin, cu o vârstă estimată între 35-40 de ani și o statură de $164,04 \pm 3,3$ cm (*individul 11.5-1*). Scheletul prezintă o fractură vindecată la una din coastele de pe partea stângă (între 4 și 7), iar aproximativ la jumătatea ramului mandibular drept, se observă urmele unei lovituri (adâncită 14 mm în os), cu un obiect contondent (probabil un obiect ascuțit după forma loviturii), venită dinspre lateral dreapta, care a provocat o ciobire a osului și desprinderea unei porțiuni semnificative pe partea interioară a mandibulei.

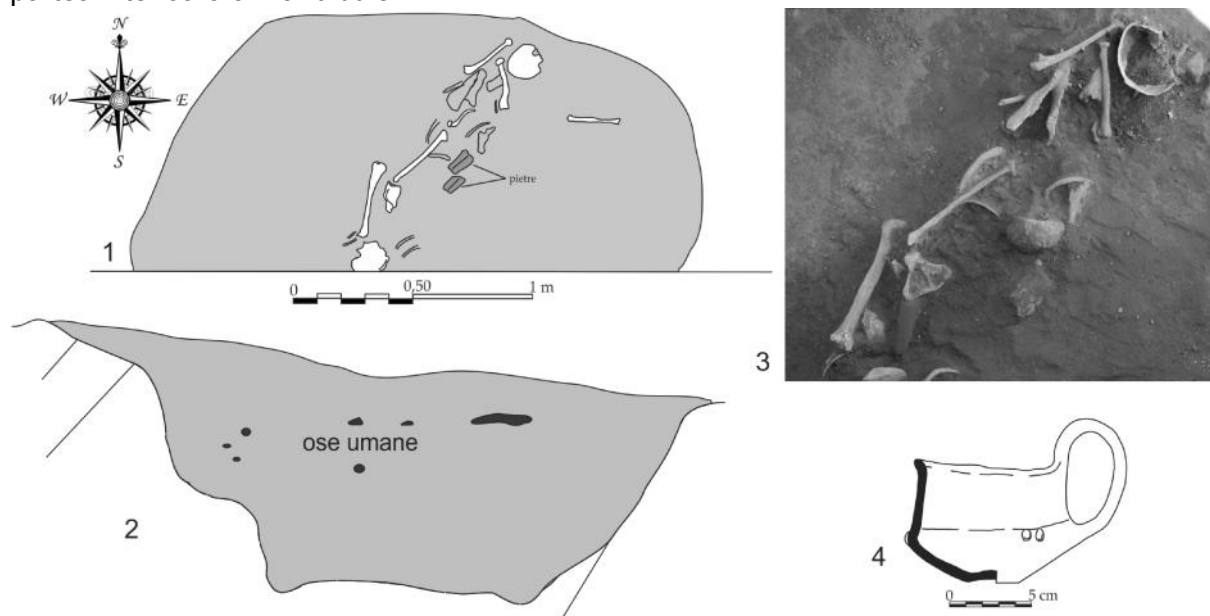

Fig. 27. *Enisala–Palanca 2010, S 8-6* (nr. cat. 11.5) / *Enisala–Palanca 2010, S 8-6* (cat. no. 11.5) (Ailincăi, Mihail, Constatinescu 2013).

La condilul lateral de pe femurul drept și corespunzător pe cel tibial se observă câteva linii de fractură și adâncirea osului epifizelor nevindecate, ce sunt datorate unei traume perimortem; cel mai probabil ca urmare a unei căzături de la înălțime. Lipsa unor urme de vindecare indică faptul că cele două lovituri descrise mai sus au fost simultane, fiind una din cauzele decesului individului. De asemenea treimea distală a cubitusului drept este ruptă din vechime și pierdută; zona de ruptură prezintă depuneri de piatră, dar e dificil de stabilit dacă e realizată perimortem sau nu. Tot din vechime sunt rupte o coastă de pe partea dreaptă și una de pe stânga, părțile rupte nefiind recuperate. La coxalul drept există o perforație circulară, cu marginile neregulate, tot din vechime, care poate fi rezultatul unei traume.

11.6. *Enisala–Palanca 2010, S 13-7* – groapă de formă circulară în plan (diam. 1,45 m). Pereții săi au fost săpați oblici spre exterior până la adâncimea de 1,40 m. Pe fundul gropii, direct pe stâncă, în partea de sud au fost descoperite scheletele a doi indivizi (Fig. 28/1). Primul dintre aceștia (*individul 11.6-1*) era depus în poziție chircită pe

partea stângă, orientat N-S, picioarele puternic flexate din genunchi și brațele îndoite din cot și palmele sub bărbie. Oasele, păstrate aproape în întregime, se află într-o stare bună de conservare. Acesta a aparținut unui copil cu o vârstă de 12-13 ani, a cărui sex nu a putut fi determinat (statura $128,24 \pm 12,4$ cm). Cel de al doilea individ (*individul 11.6-2*), depus parțial peste cel anterior, tot în poziție chirchită, pe partea stângă, era orientat SV-NE. Oasele scheletului s-au păstrat în bună stare și a aparținut unei persoane de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 35-45 de ani (statura - $152,73 \pm 3,3$ cm). Din umplutura gropii provin fragmente ceramice și un percutor ce pot fi atribuite culturii Babadag (Fig. 28/2-5).

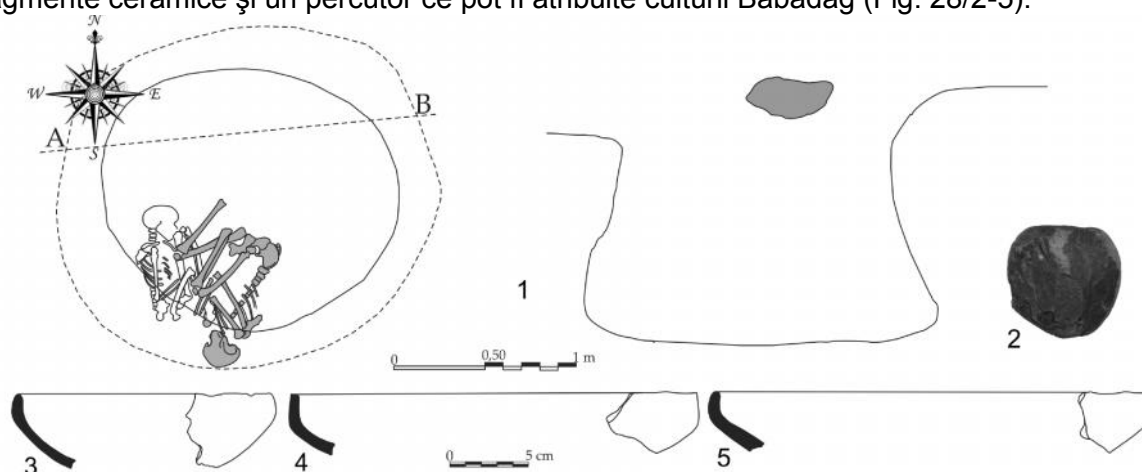

Fig. 28. Enisala–Palanca 2010, S 13-7 (nr. cat. 11.6) / *Enisala–Palanca 2010, S 13-7 (cat. no. 11.6)* (Ailincăi, Mihail, Constatinescu 2013).

11.7. *Enisala–Palanca 2010, S 13-13* – a fost identificată pe suprafața c. 7-8 N. Aceasta avea o formă circulară cu un diametru de 1,60 m. Amenajarea complexului s-a oprit la nivelul stâncii având o adâncime de 0,40 m. Materialul ceramic descoperit alături de defunct indică încadrarea cronologică a complexului funerar în prima epocă a fierului (Fig. 29/2-8).

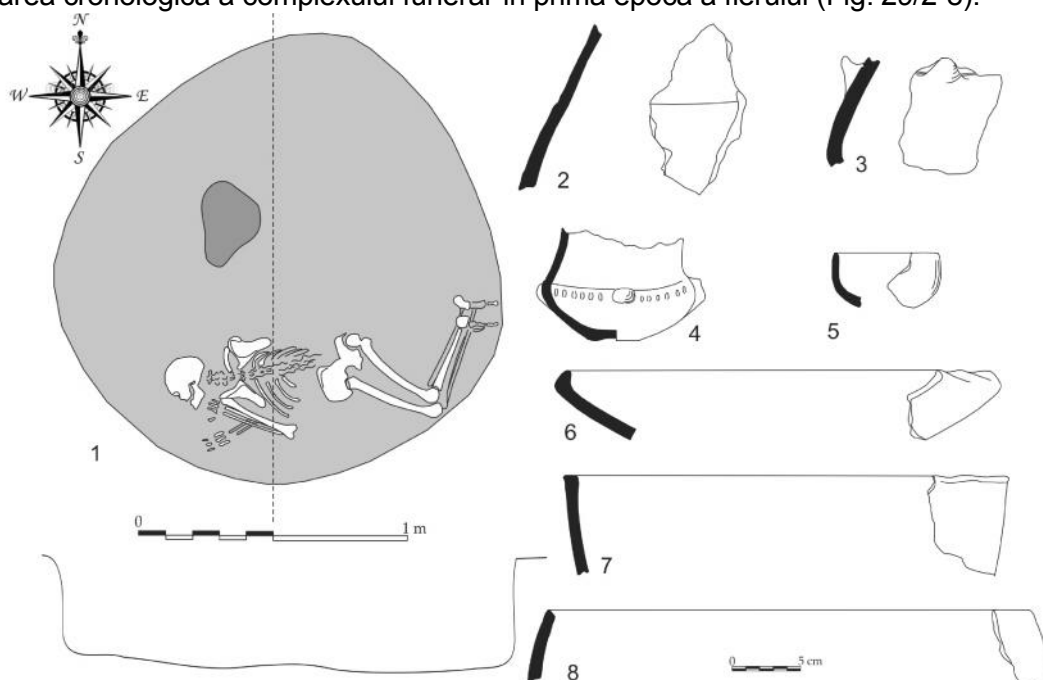

Fig. 29. Enisala–Palanca 2010, S 13-13 (nr. cat. 11.7) / *Enisala–Palanca 2010, S 13-13 (cat. no. 11.7)* (Ailincăi, Mihail, Constatinescu 2013).

În partea de sud a gropii așezat pe partea dreaptă, orientat V-E, a fost descoperit un schelet uman (*individul 11.7-1*), aproape complet și bine conservat, cu picioarele ușor flexate din genunchi și mâinile îndoite din cot, cu palmele în dreptul bărbiei (Fig. 29/1). Acesta a aparținut unei persoane de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 35-45 de ani și o statură de $149,40 \pm 3,3$ cm. Din punct de vedere patologic s-au putut observa enthesophite pe tuberculul calcaneului, precum și urme de osteoartroză pe vertebrele lombare și ușoare urme pe humerusuri, radiusuri, ulnae și membrele inferioare.

11.8. *Enisala–Palanca 2013, A 3-1* – groapă de mari dimensiuni, identificată în zona de SV a suprafeței cercetate în 2013. Aceasta avea partea superioară aproape circulară ($2,15 \times 2,05$ m), pereții fiind săpați ușor oblic spre exterior până la adâncimea de 1,70 m. Din acest complex provin câteva fragmente ceramice hallstattiene atipice, pietre și oase de animale. În umplutura gropii, aproape de bază, au fost descoperite trei schelete umane în conexiune anatomică, în poziții ce sugerează mai mult „aruncarea” defuncțiilor decât „depunerea” lor (Fig. 30), după cum urmează:

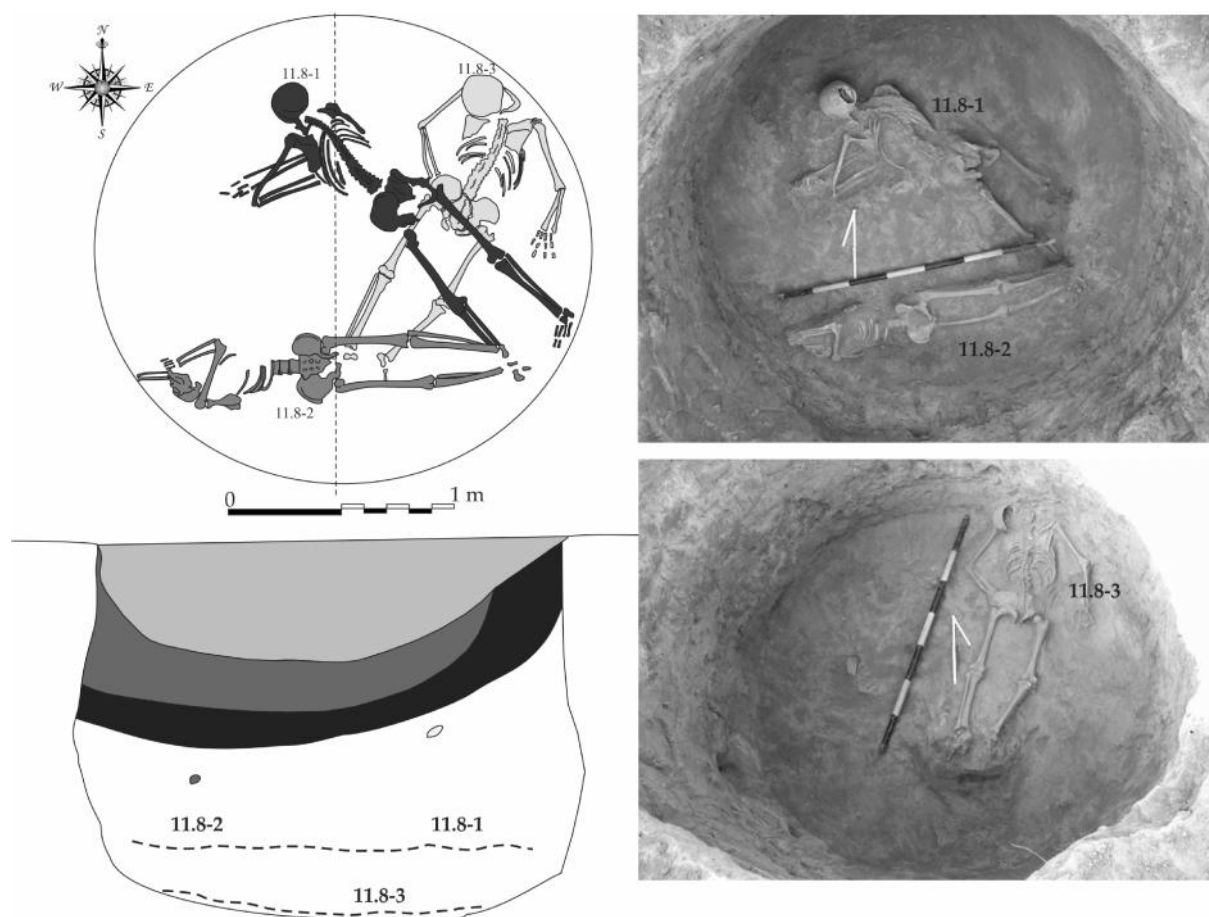

Fig. 30. *Enisala–Palanca 2013, A 3-1* (nr. cat. 11.8) / *Enisala–Palanca 2013, A 3-1* (cat. no. 11.8) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Primul schelet a aparținut unei persoane de sex masculin cu o vârstă cuprinsă între 20-25 ani și o statură estimată la $168,50 \pm 4,8$ cm (*individul 11.8-1*). Acesta era depus în decubit ventral, orientat pe direcția NV-SE, cu ambele brațe flexate din cot în poziții diferite și membrele inferioare întinse. Oasele acestuia, bine conservate, păstrează o serie de urme ale unor intervenții violente asupra individului. Mai întâi, epifiza radiusului drept prezintă o deformare a

articulației cu macroporozitate și exostoze, urmare a unei fracturi vindecate a articulației. La fel și epifiza distală a ulnei drepte prezintă deformări, resorbția osului și o mică exostoza pe treimea distală a diafizei. Aceeași fractură a dus la deformarea lunatului drept. O altă urmă vindecată a unei lovituri puternice se poate observa în partea dreaptă a mandibulei, în vreme ce I1 mandibula stângă, incisivii centrali, I2 max. stâng și caninul maxilar stâng prezintă urme de ciobituri în partea anterioară a coroanei. Acestea au fost produse în vechime, foarte probabil perimortem, deoarece suprafața dinților nu prezintă urme de rotunjire specifice procesului de vindecare. *Patologie:* ultimele vertebre toracale și vertebrele lombare prezintă *noduli Schmorl*.

Cel de al doilea schelet suprapunea în zona picioarelor scheletul individului 14, indiciu că a fost depus ulterior în groapă în poziție decubit dorsal, orientat pe aproximativ direcția V-E. Membrile inferioare sunt întinse, în vreme ce membrele superioare, flexate din cot aveau palmele îndreptate spre craniul aflat într-o poziție anormală. Osemintele, bine conservate, au aparținut unui individ de sex masculin (*individul 11.8-2*), cu o vârstă cuprinsă în intervalul 33-42 ani și o înălțime de 165,05±4,8 cm.

Și în acest caz au putut fi observate o serie traume ce au cauzat probabil moartea individului. Prima dintre acestea este rezultatul unei lovituri produse cu un obiect ascuțit (probabil spadă/sabie) care a venit dinspre posterior-lateral dreapta spre anterior. Lovitura a secționat ramul mandibular drept pe o lungime de 32,32 mm, provocând în același timp exfolierea marginilor afectate. Ca și următoarele trei traume de pe coloana cervicală sunt rezultatul unor tentative de decapitare.

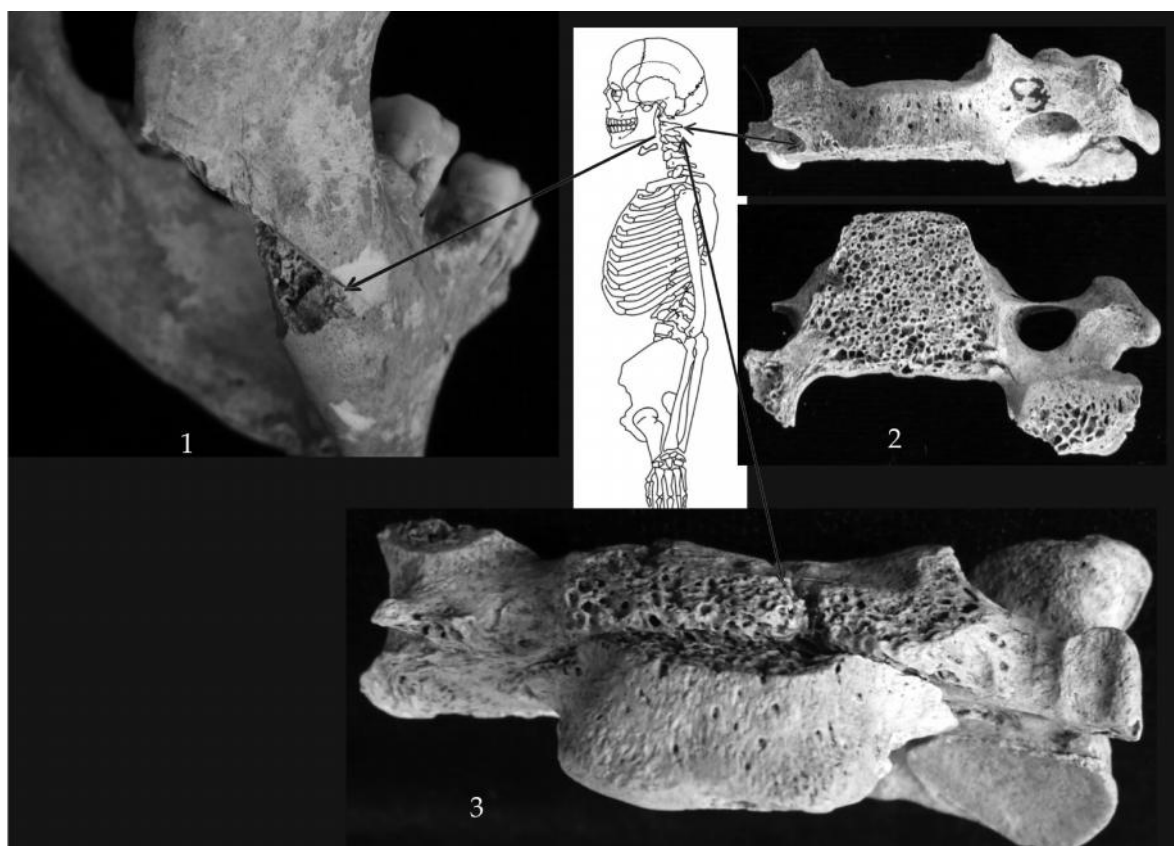

Fig. 31. Enisala–Palanca 2013, A 3-1 (nr. cat. 11.8) individul 11.8-1: 1. tăietură pe mandibulă; 2. tăietură a vertebrei C4; tăietură a vertebrei C5/ *Enisala–Palanca 2013, A 3-1 (cat. no. 11.8) individual 11.8-1: 1. Cutmark on the right mandibular ramus; 2. Cutmark on C4; 3; cutmark on C5* (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Prima dintre acestea, venită dinspre posterior-inferior lateral dreapta spre anterior-superior a secționat corpul vertebral al lui C 4 și parțial fațeta articulară superioară dreaptă. Ulterior lama cu care a fost produsă trauma s-a oprit în corpul axisului, penetrându-l cu o adâncime variabilă între 1-5,5 mm. Lățimea tăieturii vizibilă pe vertebră este de 35,14 mm. Cea de a doua lovitură venită dinspre anterior lateral superior dreapta spre posterior-inferior stânga a secționat parțial vertebra C 3. Vârful lamei a secționat aproximativ la jumătate fațeta articulară inferioară stânga, în partea dreaptă secționând parțial pediculul și oprindu-se în procesul transversal, sub fațeta articulară superioară. Menționăm că forța tăieturii a dus la secționarea procesului transversal drept, în zona articulației dintre pedicul și fațeta articulară superioară. Cea de a treia lovitură a venit dinspre anterior-superior lateral dreapta, spre posterior inferior și a secționat transversal corpul vertebrei C4 oprindu-se în zona pediculului stâng.

Patologie: mai multe vertebre toracale prezintă *noduli Schmorl*, o vertebră toracală are corpul deformat în partea anterioară iar o alta are articulația superioară erodată *antemortem*.

Scheletul celui de al treilea individ se afla pe fundul gropii, fiind primul depus. Osemintele, bine conservate, au aparținut unei persoane de sex masculin (*individul 11.8-3*), cu o vârstă cuprinsă în intervalul 26-35 ani și o înălțime de 163,89±4,8 cm. Acesta se afla în poziție decubit ventral, orientat NNE-SSV, cu mâinile pe lângă corp, flexate ușor din coate și picioarele întinse.

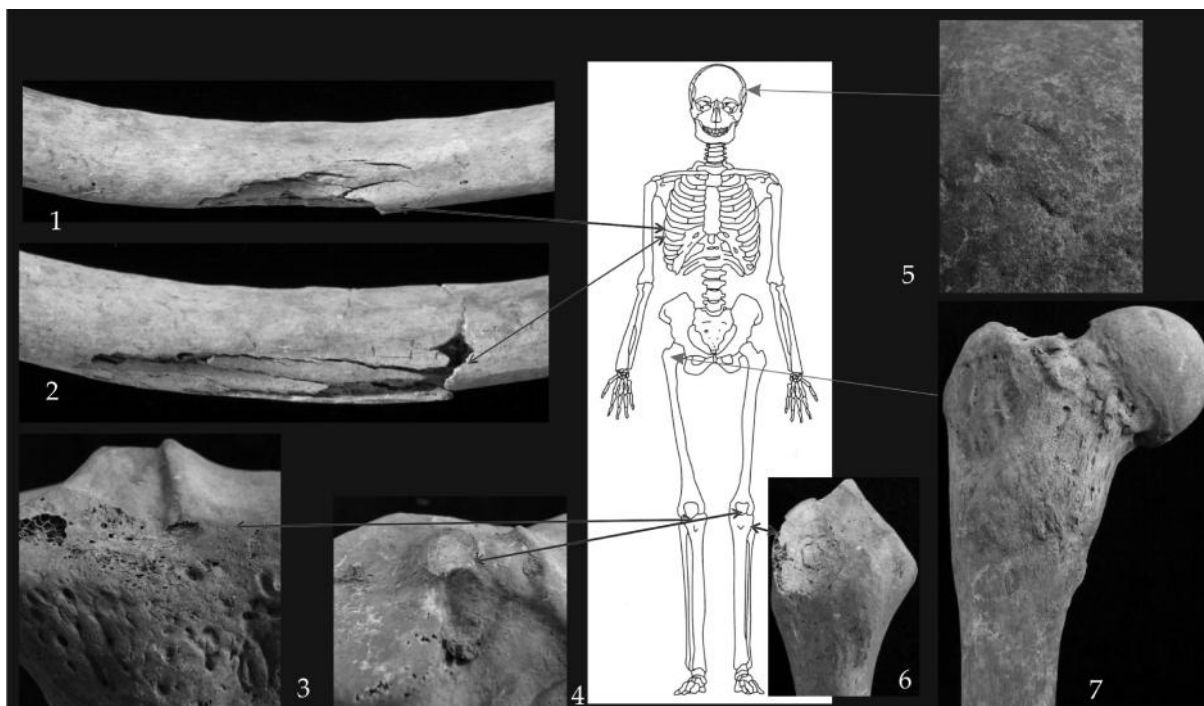

Fig. 32. Enisala–Palanca 2013, A 3-1 (nr. cat. 11.8), individul / *individual 11.8-3*: 1-2. Urma unei lovituri pe coatele 6-7 dreapta; 3-4, 6. Fracturi ale tibiei și peroneului, probabil rezultat al unei căderi de la înălțime medie; 5. fractură vindecată a osului parietal stâng; 7. Fractură vindecată a femurului drept / 1-2. *Blunt force traumas on the 6th and 7th right ribs*; 3-4, 6. *Depressed fractures on the proximal tibias and fibulas, probably the result of a fall from medium height*; 5. *Healed depressed fractures on the left parietal*; 7. *Healed fracture of the right femoral neck* (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Și acest individ prezintă urme de lovituri cauzatoare de moarte. Coastele, probabil 6 și 7 de pe partea dreaptă, prezintă în treimea medială a corpurilor urmele unor fracturi de zdobire sau de depresiune. Acestea sunt probabil rezultatul penetrării coastelor cu obiecte contondente. Ambele lovituri sunt în partea inferioară a corpurilor coastelor. Articulația proximală a tibiei și peroneului stâng prezintă urmele unei tăieturi localizate deasupra fațetei articulare a peroneului și pe procesul stiloid al peroneului. Această traumă probabil a produs și o înfundare a suprafeței articulare a articulației proximale a peroneului.

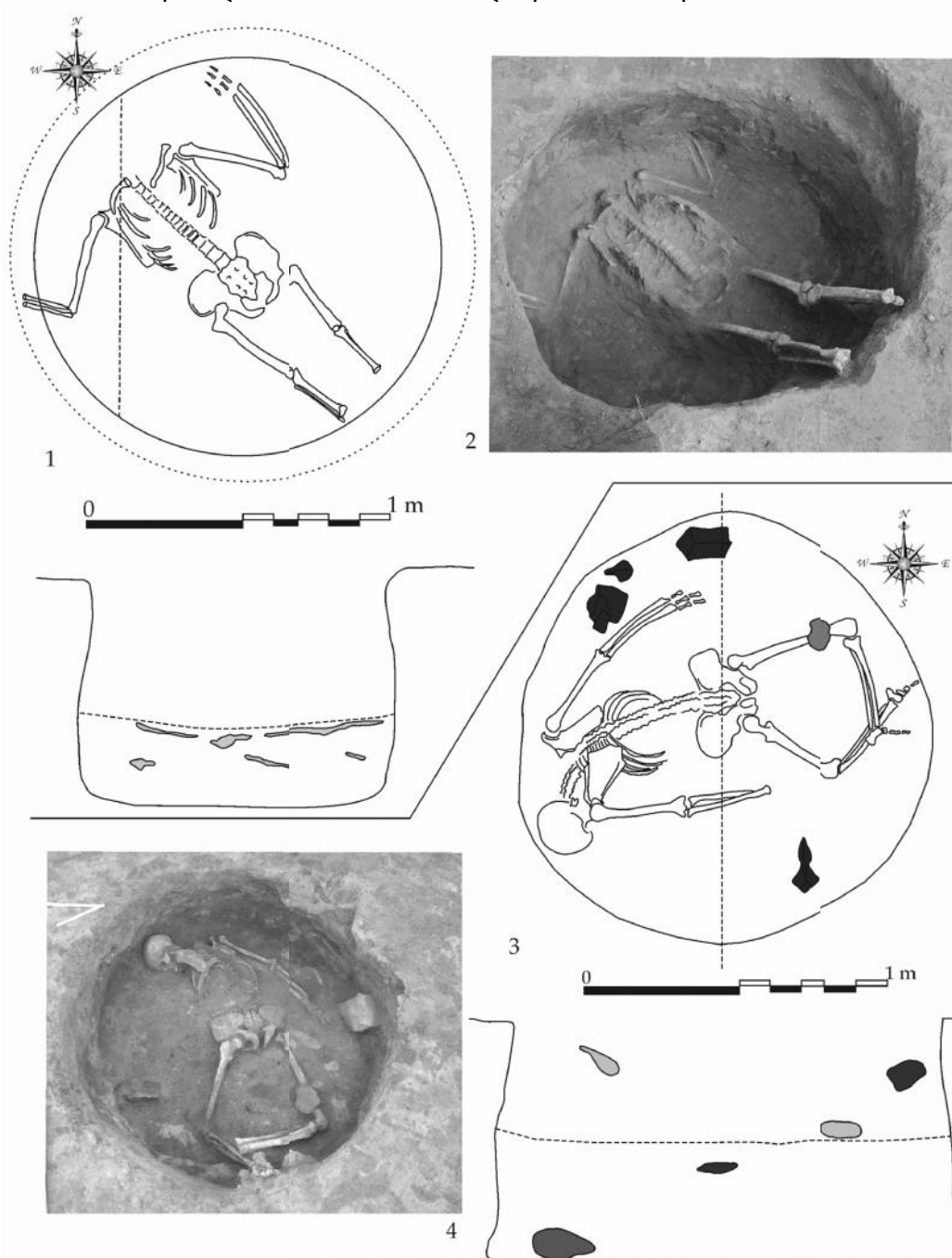

Fig. 33. Enisala–Palanca 2013: 1-2. A 11-3 (nr. cat. 11.9) ; 3-4. A 11-4 (nr. cat. 11.10) / Enisala–Palanca 2013: 1-2. A 11-3 (cat. no. 11.9); 3-4. A 11-4 (cat. no. 11.10) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Femurul drept are treimea proximală a diafizei și în zona epifizei un calus osos de mari dimensiuni, probabil rezultat al unei fracturi vindecate a colului femural. Vertebrele lombare prezintă *nodului Schmorl* de mari dimensiuni, iar articulația dintre L5 și S1 este deformată pe partea stângă prezentând o fațetă articulară în curs de sacralizare a lui L5.

Toți cei trei indivizi din acest complex prezintă la membrele inferioare, în special la tibii și peronee urme vindecate de osteomielită.

11.9. *Enisala–Palanca 2013, A11-3* – groapă de formă circulară în plan (diam. 1,30 m) cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,75 m. Aceasta conținea fragmente ceramice hallstattiene, oase și chirpici. În umplutură, la adâncimea de 0,50 m, a fost descoperit un schelet uman fără craniu (*individul 11.9-1*), orientat pe direcția NE-SV, cu picioarele îndreptate în sus, mâinile flexate din cot și palmele sprijinite de pereții gropii (Fig. 14/1-2). Acesta a aparținut unui individ de sex masculin cu o vârstă cuprinsă între 33-45 ani și o înălțime de 167,35±4,8 cm.

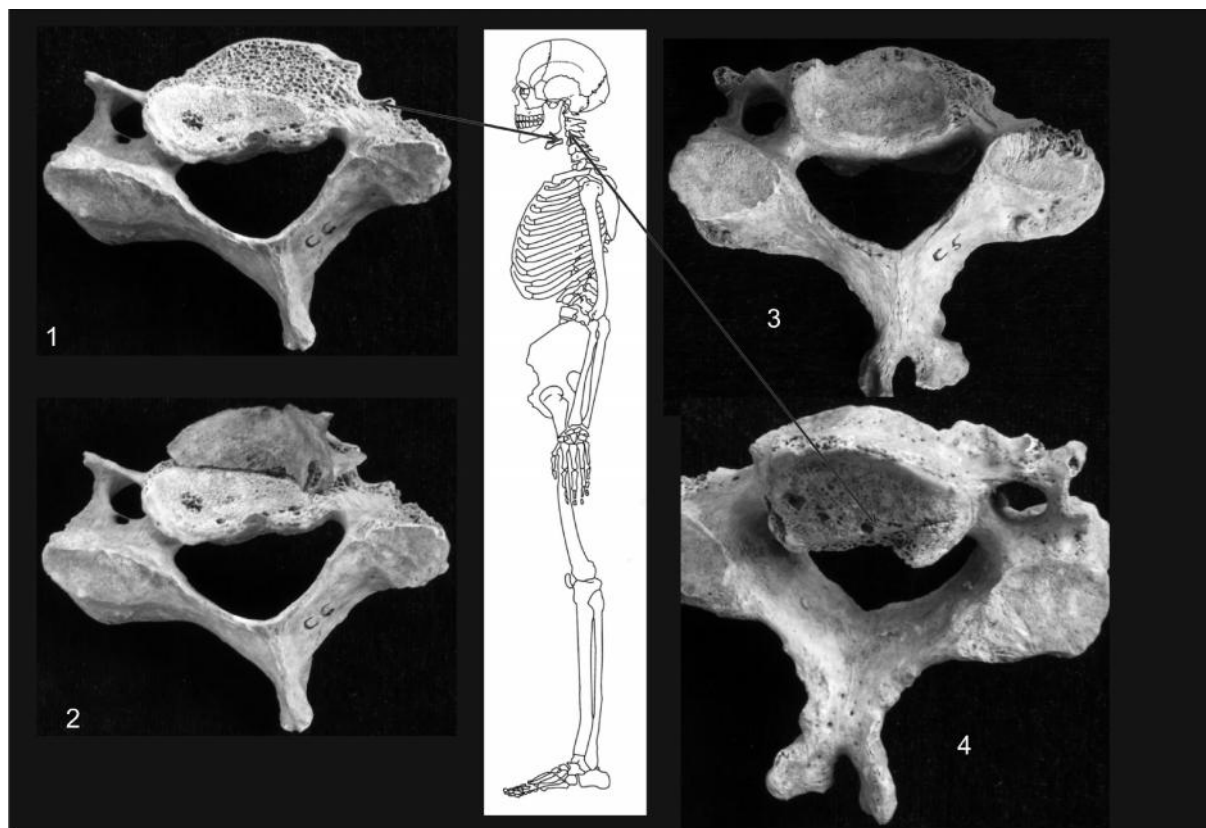

Fig. 34. *Enisala–Palanca 2013, A11-3* (nr. cat. 11.9-1): 1-4. Tăieturi pe vertebrele C 5-6, rezultatul unor încercări de decapitare / *Enisala–Palanca 2013, A11-3* (cat. no. 11.9-1): 1-4. *Cutmarks on C 5-6 due to beheading attempts* (Ailincăi, Constantinescu 2015).

La nivelul vertebrelor C 5 și C 6 s-au putut observa trei traume produse concomitent, prin lovire cu un obiect ascuțit. Prima dintre acestea a secționat partea inferioară a corpului vertebral, oprindu-se aproape de partea posterioară a corpului vertebrei cervicale 6; cea de a doua a secționat la jumătate corpul vertebral și fațeta articulară superioară. Lama cu care s-a produs trauma a secționat parțial și partea inferioară a corpului vertebrei C 5; cea de a treia lovitură a afectat marginea lateral dreaptă a corpului vertebral al vertebrei cervicale C 5 și jumătate din fațeta articulară superioară. Aceste lovituri și probabil altele care nu mai sunt

vizibile datorită lipsei oaselor, au dus la decapitarea individului, gâtul și capul fiind depuse în altă parte. Individul prezintă urme vindecate de osteomielită, la nivelul tibiilor și peroneelor.

11.10. *Enisala–Palanca 2013, A 11-4* – groapă de formă circulară în plan (diam. 1,30 m) cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,80 m. În umplutura gropii, la – 0,40 m, au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene, oase, pietre și chirpici, dar și un schelet uman în conexiune anatomică (*individul 11.10-1*), în poziție decubit ventral, orientat pe direcția VSV-ENE. Scheletul era bine conservat și acoperit pe alocuri cu pietre și fragmente ceramice. Acesta a aparținut unui individ de sex masculin cu o vârstă cuprinsă între 23-32 ani și o statură estimată la 171,46±4,8 cm.

Pe frontal, în partea stângă a acestuia se observă urmele unei ciobituri de mici dimensiuni care a dus la apariția a trei mici fracturi radiante. Lovitura a fost dată perimortem și nu prezintă urme de vindecare. Pe partea dreaptă a frontalului, mai aproape de sutura coronală se observă o altă ciobire a osului, produsă în vechime. Aproximativ în zona punctului pteryon pe partea stângă se observă o gaură de mici dimensiuni în calotă. Este produsă perimortem, nu prezintă urme de vindecare. Toate aceste lovituri par a fi rezultatul unor traume produse cu obiecte contondente.

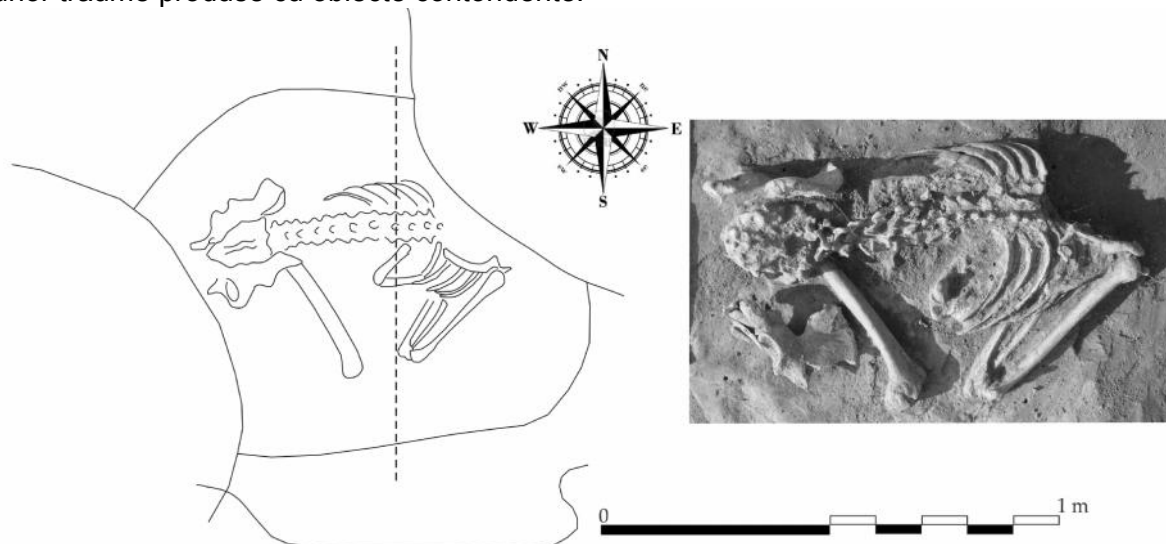

Fig. 35. *Enisala–Palanca 2013, B 10-11* (nr. cat. 11.11) / *Enisala–Palanca 2013, B 10-11* (cat. no. 11.11) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

În partea stângă a osului nazal și a procesului frontal al zigomaticului se observă urmele unei fracturi în curs de vindecare sau parțial vindecate rezultat al unei lovituri cu un obiect contondent. Aceasta a provocat deformarea semnificativă a nasului spre partea dreaptă. M¹ maxilar stânga, C maxilar stânga, incisivii centrali, I lateral maxilar dreapta, C maxilar dreapta și M¹ maxilar drept, incisivii laterali mandibulari, I central stânga mandibular prezintă spărturi și ciobituri ale coroanei produse antemortem și legate probabil de trauma care a deformat nazalul. Individul prezintă urme vindecate de osteomielită, la nivelul tibiilor și peroneelor.

11.11. *Enisala–Palanca 2013, B 10-11* – groapă de formă ovală (1 × 0,60 m) adâncă de 0,30 m a fost parțial distrusă în extremitățile de E și de V de complexe hallstattiene B 10-9 și B 11-11. Acest fapt a provocat și lipsuri din inventarul scheletului uman aflat în conexiune anatomică pe fundul gropii (*individul 11.11-1*), alături de câteva fragmente ceramice atipice din prima epocă a fierului. Acesta a aparținut unui individ de sex feminin, cu

o vârstă cuprinsă între 35-40 ani, depus în decubit ventral, cu picioarele flexate din bazin și mâinile din coate, orientat pe direcția ENE-VSV.

Din schelet lipsesc din vechime o serie de oase: treimea laterală a claviculei drepte, jumătatea proximală a humerusului stâng, vertebrele cervicale și primele 4 toracale și omoplatul stâng, craniul, oasele membrului inferior drept, ca și cele ale stângului, de la tibia în jos.

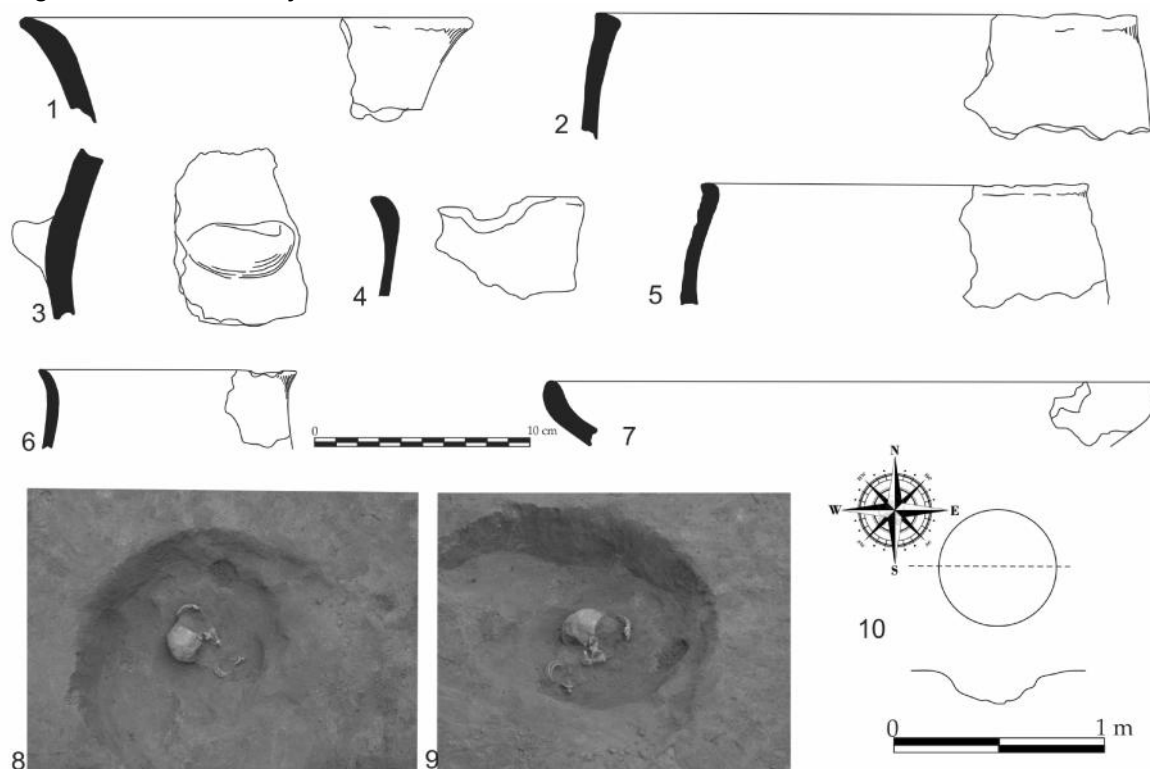

Fig. 36. Enisala–Palanca 2013, B 12-2 (nr. cat. 11.12) / Enisala–Palanca 2013, B 12-2 (cat. no. 11.12) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

11.12. Enisala – Palanca 2013, B 12-2 – groapă de mici dimensiuni, circulară în plan (diam. 0,55 m) și adâncă de 0,20 m. Pe fundul acesteia se afla depus un craniu fragmentar, ambele humerusuri, cubitusul stâng, trei fragmente de vertebre cervicale, cea mai mare parte a coastelor (Fig. 36/8-10). Oasele care nu erau în conexiune anatomică, au aparținut unui copil în vârstă de 5-6 ani (*individul 11.12-1*). Din umplutură au fost înregistrate fragmente ceramice hallstattiene (Fig. 36/1-7).

11.13. Enisala – Palanca 2013, B 14-11 – groapă de formă ovală (dimensiuni 5 × 4 m), săpată până la adâncimea de aproximativ 1 m. Aceasta reprezintă probabil urmele unui bordei (Fig. 37), din umplutura căruia provin numeroși chirpici cu imprimeuri de nuiete (resturile suprastructurii), dar și o cantitate mare de ceramică (Fig. 38) și oase.

Pe podeaua locuinței am putut înregistra șase vase întregi sau întregibile, dar și un schelet uman incomplet a cărui poziție sugerează depunerea defunctului în poziție chircită pe partea stângă, orientat aproximativ pe direcția SE-NV (*individul 11.13-1*) (Fig. 37). Sunt prezente oase fragmentare, cu precădere din craniu, membrul superior stâng, membrul inferior drept și oasele picioarelor. Cu excepția rupturilor proaspete din cursul

săpăturii, mare parte din oasele păstrate sunt fragmentate din vechime. Acestea au aparținut unui individ de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă în intervalul 35-45 ani.

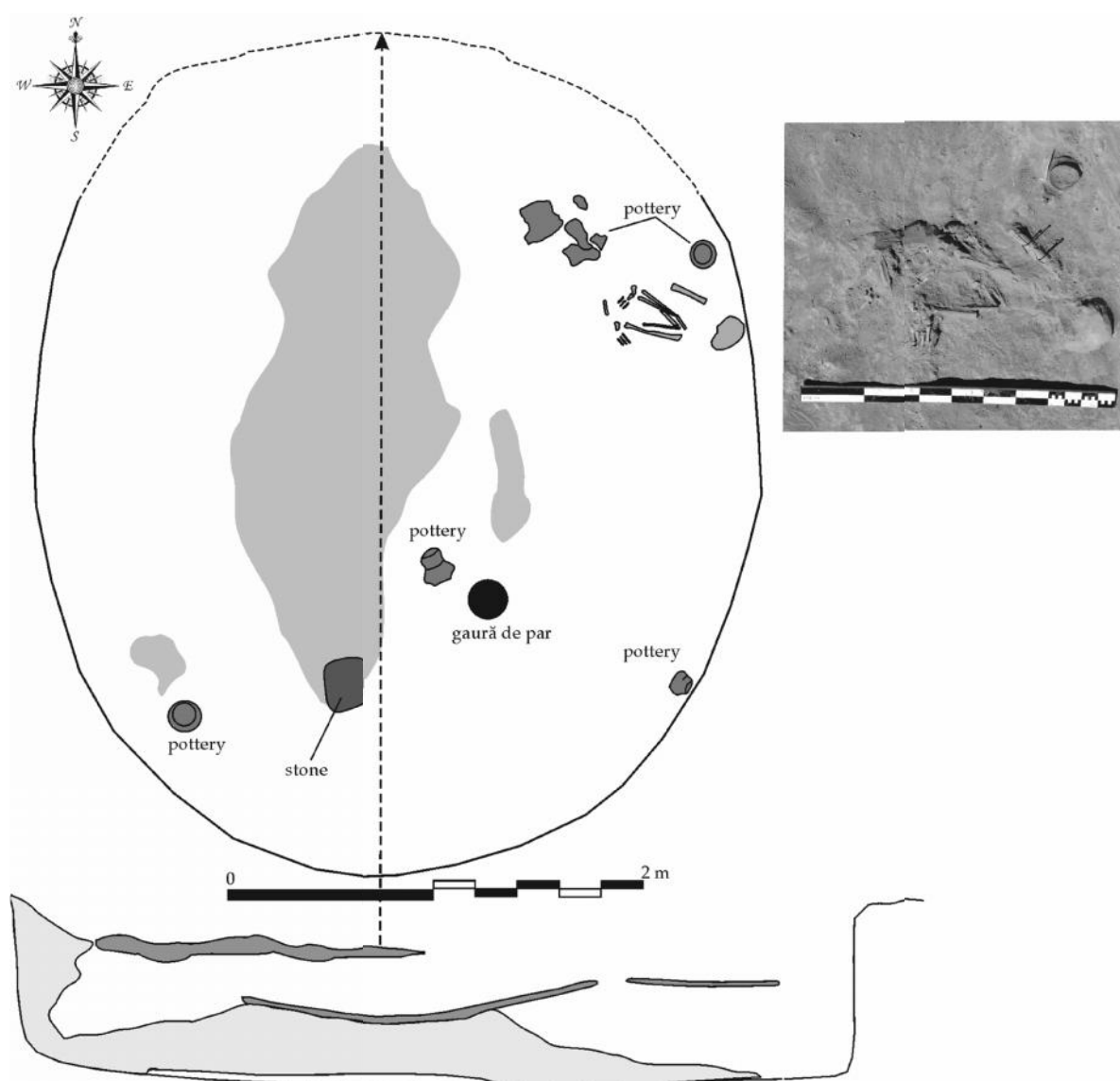

Fig. 37. Enisala–Palanca 2013, B 14-11 (nr. cat. / cat. no. 11.13) / Enisala–Palanca 2013, B 14-11 (cat. no. 11.13) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Din umplutura locuinței provine și un craniu, împreună cu maxilarul drept de la un alt individ, de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 30-32 ani (*individul 11.13-2*). Craniul are o depunere semnificativă de calcar pe toată suprafața. Partea inferioară a calotei prezintă lipsuri și rupturi din vechime, cu caracter antropic. Partea anterioară a procesului frontal al maxilei este ruptă din vechime, la fel și nazalul fiind fragmentat la cca. 6 mm de punctul nasion.

Fig. 38. Ceramică descoperită în locuința B 14-11 (nr. cat. 11.13) / Pottery found in B14-11 dwelling (cat. no. 11.13) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

De asemenea ambele sfenoide sunt rupte la cca. 15,5 mm de creasta infratemporală (stânga) și 20,5 mm (dreapta). Ambele temporale au vârful piramelor petroase și vârful mastoidelor rupte. Din occipital lipsește cea mai mare parte a bazei, până aproximativ în dreptul liniei nuchale inferioare. Fragmentarea părții inferioare a craniului are o formă aproximativ ovală, dând impresia unei tentative de expunere a creierului. Marginile rupturilor

sunt neregulate, iar dispunerea urmelor de exfoliere a osului par a sugera *smulgerea* osului dinspre interior spre exterior. Pe marginea supraorbitală stângă și de jur-împrejurul punctului pterion, osul este pigmentat cu negru. În ruptura proaspătă din zona marginii supraorbitale se observă că acest pigment este rezultatul unei expunerii la foc. Ținând cont de culoare, foarte probabil expunerea la foc a fost de scurtă durată și la temperatură mică (200-300°C). De asemenea și incisivii centrali maxilari dreapta au coroana ruptă din vechime și prezintă în partea expusă a rupturii o culoare specifică expunerii la foc. C maxilar dreapta are jumătatea anterioară a coroanei ruptă din vechime iar PM¹ maxilar dreapta are o mică ciobitură a coroanei, situată interproximal. Ținând cont de urmele rupturilor proaspete din cursul săpăturii, putem afirma că maxilarul drept era în conexiune anatomică la momentul desfacerii craniului. Probabil și maxilarul stâng era păstrat și prezent în conexiune.

Fig. 39. Enisala–Palanca 2013, B 14-11 (individul 11.13-2): 1. partea stângă a craniului cu urmele unei expunerii la foc; 2. baza craniului, deschis postmortem/ *Enisala–Palanca 2013, B 14-11 (individual 11.13-2): 1. Left side of the skull showing slight exposure to fire; 2. Base of the skull, opened post-mortem to access the brain (Ailincăi, Constantinescu 2015).*

11.14. *Enisala – Palanca 2013, B 27-6* – groapă de mari dimensiuni de formă circulară în plan (diam. 2 m), cu pereții săpați ușor oblic spre exterior până la adâncimea de 0,40 m. Din pământul de umplură provin o serie de fragmente ceramice (Fig. 40/3-5), oase, pietre și chirpici. În partea de nord a complexului, aproape de fund a fost identificat un schelet uman în decubit dorsal, orientat ENE-VSV, cu membrele inferioare întinse, cel superior stâng flexat din cot era dispus în fața craniului iar cel drept era întins spre vest. Craniul era îndreptat cu privirea spre NV (Fig. 40/1-2). Scheletul este bine conservat, cea mai mare parte a oaselor fiind prezente și aparține unui individ de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 30-46 ani (*individul 11.14-1*).

Pe partea dreaptă a frontalului, în apropierea suturii coronare se observă un mic osteom de formă aprox. circulară cu marginile neregulate și un diametru de aprox. 8 mm. De asemenea, în zona coastelor 5-8 de pe ambele părți se observă în dreptul unghiului coastelor o lățire accentuată a acestora, cu exostoze și macroporozitate în partea inferioară.

În aspectului lor, aceste deformări nu par a fi rezultatul unei fracturi, ci mai degrabă a unor supra-solicitări musculare.

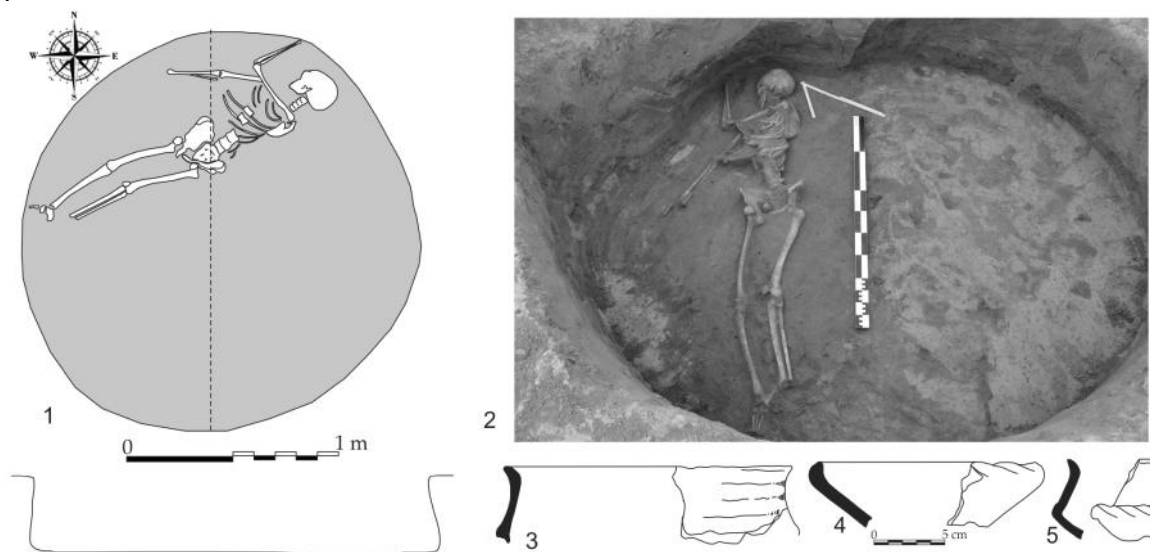

Fig. 40. Enisala–Palanca 2013, B 27-6 (nr. cat. 11.14) / Enisala–Palanca 2013, B 27-6 (cat. no. 11.14) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

11.15. Enisala – Palanca 2013, C 16-1 (Fig. 41/1) – groapă de formă circulară (diam. 1,55 m), cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,67 m. Din pământul de umplură provin o serie de fragmente ceramice, o fusaiolă (Fig. 41/2-3), oase, pietre și chirpici. Pe fundul gropii, în partea de sud a acesteia, se aflau oseminte umane aflate parțial în conexiune anatomică.

Deși păstrate parțial, poziția oaselor sugerează existența inițială a unui corp întreg deșus pe partea dreaptă, probabil în poziție chircită, orientat pe direcția V-E, din care probabil au fost extrase ulterior unele oase. Scheletul a aparținut unui individ de sex feminin, cu o vârstă de 30-40 de ani (*individul 11.15-1*). Pe parietalul drept al acestuia, în apropierea eminenței, se observă o depresiune de formă aproximativ circulară, cu diametrul de 17,5 mm, rezultat al unei loviri cu un obiect contondent. Marginile acesteia sunt rotunjite, semn al unei vindecări complete. În partea stângă a occipitalului, pe sutura lambdoidă la 37,5 mm de lambda, se observă o altă depresiune, de formă ovală (L = 13,08 mm și l = 11,40 mm). Și în acest caz este vorba despre o lovitură cu un obiect contondent, marginile depresiunii fiind rotunjite, semn al vindecării.

Multe din oase sunt fragmentate din vechime. Pe femurul stâng, sub trohanterul mare, se observă cel puțin o urmă de intervenție cu un obiect ascuțit. Foarte probabil aceste rupturi au fost realizate post-mortem, în cursul unei intervenții antropice care a deranjat scheletul.

Epifiza proximală a metacarpianului 1 de la mâna stângă prezintă o deformare accentuată, eburnare și exostoze care după forma suprafeței articulare pare a fi rezultatul unei fracturi sau dislocări a articulației. După forma suprafeței articulare pare că osul nu a mai stat în poziția sa anatomică normală. Deasemenea deformări accentuate ale epifizelor prezintă și falangele proximale și intermediare 2 și 3 de la mâna stângă.

Printre oasele atribuite acestui schelet s-au mai identificat: o rotulă stânga care după dimensiuni și culoare aparțin unui alt individ; jumătatea distală a unui radius stânga și un fragment din treimea proximală și jumătatea distală a unui cubitus stânga. Deși după

dimensiuni și culoare par a proveni de la același individ, cele două nu au putut fi restaurate. Pe diafiza cubitusului stâng se observă și câteva urme de dinți, probabil de rozătoare.

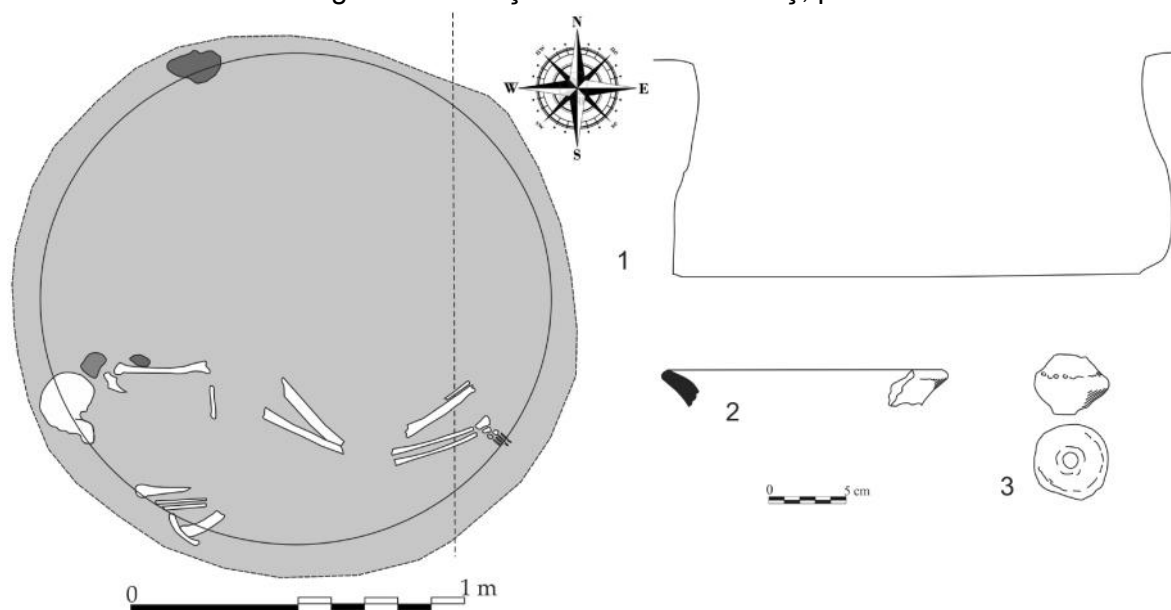

Fig. 41. Enisala–Palanca 2013, C 16-1 (nr. cat. 11.15) / Enisala–Palanca 2013, C 16-1 (cat. no. 11.15) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Tot din acest complex provine un fragment de calotă din zona occipitalului și parietalelor. Doar din parietalul stâng este păstrată o porțiune mai consistentă, în zona eminenței parietale stângi, observându-se o depresiune. În această zonă calota este puternic subțiată ajungând la o grosime de 0,85 mm, față de grosimea normală de aproximativ 5 mm din proximitatea depresiunii. Restul calotei lipsește, cea mai mare parte a rupturilor fiind proaspete. Acesta a aparținut unei persoane de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 43-58 ani (*individul 11.15-2*).

11.16. Enisala–Palanca 2013, D 21-1 (Fig. 42) – groapă circulară (diam. 2.25 m), cu pereții săpați curbat spre exterior până la adâncimea de 0,50 m. În partea de sud a gropii, pe fund, am identificat un schelet uman în conexiune anatomică, în poziție decubit dorsal, orientat E-V. Scheletul a aparținut unei persoane de sex feminin, în vârstă de 33-42 ani și o statură estimată la 165,70±4,8 cm (*individual 11.16-1*).

Craniul prezintă mai multe urme de lovituri cu obiecte contondente pe calotă, realizate peri-mortem: *trauma 1* – în partea centrală a frontalului, ușor stânga față mijlocul osului, se observă o perforație de formă circulară care a dus la exfolierea osului, endo-cranian, provocând și mai multe fracturi radiante. Marginile spărturii sunt neregulate; *trauma 2* – produsă cu un obiect asemănător este localizată în partea anterioară a frontalului, în dreptul liniei temporale drepte. Aceasta a produs spărturi similare primei lovituri și fracturi radiante în jurul ei, extinse pe frontal și parietalul drept. Totuși lovitura nu a penetrat calota, ci a produs doar fragmentarea ei; *trauma 3* – este localizată pe parietalul drept și occipital, deasupra suturii lambdoide, aproximativ la 46 mm de punctul lambda, aceasta a produs daune similare cu celelalte traume, inclusiv fracturi radiante pe occipital și parietalul drept. Părți semnificative din parietalul drept sunt desprinse din vechime și lipsesc; *trauma 4* – este localizată pe parietalul stâng la aproximativ 30 mm de punctul lambda, deasupra suturii lambdoide. Aceasta are o forma aproximativ circulară, cu marginile neregulate, a penetrat

calota și a produs fracturi radiante; *trauma 5* – este localizată pe temporalul stâng, desupra meatului auditiv extern. Are tot o forma aproximativ circulară, cu margini neregulate, a penetrat calota, a produs fracturi radiante și a dus la ruperea suprafeței solzoase și a mastoidei drepte; *trauma 6* – localizată pe parietalul stâng în zona eminenței parietale, este produsă tot peri-mortem, dar are dimensiuni mai mici decât celelalte, nu a penetrat decât tabla externă. Are o formă tot aproximativ circulară cu marginile neregulate, și a produs fracturi radiante.

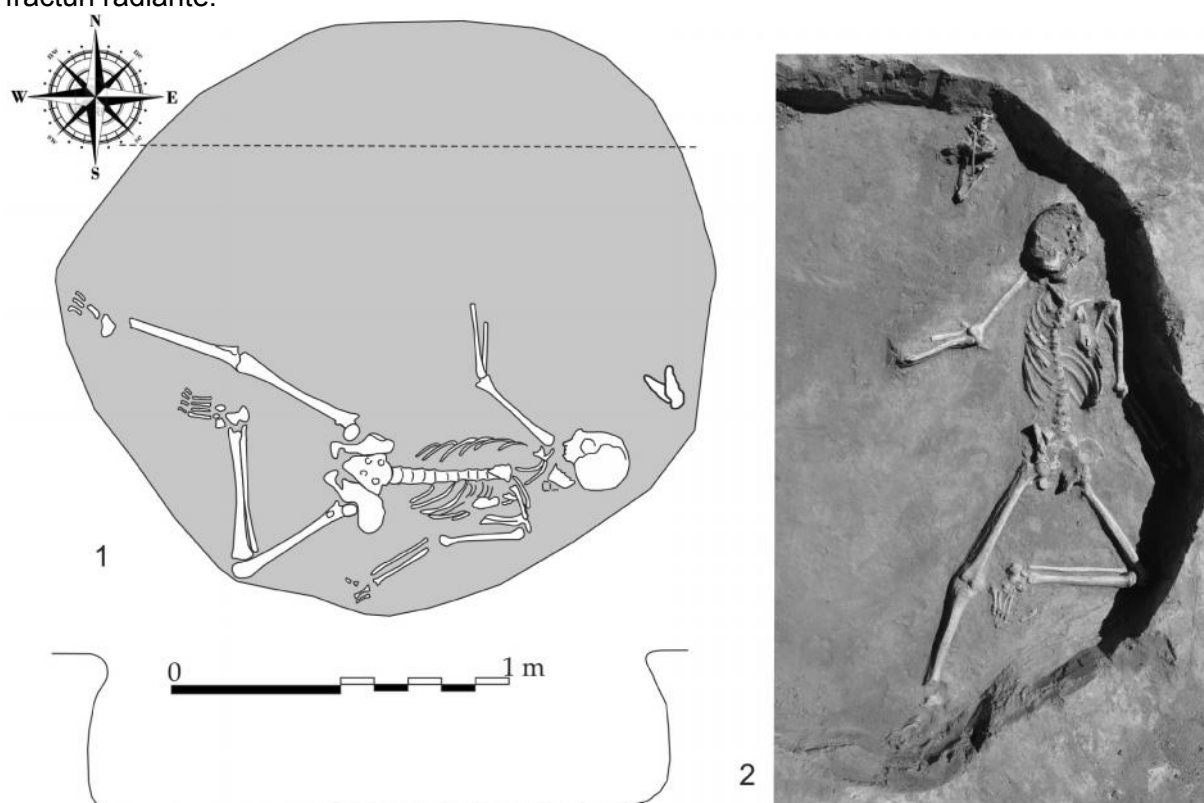

Fig. 42. Enisala–Palanca 2013, D 21-1 (nr. cat. 11.16) / Enisala–Palanca 2013, D 21-1 (cat. no. 11.16) (Ailincăi, Constantinescu 2015).

Toate loviturile sunt mortale, nu prezintă urme de vindecare și au fost produse cu un obiect contondent. Localizarea lor poate indica faptul că primele 2 și a cincea sunt rezultatul lovirii dinspre anterior-lateral stânga de către un atacator dreptaci, iar traumele 3, 4 și 6 au fost produse dinspre posterior, după ce individul căzuse la pământ. Etiologia producerii lor, pare să indice existența unui singur atacator care a lovit cu aceeași tip de armă (măciucă, ceafă de topor ?).

12. GARVĂN–MLĂJITUL FLORILOR, COM. JIJILA, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea este situată la cca. 2 km V de localitatea Garvăn și 2,5 km SE de cetatea Dinogetia. Aceasta ocupa un promontoriu stâncos amplasat pe malul nordic al lacului Jijila. Identificat în 1956 în urma unor cercetări de suprafață și a unui sondaj efectuat de colectivul șantierului Dinogetia⁵⁸, situl a fost cercetat sistematic abia în 1992 și 1994-1995 de către G. Jugănar. Din datele

⁵⁸ Ștefan et alii 1959, 646-648.

cunoscute reiese faptul că cea mai mare parte a vestigiilor aparțin unei locuiri pe mai multe niveluri atribuite culturii Babadag⁵⁹.

Descoperiri de oseminte umane:

12.1. *Garvăn–Mlăjițul Florilor 1992, S I, mormânt* – groapă în formă de patruleter cu colțurile rotunjite, cu dimensiunile de 0,75 × 0,70 m, săpată în stânca nativă, având mai mult forma unei alveolări. În profil se poate distinge cum groapa pornește din stratul de la baza așezării. Pe fundul acestei gropi a fost descoperit un schelet provenit de la un individ depus în poziție chircită pe partea dreaptă, cu mâinile aduse în fața bărbiei, orientat N-S (Fig. 43/1). În complex nu au fost descoperite artefacte⁶⁰.

Osemintele au aparținut unui individ de sex masculin (*individul* 12.1-1), cu o vârstă de 14-15 ani. În interiorul orbitelor acestui subiect s-au putut observa microporozitățile specifice pentru existența *cribrei orbitalia*⁶¹.

12.2. *Garvăn–Mlăjițul Florilor 1992, S V* – la o adâncime de 1,10 m pe o suprafață puternic arsă a fost descoperit un craniu fără mandibulă (Fig. 43/2). Lângă acesta se afla un vas bitronconic lucrat dintr-o pastă grosieră decorat cu brâuri alveolare dispuse în ghirlande. Pe toată suprafața arsă erau împrăștiate oase de animale fragmentare, resturi ceramice, pietre, cărbune, multă cenușă⁶².

Craniul se afla într-o bună stare de conservare, dar îi lipsesc mandibula și apofiza zigomatică dreaptă, ruptura fiind veche. De asemenea, din vechime, prezintă unele distrugerii în bază care trebuie consemnate și luate în considerare. Astfel, apofizele mastoide au vârfurile distruse, ambii condili occipitali sunt distruși până la baza lor și de asemenea se înregistrează o distrugere în regiunea suturii occipito–mastoidiene drepte, lateral și ușor înapoi față de condil. În ciuda craniului gracil, individul pare să fi fost de sex masculin. Uzura dinților este foarte redusă iar suturile craniene sunt exocraniane neobliterate iar sincondroza sfenoccipitală este sudată. Vârsta se încadrează în categoria adult tânăr (*individul* 12.2-1), probabil în jur de 25 de ani⁶³.

12.3. *Garvăn–Mlăjițul Florilor 1994, S Ib* – în imediata apropiere a complexului menționat mai sus, la adâncimea de 0,90 m, a fost făcută o descoperire similară. Pe podeaua unei locuințe de suprafață era depus un craniu fără mandibulă (*individul* 12.3-1), în jurul căruia erau împrăștiate oase de animale, fragmente ceramice și pietre. Spre deosebire de situația anterioară, suprafața pe care era dispus craniul nu era arsă⁶⁴. Nu există date antropologice.

12.4. *Garvăn–Mlăjițul Florilor 1995, S V* – la o adâncime de 0,80 m a fost descoperită o mandibulă umană (*individul* 12.4-1), lângă care era așezat un femur de la un animal mare, o lespede de piatră și un percutor din piatră⁶⁵. Nu există date antropologice.

⁵⁹ Jugănarul 1997; Jugănarul 2005.

⁶⁰ Jugănarul 1997, 104, fig. 1.

⁶¹ Comșa 2013, 327-342.

⁶² Jugănarul 2005, 34.

⁶³ Raportul antropologic a fost întocmit în urma analizei de către dr. N. Mirițoiu și A. Soficaru de la Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” – București.

⁶⁴ Jugănarul 2005, 34.

⁶⁵ Jugănarul 2005, 34.

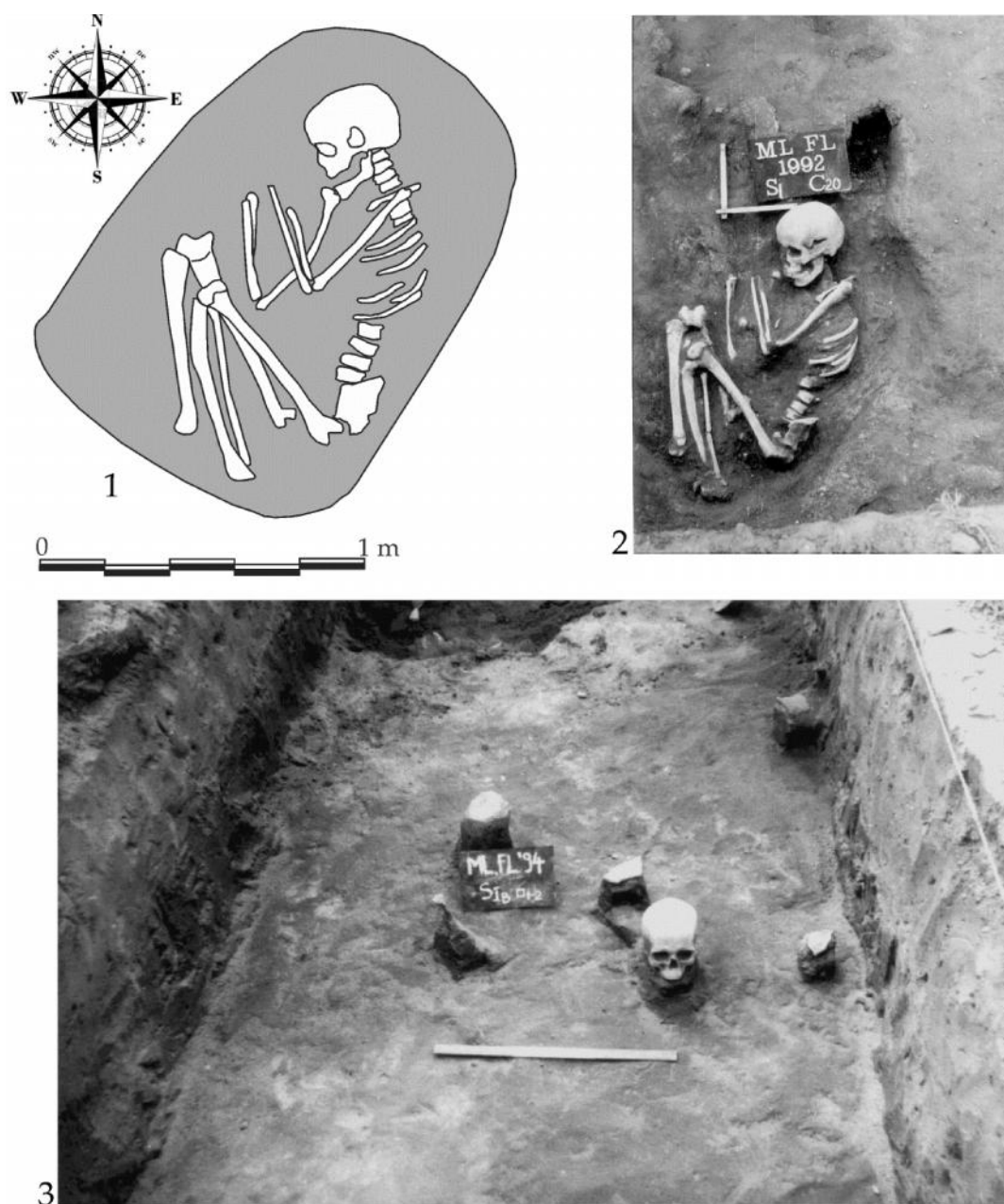

Fig. 43. Garvăn–Mlăjitu Florilor: 1-2. S I, mormânt 1 (nr. cat. 12.1); 3. S Ib, c. 1-2 (nr. cat. 12.2)/ Garvăn–Mlăjitu Florilor: 1-2. S I, burial 1 (cat. no. 12.1); 3. S Ib, sq. 1-2 (cat. no. 12.2).

13. GOMOLAVA, VOJVODINA, SERBIA

Date generale despre sit. Cercetările arheologice întreprinse încă din 1953 în situl de la Gomolva au evidențiat existența aici a unei locuiri successive dispuse pe mai multe niveluri de locuire care au fost datate din neo-eneolitic până în evul mediu, printre care se evidențiază și numeroase descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului, cât și din perioada timpurie și mijlocie a epocii fierului (grupul Bosut IIIa, perioadă Kalakača)⁶⁶.

⁶⁶ Jovanović *et alii* 1988; Tasić 2005.

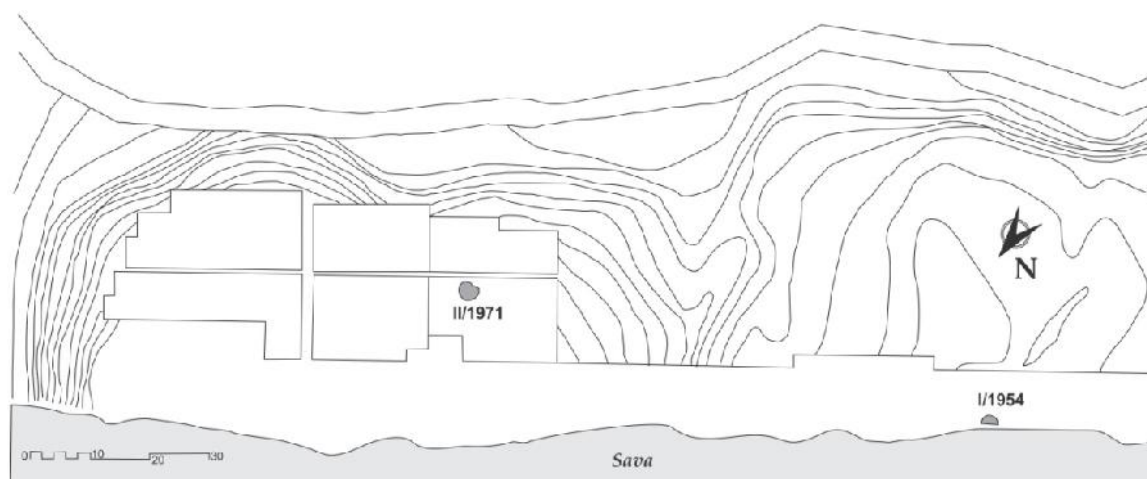

Fig. 44. Planul sitului de la Gomolava / *Layout of Gomolava site* (Tasić 1972-1973).

Complexe cu oseminte umane.13.1. Gomolava 1954, S III-IV, gr. VII (mormântul colectiv nr. 1) – a fost parțial distrusă prin eroziune, aflându-se la marginea sitului. Groapa avea dimensiuni mari, dimensiunile păstrate fiind de $2,42 \times 1,37$ m, fiind săpată până la adâncimea de 1,10 m. Din punct de vedere stratigrafic, complexul a fost suprapus de depunerile din epocă La Tène (Gomolava VII).

Groapa conținea osemintele a 32 de indivizi, după cum urmează: 20 de indivizi de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 18-40 ani; 11 copii cu o vârstă cuprinsă între 2-8 ani; cinci indivizi în cazul cărora nu s-a putut determina sexul datorită stării precare de conservare (total 36 ?). Conform observațiilor făcute de autorul descoperirii, R. Rašajski, defuncții par a fi fost depuși pe patru niveluri, în cea mai mare parte dispuși în cerc, cu capetele spre centru. Pe lângă osemintele umane s-au mai descoperit oase de cerb și câine. În zona centrală au fost descoperite boabe de mei și orz. Inventarul constă în 24 de recipiente ceramice mai mult sau mai puțin fragmentare, cât și câteva verigi din fier și bronz și câteva brățări de mici dimensiuni, cu valoare cronologică scăzută⁶⁷.

13.2. Gomolava 1971, S XIII-XIV, (mormântul colectiv nr. 2) – groapă de mari dimensiuni, cu deschiderea probabil circulară (diam. 2,90 m) și o adâncime de aproximativ 0,50 m. Stratigrafic era suprapusă de depunerile de perioadă La Tène. Groapa conținea resturile de la 78 de indivizi, depuși pe trei niveluri ipotetice. Analiza antropologică a evidențiat faptul că cei mai mulți dintre indivizii depuși în acest complex erau copii. Aceștia au fost depuși fără o ordine anume sau o anumită orientare. Dislocările oaselor par, în opinia autorilor cercetării, urmare a procesului de descompunere. Cea mai mare parte a indivizilor depuși în groapă erau copii din categoriile de vârstă *Infans* I-II, a căror sex nu a putut fi determinat. Alături de aceștia au mai fost identificați 21 de indivizi de sex feminin (4 - *Juvenis*, 10 - *Adultus*, 7 - *Maturus*), 8 indivizi de sex masculin (2 - *Juvenis*, 3 - *Adultus*, 3 - *Maturus*). Studiul antropologic efectuat de G. Farkaš și A. Marcsik a scos în evidență o serie de observații legate de patologie. Astfel, pe oasele acestora au fost identificate o serie de boli precum osteoporoza, *Cribra Orbitalia*, osteomelita, spondiloza, rahitism. Rata cariilor era scăzută, fiind totuși sesizate o serie de urme ale unor abcese dentare⁶⁸.

⁶⁷ Tasić 1972, 32.

⁶⁸ Farkaš 1972-1973; Farkaš, Marcsik 1975; Farkaš, Marcsik 1976.

Nr. individ	sex	Vârsta medie	Nr. individ	sex	Vârsta medie
50	M	37 ani	64	?	16 ani
51	F ?	18 ani	65	F	38 ani
52	F ?	18 ani	66	?	?
53	M	43 ani	67	?	11 ani
54	M	28 ani	68	?	10 ani
55	?	5 ani	69	M	53 ani
56	M	29 ani	70	?	6 ani
57	?	8 ani	71	?	18 ani
58	?	8 ani	72	?	1 an
59	?	11 ani	73	?	Inf. II
60	F	37 ani	74	?	Inf. II
61	?	11 ani	75	?	18 ani
62	?	6 ani	76	?	10 ani
63	?	10 ani	77	?	8 ani

Tabel 1. Gomolava 1971, mormântul colectiv 2, date antropologice/ *Table 1. Gomolava 1971, collective tomb no. 2, anthropological data* (Farkaš 1972-1973).

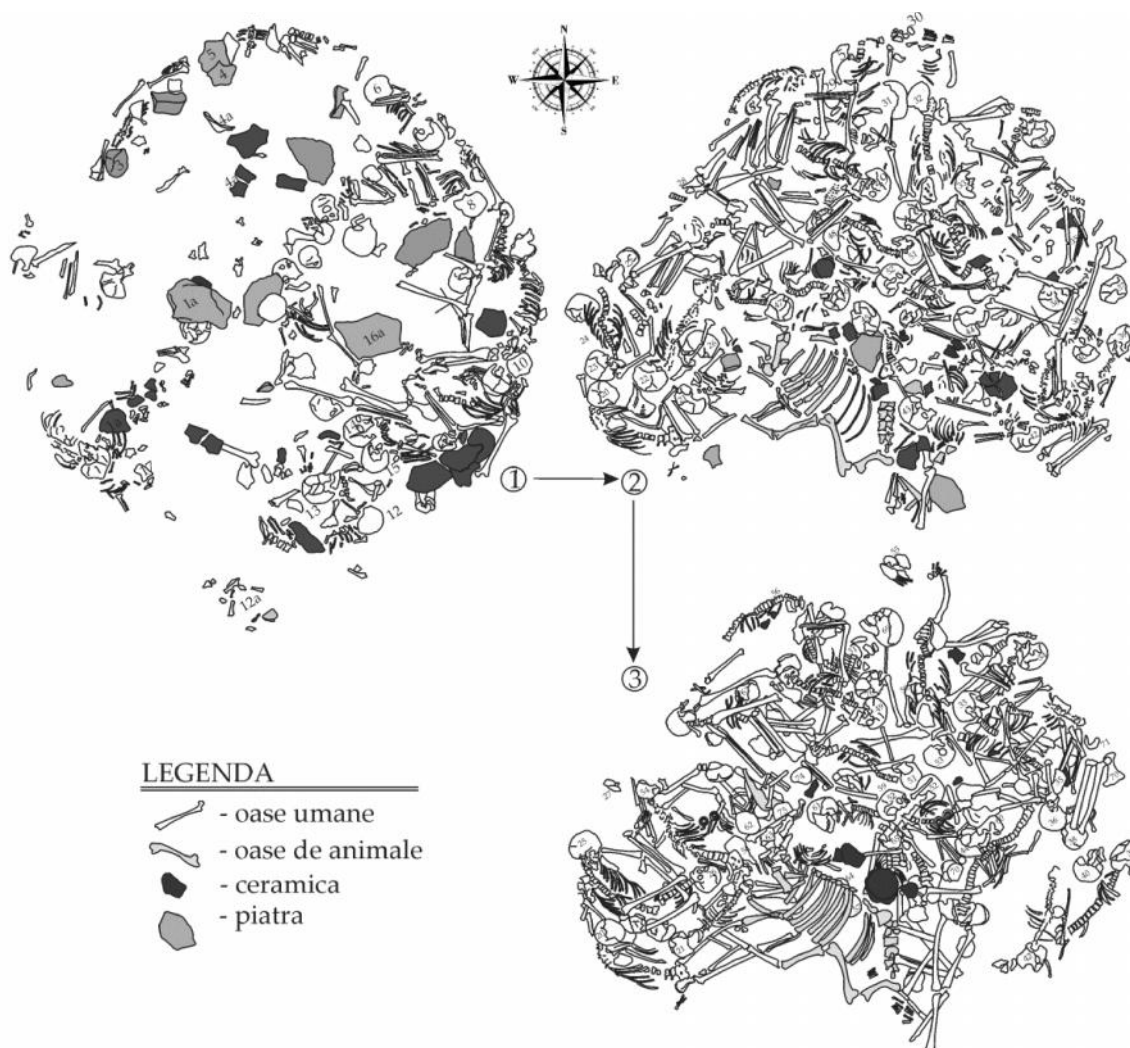

Fig. 45. Gomolava 1971, mormântul colectiv nr. 2 / *Gomolava 1971, collective burial no. 2* (Tasić 1972).

Analiza antropologică nu a evidențiat existența unei eventuale epidemii care a dus la decesul celor depuși în acest mormânt și nici urme de violență cauzatoare de moarte.

Alături de oasele umane, în complex a fost descoperit o parte din scheletul unui bovidu, păstrat în conexiune anatomică, cereale carbonizate, fragmente de rășniță și numeroase fragmente ceramice (Fig. 46). Unele schelete aveau în imediata apropiere mai multe obiecte de vestimentație și podoabă (pandative, brățări, o aplică discoidală și trei fibule în formă de ochelari) (Fig. 47)⁶⁹.

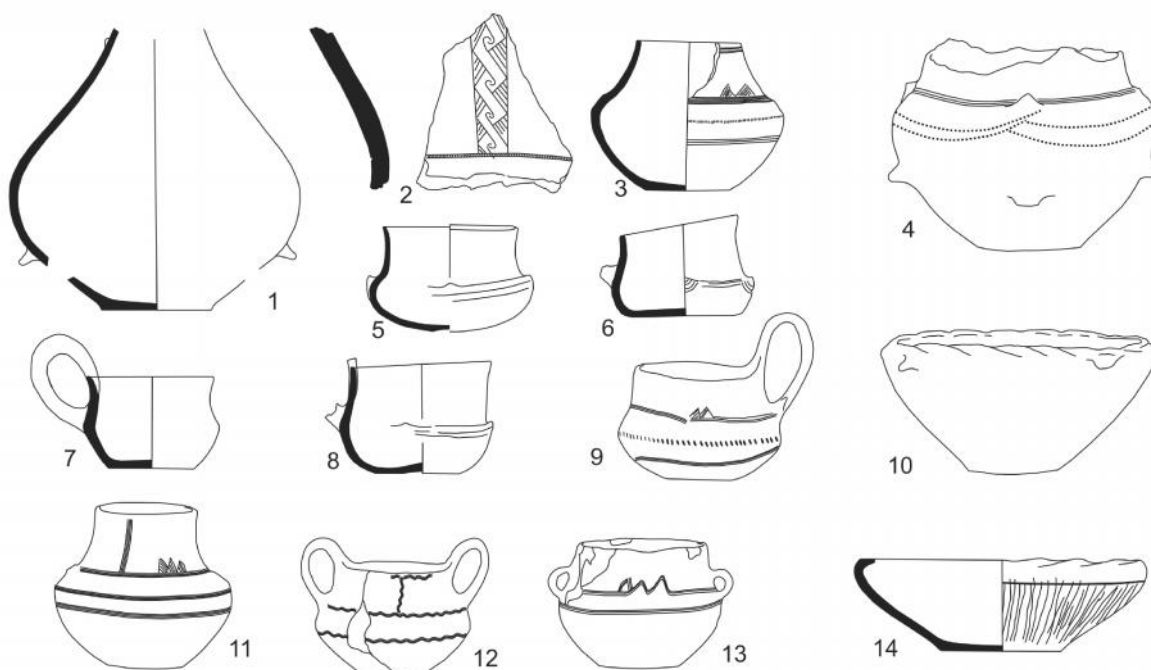

Fig. 46. Ceramică descoperită în mormântul colectiv 2 de la Gomolava / Pottery found in collective burial no. 2 at Gomolava (Tasić 1972).

Categorie de vârstă	Masculin	Feminin	Sex indeterminabil	Total
Infans I	4 (14,8%)	5 (10,5%)	1	10 (13,1%)
Infans II	10 (37,0%)	19 (39,5%)	-	29 (38,1%)
Juvenis	6 (22,2%)	6 (12,5%)	-	12 (15,8%)
Adultus	5 (18,6%)	13 (27,0%)	-	18 (23,7%)
Maturus	2 (7,4%)	5 (10,5%)	-	7 (9,3%)
Total	27	48	1	76

Tabel 2. Gomolova 1971, mormântul colectiv 2, date antropologice/ Gomolova 1971, collective tomb no. 2, anthropological data (Farkaš, Marcsik 1976).

⁶⁹ Tasić 1972; Tasić 1972-1973.

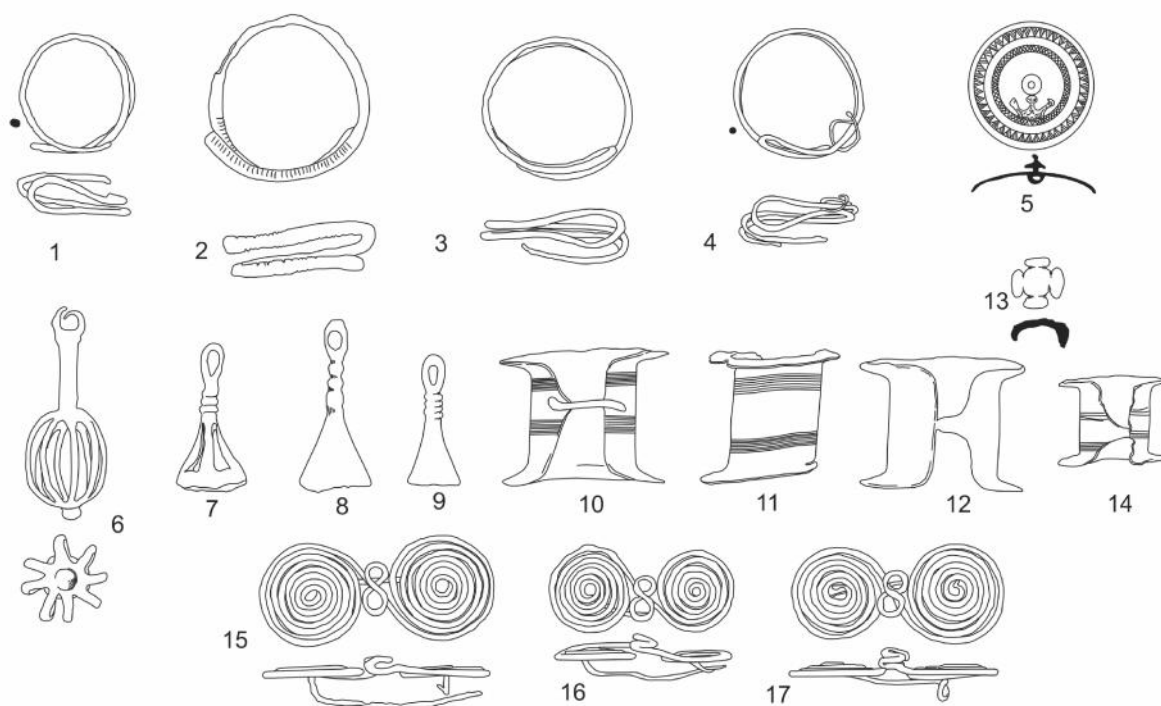

Fig. 47. Obiecte din metal descoperite în mormântul colectiv 2 de la Gomolava / *Metal artifacts found in collective burial no. 2 at Gomolava* (Tasić 1972).

14. HAJDÚDOROG–SZÁLLÁSFÖLDEK-KÖZÉP, JUD. HAJDÚ-BIHAR, UNGARIA

Date generale despre sit: cu prilejul cercetărilor arheologice preventive efectuate în anul 2006 pe traseul autorstrăzii M 3 a fost investigată și o așezare atribuită culturii Gáva⁷⁰.

Complexe cu oseminte umane: 14.1. *Hajdúdorog–Szállásföldek-közép 2006, complexul 31* – groapă cu deschidere circulară la baza căreia a fost descoperit un schelet uman (*individul 14.1-1*). Acesta a aparținut unui individ tânăr, de sex feminin, depus în poziție decubit dorsal, cu trunchiul puternic înclinat din zona lombară a coloanei, de la est la vest. În zona craniului a fost descoperit un colier din 15 inele de bronz⁷¹.

15. HLIĞENI–LA ȘANȚ, RAIONUL ȘOLDĂNEȘTI, REP. MOLDOVA

Date generale despre sit. Așezare fortificată situată la SV de localitatea Hliğeni, pe un promontoriu înalt din aproierea râului Ciorna. Cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate în perioada 1988-1990 a fost investigată o suprafață de 570 mp (Fig. 48). Cele mai vechi urme de locuire au fost atribuite culturii Saharna-Solonceni, dovezi ale ocupației umane existând și pe parcursului hallstattului mijlociu și târziu, dar și în perioada getică și medievală timpurie⁷².

Contexte cu descoperiri osteologice umane. Pe toată suprafața săpată (Fig. 48), în stratul cultural și în construcții, a fost identificat un număr mare de aglomerări compacte de oseminte și oase răslețe de la schelete umane: 90 de fragmente prelucrate de craniu și 32

⁷⁰ Koloszi 2007, 208.

⁷¹ Király 2011, 95, Fig. 39; Király 2012, 121.

⁷² Golțeva 1995; Gol'ceva, Kašuba 1995; Kašuba 2000b; Kašuba 2008b.

de fragmente de oase umane, deseori prelucrate, de la alte părți ale corpului (cel mai des s-au întâlnit părți ale maxilarului, mai rar clavicule și oase lungi ale membrelor superioare și inferioare)⁷³.

Complexele, în care au fost identificate oseminte umane au fost denumite de către autorii cercetării „aglomerații rituale de oseminte umane” și morminte⁷⁴, după cum urmează:

Contexte atribuite culturii Saharna-Solonceni

15.1. *Hligeni-La Șanț, c. B-2, - 0,45 m, aglomerația rituală 1* – constă într-un vas bitronconic decorat pe corp cu un motiv incizat (Fig. 49/4), alături de care au fost descoperite 3 fragmente de chirpic, un fragment dintr-un femur ars și un fragment de mandibulă⁷⁵ care provenea de la un individ de 12-14 ani. Aceasta prezenta urme privind prelucrarea dinților prin înlăturarea smalțului și acoperirea acestuia cu o substanță de culoare maronie⁷⁶.

15.2. *Hligeni-La Șanț, c. A-6, - 0,20 m, aglomerația rituală 2* – consta într-un recipient ceramic grosier, de formă bitronconică (Fig. 49/7), dispus cu baza în sus, în care s-a descoperit o coastă umană cu urme de arsură⁷⁷.

15.3. *Hligeni-La Șanț, A-9, - 0,50 m, aglomerația rituală 3* – conținea două fragmente de craniul unui individ adult, pe care au fost sesizate urme de tăiere. Alături de acestea se aflau și două fragmente de cești decorate cu motive incizate (Fig. 49/1)⁷⁸.

15.4. *Hligeni-La Șanț, c. D-2, - 0,30 m, aglomerația rituală 7* – constă într-un fragment de săpăligă și fragmente de maxilar uman. Acestea au aparținut unui individ la care m2 și m3 nu erau formați și care avea probabil o vârstă din categoria *Juvenilis*⁷⁹.

15.5. *Hligeni-La Șanț, c. E-6-7, - 0,70-0,85 m, aglomerația rituală 8 / gr. 51* – formă dreptunghiulară cu vârfurile rotunjite (1,65 × 0,70 m), a fost săpată până la adâncimea de 1,25-1,30 m. Aceasta conținea o ceașcă decorată cu motive incizate (Fig. 49/10), dar și o mandibulă grav distrusă la care s-a observat prelucrarea dinților I₁, I₂, C, P₁, P₂. Incisivii au fost aproape distruși, neregularitățile fiind acoperite cu o substanță maron. Vârsta și sexul acestui individ nu au putut fi determinate. Pe lângă acestea au mai fost identificate câteva fragmente din craniul unui copil cu urme de disecare, și unele fragmente din coasta unui adult.

15.6. *Hligeni-La Șanț, c. E, J-7-8, aglomerația rituală 9 / gr. 52* – formă ovală (dim. 2,20 × 0,90 m), a fost săpată până la adâncimi cuprinse între 0,55-0,90 m. Baza prezintă urme de ardere. Complexul conținea 87 de fragmente ceramice, un ciocan din piatră și câteva obiecte din os. Alături de acestea se aflau și trei fragmente din craniile a doi indivizi de vârste fragede (*Infans* II). Dinții identificați (P₁, M₁, M₂) prezintă urme de prelucrare și erau acoperiți cu o substanță maron⁸⁰.

⁷³ Litvinova 1995, 91-97.

⁷⁴ Gol'ceva, Kašuba 1995, 7-20, 29-31, fig. 14-16, 19-35; Kašuba 2000b, 333-339, fig. 31/ 1, 3-6; Kašuba 2008b.

⁷⁵ Gol'ceva, Kašuba 1995, 13, Fig. 19/4.

⁷⁶ Litvinova 1995, 91-99.

⁷⁷ Gol'ceva, Kašuba 1995, 13, Fig. 20/3; Litvinova 1995.

⁷⁸ Gol'ceva, Kašuba 1995, 13, Fig. 19/2; Litvinova 1995.

⁷⁹ Gol'ceva, Kašuba 1995, 14, Fig. 14; Litvinova 1995, 93.

⁸⁰ Gol'ceva, Kašuba 1995, 15, Fig. 14; 18; 22/1, 4; Litvinova 1995, 93.

15.7. *Hligeni–La Șanț, c. T-8-9, - 0,30-0,60 m, aglomerația rituală 10* – conținea resturi de la mai multe recipiente ceramice (Fig. 49/2) și un fragment mare al bolții craniene de la un individ copil (*Infans II*), cu urme de prelucrare⁸¹.

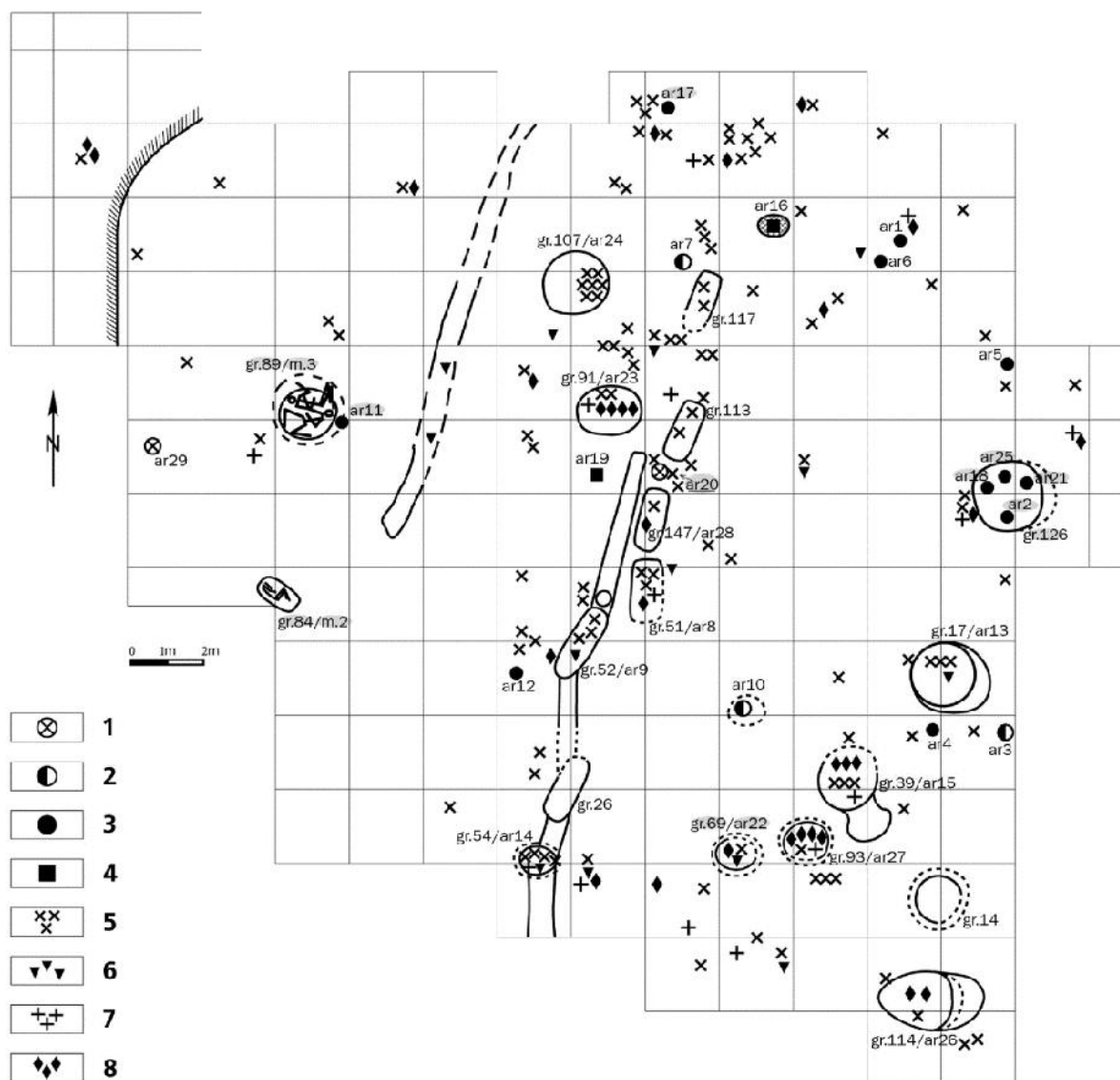

Fig. 48. Planul cercetărilor arheologice de la Hligeni / *Hligeni archaeological survey layout* (Kašuba 2008).

15.8. *Hligeni–La Șanț, c. A, B-18, aglomerația rituală 13/ gr. 17* – deschidere ovală (1,85 × 1,60 m), săpată cu pereții oblic spre exterior până la adâncimea de 1,00-1,20 m. Conținea mai multe fragmente ceramice, din care s-a putut reconstitui un vas bitronconic bogat decorat, două fusaiole și o unealtă din os (Fig. 49/11). Alături de acestea au fost recuperate fragmente dintr-o mandibula inferioară cu urma de spartură și 2 fragmente din craniile unui copil și a unui individ din categoria de vârstă *Juvenilis*, al cărui sex nu a putut fi determinat⁸².

⁸¹ Gol'ceva, Kašuba 1995, 14, Fig. 14; 23-25; Litvinova 1995, 93.

⁸² Gol'ceva, Kašuba 1995, 15-16, Fig. 14; 27; Litvinova 1995, 93.

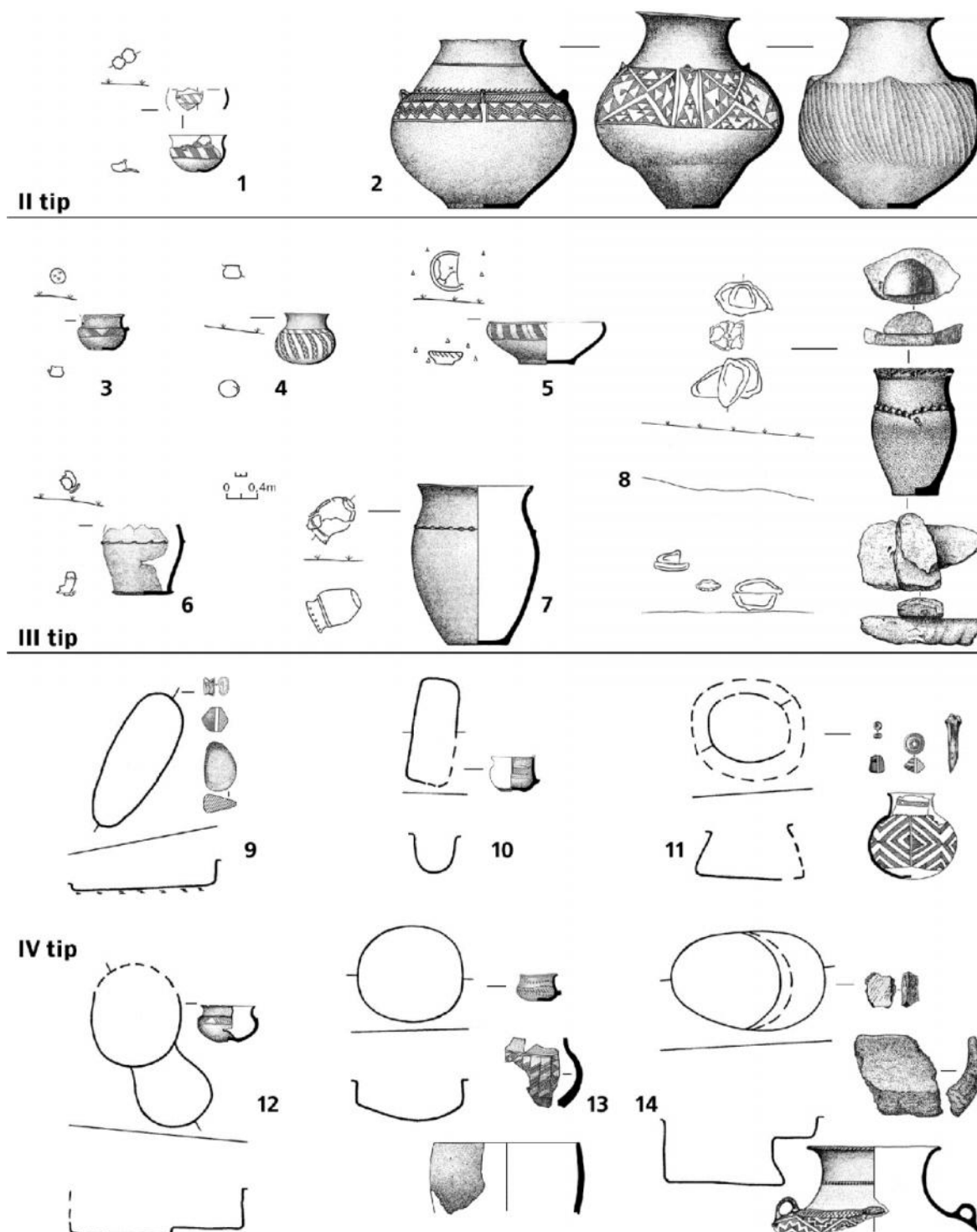

Fig. 49. Tipuri de depuneri rituale descoperite la Hligeni / *Types of ritual deposits at Hligeni* (Kašuba 2008b).

15.9. Hligeni–La Șanț, c. J-10-11, aglomerația rituală 14 / gr. 54 – groapă de formă ovală (dim. 1,25 × 0,80 m), cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,60-0,80 m. Complexul conținea 7 fragmente ceramice și fragmente mici din craniul și partea inferioară a mandibulei unui individ de 8-9 ani.

15.10. *Hligeni–La Șanț, c. B, V, 9-10, aglomerația rituală 15 / gr. 39* – are o formă ovală, cu o lungime de 2,70 m și o lățime maximă de 1,60 m, fiind săpată până la adâncimea de 0,20 m. Pe lângă numeroase fragmente ceramice (Fig. 49/13), în acest complex a fost descoperită partea inferioară a mandibulei unui copil (cu urme de prelucrare ale dintelui M1; smalțul îndepărtat și suprafața acoperită cu amestecul maro) și o parte din craniul altui copil⁸³.

15.11. *Hligeni–La Șanț, c. G-2, - 0,50 m, aglomerația rituală 16* – amenajre de formă ovală (0,80 × 0,55 m) care conținea cenușă, fragmente ceramice, un fragment din bolta craniană și un fragment din mandibula unui copil (6-7 ani). Zona frontală a craniului prezenta 4 tăieturi și orificii cu un amestec alb-cenușiu, M1 avea smalțul îndepărtat, canalul nervos este gol. Dinții prelucrați erau acoperiți cu un amestec de culoare maronie.

15.12. *Hligeni–La Șanț, c. D-1, -0,20 m, aglomerația rituală 17* – conținea un fragment mic dintr-un craniu de copil, fragmente ceramic și bucăți de chirpici⁸⁴.

15.13. *Hligeni–La Șanț, c. E-5, -0,50 m, aglomerația rituală 19* – consta într-o suprafață subțire de argilă galben-verzuie, fragmente ceramice, un obiect din fier slab conservat (probabil un cuțit) și 2 fragmente din calotele craniene a doi indivizi. Acestea aveau sutura sagitală deschisă, fiind vorba de doi indivizi tineri (25-30 de ani)⁸⁵.

15.14. *Hligeni–La Șanț, c. D-5, -0,70-0,90 m, aglomerația rituală 20* – conținea câteva fragmente de calotă craniană, care proveneau de la indivizi din categoria de vârstă *Infans I, Infans II – Juvenilis*⁸⁶.

15.15. *Hligeni–La Șanț, c. A-5, -0,65 m, aglomerația rituală 21* – conținea lemn carbonizat, 3 fragmente de argilă arsă, 7 fragmente ceramică. Oasele umane prezentau urme de ardere și erau reprezentate din fragmente de craniu uman, os tubulat și coastă⁸⁷.

15.16. *Hligeni–La Șanț, c. G 10-11, -0,20 m, aglomerația rituală 22 / gr. 69* – groapă rotundă (diam. 1,20 m), cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 1,40-1,60 m. De aici provine o fusaiolă și un vas bitronconic de mici dimensiuni (Fig. 49/11), dar și fragmente de craniu, clavicula și un fragment din maxilarul superior al unui individ în vârstă de 7-8 ani⁸⁸.

15.17. *Hligeni–La Șanț, c. E-4, 5, aglomerația rituală 23 / gr. 91* – groapă de formă ovală (1,69 × 1,45 m), săpată până la adâncimea de 1,40 m. Pe lângă cele câteva fragmente ceramice aici s-au descoperit: fragmente din craniul unui adult; osul frontal și occipital, fragmente de bolta craniană cu urme de spărtură și fragmente din omoplatul unui individ matur; fragmente din craniul unui individ din categoria de vârstă *Juvenilis – Adultus*; un fragment din mandibula unui individ de 8-10 ani al cărui M₂ stânga avea smalțul îndepărtat, iar canalul acoperit cu substanța de culoare maronie⁸⁹.

⁸³ Gol'ceva, Kašuba 1995, 16, Fig. 14; 22/3; Litvinova 1995, 93.

⁸⁴ Gol'ceva, Kašuba 1995, 16, Fig. 14; Litvinova 1995, 93.

⁸⁵ Gol'ceva, Kašuba 1995, 15, Fig. 14; Litvinova 1995, 93.

⁸⁶ Gol'ceva, Kašuba 1995, 15, Fig. 14; Litvinova 1995, 93.

⁸⁷ Gol'ceva, Kašuba 1995, 15, Fig. 14; Litvinova 1995, 93.

⁸⁸ Gol'ceva, Kašuba 1995, 17, Fig. 14; 31/2, 5; Litvinova 1995, 93.

⁸⁹ Gol'ceva, Kašuba 1995, 17, Fig. 14; 17; 32/1; 33/4-5; Litvinova 1995, 93.

15.18. *Hligeni–La Șanț, c. B-12-13, aglomerația rituală 17 / gr. 144* – groapă de formă ovală (dim. 2,60 × 1,75 m), săpată până la adâncimea de 0,30-0,35 m. Aceasta conținea 215 fragmente ceramice, 2 obiecte din bronz slab conservate, trei fragmente dintr-un „cuptor” și câteva oase ce au aparținut unui individ de sex masculin (fragmente de craniu, claviculă și fragmente de oase lungi)⁹⁰.

15.19. *Hligeni–La Șanț, c. B, G-10, aglomerația rituală 27 / gr. 93* – groapă cu deschiderea circulară (diam. 1,40 m), cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 1,20-1,25 m. Aceasta conținea mai multe fragmente ceramice, cât și mai multe oase umane: fragment de os occipital și mandibulă a unui individ adult; fragment de claviculă a unui individ din categoria de vârstă *Infans II*⁹¹.

15.20. *Hligeni–La Șanț, c. D, E 5-6, aglomerația rituală 28/gr. 147* – groapă de formă ovală (1,70 × 0,70 m), conținea un fragment de os frontal și clavicula unui copil⁹².

15.21. *Hligeni–La Șanț, c. M-5, -0,90 m, aglomerația rituală 29* – conținea un fragment de os occipital și clavicula de la un individ adult, precum și 3 fragmente de craniu de copil (probabil de la 3 indivizi)⁹³.

15.22. *Hligeni–La Șanț, c. J 7-8, gr. 24* – conținea fragmente dintr-o claviculă fără epifiză.

15.23. *Hligeni–La Șanț, c. I 5, gr. 45* – conținea fragmente din maxilarul superior al unui individ adult.

15.24. *Hligeni–La Șanț, c. J 4, gr. 66* – conținea fragmente din mandibula unui copil (8-10 ani), cu urme de prelucrare pe dinți. Aceștia au fost piliți până la rădăcină, fiind acoperiți de o pastă de culoare maronie.

15.25. *Hligeni–La Șanț, c. G 2-3, gr. 97* – fragment din craniul unui copil.

15.26. *Hligeni–La Șanț, c. G 11-12, gr. 106* – fragment din osul frontal al unui adult cu urme de spătură.

15.27. *Hligeni–La Șanț, c. E 10-11, gr. 111* – conținea un fragment din occipitalul unui individ din categoria de vârstă *Juvenilis – Adultus*. Acesta prezenta urme de spătură.

15.28. *Hligeni–La Șanț, c. E 10-11, gr. 112* – conținea un fragment de femur cu urme de spărturi.

15.29. *Hligeni–La Șanț, c. A-5-6, gr. 121* – conținea 2 fragmente mici de calotă craniană cu urme de spătură, primul a aparținut unui copil, iar al doilea unui adult.

15.30. *Hligeni–La Șanț, c. D, E-1, gr. 132* – fragment din zona occipitală a craniului unui copil.

15.31. *Hligeni–La Șanț, c. M-2, gr. 137* – fragment din zona occipitală a craniului unui copil.

⁹⁰ Gol'ceva, Kašuba 1995, 17-18, Fig. 14; 17; 33/1-3; Litvinova 1995, 93.

⁹¹ Gol'ceva, Kašuba 1995, 18, Fig. 14; 17; 22/2; Litvinova 1995, 93-94.

⁹² Gol'ceva, Kašuba 1995, 18, Fig. 14; Litvinova 1995, 94.

⁹³ Litvinova 1995, 94.

15.32. *Hligeni–La Șanț, c. K-L-7, mormântul 2 / gr. 84* – groapă de formă rectangulară cu colțurile rotunjite (1,25 × 0,60 m), săpată până la adâncimea de 0,95-1,10 m. Aceasta conținea scheletul unui individ adult, de sex masculin, depus în poziție chirchită pe partea stângă, orientat pe direcția NVV-SEE. Craniul lipsește (Fig. 50/1).

15.33. *Hligeni–La Șanț, c. K-4-5, mormântul 3 / gr. 89* – groapă cu deschiderea circulară (diam. 1,35 m), cu pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 1,55 m. Pe fundul gropii au fost descoperite două schelete umane în conexiune anatomică. Primul a aparținut unui individ de sex masculin cu o vârstă la deces cuprinsă între 30-35 ani. Acesta a fost depus în poziție decubit dorsal (pe direcția NEE-SVV), cu membrele inferioare flexate din genunchi, membrul superior stâng avea palma pe abdomen și cel drept suprapunea toracele celuilalt individ. Acesta din urmă (sex masculin, 35-40 ani) era așezat în poziție chirchită, pe partea stângă, în partea de N a gropii, fiind orientat pe direcția NV-SE (Fig. 50/2).

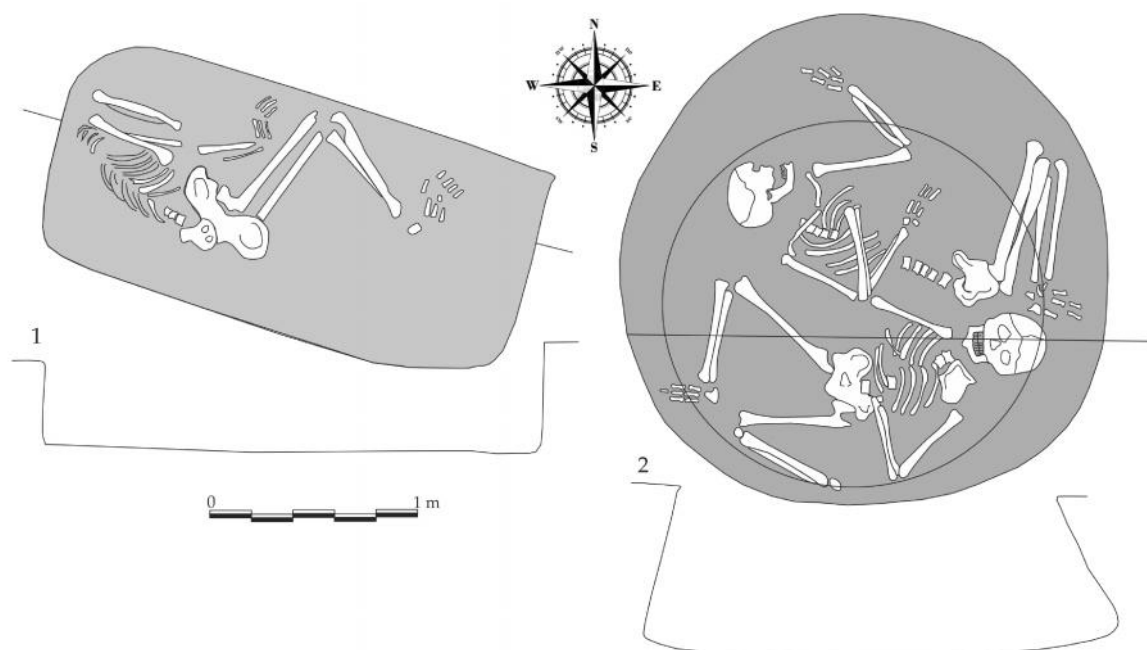

Fig. 50. *Hligeni–La șanț*: 1. Mormântul 2 / gr. 84 (nr. cat. 15.32); 2. Mormântul 3 / gr. 89 (nr. cat. 15.33)/ *Hligeni–La șanț*: 1. *Burial no. 2/ pit 84 (cat. no. 15.32)*; 2. *Burial no. 3/ pit 89 (cat no. 15.33)* (Gol'ceva, Kašuba 1995).

Contexte atribuite perioadei getice

15.34. *Hligeni–La Șanț, c. J 4, gr. 67* – conținea un fragment masiv al bolții calotei craniene și clavicula unui adult (35-45 ani).

15.35. *Hligeni–La Șanț, c. G 3, gr. 109* – conținea dinți, m_2 și m_3 prezintă prelucrări minime și aparțin unui adult.

15.36. *Hligeni–La Șanț, c. V-4-5, gr. 130* – conținea fragmente din mandibula unui individ de 11-13 ani.

15.37. *Hligeni–La Șanț, c. J-K-3, gr. 140* – fragmente de craniu de la unul sau mai mulți adulți.

Contexte atribuite sec. VIII-X p.Chr.

15.38. *Hligeni–La Șanț*, c. J 7-8, gr. 19 – conținea fragmente mici din bolta craniană a unui copil din categoria de vârstă *Infans II*.

15.39. *Hligeni–La Șanț*, c. Z 6-7, gr. 33 – fragment din osul occipital al unui individ adult.

15.40. *Hligeni–La Șanț*, c. D 7, gr. 40 – conținea fragmente din craniul, clavicula unui individ adult; fragment din craniul unui copil și o claviculă de dimensiuni mici.

15.41. *Hligeni–La Șanț*, c. J 5, gr. 44 – conținea fragmente din craniile unui individ adult și a unui copil.

15.42. *Hligeni–La Șanț*, c. G, D 1, gr. 80 – conținea fragmente din craniul unui copil.

15.43. *Hligeni–La Șanț*, c. B, G 1-2, gr. 87 – conținea un fragment din osul occipital al craniului unui individ adult.

15.44. *Hligeni–La Șanț*, c. E 10-11, gr. 99 – fragment de mandibulă (m1 nu a ieșit, I2 prezintă urme de prelucrare, fiind acoperit de substanța maronie) și coastă cu urme de spătură.

15.45. *Hligeni–La Șanț*, c. D 11-12, gr. 102 – fragmente din mandibula unui individ din categoria de vârstă *Infans II*.

15.46. *Hligeni–La Șanț*, c. A-B-2-3, gr. 122 – conținea fragmente din osul lombar al unui copil.

15.47. *Hligeni–La Șanț*, c. V-4, gr. 131 – fragmente din zona occipitală a craniului unui individ adult.

15.48. *Hligeni–La Șanț*, c. A-1-2, gr. 134 – fragment din craniul unui individ adult.

15.49. *Hligeni–La Șanț*, c. V-1, gr. 143 – fragment din zona occipitală a craniului unui individ cu vârsta din categoria *Juvenilis*.

Oase umane descoperite în nivelul arheologic⁹⁴

15.50. *Hligeni–La Șanț*, c. A-3 – fragment din craniul unui copil.

15.51. *Hligeni–La Șanț*, c. A-4, - 0,80 m – fragment din craniul unui adult.

15.52. *Hligeni–La Șanț*, c. A-6 – fragment din craniul unui copil.

15.53. *Hligeni–La Șanț*, c. A-7, - 0,70 m – fragment os lombar, sagittal și occipital de la un individ adult.

15.54. *Hligeni–La Șanț*, c. A-9, - 0,55 m – fragment din craniul unui copil.

15.55. *Hligeni–La Șanț*, c. A-13, - 0,40 m – fragment os lombar, sagittal și occipital de la un individ adult.

15.56. *Hligeni–La Șanț*, c. B-1, - 1,00 m – fragment craniu (occipital) de la un individ adult.

⁹⁴ Litvinova 1995, 95-97.

15.57. *Hligeni–La Șanț, c. B-8, - 0,60 m* – fragment din craniul unui individ adult. Acesta prezintă urme de arsură.

15.58. *Hligeni–La Șanț, c. B-10* – os lombar de la un copil.

15.59. *Hligeni–La Șanț, c. B-12, - 0,80 m* – fragment craniu copil.

15.60. *Hligeni–La Șanț, c. V-2, - 0,70 m* – fragment mandibulă de la un individ cu o vârstă cuprinsă între 10-12 ani.

15.61. *Hligeni–La Șanț, c. V-5, - 1,00 m* – fragment craniu adolescent; fragment mandibulă individ în vârstă de 12 ani.

15.62. *Hligeni–La Șanț, c. V-8* – fragment dintr-o vertebră lombară a unui individ adult.

15.63. *Hligeni–La Șanț, c. V-11, - 0,60 m* – fragment din craniul unui copil; fragment din zona frontală a craniului unui adolescent; fragment vertebră lombară copil.

15.64. *Hligeni–La Șanț, c. G-1, - 0,30-0,90 m* – fragmente din craniile unor copii și indivizi adulți.

15.65. *Hligeni–La Șanț, c. G-3, - 0,20 m* – fragment din craniul unui copil (zona occipitală).

Interval de vârstă	Număr indivizi
<i>Infans I</i>	6
<i>Infans II</i>	11
<i>Infans I-II</i>	62
<i>Infans II-Juvenilis</i>	3
<i>Juvenilis</i>	6
<i>Juvenilis-Adultus</i>	4
<i>Adultus</i>	35
<i>Adultus-Maturus</i>	1
TOTAL	147

Tabel 3. *Hligeni–La Șanț*. Date referitoare la vârsta indivizilor depuși/ *Hlinjeni–La șanț*. *Age data of the individuals* (Litvinova 1995).

15.66. *Hligeni–La Șanț, c. G-6, 7, - 0,40 m* – fragment din craniul unui individ adult (zona frontală).

15.67. *Hligeni–La Șanț, c. G-12, - 0,40 m* – fragment maxilar superior de la un copil (*Infans I*).

15.68. *Hligeni–La Șanț, c. D-1, - 0,40 m* – fragment mandibulă copil (9-10 ani). Dinții păstrați prezintă urme de prelucrare.

15.69. *Hligeni–La Șanț, c. D-2, - 0,80 m* – fragmente din craniile unui adolescent și a unui individ adult.

15.70. *Hligeni–La Șanț, c. D-3* – fragmente din craniile unor copii și a unui individ adult.

15.71. *Hligeni–La Șanț, c. D-4, - 0,45-0,80 m* – de aici provin oase de la mai mulți indivizi cu vârste fragede. În unele cazuri s-a putut observa prelucrarea dinților (P_1 , P_2 , M_1 , M_2) și acoperirea acestora cu o substanță maronie.

15.72. *Hligeni–La Șanț, c. D-5, - 0,40-0,50 m* – fragmente de la craniile mai multor copii și indivizi adulți.

15.73. *Hligeni–La Șanț, c. D-11, - 0,60 m* – fragment mandibulă de la un individ cu o vârstă de 25 de ani. S-a observat tăierea M_1 .

15.74. *Hligeni–La Șanț, c. D-12, - 0,60 m* – fragmente oase copil.

15.75. *Hligeni–La Șanț, c. D, E-12, - 0,15-0,35 m* – fragmente din craniile unui copil și a unor indivizi adulți și adolescenți.

15.76. *Hligeni–La Șanț, c. D, E-5, 6* – fragmente din craniile unui adult și a unui individ a cărui vârstă nu a putut fi determinată.

15.77. *Hligeni–La Șanț, c. E-1, - 0,70 m* – fragment craniu copil.

15.78. *Hligeni–La Șanț, c. E-4, - 0,40 m* – fragment craniu copil.

15.79. *Hligeni–La Șanț, c. E-7, - 0,55 m* – fragment craniu copil.

15.80. *Hligeni–La Șanț, c. J-3, - 0,50 m* – fragment maxilar superior de la un individ adult.

15.81. *Hligeni–La Șanț, c. J-9* – fragment craniu copil.

15.82. *Hligeni–La Șanț, c. Z-10, - 0,60 m* – fragment craniu copil.

15.83. *Hligeni–La Șanț, c. I-1, - 0,95 m* – fragment coastă umană.

15.84. *Hligeni–La Șanț, c. L-5* – fragment maxilar de la un individ de 9-10 ani. M 2 prezintă urme de prelucrare.

15.85. *Hligeni–La Șanț, c. M-1* – fragment os *Infans I*.

15.86. *Hligeni–La Șanț, c. N, O-1, -1,20 m* – os uman cu urme de prelucrare.

*

Osemintele umane descoperite la Hligeni au fost atribuite unui număr de 147 de indivizi de vârste diferite, dintre care aproximativ 90 erau copii. Datorită stării fragmentare a oaselor, de multe ori nu s-a putut stabili cu exactitate vârsta și sexul acestor subiecți.

16. JIJILA–CETĂȚUIE, COM. JIJILA, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea de la Jijila–Popa Isac sau Cetățuie este situată în NV Dobrogei, la 9 km SE de localitatea Jijila, 7 km E de orașul Măcin și 6,5 km N de Greci, în zona de NE a Munților Măcinului, la izvoarele pârâului Jijila. Situl este amplasat pe platoul unui deal cu versanți abrupti dinspre N, E și V, o mică porțiune fiind ușor

accesibilă dinspre partea de SSV, zonă care de altfel a fost blocată în prima epocă a fierului printr-o fortificație impresionantă formată din două valuri. Pe latura de E s-a observat existența unor terasări care în urma cercetării s-au dovedit a data tot din epoca fierului și care blocau accesul prin această parte.

Cercetările arheologice întreprinse între 2001, 2003-2005 au scos la iveală o intensă locuire din prima epocă a fierului (cultura Babadag), urmată de una sporadică de la sfârșitul mileniului I a.Chr.⁹⁵

Complexes cu oseminte umane: 16. 1. *Jijila–Cetățuie 2004, S V, groapă* – descoperită la baza valului 2 al fortificației de S, avea o formă trapezoidală, săpată în loess, cu umplutura formată din pământ brun. Spre baza acesteia s-au găsit: un craniu și un femur ce provin de la un bărbat matur (*individul 16.1-1*)⁹⁶, o bucată mare de vatră arsă, un fragment masiv de rocă, un os de mamifer mare și trei fragmente de vase Babadag (Fig. 51); peste acestea, pe toată suprafața gropii, s-a depus un strat de cărbune și cenușă, gros de 2-3 cm⁹⁷.

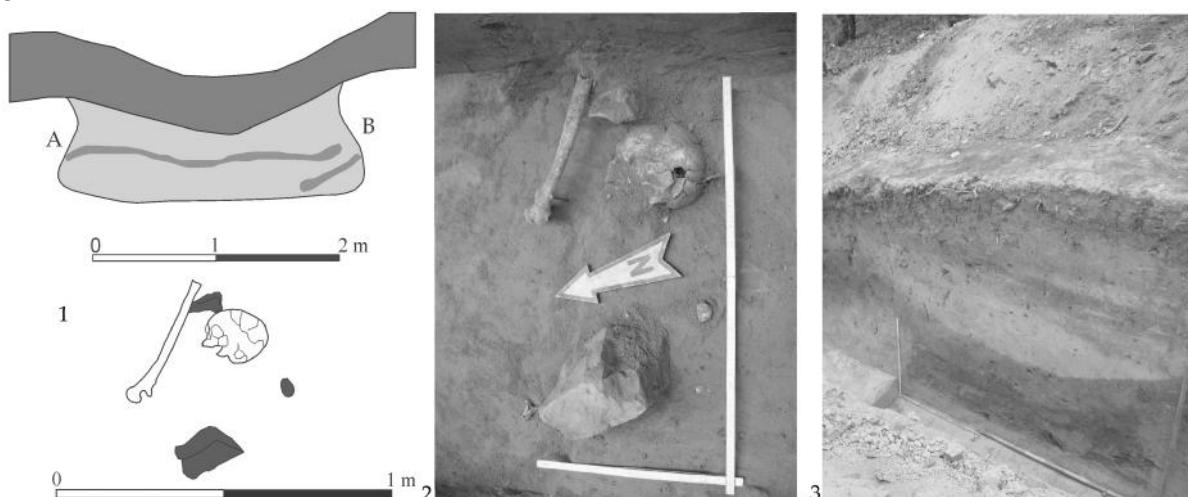

Fig. 51. *Jijila–Cetățuie 2004, S V* (nr. cat. 16.1) / *Jijila–Cetățuie 2004, S V* (cat. no. 16.1) (Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008).

17. JURILOVCA–ORGAME, COM. JURILOVCA, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Stațiunea arheologică *Orgame/Argamum* se află pe malul lacului Razim, pe un promontoriu stâncos denumit *Capul Dolojman*⁹⁸. Urmele de locuire antice ocupă extremitatea estică a Capului, terenul prezentându-se în pantă, de la o altitudine de 55 m în partea de N, până la 5 m în partea de S. Totuși locul are o poziție dominantă, cu o bună vizibilitate pe o rază de 25 km și era relativ ușor de apărat⁹⁹. Cercetările arheologice au debutat în 1926 sub conducerea lui P. Nicorescu, care a întreprins săpături și pe l-a Bisericuța¹⁰⁰. Sistate în 1932, săpăturile arheologice sistematice vor fi reluate în 1965, sub conducerea M. Coja, și au continuat fără întreruperi

⁹⁵ Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008.

⁹⁶ Analiza antropologică a fost făcută de către N. Sultana de la Institutul de Antropologie "F. I. Rainer" București.

⁹⁷ Sîrbu, Ailincăi 2005, 202-203.

⁹⁸ Coja 2005, 5-6.

⁹⁹ Mănușu-Adameșteanu 2001, 10.

¹⁰⁰ Mănușu-Adameșteanu 2001, 18-19.

până în prezent. Cunoscut în literatura de specialitate mai ales pentru descoperirile din epocă greacă (arhaică și elenistică) și romană¹⁰¹, situl de la Capul Dolojman a fost locuit încă din prima epocă a fierului, vestigiile descoperite fiind atribuite culturii Babadag¹⁰².

Complexes cu oseminte umane: 17.1. Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 – în extremitatea nordică a S 001 a fost cercetat un alt complex aparținând culturii Babadag¹⁰³. Este vorba de o groapă săpată în panta stâncoasă a promontoriului, adâncă de 0,80 m, fundul fiind amenajat cu grijă, aproape orizontal față de înclinarea terenului. Complexul a fost parțial distrus în antichitate de un zid construit direct pe stâncă, dar se poate presupune că forma acestuia ar fi fost ovală. În profil, groapa avea formă tronconică, exceptând peretele de NV care se prezintă sub forma a două trepte. Pe fundul gropii, direct pe stâncă s-au descoperit oseminte umane ce provin de la treisprezece indivizi, după cum urmează:

Scheletul 1 (*individul 17.1-1*) se afla lângă peretele estic în proximitatea zidului grecesc, care nu i-a provocat însă nici un fel de distrugere. Era poziționat chircit pe partea stângă, cu capul spre SE, membrele superioare flectate și palmele întinse în dreptul feței. Scheletul a fost complet, dar se află într-o stare de degradare avansată datorită osteoporozei cauzate de vârstă. Individul, de o robusticitate mijlocie, se încadrează în categoria matur – senil și era de sex masculin.

Scheletul 2 (*individul 17.1-2*) este reprezentat doar de tibii, peronee, astragale, calcaneu și câteva metatarsiene, fiind distrus de construcția zidului grecesc de la nivelul genunchilor. Se afla probabil în poziție decubit dorsal, cu membrele inferioare întinse, paralele și capul spre sud. În urma cercetării puținelor rămășițe păstrate, sexul și vârsta sunt dificil de determinat, înclinăm însă să credem că este vorba de un bărbat de vârstă adult–matur.

Scheletul 3 (*individul 17.1-3*) a fost de asemenea distrus o dată cu construcția zidului. Se păstrează doar membrul inferior drept, îndoit din genunchi, cu femurul retezat de la nivelul treimii proximale, tibia și peroneul fragmentare, astragalul și calcaneul. Se afla probabil, în poziția chircit pe dreapta și a fost suprapus de gambele scheletului 2. Sexul este probabil feminin iar vârsta adult–matur.

Scheletul 4 (*individul 17.1-4*) se afla la NV de primele trei schelete și era așezat pe spate, cu capul spre NE. Membrele superioare erau flectate din coate cu palmele întinse spre umeri, iar cele inferioare erau puternic îndoite din genunchi, călcâiele fiind poziționate lângă bazin. Scheletul era complet, doar genunchii au fost retezați de construcția zidului și provine de la un adult, foarte robust, de sex masculin.

Scheletul 5 (*individul 17.1-5*) se afla la vest de scheletul 4 și la nord de scheletele 6 și 7. Cu toate că nu s-au observat intervenții distructive ulterioare, scheletul este incomplet, fiind reprezentat doar de craniu, mandibulă, clavicule, omoplatul stâng, membrul superior stâng (humerus, radius, metacarpine și falange), sectorul cervical și toracal al coloanei vertebrale (atlas, axis, alte trei cervicale precum și cel puțin opt toracale), stern, coaste fragmentare (între care și coasta 1), și genunchiul membrului inferior drept (treimea inferioară a femurului și cea superioară a tibiei) ce prezenta rupturi vechi. Cele enumerate

¹⁰¹ Nicorescu 1944; Coja 1972; Mănușu-Adameșteanu 1992; Lungu 1992; Lungu 2000; Mănușu-Adameșteanu 2000; Mănușu-Adameșteanu 2001; Mănușu-Adameșteanu 2003, Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006.

¹⁰² Coja 1972, 33-34

¹⁰³ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006.

(cu excepția genunchiului) se găseau în conexiune anatomică, craniul și toracele fiind așezate pe partea dreaptă, membrul superior stâng cu brațul oarecum paralel cu toracele, iar antebrațul și palma erau întinse înainte. Înspre sud, în dreptul cotului, se afla un vas bitronconic. Din păcate, poziția fragmentului din membrul inferior drept nu a fost consemnată în planul complexului, aceasta aflându-se sub vasul de lut menționat mai sus. Interesantă pentru interpretarea acestui caz este și situația craniului și a mandibulei, la care se pot observa semne de violență perimortem. Astfel, corpul mandibular drept prezintă o fractură multiplă cu eschile, ale cărei caracteristici arată clar că a fost produsă în osul proaspăt printr-o lovitură cu un obiect contondent, ce a zdrobit și maxilarul superior. După dentiție și starea epifizelor, vârsta individului era de minimum 16 ani, iar gracilitatea deosebită și caracterele craniului ar pleda pentru sexul feminin.

Scheletul 6 (*individul 17.1-6*) se afla între scheletele 4 și 7, în poziția chirchit pe partea dreaptă, cu capul spre NNE iar membrele superioare erau flectate cu humerusurile paralele. Scheletul a fost complet (deși în grund nu sunt figurate bazinul și labelle picioarelor) și a suferit doar puține distrugerii din partea zidului grecesc (fragmentarea coxalelor și a sacrumului). Și în acest caz pot fi evidențiate urme de violență perimortem. Astfel, mandibula prezintă o fractură cu eschilă osoasă în regiunea simfizei (bărbiei), iar partea dreaptă a feței (maxilarul și zigomaticul) au fost zdrobite în urma lovirii cu un obiect contondent. Individul era de sex masculin, avea o constituție gracilă, iar vârsta se încadrează în categoria adult.

Scheletul 7 (individul 17.1-7) prezintă o situație deosebit de complicată, având doar puține oase în conexiune anatomică. Astfel, membrul inferior drept, cu femurul articulat la coxalul respectiv (aflat lângă fața scheletului 6), este puternic flectat din genunchi, suprapunându-l pe cel drept ce era în aceeași poziție. Între ele (lateral de coxal), se aflau craniul și mandibula articulată. Restul oaselor, nefigurate pe grund, zăceau într-o grămadă situată între craniu și genunchi, în conexiune anatomică găsindu-se doar unele porțiuni ale coloanei vertebrale. Singurul os care lipsește este coxalul stâng. Starea de conservare a oaselor era în general destul de slabă. Examinarea antropologică nu a putut observa urme de dezarticulare sau descărnare cu obiecte tăioase. Individul era adult, iar sexul era feminin.

Scheletul 8 (individul 17.1-8) se afla în apropierea peretelui de NV al gropii, în poziția chirchit pe stânga, cu capul spre NE, membrele superioare puternic flectate, iar palmele erau aduse lângă față. Scheletul era complet și aparținea unui bărbat de vârstă matur, ce avea o robusticitate deosebită.

Scheletul 9 (individul 17.1-9) se afla în spațiul dintre scheletele 6 și 7 la est, 10 și 11 la vest și zidul grecesc la sud, în poziție puternic chirchit pe dreapta, în stare incompletă, fiind reprezentat de membrele inferioare, o porțiune din coxalul drept, membrul superior drept flectat, cu palma întinsă spre umăr, o mică porțiune din brațul stâng cu antebrațul flectat și suprapus de femure și tibii, o porțiune din segmentul lombar și toracal al coloanei vertebrale și mai multe coaste din partea dreaptă a toracelui. Deoarece coloana și toracele erau îndreptate (ca și scheletul 6) spre NE, construcția zidului i-a provocat distrugerii doar în regiunea bazinului și a capetelor proximale ale femurului și distal al tibiei din stânga. De asemenea, lipsesc fragmente din sacrum, coxalul și laba piciorului corespunzătoare. Nu s-au putut observa urme de violență perimortem și nici de dezarticulare. Vârsta este de 17-19 ani, iar sexul nedeterminabil.

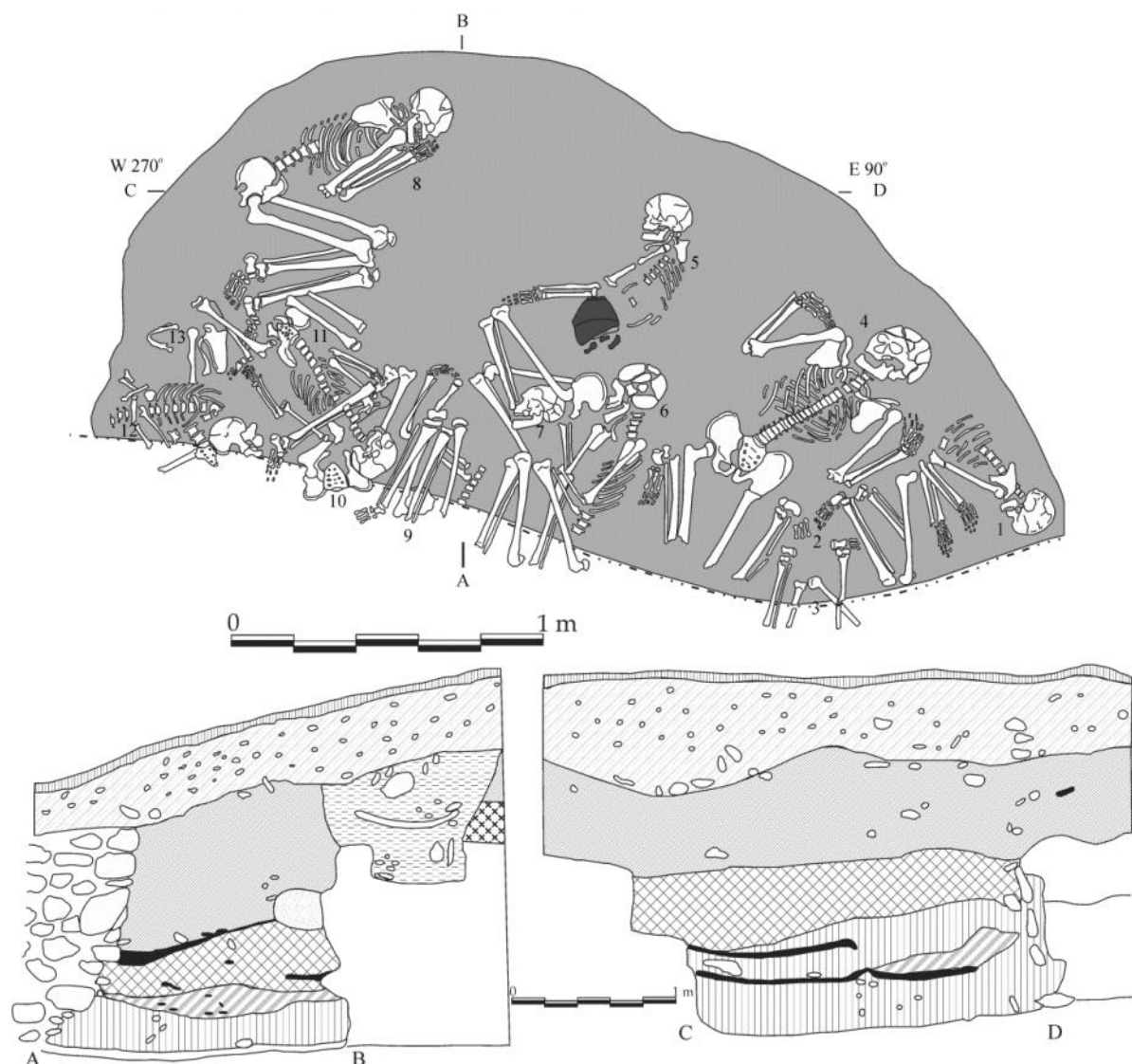

Fig. 52. Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 (nr. cat. 17.1) / *Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 (cat. no. 17.1)* (Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003).

Scheletul 10 (individul 17.1-10) este reprezentat de sectorul lombar al coloanei vertebrale, bazin și membrele inferioare aflate în poziția chirchit pe dreapta și sunt suprapuse de scheletul 11. Restul corpului (toracele, membrele superioare și craniul) se îndreaptă spre SE și a fost distrus de construcția zidului. Sexul este fără îndoială feminin, iar vârsta se încadrează în categoria adult-tânăr (maximum 23 de ani).

Scheletul 11 (individul 17.1-11) se afla în spațiul dintre scheletele 8 la nord, 9 la est și 12 la vest, fiind așezat cu capul la SE și bazinul la NV. Membrul superior drept este puternic îndoit din cot, cu palma întinsă spre umăr, iar cel stâng era întins paralel cu axul trunchiului. Membrele inferioare se aflau într-o poziție ciudată, cel drept fiind răsturnat pe spate, cu femurul și tibia paralele și genunchiul înspre craniu, iar stângul era și el puternic pliat cu călcâiul la nivelul bazinului și palmei stângi. Craniul, vertebrele cervicale și membrele superioare au suprapus scheletul 10 (coloana vertebrală prezentând astfel, unele mici deplasări ale axului), iar tibia și femurul din stânga, piciorul drept al scheletului 8. Vârsta este în jur de 8 ani iar sexul nedeterminabil.

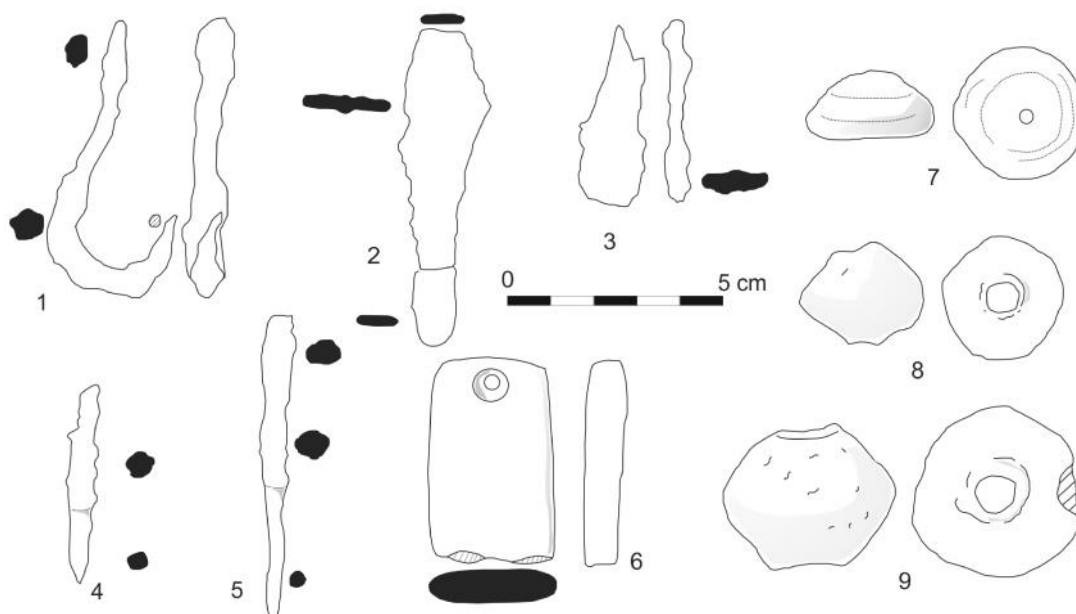

Fig. 53. Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 (Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003).

Scheletul 12 (individul 17.1-12), aflat între scheletul 11, peretele vestic al gropii, zidul grecesc care îl suprapune și îl deranjează în parte, a avut inițial o situație destul de complicată și dificil de reconstituit. În conexiune anatomică se mai păstrează sectorul cervical și toracal al coloanei vertebrale împreună cu sternul și coastele corespunzătoare. Acestea erau orientate E-V, fiind paralele cu traiectul zidului. Sectorul lombar împreună cu sacrumul și coxalul au fost suprapuse și deplasate de construcția zidului, care a distrus, de asemenea, și membrele inferioare din care nu se mai păstrează decât două treimi din femurul drept și jumătate din cel stâng. Humerusul drept împreună cu omoplatul și clavicula corespunzătoare (în conexiune anatomică) aveau, însă, o poziție și o orientare neexplicabile prin deranjamentele ulterioare, aflându-se lateral și perpendicular față de torace, cu articulația umărului spre nord. Din restul scheletului au mai fost găsite, de asemenea, în poziții deranjate și nefirești, clavicula stângă, radiusul și cubitusul din dreapta întregi și doar epifizele distale de la cele din stânga, câteva carpiene, metacarpene și falange. După cele prezentate, se poate presupune că acest corp, cu unele porțiuni (precum membrul superior drept) dezarticulate, a fost depus în poziția chirchită pe dreapta, cu capul spre vest. Craniul și mandibula au fost probabil dislocate și distruse de zid. Sexul este fără îndoială masculin, constituția robustă, iar vârsta se încadrează în categoria matur.

Scheletul 13 (individul 17.1-13) este reprezentat doar de o mandibulă aflată în apropierea peretelui vestic al gropii, și se afla cu partea bazală în sus. Aceasta este gracilă, prezintă o uzură dentară avansată și a aparținut unei persoane de sex feminin cu o vârstă din categoria matur, care nu se regăsește în cele descrise mai sus.

La nivelul osemintelor au fost descoperite mai multe obiecte; astfel, din zona scheletului cu numărul 5 provine un vas întregibil de formă bitronconică ce avea patru proeminențe pe umăr dispuse diametral opus (Fig. 54/3). Foarte importante sunt și cinci obiecte din fier, descoperite în partea posterioară a scheletului 8. Este vorba despre: probabil două vârfuri de săgeată, un cârlig pentru pescuit și două fragmente de cuțit. Cele două vârfuri, se aflau într-o stare avansată de oxidare. Primul este fragmentar, are o lungime de 6,5 cm, și pare a fi avut o

secțiune circulară (Fig. 53/6), iar cel de-al doilea are lungimea de 6,2 cm și secțiunea ovoidală (Fig. 53/7). În ambele cazuri se păstrează pedunculul ce fixa vârful în partea lemnoasă a săgeții. Acest tip de săgeată nu este documentat până în prezent în cultura Babadag. Cârligul de pescuit are o lungime de 6,3 cm, este circular în profil și cu o grosime maximă de 0,7 cm. În partea superioară se observă aplatizarea capătului, pentru o mai bună fixare a firului (Fig. 53/3). Foarte interesante sunt și cele două fragmente de cuțit, unul dintre ele reprezentând partea inferioară a lamei cu pedunculul de înmănușare (Fig. 53/4), iar celălalt vârful (Fig. 53/5). Având în vedere faptul că au fost descoperite în aceeași zonă, iar grosimea ar corespunde, fără a se îmbina, nu negăm posibilitatea ca cele două fragmente să facă parte din aceeași piesă. Acest tip de cuțit are analogii în așezarea de la Babadag în ultimele nivele de locuire, dar nu este exclus ca acesta să fi apărut mai timpuriu.

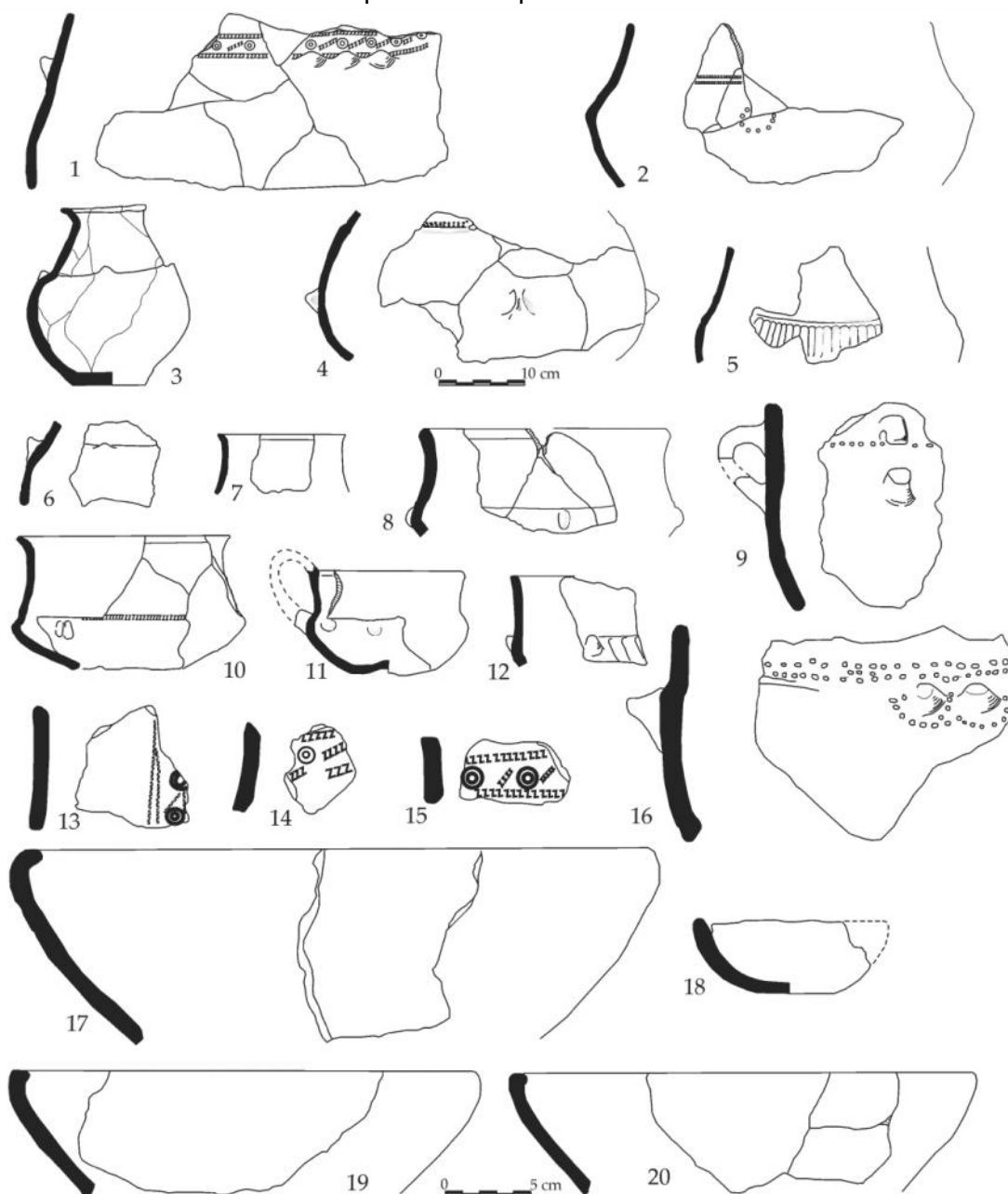

Fig. 54. Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 (Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003).

Tot pe fundul gropii au mai fost descoperite două fusaiole de formă bitronconică făcute din lut (Fig. 53/8-9) și un obiect din piatră foarte fin șlefuită, de formă tronconică, perforat pe direcția bază vârf (Fig. 53/7), precum și o greutate, păstrată fragmentar, de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, ce avea o gaură de suspensie în partea superioară (Fig. 53/6).

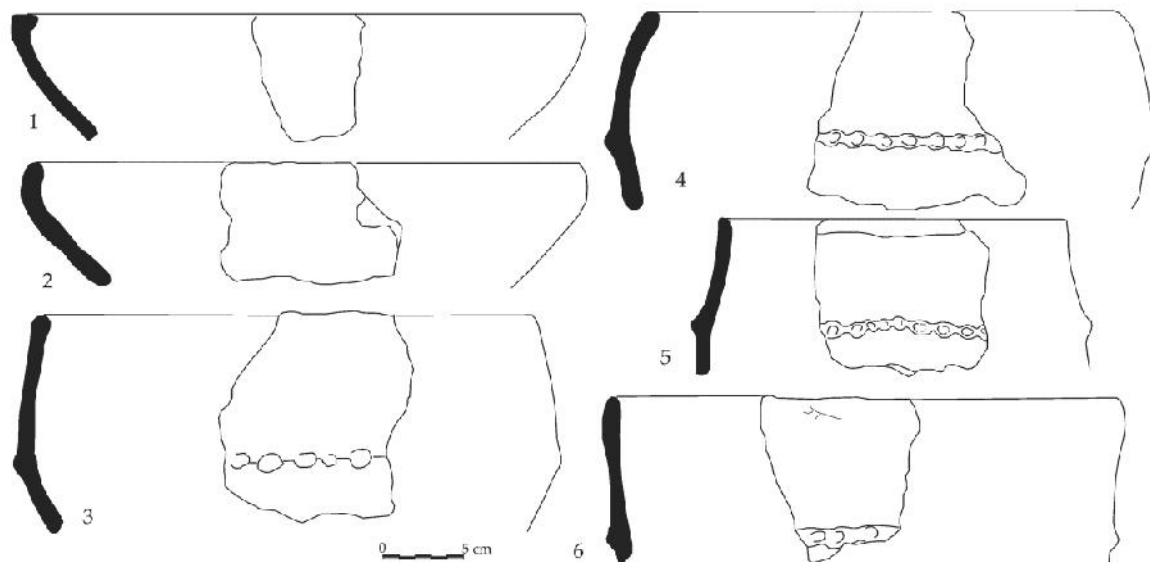

Fig. 55. Jurilovca–Orgame 2001, SIG, S 001 (Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003).

Stratigrafia este destul de complexă (Fig. 52), foarte important fiind un strat de cenușă, ce se afla deasupra celui care acoperea oasele, în care au fost descoperite fragmente ceramice de la 80 de vase, arse diferit (arderea a intervenit după spargere), oase de animale și umane. Astfel, foarte importantă este și descoperirea unui humerus uman întreg (membrul drept) (*individul 17.1-14*), trecut prin foc, a cărui față anterioară are culoarea neagră, iar cea posterioară doar cafeniu-marونی, ceea ce arată că nu a suferit un proces complet de calcinare (300-400° C). Acesta provine de la un individ adult, robust, probabil de sex masculin. Tot în acest strat a fost descoperit și un fragment din coxalul stâng (acetabulul) al unui individ adult-matur, probabil de sex feminin (*individul 17.1-15*). Precizăm că aceste două piese osoase provin de la alte schelete decât cele pe care le-am descris mai sus¹⁰⁴.

18. KARANOVO, PROVINCIA SLIVEN, BULGARIA

Date generale despre sit. La 1,3 km NV de localitatea Karanovo este cunoscut un cimitir antic din epocă romană, cercetat în perioada 1976-1998. Investigațiile arheologice efectuate în anul 2012 au evidențiat și faptul că necropola suprapunea un nivel de locuire de la începutul epocii fierului (structurile numerotate cu 1, 3-6)¹⁰⁵.

Complexes cu oseminte umane. 18.1. *Karanovo 2012, structura 4* – groapă de formă neregulată, de dimensiuni mari (8,40 × 4,90 m), săpată până la adâncimea de 1,50 m. În umplutura acestui complex (la 0,60-0,80 m de la bază) au fost descoperite cinci schelete

¹⁰⁴ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003.

¹⁰⁵ Ignatov, Gospodinov, Borisova 2013.

umane în conexiune anatomică. Defuncții (trei femei și doi copii) au fost depuși în poziție decubit dorsal, pe direcția S-N¹⁰⁶.

19. LAZURI-LUBI TAG, JUD. SATU MARE, ROMÂNIA

Date generale despre sit. În urma cercetărilor arheologice efectuate între 1975-1977 și 1995-1996, în apropierea localității Lazuri, punctul *Lubi Tag*, a fost documentat un sit cu mai multe niveluri de locuire, care au evoluat de la sfârșitul epocii bronzului / începutul epocii fierului până în perioadă medievală timpurie¹⁰⁷.

Descoperiri osteologice umane. În nivelul arheologic cu materiale de tip Lăpuș II – Gáva I a fost descoperit un craniu uman¹⁰⁸. Nu dispunem de date antropologice.

20. LOMAČINCI, RAION SECURENI, REGIUNEA CERNĂUȚI, UCRAINA

20.1. Lomačinci 1977 – sit de la începutul epocii fierului (probabil cultura Černoles) descoperit de T. Movša. Acesta a cercetat o groapă care conținea un schelet uman (*individul 20.1-1*). Din desenul publicat reiese că acesta se păstra în conexiune anatomică parțială. Defunctul era acoperit cu lespezi de piatră și pare să fi fost depus în poziție chircită pe partea dreaptă, cu capul spre V (Fig. 56/1).

Din același complex provine o ceașcă cu corpul canelat și un vas bitronconic de mici dimensiuni (Fig. 56/2-3)¹⁰⁹. Nu există date antropologice.

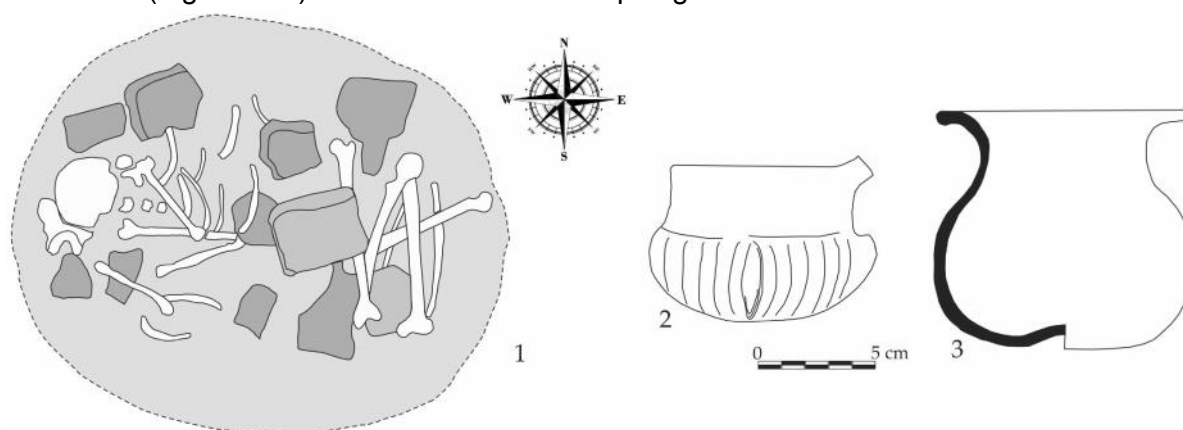

Fig. 56. Lomačinci 1977 – groapa cu schelet uman: 1. Planul complexului; 2-3. Vase descoperite în complex/ *Lomačinci 1977 – pit with human skeleton: 1. Feature layout; 2-3. Vessels found in the pit* (Krušelnicka 1998).

21. MEDIAȘ-CETATE, JUD. SIBIU, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea este amplasată în marginea de NE a orașului Mediaș. Cercetările arheologice efectuate aici încă de la jumătatea sec. XX au scos la iveală, printre altele, și o întinsă așezare fortificată de la începutul epocii fierului, atribuită culturii Gáva¹¹⁰.

¹⁰⁶ Ignatov, Gospodinov, Borisova 2013.

¹⁰⁷ Némethi 1997, 78-86.

¹⁰⁸ Urák, Marta 2011, 156, 161.

¹⁰⁹ Krušelnicka 1998, 137, Fig. 86/1-3.

¹¹⁰ Nestor, Zaharia 1961; Zaharia 1965; Pankau 2004.

Morminte de incinerare. 20.1. Mediaș–Cetate 1958, S IX – de aici provine un vas grosier de formă bitronconică, considerat de autorii descoperirii drept „urnă de incinerare”. Recipientul era răsturnat pe o parte cu gura spre ENE. În regiunea gurii au fost descoperite fragmente dintr-o strachină care a servit probabil drept capac. Observațiile stratigrafice au permis autorilor descoperirii să considere că mormântul, a cărui conținut nu este precizat și nici analizat de vreun specialist, poate fi atribuit unei faze mai noi de locuire¹¹¹.

22. MEDZANY, DISTRICTUL PREŠOV, SLOVACIA

21.1. În cursul cercetărilor arheologice din situl de la Medzany, pe fundul unei gropi a fost descoperit un schelet uman, lângă care se afla scheletul unui mamifer de talie mică. Osemintele au aparținut unui copil cu constituție gracilă, cu o vârstă cuprinsă în categoria Infans II (2-4 ani). Complexul a fost atribuit culturii Gáva (Br D – Ha A)¹¹².

23. NEPOROTOVO, RAION SECURENI, REGIUNEA CERNĂUȚI, UCRAINA

Date generale despre sit. Întreprinse între 1974-1980, cercetările arheologice de lângă satul Neporotovo, situat pe malul drept al Nistrului, au evidențiat existența mai multe situri din perioada timpurie a epocii fierului (notate de la I-VI), atribuite culturii Černoles (Fig. 57)¹¹³.

Complexes cu oseminte umane. În cei peste 7000 mp cercetați (12 suprafețe și 2 secțiuni) au fost identificate 27 edificii (locuințe ?), peste 100 de gropi, dintre care unele conțineau oase umane și de animale.

23.1. *Neporotovo II, Suprafața I, gr. 10* – groapă cu deschiderea circulară și pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,40 m. La baza acesteia a fost descoperit un schelet uman aflat în conexiune anatomică (*individul 23.1-1*). Defunctul a fost depus în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat NVV-SEE. În dreptul feței se aflau resturile unui recipient ceramic bitronconic ornamentat cu un decor incizat (Fig. 58/2-3)¹¹⁴. Nu există informații antropologice.

23.2. *Neporotovo II, Suprafața I, gr. 12* – groapă cu deschidere circulară (diam. 0,60 m), cu pereții săpați oblic până la adâncimea de 1,20 m (diam. bazei – 1,50 m). La baza gropii a fost identificat un schelet uman în conexiune anatomică (*individul 23.2-1*). Defunctul a fost așezat în poziție chircită, pe partea dreaptă, orientat proximativ pe direcția V-E. În fața craniului a fost descoperit un vas grosier cu brâu aplicat (Fig. 58 /4-5). Pământul de sub schelet era „lutuit” și avea urme de arsură. Pe fundul gropii și pe pereții laterali au fost identificate 28 de găuri circulare, de mici dimensiuni, care reprezintă probabil urmele unei suprastructuri (Fig. 58/6)¹¹⁵. Nu există informații antropologice.

¹¹¹ Nestor, Zaharia 1961, 174, Fig. 2/8.

¹¹² Laminová, Tomášova 1991, 62; Jakab 1991, 47; Furmánek, Jakab 1997, 19.

¹¹³ Krušelnicka 1998.

¹¹⁴ Krušelnicka 1998, 39, Fig. 18/1-2, foto 6.

¹¹⁵ Krušelnicka 1998, 33-35, Fig. 14/6-7.

Fig. 57. Reconstrucție grafică a zonei siturilor culturii Černoles de la Neporotovo, Ucraina/
Graphic reconstruction of Černoles culture sites area at Neporotovo, Ukraine
(Krušelnicka 1998).

23.3. *Neporotovo II, Suprafața I, gr. 13* – groapă cu deschidere circulară (diam. 1,19 m), profil bitronconic (diam. max. – 1,95 m), pereți netezi cu urme de ardere, săpată până la 1,30 m adâncime. Amenajarea conținea multe pietre (45), 62 fragmente ceramice, 36 bucăți de chirpici și 3 oase, printre care și o falangă umană (*individul 23.3-1* – nu există alte informații antropologice). La marginea nordică a gropii au fost observate șapte găuri circulare, urmele unei posibile suprastructuri¹¹⁶.

23.4. *Neporotovo II, Suprafața I, gr. 19* – groapă cu deschiderea circulară (diam. 1,70 m) și o adâncime de 1,45 m. Aceasta conținea fragmente ceramice, chirpic, pietre și coaste umane¹¹⁷ (nu există alte precizări).

23.5. *Neporotovo II, Suprafața II, gr. B* – groapă cu deschidere circulară (diam. 1,60 m), săpată cu pereții verticali, până la adâncimea de 1,30 m. Complexul era suprapus de o amenajare de suprafață. Partea superioară era acoperită cu două lespezi de piatră de dimensiuni mari. În groapă, sub un strat de cenușă, a fost descoperit un schelet uman în

¹¹⁶ Krušelnicka 1998, 35, Fig. 15/1-5.

¹¹⁷ Krušelnicka 1998, 30.

conexiune anatomică (*individul 23.5-1*). Defunctul a fost depus în poziție chirchit, pe partea dreaptă, orientat pe direcția V-E. În zona craniului și în zona membrilor inferioare au fost depuse două vase grosiere de formă bitronconică¹¹⁸.

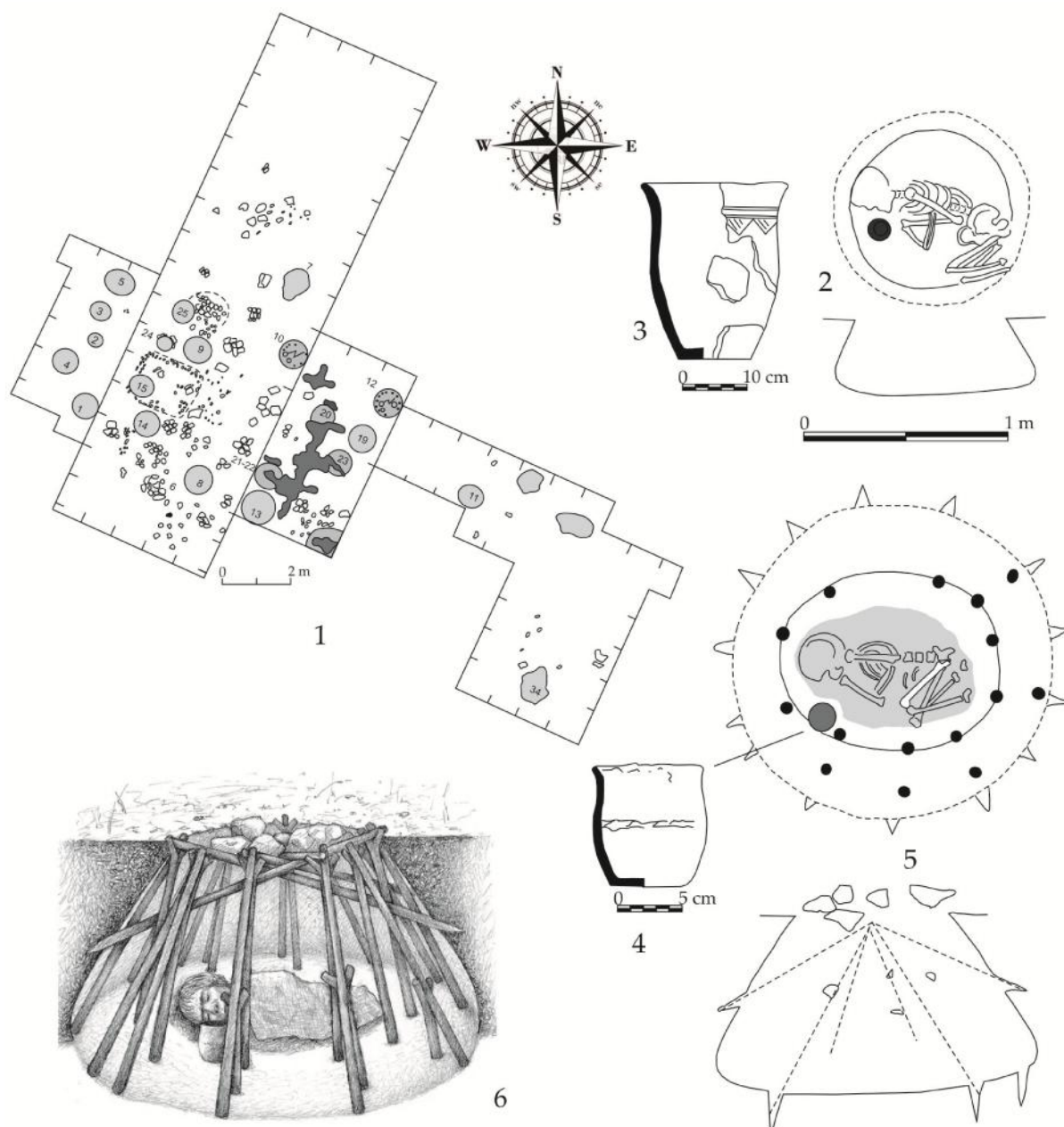

Fig. 58. Neporotovo II: 1. Planul suprafeței I; 2-3. gr. 10 (nr. cat. 23.1); 4-6. gr. 12 (nr. cat. 23.2); 6. Reconstrucția grafică a gr. 12 / Neporotovo II: 1. Layout of area I; 2-3. pit 10 (cat. no. 23.1); 4-6. pit. 12 (cat. no. 23.2); 6. Graphic reconstruction of pit 12 (Krušelnicka 1998; Kašuba 2008).

¹¹⁸ Krušelnicka 1998, 51; Fig. 23; 24/1-2, 5; Foto 8-9.

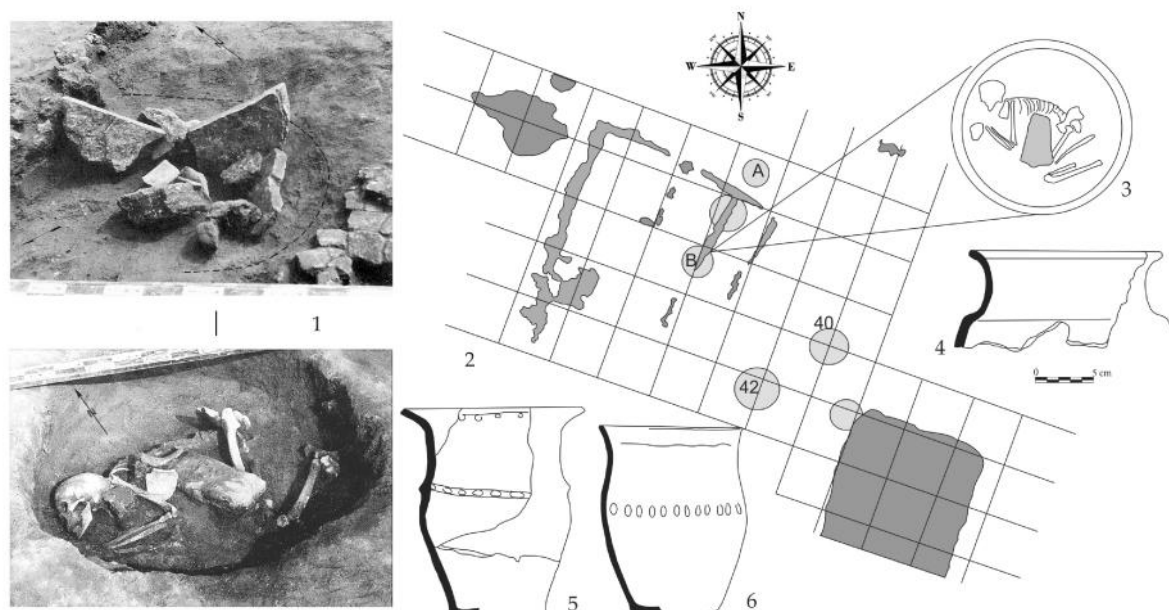

Fig. 59. Neoporotovo II, Suprafața II, gr. B: 1, 3. Gr. B; 2. Planul suprafeței II, 4-6. Ceramică descoperită în gr. B/ Neoporotovo II, Area II, pit B: 1, 3. Pit B; 2. Layout of area II, 4-6. Pottery found in pit B (Krušelnică 1998).

24. NICULIȚEL–CORNET, COM. NICULIȚEL, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit: Situl de la Niculițel–Cornet (jud. Tulcea) este situat în nordul Dobrogei, în apropierea Dunării, la cca. 5 km nord-vest de localitatea Niculițel, pe o terasă mărginită la nord de lacul Gorgonel. Cu ocazia celor două campanii arheologice preventive efectuate în 1988 și 2000 au fost efectuate numeroase structuri de locuire care pot fi datate în perioada eneolitică, prima epocă a fierului (cultura Babadag), epoca elenistică și romană¹¹⁹ (Fig. 60).

Gropile cu oseminte umane. O categorie aparte de descoperiri este constituită de cele opt gropi ce conțineau oseminte umane și care au făcut, în parte, obiectul unor studii diderite¹²⁰.

24.1. *Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 3* (Fig. 61) – avea diametrul părții superioare de 1,20 m și cel al părții inferioare de 1,70 m și era umplută cu pământ negru. Pe fundul ei, pe o aglomerație de fragmente ceramice a fost descoperit un schelet uman aflat în poziție decubit dorsal, orientat NE-SV, cu mâna dreaptă pe torace iar cea stângă pe abdomen. Nu există date antropologice despre acest individ (*individul 24.1-1*).

Fragmentele ceramice descoperite în groapă proveneau de la vase bitronconice (Fig. 62/1-4; 4/1, 4-6), o strachină (Fig. 62/3) și o ceașcă (Fig. 62/2).

24.2. *Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 4* (Fig. 63) – pentru cercetarea sa integrală a fost efectuată o prelungire notată cu Caseta 1. Diametrul *gropii nr. 4* era de aproximativ 2 m. Pe fundul acesteia, pe o aglomerație de fragmente ceramice se afla un schelet depus în poziție

¹¹⁹ Jugănar, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995; Simion 2001; Ailincăi, Topoleanu 2003; Ailincăi 2008b.

¹²⁰ Jugănar, Topoleanu 1994; Ailincăi, Topoleanu 2003; Ailincăi 2008b.

decubit dorsal, cu mâinile pe abdomen, orientat N-S (*individul 24.2-1*). În jurul acestuia se aflau 4 cranii, oase de la membre superioare și inferioare, precum și bucăți de torace. Nu există date antropologice despre indivizii depuși în acest complex.

Fragmentele ceramice descoperite aici provin de la cești (Fig. 63/2-6), străchini (Fig. 63/11-13) și vase bitronconice (Fig. 63/7-8).

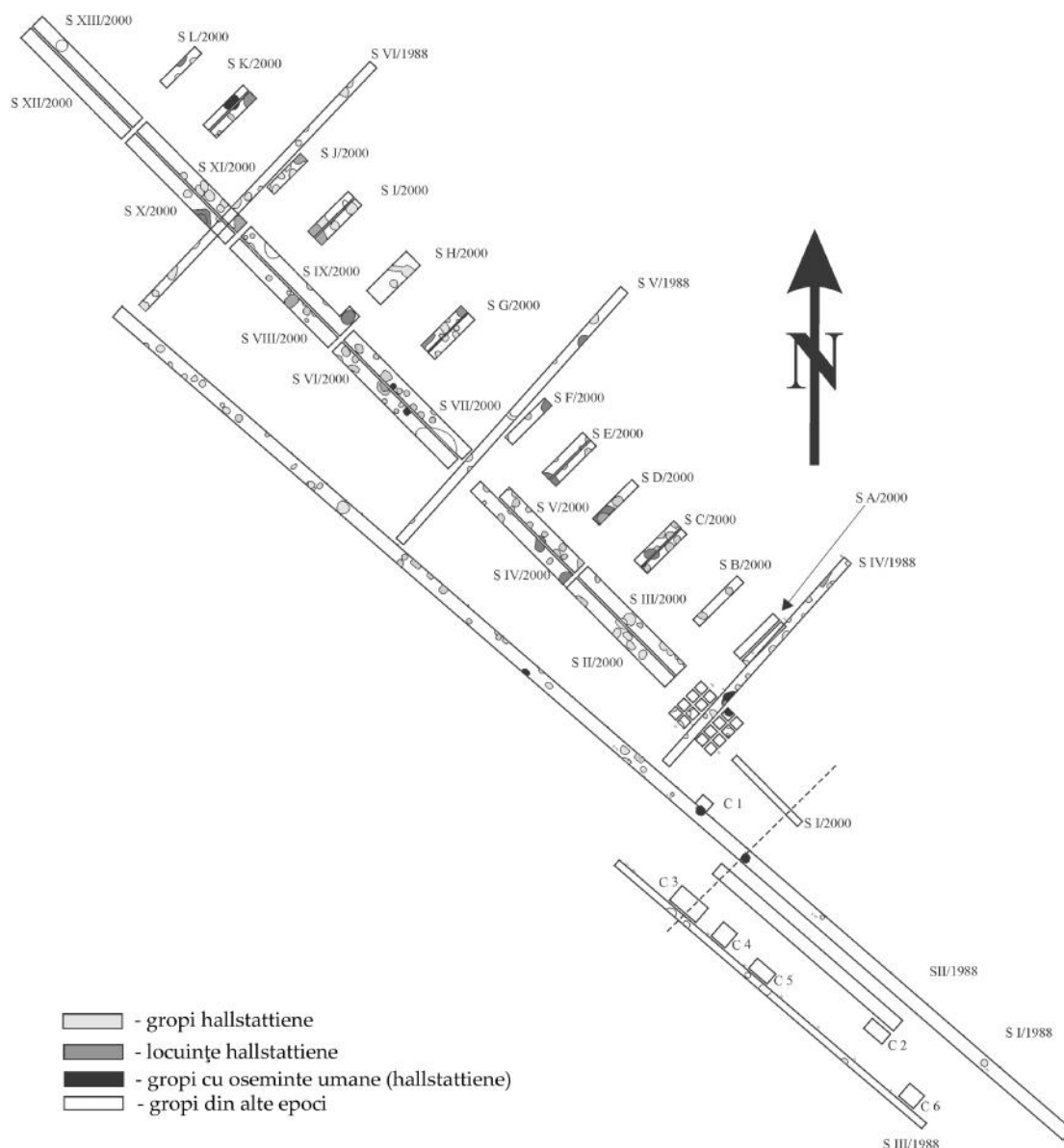

Fig. 60. Niculițel–Cornet. Planul cercetărilor arheologice din anii 1988 și 2000 / *Niculițel–Cornet. Layout of archaeological survey in 1988 and 2000* (Ailincăi 2008b).

24.3. *Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 12* (Fig. 64/1) – a fost cercetată parțial și avea probabil o formă circulară în plan cu diametrul maxim de aproximativ 2 m. În profil, aceasta se prezenta ca o alveolare săpată în solul steril din punct de vedere arheologic, cu pereții oblici, adâncă de 0,30 m. Pe fundul gropii au fost descoperite capul, membrele superioare și inferioare ale unui individ matur (*individul 24.3-1*). Osemintele erau dispuse într-o manieră

care sugera poziția chircită. Printre oase au fost descoperite și câteva fragmente ceramice atipice. Nu există date antropologice despre acest individ.

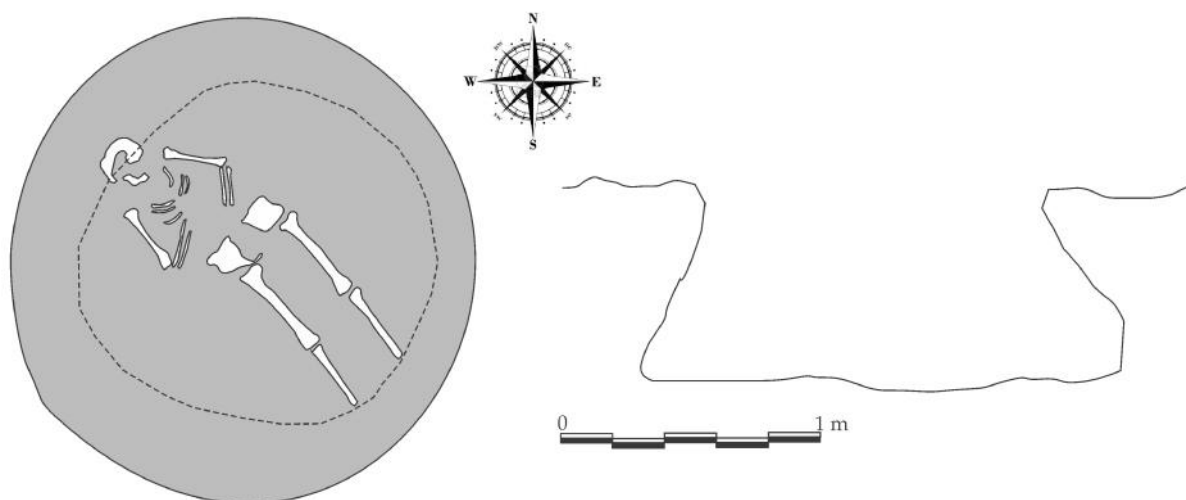

Fig. 61. Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 3 (nr. cat. 24.1) / Niculițel–Cornet 1988, S I, pit 3 (cat. no. 24.1) (Topoleanu, Jugănaru 1995).

24.4. Niculițel–Cornet 1988, S IV, gr. 45 / Niculițel – Cornet 2000, Cas. 4C, gr. 1 (Fig. 65) – a fost cercetată parțial în campaniile 1988 și 2000, remarcându-se dimensiunile sale mari, lățimea surprinsă pe profilul de V fiind de 4,20 m. Aceasta a fost săpată direct în solul steril din punct de vedere arheologic până la o adâncime de 0,75 m. În partea de SV, aproape de fundul gropii au fost identificate oseminte umane lipsite sau în conexiune anatomică parțială. Inițial au fost observate 2 craniuri, lângă care se aflau oase de la membrele inferioare și superioare. Lângă acestea, spre N, se afla o aglomerație de oase care după modul în care erau dispuse par a fi aparținut unui individ depus în poziție chircită, orientat NE-SV. Nu există date antropologice despre indivizii depuși în acest complex. Fragmentele ceramice descoperite în acest complex provin de la cești (Fig. 65/2-5), vase bitronconice (Fig. 65/9-11), străchini (Fig. 65/6-7) și vase de bucătărie (Fig. 65/12-13).

O altă parte din acest complex pare să fi fost cercetat și în campania 2000¹²¹. Pe fundul gropii au fost descoperite resturi osteologice umane, aflate parțial în conexiune anatomică, de la trei indivizi. În extremitatea nordică a complexului, osemintele erau acoperite de un strat de fragmente ceramice și cenușă.

Analiza antropologică¹²² a identificat resturi de la trei indivizi: *Individul 24.4-1* – sex feminin, (25-30 ani) cu urmele unei cifoze secundare și ale unei scolioze manifestate la nivelul coloanei toracale și lombare; *Individul nr. 24.4-2* – sex feminin, (14 ani); semne de *hiperostoza porotica*, iar orbitele prezintă *cribra orbitalia*; *Individul nr. 24.4-3*: reprezentat de un rest dintr-un proces zigomatic al maxilarului, diafiza unui femur cu metafizele distruse, treimea distală a diafizei tibiei drepte și un fragment din ischionul stâng. Toate aceste aparțin unui individ de vârstă *infans I*.

¹²¹ Ailincăi 2008b. Secțiunile cercetate în cele două campanii (1988 și 2000) nu au fost măsurate topografic, planul săpăturilor fiind reconstituit după anumite repere și însemnări de șantier. Dacă reconstituirea noastră este valabilă, atunci este posibil ca descoperirile deja menționate din S IV/1988 și C4/C/2000 să facă parte din același complex.

¹²² Constatinescu, Mirițoiu 2008.

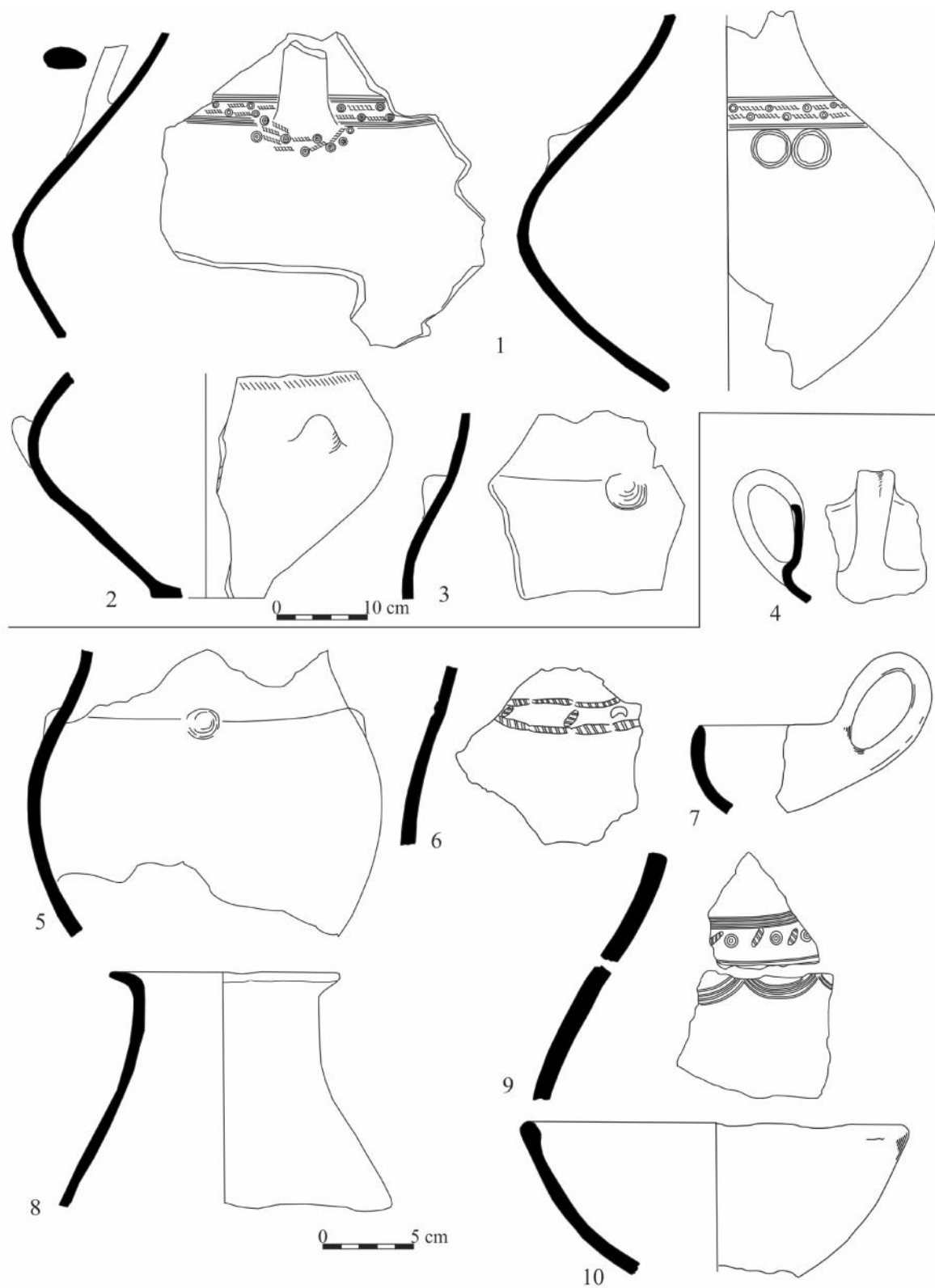

Fig. 62. Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 3 (nr. cat. 24.1) / *Niculițel–Cornet 1988, S I, pit 3 (cat. no. 24.1)* (Ailincăi 2008b).

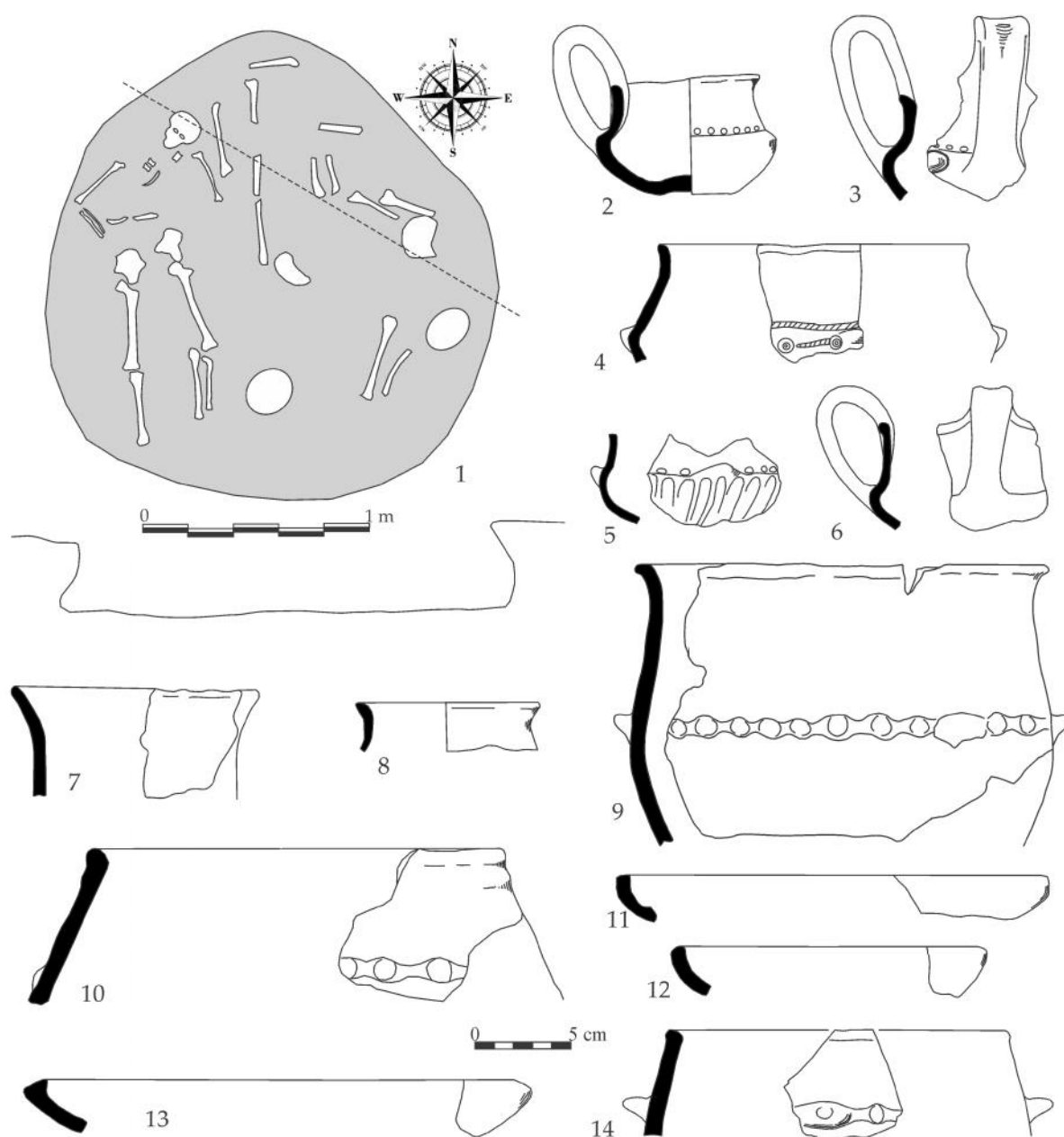

Fig. 63. Niculițel–Cornet 1988, S I, gr. 4 (nr. cat. 24.2) / *Niculițel–Cornet 1988, S I, pit 4 (cat. no. 24.2)* (Ailincăi 2008b).

24.5. *Niculițel–Cornet 2000, S VI, gr. 1* (Fig. 64/2) – avea o formă aproape circulară, cu diametrul pe direcția N-S de 1,55 m, culoarea pământului ce o umplea era maronie-închisă. În profil, pereții erau aproape drepecți, adâncimea de la nivelul ei de săpare era de 0,75 m.

Pe fundul gropii au fost descoperite scheletele incomplete a doi indivizi, depuși în poziție chircită, pe partea dreaptă, cu mâinile duse spre bărbie. Scheletul din partea de sud, căruia îi lipsește craniul, a aparținut unui individ de sex masculin (*individul 24.5-1*), în vârstă de 13-14 ani. Acesta era orientat ESE–VNV, picioarele lui intrând sub craniul celui de-al doilea individ.

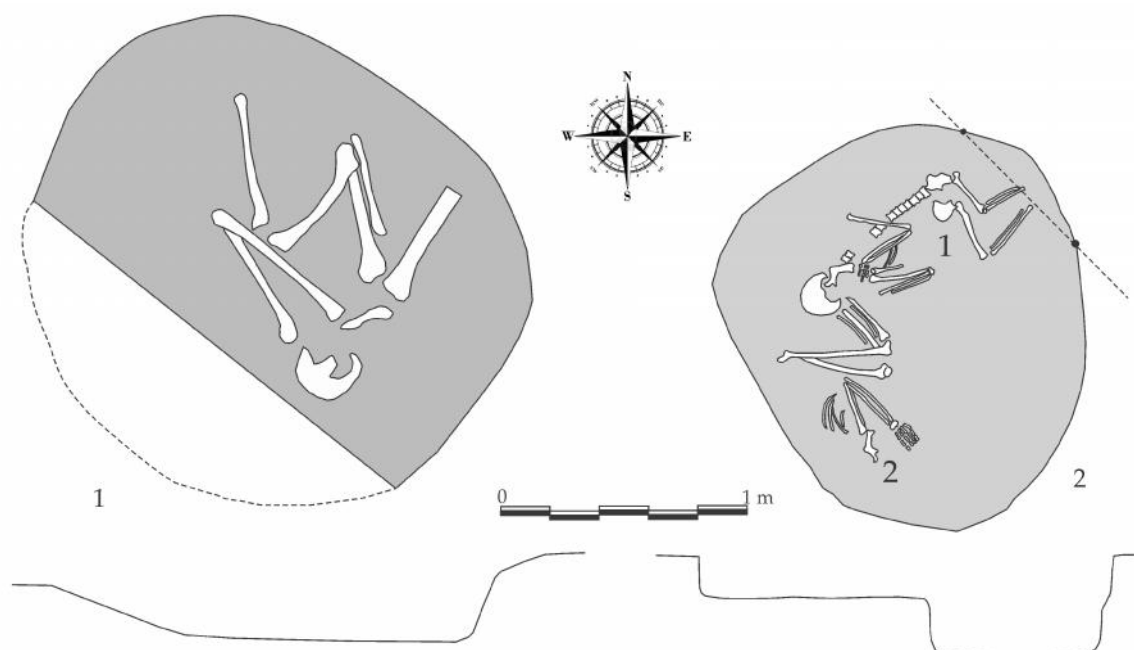

Fig. 64. Niculițel–Cornet: 1. S I/1988, gr. 12 (nr. cat. 24.3); 2. S VI/2000, gr. 1 (nr. cat. 24.5) / Niculițel–Cornet: 1. S I/1988, pit 12 (cat. no. 24.3); 2. S VI/2000, pit 1 (cat. no. 24.5).

Cel de-al doilea schelet a aparținut unui individ de sex feminin, cu vârsta de aproximativ 14 ani, orientat pe direcția SSV–NNV (*individul 24.5-2*). Cauza morții pare să fi fost aplicarea a cel puțin două lovituri cu un obiect contondent, în partea laterală a parietalului drept, fapt care a dus la dislocarea unui fragment de calotă și a uneia situată ușor anterior-lateral față de bosa frontală stângă și posibil a altor două lovituri în partea laterală a parietalului stâng și în zona glabelei. În interiorul gropii au fost descoperite puține fragmente ceramice atipice.

24.6. *Niculițel–Cornet 2000, S VII, gr. 7* (Fig. 66) – avea o formă circulară în plan și tronconică în secțiune, adâncimea ei fiind de 1,20 m. Diametrul părții superioare era de 0,80 m iar cel al părții inferioare de 1,10 m. Pe fundul gropii se afla un braț uman aflat în conexiune anatomică, alături de care se afla o piatră de dimensiuni mari. Complexul conținea puține resturi ceramice atipice. Nu există date antropologice.

24.7. *Niculițel–Cornet 2000, S K, Locuința nr. 1* (Fig. 67) – cercetată în carourile 4 și 5 ale S K (4 × 12 m). Aceasta avea o formă aproximativ circulară cu diametrul de 3,40 m. Datorită dimensiunilor mari, cât și a numeroaselor resturi de suprastructură ce păstrau urme de ardere autorii cercetării au considerat că este vorba despre o locuință de tip bordei. Aceasta era săpată în solul steril până la o adâncime de 0,70 m, cu pereții relativ dreupți. Pe fundul locuinței, spre centrul acesteia a fost observat un craniu uman în jurul căruia se aflau mai multe oase ce provin de la 4 indivizi, după cum urmează:

Individul nr. 24.7-1 – reprezentat de părți din omoplatul, claviculă, cubitusul de pe partea stângă și femurul drept. Osemintele aparțin unui individ de vârstă *infans II*, mai probabil vârsta fiind încadrabilă în prima parte a intervalului. Sex indeterminabil; *Individul nr. 24.7-2* – din care s-au păstrat o parte a claviculei stângi, radiusului stâng, coxalului drept, ce au aparținut probabil unei persoane de sex feminin, cu o vârstă de 25-30 de ani; *Individul nr. 24.7-3* – reprezentat de un craniu, cu rupturi din vechime. Sexul este dificil de determinat,

totuși unele trăsături ale craniului indică un individ de sex feminin; *Individul nr. 24.7-4* – reprezentat de un fragment de frontal și maxilare cu rupturi din vechime. Exfolierea suprafeței craniului indică expunerea la temperaturi ridicate dar numai la exterior. Poate fi vorba de un adult tânăr, sau chiar adolescent, sexul fiind indeterminabil.

Din acest complex provin numeroase fragmente ceramice ce au aparținut unor vase bitronconice (Fig. 67/2-6), străchini (Fig. 67/8-9, 11) și vase de bucătărie (Fig. 67/7, 10).

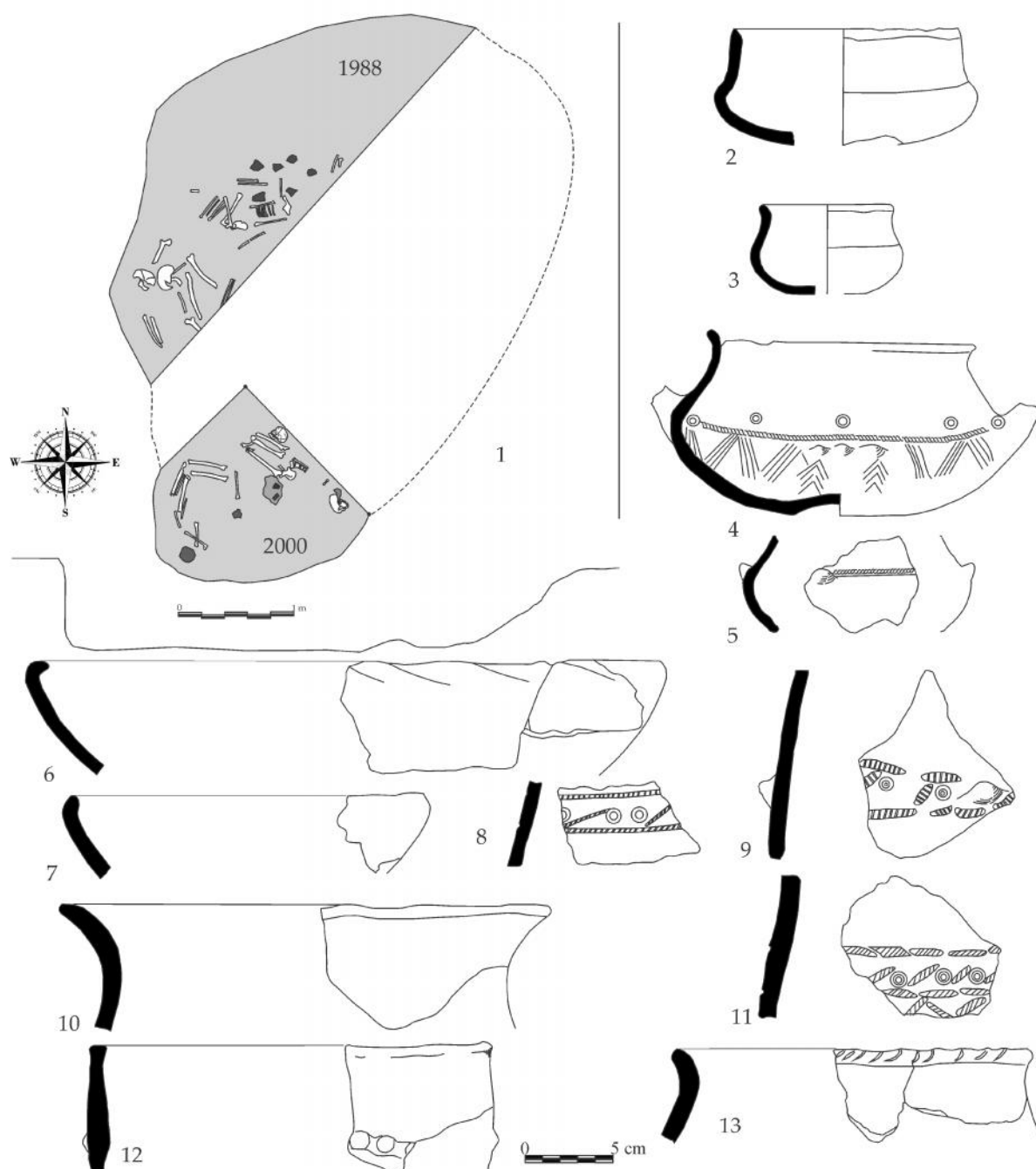

Fig. 65. Niculițel–Cornet 1988, 2000, S IV, gr. 45 / Cas. 4C, gr. 1 (nr. cat. 24.4) / Niculițel–Cornet 1988, 2000, S IV, pit 45 / Cassette 4C, pit 1 (cat. no. 24.4) (Ailincăi 2008b).

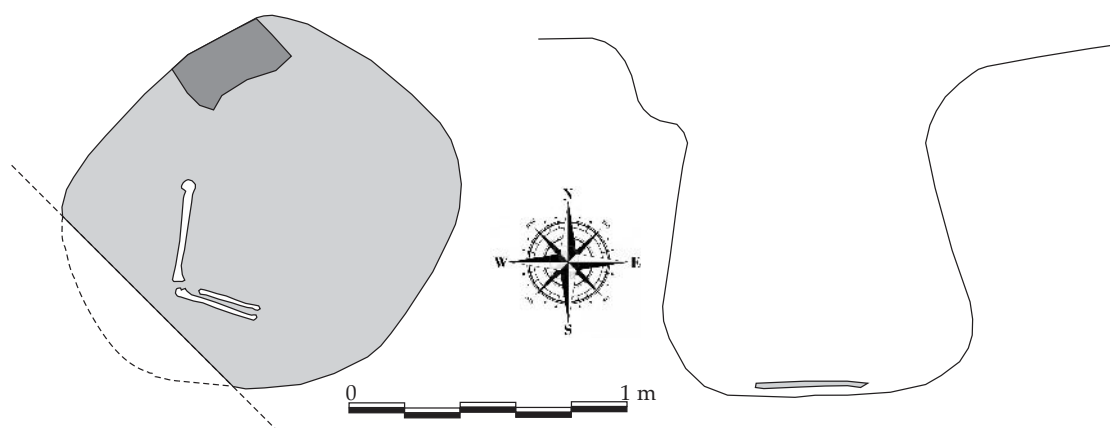

Fig. 66. Niculițel–Cornet 2000, S VII, gr. 7 (nr. cat. 24.6) / *Niculițel–Cornet 2000, S VII, pit 7 (cat. no. 24.6)* (Ailincăi 2008b).

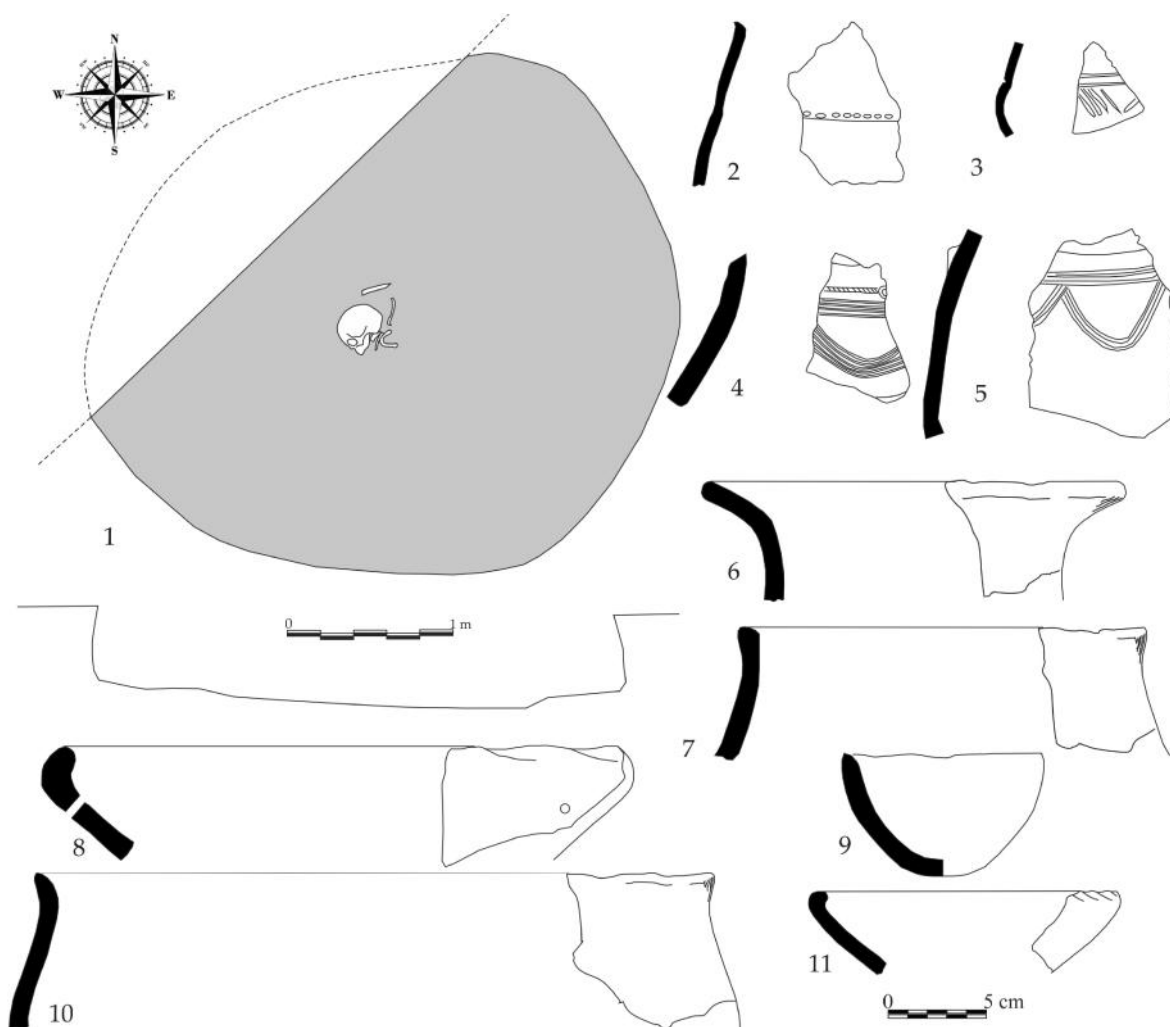

Fig. 67. Niculițel–Cornet 2000, S K, Locuința nr. 1 (nr. cat. 24.7) / *Niculițel–Cornet 2000, S K, Dwelling no. 1 (cat. no. 24.7)*.

25. NOVI SAD–KLISA, VOJVODINA, SERBIA

Informații sumare indică descoperirea în 2008, în acest sit atribuit orizontului Kalakača, a mai multor gropi care conțineau oseminte umane¹²³.

26. NOVI SAD–ADECO, VOJVODINA, SERBIA

În acest sit este menționată descoperirea unei gropi care conținea schelete umane, cât și oase izolate¹²⁴.

27. NOVOSEL'SKOE II–TERAPHONT, RAIONUL RENI, REGIUNEA ODESSA, UCRAINA

Date generale despre sit. Așezarea se află pe un promontoriu înalt de 7 m față de terasa Dunării, mărginit la E și V de teren mlăștinos și de lacurile Cartal și Cugurlui, la 2 km N de cursul actual al fluviului. Stratul de cultură hallstattian are o grosime de 0,20–0,30 m. Formele ceramice pot fi considerate în parte caracteristice culturii Babadag ceea ce ne determină să atribuim o parte a descoperirilor de aici acestei culturi sau unui aspect contemporan¹²⁵.

Complexele cu oseminte umane. Cercetările arheologice din acest sit au identificat și unele structure/amenajări atribuite epocii fierului, care conțineau oseminte umane:

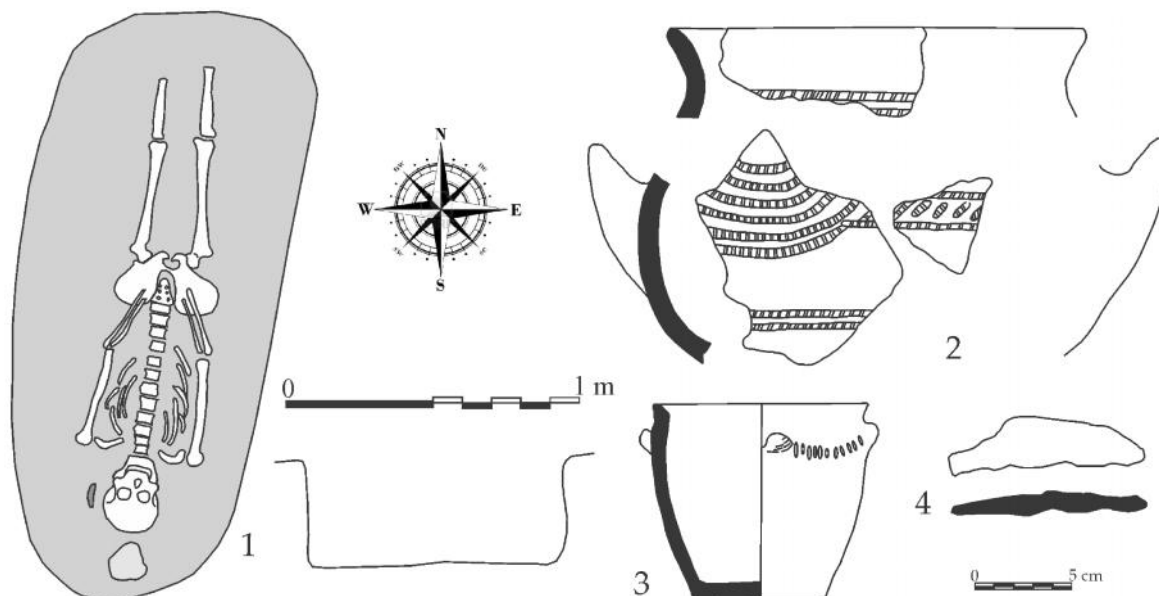

Fig. 68. Novosel'skoe II–Teraphont 1988: 1-3. Suprafața 2, mormântul 3 (nr. cat. 27.1) / Novosel'skoe II–Teraphont 1988: 1-3. Area 2, grave no. 3 (cat. no. 27.1) (Brujako, Novițkii 1997).

¹²³ Király *et alii* 2013, 321. Este citată o conferință susținută de descoperitorul complexelor D. Anđelić.

¹²⁴ Király *et alii* 2013, 321. Este citată o conferință susținută de descoperitorul complexelor D. Anđelić.

¹²⁵ Ceramica din gr. 1 și 7 (Brujako, Jarošević 2001, Fig. 20/2-5; 33/1-11) este asemănătoare cu cea a culturii Babadag, la care s-ar adăuga un fragment de vas bitronconic (Brujako, Jarošević 2001, Fig. 22/3). Tot de aici provine și un fragment ceramic decorat în manieră Cozia (gr. 2/1997) (Brujako, Jarošević 2001, Fig. 28/1), o ceașcă și un vas bitronconic (Brujako, Jarošević 2001, Fig. 27/1; 29/3; 32/3) asemănătoare cu o parte din vasele descoperite în necropola de la Sboryanovo (Stoyanov 1997, Tab. 1-4; 8-11) sau Răcătău (Căpitanu 1997, Fig. 1/1-4). Totodată, nu trebuie să ignorăm nici opinia autorilor cercetării care consideră acest sit contemporan necropolei de la Stoicani, în ciuda lipsei ceramicii decorate în stil Basarabi (vezi în acest sens Ailincăi 2013b).

27.1. *Novosel'skoe II–Teraphont 1988, Suprafața 2, mormântul 3* – se afla într-o groapă rectangulară cu colțurile rotunjite, orientată N-S, cu dimensiunile de $2 \times 0,90$ m a fost depus un defunct în poziție decubit dorsal, cu capul spre S (*individul 27.1-1*). În umplutura gropii a fost identificat un vas bitronconic fragmentar cu decor imprimat, iar alături de schelet au fost descoperite un cuțit din fier și un mic vas borcan cu brâu alveolar¹²⁶ (Fig. 68/2-4).

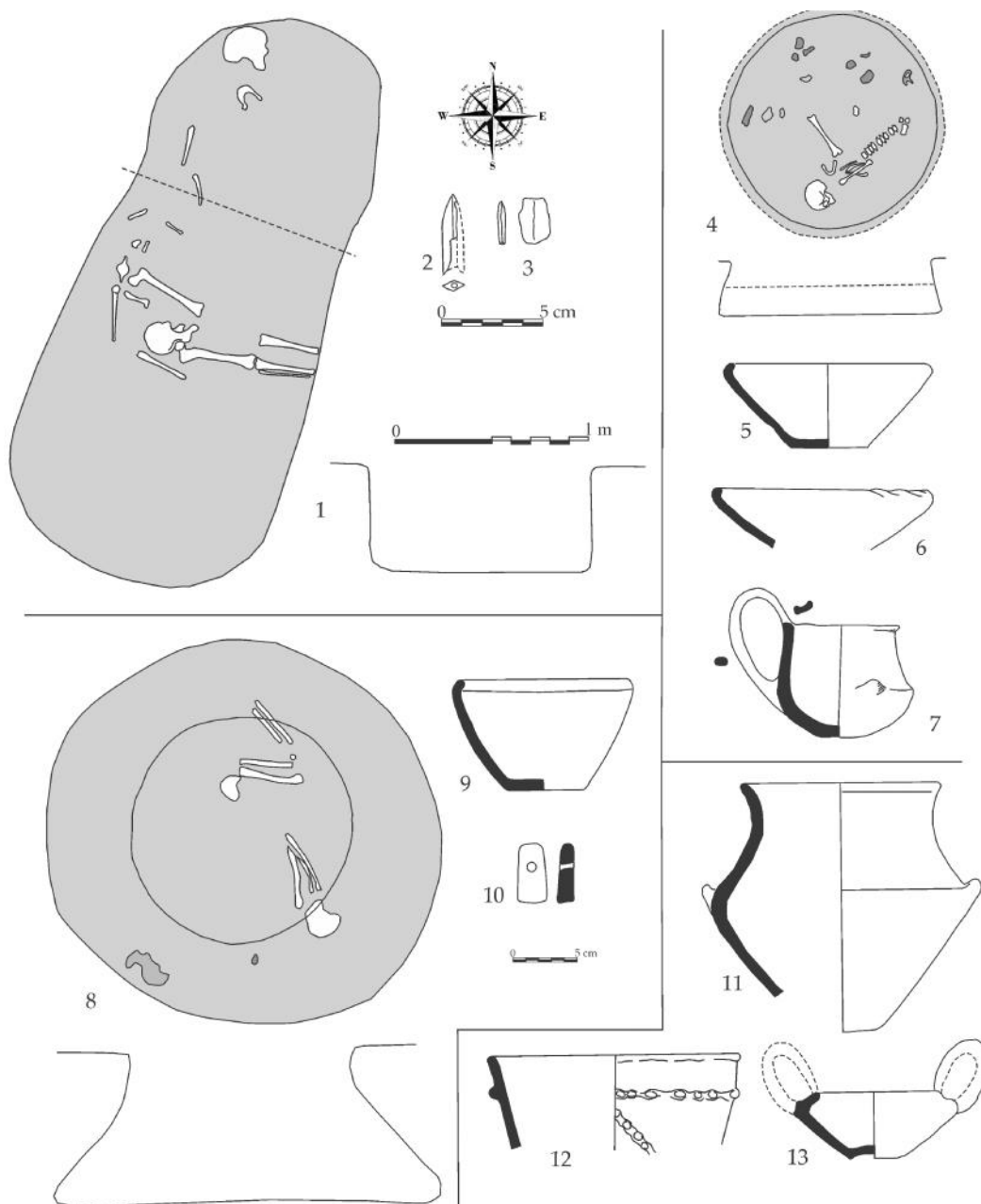

Fig. 69. *Novosel'skoe II–Teraphont 1989*: 1-3. Sectorul sudic, mormântul 4; 4-6. Sectorul de sud-vest, gr. 11 (mormântul 7); 7-10. Sectorul sudic, gr. 7 (mormântul 5); 11-12. Movița 1; 13. Movița 4 / *Novosel'skoe II–Teraphont 1989*: 1-3. Southern sector, grave no. 4; 4-6. SW sector, pit 11 (grave no. 7); 7-10. Southern sector, pit 7 (grave no. 5); 11-12. Mound 1; 13. Mound 4.

¹²⁶ Brujako, Novitkii 1997, 117, fig. 14/ 4-6.

27.2. *Novosel'skoe II–Teraphont 1989, Sectorul sudic, mormântul 4* – groapă de formă ovală în plan (3,70 × 1,30 m), orientată pe direcția NE-SV, săpată până la adâncimea maximă de aproximativ 1,00 m. În această amenajare au fost descoperite o serie de oseminte umane aflate parțial în conexiune anatomică. Din desen se observă că o parte din bazin, membrul inferior drept și tibia celui stâng se aflau în poziție normală, pre direcția V-E; în vreme ce alte oseminte (inclusiv craniul) se aflau în dezordine spre partea de nord a gropii (Fig. 69/1). Acestea au aparținut unui individ de sex masculin cu o vârstă cuprinsă între 35-45 ani (*individul 27.2-1*). În pământul de umplutură au fost descoperite un fragment de la o săgeată din os și o lamă de silex (Fig. 69/2-3).

27.3. *Novosel'skoe II–Teraphont 1989, Sectorul sudic, gr. 7 (mormântul 5)* – avea un profil tronconic și conținea un schelet uman în conexiune anatomică parțială (*individul 27.3-1*). Din desen se observă prezența craniului cu mandibula deplasată din poziția ei normală, brațul stâng, o parte din coloana vertebrală și un os lung probabil de la un membru inferior. Osemintele au aparținut unui individ de sex feminin, cu o vârstă cuprinsă între 30-40 ani¹²⁷. În groapă a fost descoperită o cană cu toarta supraînălțată și o proeminență pe diametrul maxim, două străchini cu buza înclinată spre interior și un fragment de vas grosier cu brâu¹²⁸ (Fig. 69/7-10).

27.4. *Novosel'skoe II–Teraphont 1989, Sectorul de „sud-vest”, gr. 11 (mormântul 7)* – avea o formă circulară în plan și tronconică în profil. Un schelet uman (*individul 27.4-1*) a fost descoperit pe fundul gropii, în poziție chircită pe partea dreaptă cu capul spre S-SE. Sexul defunctului era probabil feminin, cu o vârstă de aproximativ 50 de ani¹²⁹. Tot aici a fost descoperit un castron tronconic cu marginea ușor înclinată spre interior și un obiect de piatră trapezoidal cu perforație circulară¹³⁰ (Fig. 69/4-6).

În acest sit au mai fost identificate nouă mici movile (ridicături) de pământ cu diametrele cuprinse între 8-15 m, sub care se aflau una sau mai multe gropi datate atât în prima epocă a fierului, cât și în perioadă elenistică.

27.5-6. *Novosel'skoe II–Teraphont*. În gropile de sub movilele nr. 1 și 4 au fost descoperite și fragmente din mandibule umane, situație considerată similară cu cele descoperite în așezarea culturii Saharna–Solonceni de la Hligeni II¹³¹. Din ilustrație rezultă că sub movila nr. 1 a fost descoperit un fragment dintr-un vas de dimensiuni medii (probabil cană) cu proeminențe în zona diametrului maxim și un fragment dintr-un vas tronconic cu brâu alveolar¹³² (Fig. 69/11-12); iar de sub movila nr. 4, o ceașcă bitronconică cu diametrul maxim în zona superioară și probabil două toarte supraînălțate¹³³ (Fig. 69/13) ce are analogii în așezarea de la Răcătău, jud. Bacău. Aceste vase pot fi atribuite perioadei timpurii sau mijlocii a epocii fierului.

¹²⁷ Brujako, Novițkii 1997, 119. Este menționat faptul că determinarea antropologică preliminară a fost făcută de V.G. Petrenko.

¹²⁸ Brujako, Novițkii 1997, 121, 124, 125, fig. 15; Brujako, Yarošević 2001, fig. 20.

¹²⁹ Brujako, Novițkii 1997, 121.

¹³⁰ Brujako, Novițkii 1997, 121, fig. 16/4-6.

¹³¹ Brujako, Novițkii 1997, 118.

¹³² Brujako, Novițkii 1997, fig. 17/9, 11.

¹³³ Brujako, Novițkii 1997, fig. 17/12.

28. NYÍRMADA–VÁLYOGVETŐ, JUD. VÁSÁROSNAMÉNY, UNGARIA

Date generale despre sit. În cursul cercetărilor arheologice din anul 1996 de la Nyírmada, punctul *Vályogvető*, a fost dezvelit parțial un sit care poate fi datat în perioada finală a epocii bronzului – începutul epocii fierului, caracterizat printr-o ceramică cu elemente specifice atât culturii Suciului de Sus, cât și perioadei timpurii a culturii Gáva¹³⁴.

Complexele cu oseminte umane: 28.1. Nyírmada–Vályogvető 1996, gr. 54 – groapa avea deschiderea ovală (2,55 × 2,75 m), cu pereții săpați oblic spre interior (dimensiunile bazei – 1,60 m × 1,65 m). În pământul de umplură de culoare cenușiu-maronie, la adâncimea de 0,58 m a fost descoperit un vas întreg, depus pe o parte, sub care se afla o parte a unui craniu uman. Pe fundul gropii a mai fost identificată o strachină de mari dimensiuni.

Osementele umane au aparținut unui individ de sex masculin, cu o vârstă de aproximativ 40 de ani (*individul 28.1-1*). Din craniu se păstra aproximativ 2/3. În zona frontală s-a putut observa o tăietură verticală, fiind greu de presupus dacă aceasta a fost realizată *ante- sau postmortem*¹³⁵.

29. NYÍREGYHÁZA–OROS– MEGA ÜZLETI PARK, JUD. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG, UNGARIA

Informații despre sit. În cursul cercetărilor arheologice efectuate în anul 2010 cu prilejul construcției autostrăzii M41 în estul Ungariei, între Vaja și Nyíregyháza a fost dezvelit un sit care poate fi datat într-o perioadă de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, atribuit culturii Gáva¹³⁶.

Complexele cu oseminte umane. În sudul suprafeței cercetate au fost identificate cinci gropi cu oseminte umane. În apropierea acestor complexe au fost descoperite și două depozite, unul care conținea brățări și un altul format din unelte și arme fragmentate.

29.1. Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, gr. 93 – conținea ceramică, oase de animale, chirpici, o unealtă din piatră și o fusaiolă din lut. La o adâncime de 0,40 m, în partea estică a gropii a fost identificat un craniu uman, mandibula aferentă fiind descoperită la adâncimea de 0,75 m. În urma analizei antropologice, L. Szatmáry considera că osementele au aparținut unui individ de sex masculin (*29.1-1*), care a murit la o vârstă cuprinsă între 23-40 ani. În apropierea mandibulei menționate mai sus au fost descoperite și câteva fragmente care provin de la un alt craniu uman (*29.1-2*) despre care nu se fac alte referiri¹³⁷.

29.2. Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, gr. 636 – a fost umplută cu un sol de culoare gălbui–cenușiu–maronie, iar la bază a fost observat existența unui strat de cenușă. Groapa conținea oase de animale, fragmente ceramice decorate, o unealtă din os dar și o mandibulă umană care a aparținut unui individ (*29.2-1*) de sex masculin, cu o vârstă cuprinsă între 40-60 ani¹³⁸.

¹³⁴ Tóth, Marta 2005.

¹³⁵ Analiza antropologică a fost efectuată de J. Turtoczky (Urak, Marta 2011, 157, 161)

¹³⁶ Urák, Marta 2011, 157 și urm.

¹³⁷ Urák, Marta 2011, 158.

¹³⁸ Urák, Marta 2011, 158.

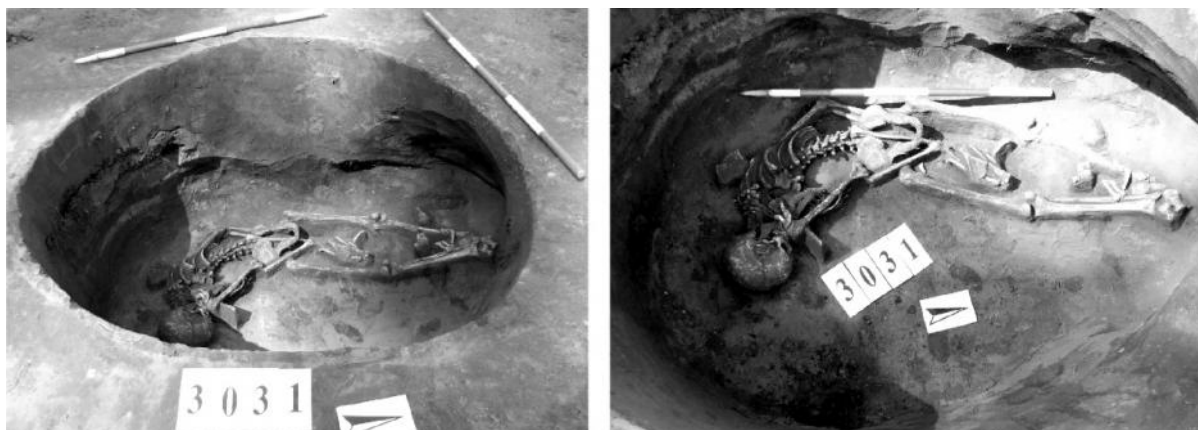

Fig. 70. Nyíregyháza – Oros – *Mega Üzleti Park 2010*, gr. 3031 (nr. cat. 29.3) / *Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, pit 3031 (cat. no. 29.3)* (Urák, Marta 2011).

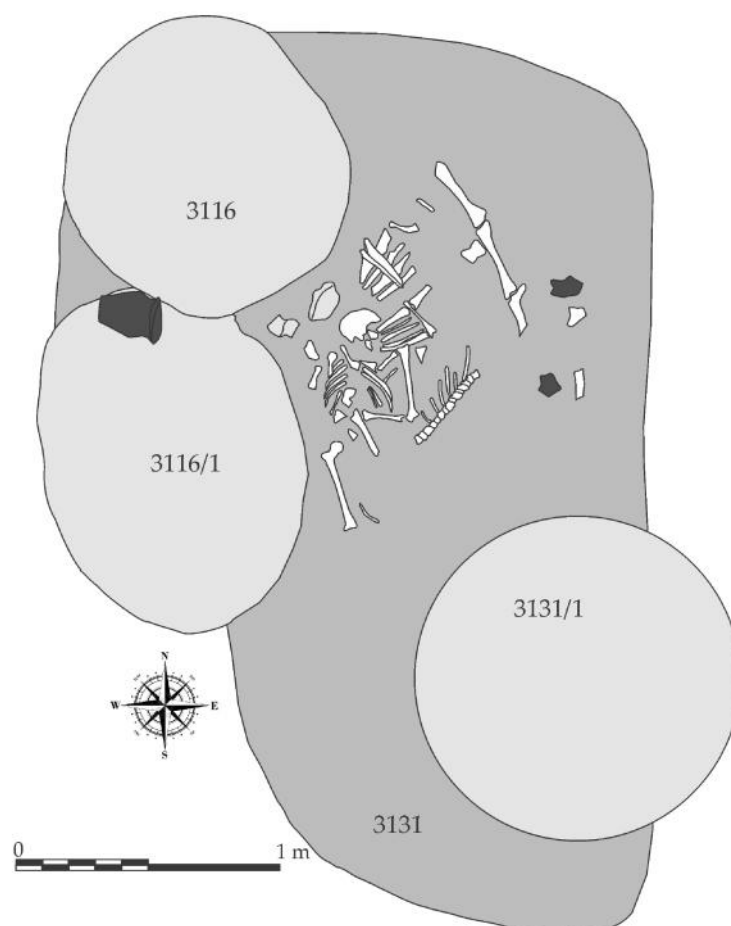

Fig. 71. Nyíregyháza – Oros – *Mega Üzleti Park 2010*, gr. 3131 și 3116 (nr. cat. 29.4, 5) / *Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, pit 3131 and 3116 (cat. no. 29.4, 5)* (Urák, Marta 2011).

29.3. *Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, gr. 3031* – groapă cu deschiderea aproximativ circulară, pe fundul căreia a fost descoperit un schelet uman în poziție decubit dorsal, orientat N-S (?), cu trunchiul înclinat spre partea stângă. Osemintele au aparținut unui

individ (29.3-1) de sex feminin cu constituție robustă, cu o statură de 139 cm, ce avea la moarte o vârstă cuprinsă între 44-53 ani. Poziționarea brațelor în zona pelvisului i-a determinat pe autorii cercetării să considere că individul a avut probabil mâinile legate (Fig. 70)¹³⁹.

29.4. Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, gr. 3131 – amenajare de dimensiuni mari umplută cu un sol de culoare maronie și inserții gălbui și cenușii. În umplutură a fost descoperit un schelet uman depus în poziție decubit ventral. Zona facială a craniului era distrusă, humerusul stâng era sub corp iar antebrațul lipsea. Membrul superior drept era flexat din cot, falangele fiind situate pe coloană. Femurul stâng și întregul membru inferior drept lipseau. Sub abdomenul defunctului au fost descoperite două schelete de animal, fără a se preciza specia. În urma analizei antropologice efectuate de L. Szathmáry se precizează că oasele umane au aparținut unui individ (29.4-1) de sex masculin, cu o statură de aproximativ 163 cm și o vârstă la deces cuprinsă între 30-50 ani¹⁴⁰.

29.5. Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park 2010, gr. 3116/01 – perfora probabil gr. 3131. În interiorul acesteia au fost descoperite fragmente ceramice, oase de aminale, bucăți de pereți din lut dar și un craniu uman care provenea de la un individ de sex masculin (29.5-1), cu o vârstă de 7-8 ani. Un vas se afla la nord de acesta, pământul de sub acesta fiind cenușos¹⁴¹.

30. NYÍREGYHÁZA–ROSZRÉTSZŐLŐ, JUD. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG, UNGARIA

Informații despre sit. Cu prilejul cercetărilor arheologice preventive efectuate înainte de construirea autostrăzii M3, pe o suprafață de aprox 2000 mp a fost cercetată și o așezare atribuită culturii Gáva (situl nr. 182).

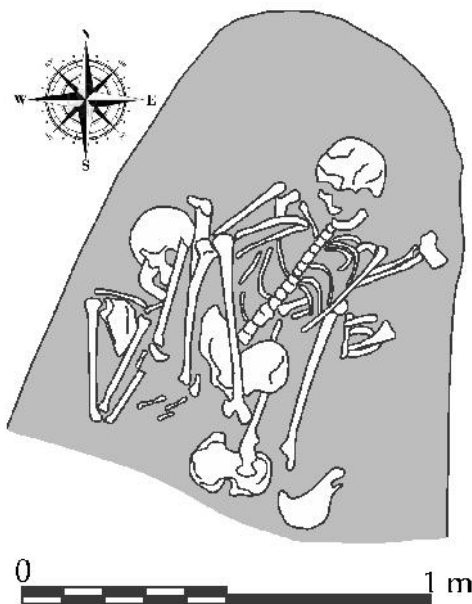

Fig. 72. Nyíregyháza–Roszrétszőlő 2005, gr. 368 (nr. cat. 30.1) / Nyíregyháza–Roszrétszőlő 2005, pit 368 (cat. no. 30.1) (Urák, Marta 2011)

¹³⁹ Urák, Marta 2011, 159.

¹⁴⁰ Urák, Marta 2011, 160.

¹⁴¹ Urák, Marta 2011, 160.

Complexe cu oseminte umane.

30.1. *Nyíregyháza–Roszrétszőlő 2005, gr. 368* – situată la marginea aşezării, avea deschiderea circulară (diam. 1,00 m), pereţii săpaţi drept până la adâncimea de 0,64 m. Aceasta conţinea două schelete umane: *individul 30.1-1* – femeie cu o vârstă cuprinsă între 40-60 ani, a fost depusă în decubit dorsal, orientată pe direcţia NNV-SSE, cu mâinile pe piept. Braţul stâng lipseşte, iar membrele inferioare parţial păstrate erau flexate spre stânga; *individul 30.1-2* – femeie cu vârstă de 60 de ani sau mai înaintată, a fost depusă în poziţie decubit dorsal pe direcţia NE-SV. Braţul drept era depus pe piept iar cel stâng pe umăr, membrele inferioare fiind puternic flexate din bazin şi genunchi. Cadavrele au fost depuse în umplutura gropii, pe un strat de cenuşă¹⁴² (Fig. 72).

31. ORLOVKA–KARTAL II, RAIONUL RENI, REGIUNEA ODESSA, UCRAINA

Date generale despre sit. Amplasată pe un promontoriu înalt, scăldat la SV, V şi NV de apele lacului Cahul, aşezarea a fost locuită în mai multe perioade. Databilă în linii mari între sec. XI-VII a.Chr. locuirea hallstattiană era urmată de cea getică şi cea romană¹⁴³.

Referindu-ne strict la locuirea din prima epocă a fierului, aceasta poate fi separată în două etape. Cea mai timpurie dintre ele poate fi datată la nivelul orizontului Hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată şi incizată (Babadag – Cozia, sec. X-IX a.Chr.)¹⁴⁴, în vreme ce o parte din complexe aparţin perioadei Basarabi (sec. VIII-VII a.Chr.). De această din urmă etapă de locuire pare a se lega şi bogata necropolă de inhumaţie cercetată în imediata apropiere¹⁴⁵.

Complexe cu oseminte umane:

31.1. *Orlovka–Kartal II 1998, complexul 46, gr. 5* – cercetată parţial, conţinea un schelet uman¹⁴⁶. Defunctul se afla aproape de centrul gropii, în umplutură, la 0,15-0,20 m de bază. Scheletul aparţinea unui adult (31.1-1), depus în poziţie chircită pe partea dreaptă, cu capul spre V şi faţa spre S. Picioarele erau puternic flectate, mâna dreaptă, îndoită din cot are palma spre bazin, iar stânga, mai puţin îndoită este dusă spre faţă. În umplutura gropii au fost descoperite o serie de fragmente ceramice de la vase de mari dimensiuni ce pot fi atribuite primei epoci a fierului¹⁴⁷ (Fig. 73). În lipsa unor elemente clare de datare este foarte greu să atribuim acest complex uneia din etapele locuirii hallstattiene de la Orlovka, chiar dacă autorii optează pentru o datare timpurie¹⁴⁸.

¹⁴² Almássy, Gindele 2005, 291; Urák, Marta 2011, 156, 161.

¹⁴³ Vančugov, Niculiţă, Sîrbu, Cojocar 1999, 117-133; Vančugov, Sîrbu, Niculiţă, Bîrcă 1999, 135-221; Niculiţă *et alii* 2004, 289; Brujako *et alii* 2005, 5.

¹⁴⁴ Vezi de exemplu complexele 10, 11, 15, 16: Vančugov, Niculiţă, Sîrbu, Bîrcă 1999, Fig. 32/1-6, 8-10; 33/1-2

¹⁴⁵ Brujako 2005; Brujako 2008.

¹⁴⁶ Vančugov, Sîrbu, Niculiţă, Bîrcă 1999, 137, fig. 9/1, 17/1.

¹⁴⁷ Vančugov, Sîrbu, Niculiţă, Bîrcă 1999, 148, fig. 25/5; 27; 28/1-3.

¹⁴⁸ Vančugov, Sîrbu, Niculiţă, Bîrcă 1999, 148.

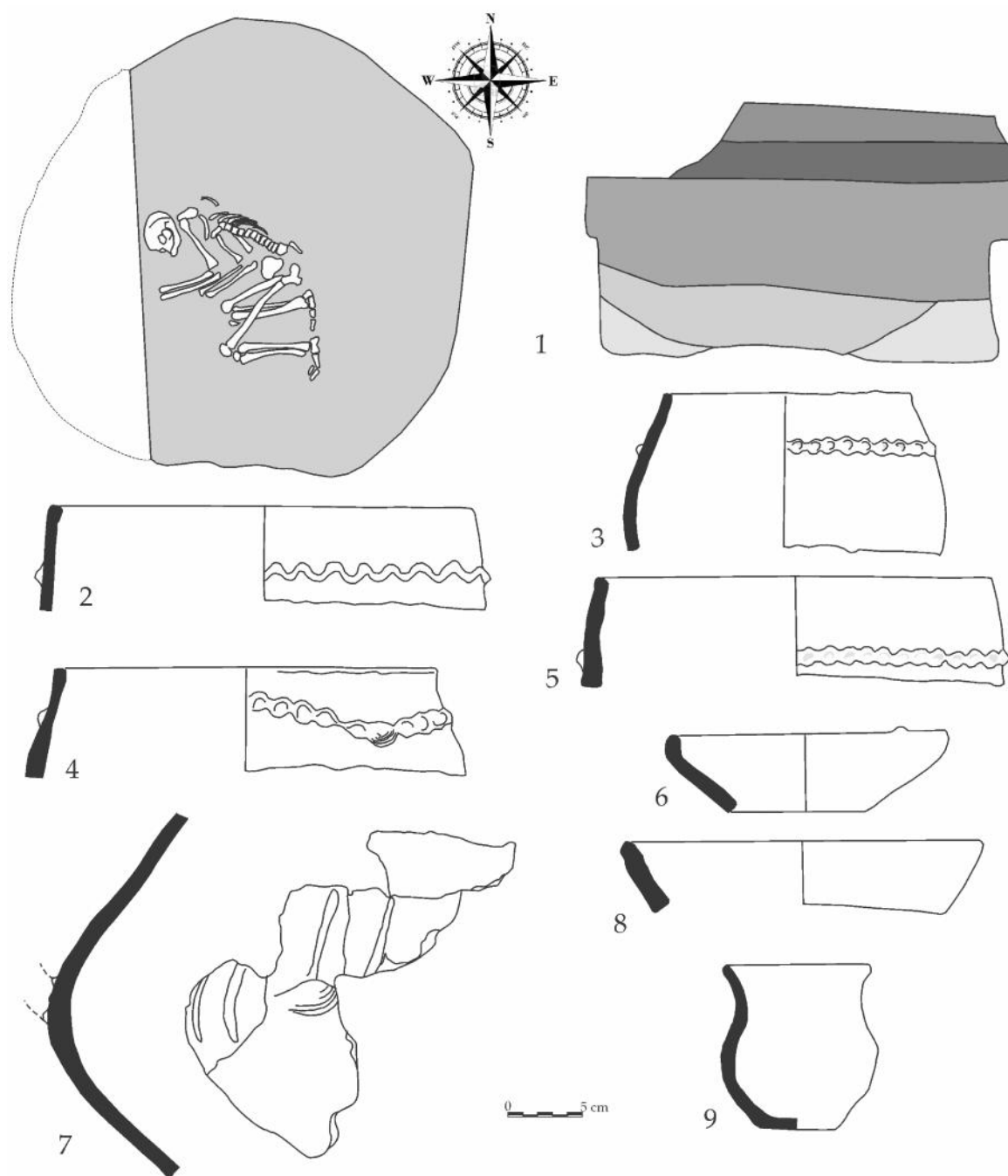

Fig. 73. Orlovka–Kartal II 1998, Complexul 46, gr. 5 (nr. cat. 31.1)/ Orlovka–Kartal II 1998, feature 46, pit 5 (cat. no. 31.1) (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999).

32. OSTROVUL CORBULUI, COM. HINOVA, JUD. MEHEDIŢI, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Zona Ostrovul Corbului a fost investigată arheologic în intervalul 1970-1984 (Fig. 74) datorită amenajării complexului hidroenergetic de la Porțile de Fier, ocazie cu care s-au cercetat o serie de așezări și necropole atribuite unor perioade istorice

diverse: mezolitic, neo-eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului, antichitate și chiar evul mediu¹⁴⁹.

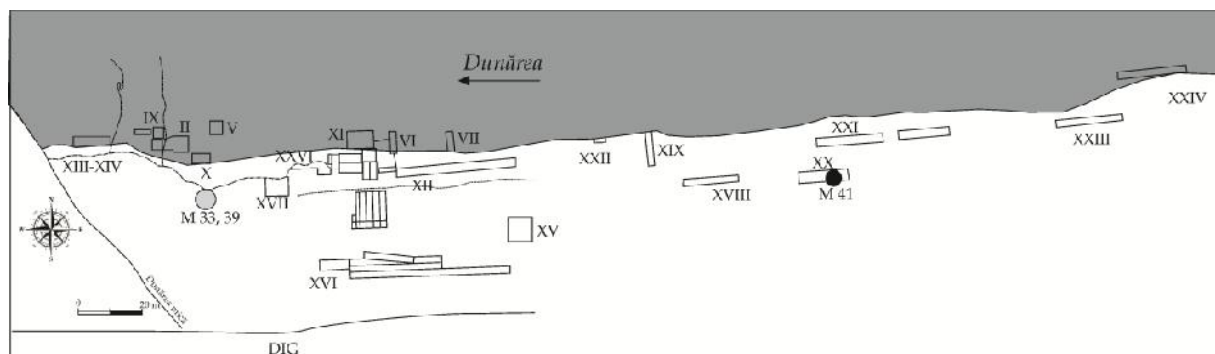

Fig. 74. Planul cercetărilor arheologice de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți / *Layout of archaeological survey at Ostrovul Corbului, Mehedinți County* (Roman, Dodd-Oprișescu 2008).

Dacă referitor la mormintele 33 și 39 cunoaștem că acestea au fost atribuite perioadei Basarabi¹⁵⁰, datele privitoare la așezarea din prima epocă a fierului sunt destul de vagi și se reduc la câteva mențiuni legate de cercetarea unor „gropi hallstattiene” fără a se face vreo precizare legată de materialele descoperite sau de vreo atribuire culturală a acestora¹⁵¹. În raportul dedicat campaniei din anul 1982 este amintită o așezare „de tip Insula Banului ... care a fost distrusă ... fără să fi fost măcar sondată”¹⁵², în vreme ce în vocea Ostrovul Corbului din *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României* sunt amintite „resturi de locuire și morminte Gornea-Kalakača și Basarabi”¹⁵³.

Complexes cu oseminte umane:

32.1. *Ostrovul Corbului 1982, S XX, M 41* – groapă de formă ovală (2 × 1,50 m), distrusă parțial de gr. 1 (epocă dacică) și taie parțial gr. 2 (hallstattiană ?)¹⁵⁴. Nu există date referitoare la adâncime, stratigrafie sau modul de săpare. În acest complex au fost descoperite scheletele a trei copii, fără a se preciza dacă aceștia au fost depuși în umplutura sau la baza complexului (Fig. 75).

Individul 32.1-1 – ocupa o poziție centrală, era depus în poziție decubit dorsal, pe direcția N-S, cu membrul inferior stâng ușor flexat din genunchi.

Individul 32.1-2 – a fost parțial distrus de gr. 1. Acesta era probabil depus în poziție decubit ventral, pe direcția NV-SE, cu membrul superior drept flexat din cot și palma pe umăr.

Individul 32.1-3 – se afla în conexiune anatomică parțială. Oasele acestuia au fost depuse peste membrele inferioare ale individului 1-1. Deși este greu de reconstituit pe baza desenului publicat, lipsa de conexiune anatomică a oaselor acestui individ se poate datora și poziției speciale în care a fost depus probabil pe direcția E-V.

¹⁴⁹ Roman 1987; Roman 2006; Roman, Păunescu 1996; Roman *et alii* 1992; Roman, Dodd-Oprișescu 2008;

¹⁵⁰ Moscalu 1990; Roman, Dodd-Oprișescu 2008, 119 și urm.

¹⁵¹ Roman *et alii* 1992; Roman, Dodd-Oprișescu 2008.

¹⁵² Roman *et alii* 1992, 104.

¹⁵³ Roman 1987, 359; Roman, Păunescu 2000, 245.

¹⁵⁴ Despre datarea gr. 2, vezi profilul publicat în Roman 1987, Fig. 14/b.

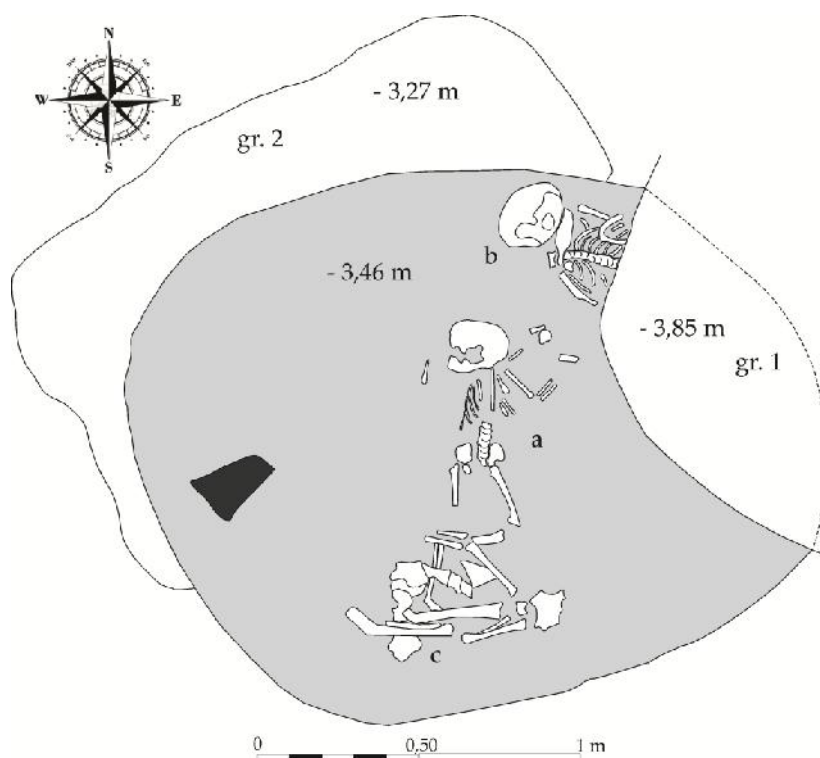

Fig. 75. Planul mormântului 41 de la Ostrovul Corbului (nr. cat. 32.1) / *Layout of burial 41 from Ostrovul Corbului (cat. no. 32.1)* (Roman, Dodd-Oprițescu 2008).

În cazul acestui complex ne este greu să ne pronunțăm asupra datării și atribuirii culturale. În cele câteva referințe bibliografice existente această amenajare funerară a fost datată „la sfârșitul Hallstattului timpuriu”, „materialul ceramic foarte bogat ornamentat”¹⁵⁵, deși inedit și în prezent, era considerat de autorul descoperirii „de tip Kalakača și Basarabi timpuriu”¹⁵⁶.

33. PUSZTATASKONY–LEDECE, JUD. JASZ-NAGYKUN-SZOLNOK, UNGARIA

Date generale despre sit. Situl de la Pusztataskony–Ledence a fost cercetat între 2009-2011 cu ocazia unor lucrări destinate amenajării unui rezervor de apă pe malul stâng al râului Tisa. Cu acest prilej au fost cercetate numeroase vestigii care pot fi datate într-o perioadă cuprinsă de la sfârșitul epocii bronzului până în perioada timpurie a epocii fierului (cultura Gáva)¹⁵⁷.

Complexes cu oseminte umane. Printre diversele amenajări preistorice se remarcă și o serie de complexe (gropi și șanțuri)¹⁵⁸ care conțineau oseminte umane, dintre care au fost publicate doar cele notate cu 1-550, 1-701 și 2-011.

33.1. Pusztataskony–Ledence 2009, complexul 2-011 – identificat în zona sudică a sitului este o groapă de dimensiuni relativ mari, creată probabil pentru extragerea lutului. Aceasta a fost „curățată” înaintea depunerii rămășițelor umane. La bază s-a putut observa

¹⁵⁵ Roman *et alii* 1992, 107.

¹⁵⁶ Roman 1987, 359.

¹⁵⁷ Király *et alii* 2013, 307-308.

¹⁵⁸ Király 2012, 121.

existența unui strat cenușos, rezultat al unei probabile amenajări. Aceasta conținea resturile a 20 de indivizi de ambele sexe și vârste diferite, aflați mai ales în stare fragmentară (oase izolate, părți din torace, membre etc.). Osemintele acopereau toată baza gropii, dintre acestea doar un singur schelet, de copil, era aproximativ întreg (Fig. 76). Amenajarea a beneficiat de o datare ^{14}C (Poz-41895, 2640 ± 30 BP) în intervalul 821-796 cal BC (68,2% probabilitate)¹⁵⁹.

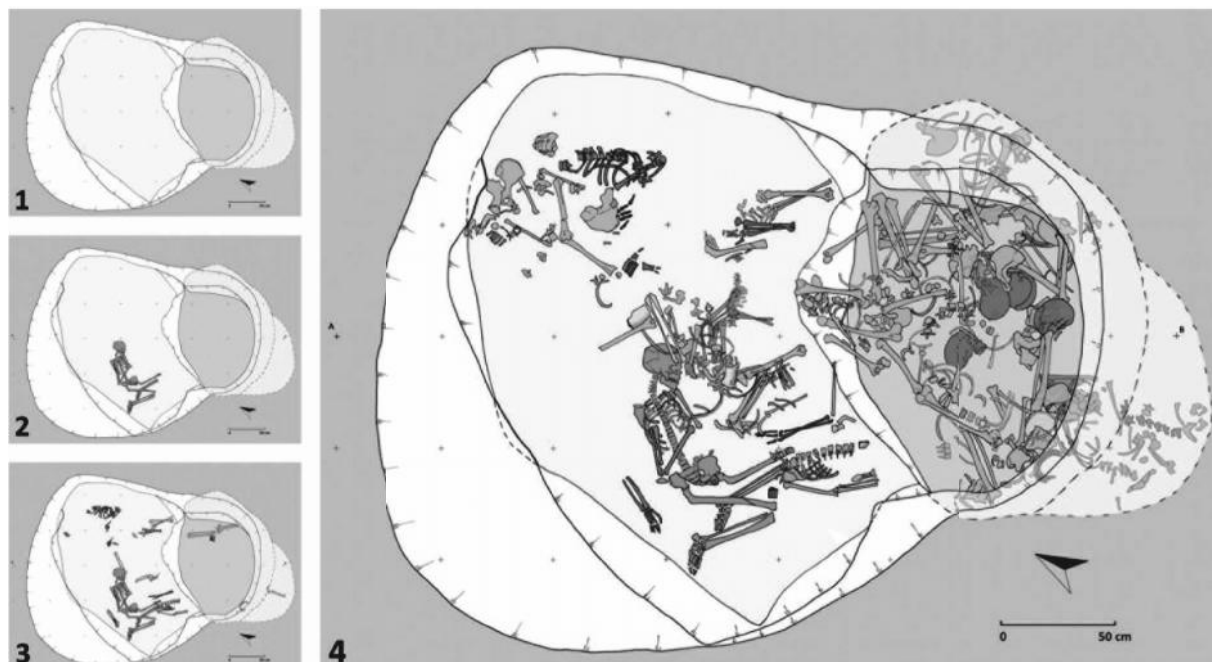

Fig. 76. Pusztataskony–Ledence 2009, complexul 2-011 (nr. cat. 33.1) / Pusztataskony–Ledence 2009, feature 2-011 (cat. no. 33.1) (Király et alii 2013).

33.2. *Pusztataskony–Ledence 2011, complexul 1-550* – groapă de mari dimensiuni cu deschiderea circulară (3×3 m), în a cărei bază au fost amenajate alte trei gropi asemănătoare unor nișe cu adâncimi diferite. La bază s-a observat existența unui strat de cenușă amestecat cu cărbuni, peste care au fost depuse cadavre și părți din cadavre. Depunerea conținea 25 de cranii, șase dintre acestea aparțineau unor indivizi întregi și alte nouă erau însoțite doar de părți din scheletul indivizilor respectivi (Fig. 77/1).

Datele antropologice preliminare indică prezența aici a unui număr mare de indivizi în stări diferite de reprezentare (între 25-40 indivizi). Analiza solului aflat pe oase a evidențiat o înhumare prealabilă a acestora în alt loc, dar în același tip de sol, probabil în apropiere. În partea de NV au apărut mai multe fragmente ceramice (printre care și un fragment ceramic decorat în manieră Kalakača), obiecte din bronz, astragali prelucrați etc.¹⁶⁰

33.3. *Pusztataskony–Ledence 2011, complexul 1-701* – a fost identificat în zona centrală a ariei cercetate, avea o formă similară cu complexul 1-550, cu excepția existenței unui prag în partea sudică.

Complexul conținea 14 schelete umane complete, în conexiune anatomică, concentrate mai ales în partea nordică, zonă în care a fost descoperit un castron și un topor

¹⁵⁹ Király et alii 2013, 309, 316.

¹⁶⁰ Király et alii 2013, 309 și urm.

din piatră șlefuită. Alte cadavre au fost depuse în nișa estică și cea vestică. Majoritatea defuncțiilor au fost depuși în poziție chirchită¹⁶¹.

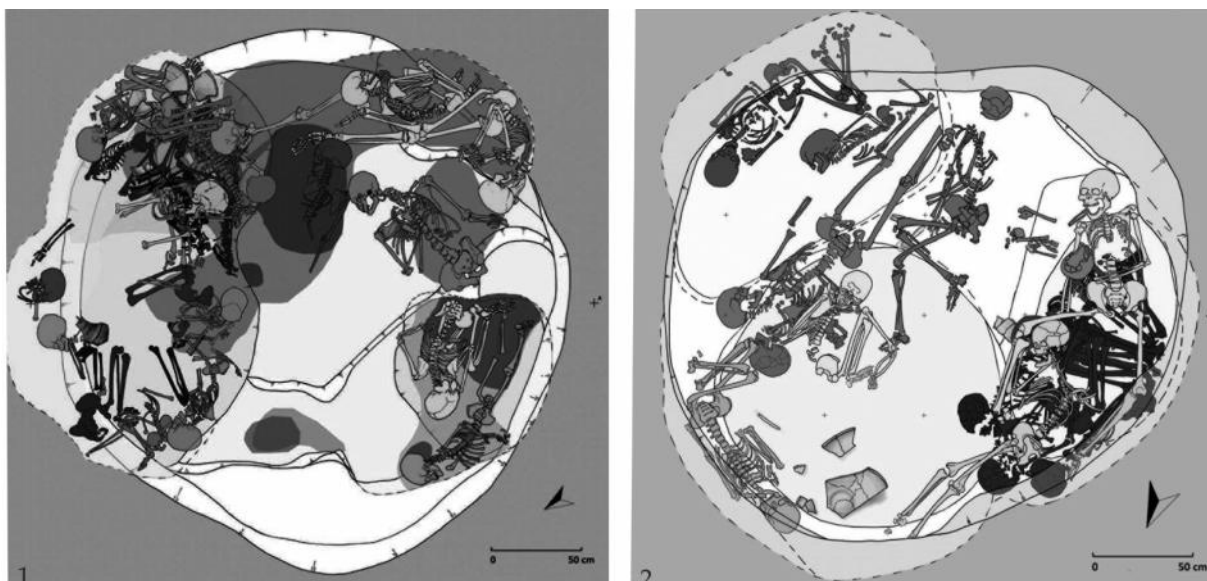

Fig. 77. Püsztataskony–Ledence 2011. 1. complexul 1-550 (nr. cat. 33.2); 2. complexul 1-701 (nr. cat. 33.3) / Püsztataskony–Ledence 2011. 1. feature 1-550 (cat. no. 33.2); 2. feature 1-701 (cat. no. 33.3) (Király et alii 2013).

34. RÁKÓCZIFALVA–BAGI-FÖLD 8/A, JUD. JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK, UNGARIA

Situl a fost cercetat în anul 2006, pe o suprafață de 10.500 mp, ocazie cu care au fost descoperite 236 complexe de locuire din neo-neolitic și sfârșitul epocii bronzului. Printre acestea este menționată și o groapă de formă rectangulară, datată în perioada culturii Gáva, care conținea, în pământul de umplură, osemintele dispartate ale unui individ de sex nedeterminat și de vârstă necunoscută¹⁶².

35. RAPOLTU MARE–MĂGURA UROIULUI, COM. RAPOLTU MARE, JUD. HUNEDOARA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Identificată la baza Măgurii Uroiului, pe malul Mureșului, aproape de confluența cu Streiul, stațiunea arheologică de aici a fost cercetată începând cu anul 2000 evidențiind existența unor urme de locuire preistorice (culturile Coțofeni, Wietenberg și Hallstatt – cultura Gáva cu importuri Gornea Kalakača¹⁶³), dacice și romane¹⁶⁴.

Complexes cu oseminte umane. Începând cu 2006, pe terasa III a fost cercetat parțial un complex funerar cu amenajare de piatră, încă insuficient cunoscut. Este vorba despre o

¹⁶¹ Király et alii 2013, 314-315.

¹⁶² Király 2011, 97; Király 2012, 121; Kovács et alii 2006, 261-262.

¹⁶³ Ardeu, Bălos 2001-2002. Informație confirmată cu amabilitate și de colegul Marc Antoniu, căruia îi mulțumim și cu această ocazie.

¹⁶⁴ Pescaru et alii 2007, 286-287; Pescaru et alii 2009; Pescaru et alii 2010, 157-158; Pescaru et alii 2011, 112.

zonă în care s-au descoperit oseminte umane aflate parțial în conexiune anatomică, acoperite de un strat consistent de pietre¹⁶⁵.

36. RASOVA–MALUL ROȘU, JUD. CONSTANȚA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea a fost descoperită pe un platou din apropierea Dunării, la 2,5 km N de localitatea Rasova. În urma cercetărilor arheologice preventive efectuate în anii 1970, 1972-1973 au fost identificate complexe de locuire din epoca bronzului, perioada timpurie a epocii fierului (cultura Babadag), perioada elenistică, romană și medievală¹⁶⁶.

Complexele cu oseminte umane. La marginea de NE a promontoriului, au fost descoperite două morminte de înhumăție¹⁶⁷.

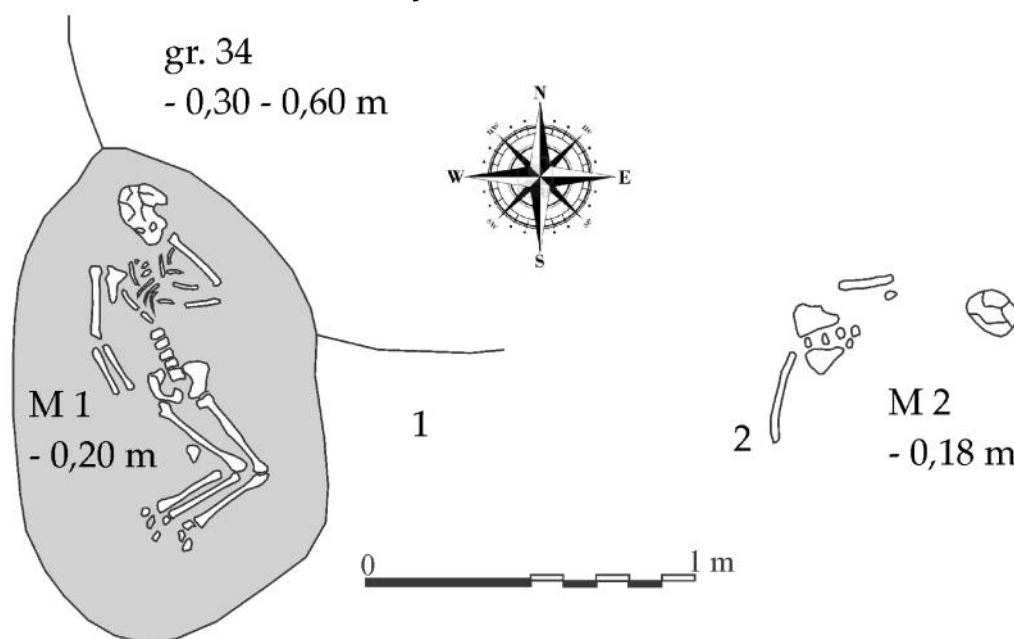

Fig. 78. Rasova–Malul Roșu 1973. 1. S 3 Vest, mormântul 1 (nr. cat. 36.1-1); 2. S 4 Est, mormântul 2 (nr. cat. 36.1-2) / Rasova–Malul Roșu 1973. 1. S 3 West, burial 1 (cat. no. 36.1-1); 2. S 4 East, burial 2 (cat. no. 36.1-2) (Irimia 1974).

36.1. Rasova–Malul Roșu 1973, S 3 Vest, mormântul 1 – a aparținut probabil unui adolescent (*individul* 36.1-1). Acesta a fost descoperit la o adâncime de 0,20 m de la suprafața solului, fiind parțial deranjat de săpăturile de terasare pentru plantarea unei păduri. Groapa era aproximativ ovală (L – 1,50 m, l – 1 m), scheletul fiind depus în poziție chircită pe partea stângă, orientat N-S. Mâna stângă, îndoită din cot era dusă spre abdomen, mâna dreaptă era întinsă pe lângă corp (Fig. 78/1). Mormântul nu conținea nici un element de inventar. În pământul de deasupra sa au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene și getice; groapa complexului funerar suprapunea parțial o altă groapă puțin adâncă, în care s-au

¹⁶⁵ Nu cunoaștem în momentul de față decât câteva informații sumare, extrase din rapoartele anuale menționate în nota de mai sus.

¹⁶⁶ Irimia 1974.

¹⁶⁷ Mormintele au fost atribuite cu rezerve perioadei hallstattiene timpurii (Irimia 2003, 257).

descoperit fragmente hallstattiene atipice¹⁶⁸. Nu există date antropologice despre acest individ.

36.2. *Rasova–Malul Roșu 1973, S 4 Est, mormântul 2* – aparține unui copil și a fost descoperit la 0,18 m; scheletul depus chirchit era orientat NE-SV (Fig. 78/2). Lângă bazinul acestuia a fost descoperită o fusaiolă¹⁶⁹. Nu există date antropologice despre acest individ (36.2-1).

37. RECI–TELEK, COM. RECI, JUD. COVASNA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. În urma cercetărilor efectuate între 1957-1959 au fost identificate vestigiile ce pot fi datate din neolitic până în sec. IV p.Chr¹⁷⁰. Printre acestea au fost înregistrate și o serie de structuri (locuințe, gropi) ce pot fi datate în perioada timpurie a epocii fierului (cultura Gáva)¹⁷¹.

Morminte. Printre descoperirile atribuite perioadei Hallstatt-ului timpuriu se numără și două morminte de incinerare, descoperite în partea sudică a sitului:

37.1. *Reci–Telek 1957, S III, mormântul 1* – într-o groapă de formă ovală (3 × 1,50 m), cu axul lung pe direcția E-V au fost descoperite vase sparte (au putut fi întregite două vase bitronconice și o strachină), un fragment de rășniță, bucăți de cărbune și oase calcinate¹⁷². Au fost observate urme de ardere pe fundul gropii. Nu dispunem de datele unei analize antropologice referitoare la osemintele considerate umane.

37.2. *Reci–Telek 1957, S VIII, mormântul 2* – a fost descoperit la 20 m SE de mormântul 1. Groapa acestuia a avut o formă ovală (2 × 1,75 m), cu axul lung pe direcția N-S. Defunctul a fost ars parțial în groapă, păstrându-se bazinul și vertebrele pe direcția N-S. Osemintele au fost acoperite cu fragmente ceramice care proveneau de la un vas bitronconic de mari dimensiuni și o strachină. În zona toracelui s-a putut observa o pată de culoare verde care provenea probabil de la un obiect din bronz. Pe fundul gropii au fost observate bucăți de cărbune¹⁷³. Nu dispunem de datele unei analize antropologice referitoare la osemintele considerate umane.

38. REVĂRSAREA–DEALUL TICHILEȘTI, ISACCEA, JUD. TULCEA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Obiectivul arheologic este situat pe un promontoriu amplasat la V de localitatea Revărsarea (oraș Isaccea, jud. Tulcea), în vecinătatea DN 22, care unește orașele Tulcea și Galați și este flancat dinspre S, E și V de dealuri cu o altitudine mai mare, în vreme ce partea de N era probabil scăldată de bălțile create de Dunăre în această zonă. Accesul spre platoul locuit în vechime este îngreunat de existența unor pante abrupte pe laturile de N, E și V. Cercetările arheologice, desfășurate în 1990 au scos la lumină

¹⁶⁸ Irimia 1974, 124-125, fig. 6.

¹⁶⁹ Irimia 1974, 125.

¹⁷⁰ Székely 1959, 196-199; Székely 1960, 179-181; Székely 1961, 325-328; Székely 1966, 5-16.

¹⁷¹ Székely 1966, 5-16.

¹⁷² Székely 1966, 8. În articolul din 1959 se precizează că osemintele se afla într-una dintre urne, aceasta fiind acoperită cu o strachină (Székely 1959, 197).

¹⁷³ Székely 1966, 8-9, Pl. III/6, IV/2.

importante vestigii din prima epocă a fierului (cultura Babadag), epocă romană și chiar medievală, acestea fiind în parte deja publicate¹⁷⁴.

Descoperiri de oseminte umane.

38.1. *Revărsarea–Dealul Tichilești 1990, S III, gr. 2* – cercetată parțial în c. 4, perforează *loc. 1*. În profil aceasta a fost surprinsă pe o lungime de 1,5, pereții săi fiind săpați drept până la o adâncime de 1 m. Pe lângă cele câteva fragmente ceramice descoperite (Pl. 79/2-4), în acest complex au fost descoperite o mandibulă umană și o fibulă de fier cu două resorturi și șapte nodozități rombice pe arc (Pl. 79/5)¹⁷⁵. Mandibula era întregă, gracilă, de mici dimensiuni și a aparținut probabil unui individ de sex feminin (38.1-1) de vârstă înaintată¹⁷⁶.

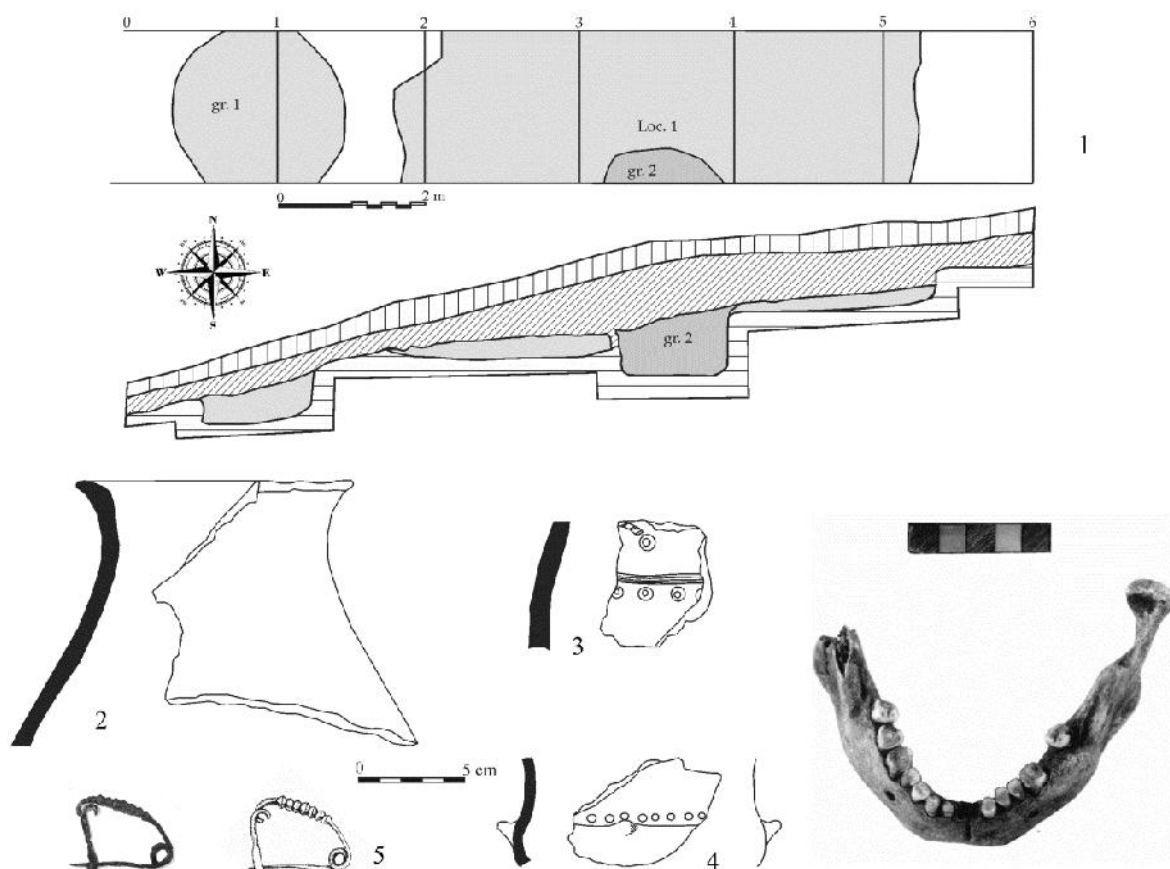

Fig. 79. *Revărsarea–Dealul Tichilești 1990, S III, gr. 2* (nr. cat. 38.1) / *Revărsarea–Dealul Tichilești 1990, S III, pit 2* (cat. no. 38.1) (Ailincăi 2013a).

39. SAHARNA–DEALUL MĂNĂȘTIRII, SAHARNA, RAIONUL REZINA, REPUBLICA MOLDOVA

Date generale despre sit. Identificat în prima jumătate a sec. XX¹⁷⁷, situl arheologic de la *Saharna–Dealul Mănăștirii* este bine cunoscut în literatura de specialitate datorită

¹⁷⁴ Simion 1998, 231-238; Simion 2003, 99-114; Ailincăi 2013a.

¹⁷⁵ Simion 2003, 102.

¹⁷⁶ Haimovici, Bodi 2003, 481.

¹⁷⁷ Smirnov 1949, 94.

vestigiilor de la începutul epocii fierului (cultura Saharna-Solonceni), cât și celor atribuite populației getice¹⁷⁸.

Descoperiri de oseminte umane. În situl de la Saharna–Dealul Mănăstirii au fost descoperite o serie de contexte care conțineau și oseminte umane¹⁷⁹:

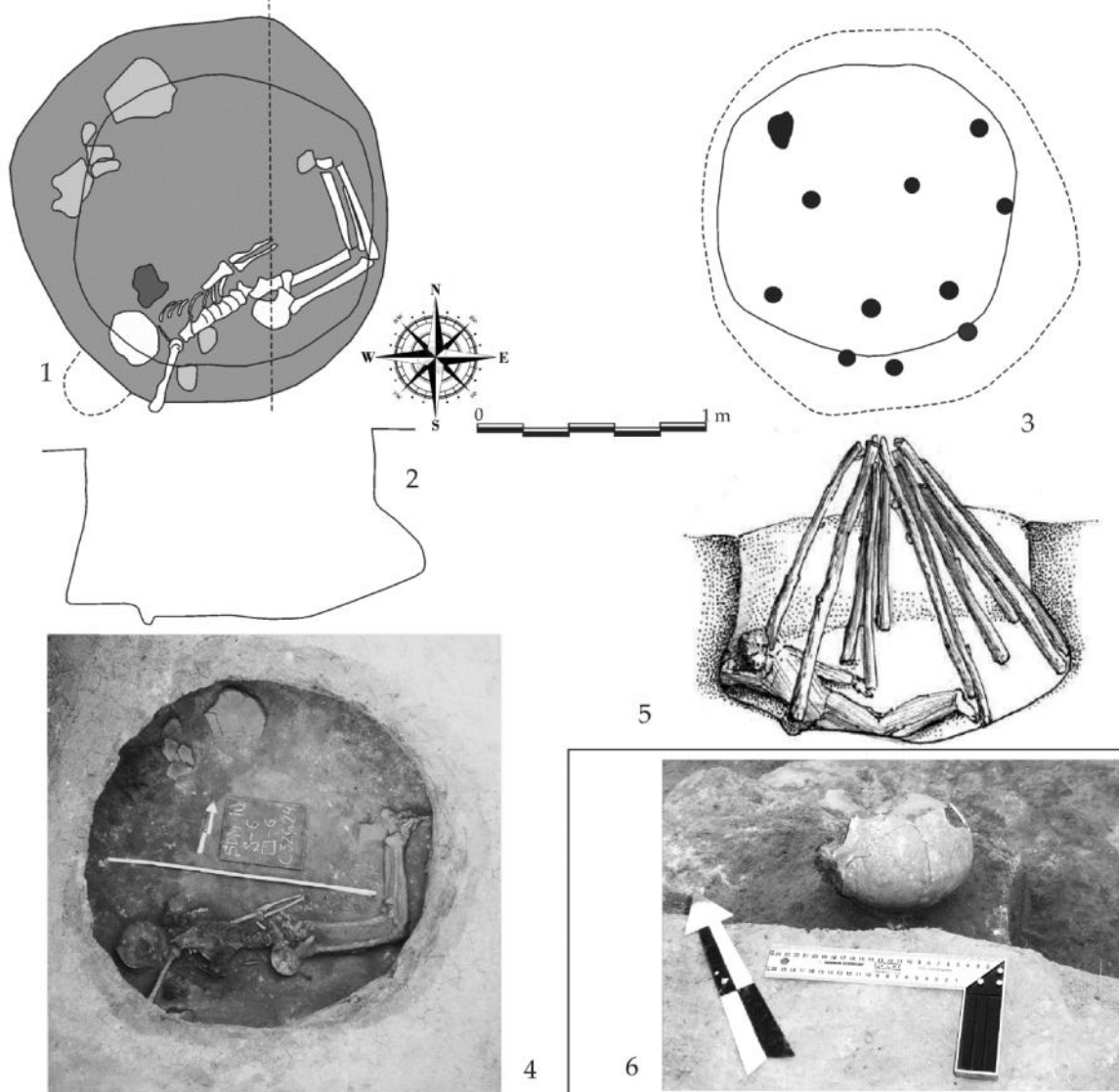

Fig. 80. Saharna–Dealul Mănăstirii: 1-5. Secțiunea 6, complex 32, gr. 24 (nr. cat. 39.3); 6. Secțiunea 4, caroul 4A (nr. cat. 39.2) / Saharna–Dealul Mănăstirii: 1-5. S 6, structure 32, pit 24 (cat. no. 39.3); 6. S 4, square 4A (cat. no. 39.2) (Niculiță, Niciu 2013).

39.1. Primele descoperiri de complexe cu oseminte umane sunt legate de cercetările întreprinse aici în perioada postbelică de G. D. Smirnov. Astfel, în această perioadă se pare că pe suprafața sitului a fost descoperită o groapă cu deschiderea circulară și de formă trapezoidală în profil, săpată până la adâncimea de 1,50 m. Aceasta conținea un schelet uman în conexiune anatomică (*individul 39.1-1*), defunctul fiind depus în poziție chircită, pe

¹⁷⁸ Niculiță, Niciu 2007; Niculiță, Niciu, Corobcean 2008; Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008; Niculiță, Niciu, Corobcean 2009.

¹⁷⁹ Niculiță, Niciu 2013.

partea dreaptă¹⁸⁰. Nu dispunem de date antropologice sau de informații referitoare la orientarea defunctului, inventar, poziția sa în cadrul gropii.

39.2. *Saharna–Dealul Mănăstirii 2008, Secțiunea IV, caroul A4*. La adâncimea de 1,00 m de la nivelul actual de călcare a fost descoperit un craniu fără mandibulă, așezat pe partea stângă (*individul 39.2-1*) (Fig. 80/6). Nu dispunem de date antropologice.

39.3. *Saharna–Dealul Mănăstirii 2010, Secțiunea VI, Complexul 32, gr. 24*. Groapa a fost identificată la 0,76-0,80 m adâncime față de nivelul actual de călcare. În plan, aceasta avea o deschidere de formă ovală (1,30 × 1,40 m), pereții fiind săpați oblic spre exterior, până la adâncimea de 0,84 m.

Fig. 81. *Saharna–Dealul Mănăstirii, Secțiunea 6, complex 32, gr. 24* (nr. cat. 39.2) / *Saharna–Dealul Mănăstirii, Secțiunea 6, structure 32, pit 24* (cat. no. 39.3) (Niculiță, Niciu 2013).

La baza gropii, în zona sudică, a fost descoperit un schelet uman în conexiune anatomică (*individul 39.3-1*). Defunctul a fost depus pe partea dreaptă, pe direcția SV-NE,

¹⁸⁰ Smirnov 1949, 95-97; Kašuba 2000, 284, 412; Kašuba 2008, 108.

cu picioarele pliate din genunchi. În centrul gropii a fost observată o suprafață de formă relativ ovală (0,68×0,80 m), ce păstra urme de arsură, iar în zona de NE a fost identificată o aglomerație de fragmente ceramice. Tot pe fundul gropii au fost identificate 12 mici gropi, cu diametrul cuprins între 0,08-0,12 m și adânci de până la 8,5 cm, puse de către autorii descoperirii pe seama unor pari care susțineau o suprastructură¹⁸¹ (Fig. 80/1-5).

În groapă au fost identificate 68 de fragmente de ceramică, care provin de la mai multe categorii de vase, pietre, oase, chirpici și un fragment de vatră portabilă.

Scheletul, bine conservat, a aparținut unui individ de sex masculin, cu o vârstă la deces de 35-40 de ani, cu o statură de 167,76±4,8 cm.

Din punct de vedere al patologiei au fost observate: un abces dentar la M3 maxilar stânga; noduli Schmorl la nivelul coloanei lombare; osteoatroză; transformări degenerative masive la nivelul epifizei distale a humerusului stâng și a radiusului și ulnei drepte; o fractură vindecată a radiusului drept.

Lipsa unei porțiuni însemnate din frontal și existența unei fracturi radiante care nu prezintă urme de vindecare, par a fi indicii referitoare la cauza decesului individului sau, ca și rupturile multora din oasele post-craniene, de o eventuală prăbușire a structurii identificate în cursul cercetării arheologice.

Dezvoltarea deosebită a zonei de inserție a mușchilor *soleus* și *extensor digitorum longus* și apariția de *enthesophite* în aceste zone sunt legate de flexiunea plantară a piciorului, ambii fiind mușchi vitali pentru acțiunile de mers și alergat. Alături de prezența fațetelor articulare suplimentare pe tibie și talus, aceste urme indică o activitate intensă a individului (mers și sedere în poziție chircită). Aceste urme de activitate intensă sunt indicate și de prezența nodulilor Schmorl la coloana vertebrală și de urmele de osteoatroză care au afectat toate articulațiile. În același timp, prezența urmelor de osteoatroză mai accentuate la epifiza distală a humerusului stâng pot fi legate de o utilizare mai intensă a membrului stâng ca urmare a incapacității individului de a-și folosi la intensitate maximă membrul drept, în urma fracturii de radius descrisă mai sus¹⁸².

40. SAHARNA MARE, SAHARNA, RAIONUL REZINA, REPUBLICA MOLDOVA

Date generale despre sit. Cunoscută încă din 1946, această așezare preistorică este localizată în dreapta Nistrului, la 1 km sud-vest de localitatea Saharna, pe un promontoriu stâncos de formă aproape triunghiulară, cu o suprafață de circa 12 ha. Cercetările întreprinse mai ales între 2001-2007 au evidențiat existența unei așezări hallstattiene timpurii (cultura Saharna-Solonceni) dar și uneia mai târzie, din sec. IV-III a.Chr.¹⁸³

40.1. Saharna Mare 2010, Secțiunea 15, Aglomerația 1/15 (Fig. 82) – aglomerație neregulată de pietre de calcar, cu dimensiunile de 1,20 × 1,20 m, identificată a adâncimea de 0,36 m. Sub pietre, la adâncimea de 0,60 m, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice și oase umane aflate parțial în conexiune anatomică: vertebrele lombare cu coccisul au fost descoperite la 0,33 m de latura nordică a caroului 8; sub vertebre se afla mandibula ruptă în două bucăți, fiind plasată pe fragmente de vase de tip Cozia-Saharna. La adâncimea de 0,63 m a fost găsit o parte din torace împreună cu humerusul în poziție

¹⁸¹ Niculiță, Niciu 2013, 174.

¹⁸² Constantinescu 2013.

¹⁸³ Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 61 și urm; Niculiță *et alii* 2012.

anatomică și un membru posterior, sub care se aflau părți din celălalt membru inferior. O parte a bazinului se afla lângă rotula piciorului, iar alta în regiunea resturilor cutiei toracice. O labă a mâinii, cu radiusul și ulna se aflau alături de coccis. Nu dispunem de date antropologice.

În acest context au fost descoperit și un bogat material arheologic, precum: un fragment dintr-un obiect din fier de formă tubulară, o fusaiolă și 95 de fragmente ceramice care provin de la străchini, cești, vase bitronconice și de bucătărie. La nivelul oaselor umane (- 0,64 m), la o distanță de 0,55 m, spre est a fost descoperita *vatra* 1/15/2010 (Fig. 82). Aceasta avea o formă aproape ovală cu dimensiunile de 0,94×1,40 m, orientată pe axa E-V.

Fig. 82. Saharna Mare, Secțiunea 15, Aglomerația 1/15 (nr. cat. 40.1) / Saharna Mare, Section 15, Agglomeration 1/15 (cat. no. 40.1) (Niculiță et alii 2012).

41. SATU NOU–VALEA LUI VOICU, COM. OLTINA, JUD. CONSTANȚA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Identificat în 1980, situl arheologic de la Satu Nou–Valea lui Voicu (com. Oltina, jud. Constanța) este situat în SE României. Acesta ocupa un promontoriu puternic erodat din imediata apropiere a Dunării (Fig. 1-2), format din două platouri care prezintă între ele o diferență de nivel de aproximativ 6 m. Cercetările arheologice, desfășurate între 1982-2002, au dovedit existența aici a unei importante așezări fortificate getice (sec. III-I a.Chr.), care pe platoul nordic înregistrează depuneri arheologice de peste 5 m, dispuse pe 9 niveluri de locuire¹⁸⁴. Sub locuirea din a doua epocă a fierului au fost cercetate parțial resturile unui posibil loc de cult din perioada timpurie a epocii fierului, atribuit culturii Babadag (sf. sec. XI–începutul sec. VIII a.Chr.)¹⁸⁵. Acesta consta dintr-un ansamblu format din gropi și un șanț, a cărui traseu urmează limita vestică a promontoriului, în care au fost depuse cadavre sau părți de cadavre umane și animale, pietre, ceramică etc.¹⁸⁶ (Fig. 83).

Descoperiri osteologice umane. În situl descoperit la Satu Nou–Valea lui Voicu au fost descoperite câteva complexe ce conțineau schelete și părți de schelete, după cum urmează :

41.1. Satu Nou–Valea lui Voicu 1991-1992, S Ib-c, gr. 41 – groapă cu deschiderea circulară (diam. – 0,90 m), cu pereții săpați oblic spre exterior (diam. bazei – 1,20 m) până la adâncimea de 0,60 m. În umplutură, la adâncimea de 0,50 m, a fost descoperit un schelet uman depus în poziție chircită cu fața în jos, orientat pe direcția SV-NE (*individul 41.1-1*). Alături de acesta, dar fără a deține alte amănunte, se aflau un schelet de copil (*individul 41.1-2*) și unul de câine¹⁸⁷ (Fig. 84/1). Umplutura gropii consta din cenușă, fragmente ceramice (Fig. 84/4-6) și pietre, acestea din urma fiind dispuse la bază¹⁸⁸.

41.2. Satu Nou–Valea lui Voicu 1991-1992, S Ib-c, c. 3N, gr. 43 – a fost descoperită la cca. 70 cm sud de gr. 41. Aceasta avea deschiderea circulară (diam. – 0,70 m) și diametrul maxim de 1,03 m. A fost săpată până la adâncimea de 0,50 m. Aproape de bază a fost descoperit un schelet de femeie de vârstă matură¹⁸⁹, depus în poziție chircită pe partea stângă, orientat pe direcția SE-NV, cu genunchii lipiți de corp și cu fața în jos (*individul 41.2-1*). Acesta de afla pe un strat de pietre dispuse în cerc, mai numeroase în sectorul nordic (Fig. 84/2). Groapa mai conținea cenușă, fragmente ceramice și oase de animale¹⁹⁰. În ceea ce privește ceramica sunt menționate fragmente de vase bitronconice, un fragment de ceașcă, fragmente de câni, străchini (Fig. 84/3) și vase grosiere.

¹⁸⁴ Irimia, Conovici 1989; Conovici, Irimia 1990; Conovici, Irimia 1991; Conovici, Irimia 1999; Conovici *et alii* 2010-2011.

¹⁸⁵ Irimia, Conovici 1993; Morintz 1987; Ailincăi 2013a.

¹⁸⁶ Irimia, Conovici 1993; Conovici, Irimia, Ganciu 2002; Conovici, Ganciu, Irimia 2003; Irimia 2003; Ailincăi 2008

¹⁸⁷ Irimia, Conovici 1993, 53, 89.

¹⁸⁸ Irimia, Conovici 1993, 89.

¹⁸⁹ Nu este indicată sursa acestei informații.

¹⁹⁰ Irimia, Conovici 1993, 53, 89, 91.

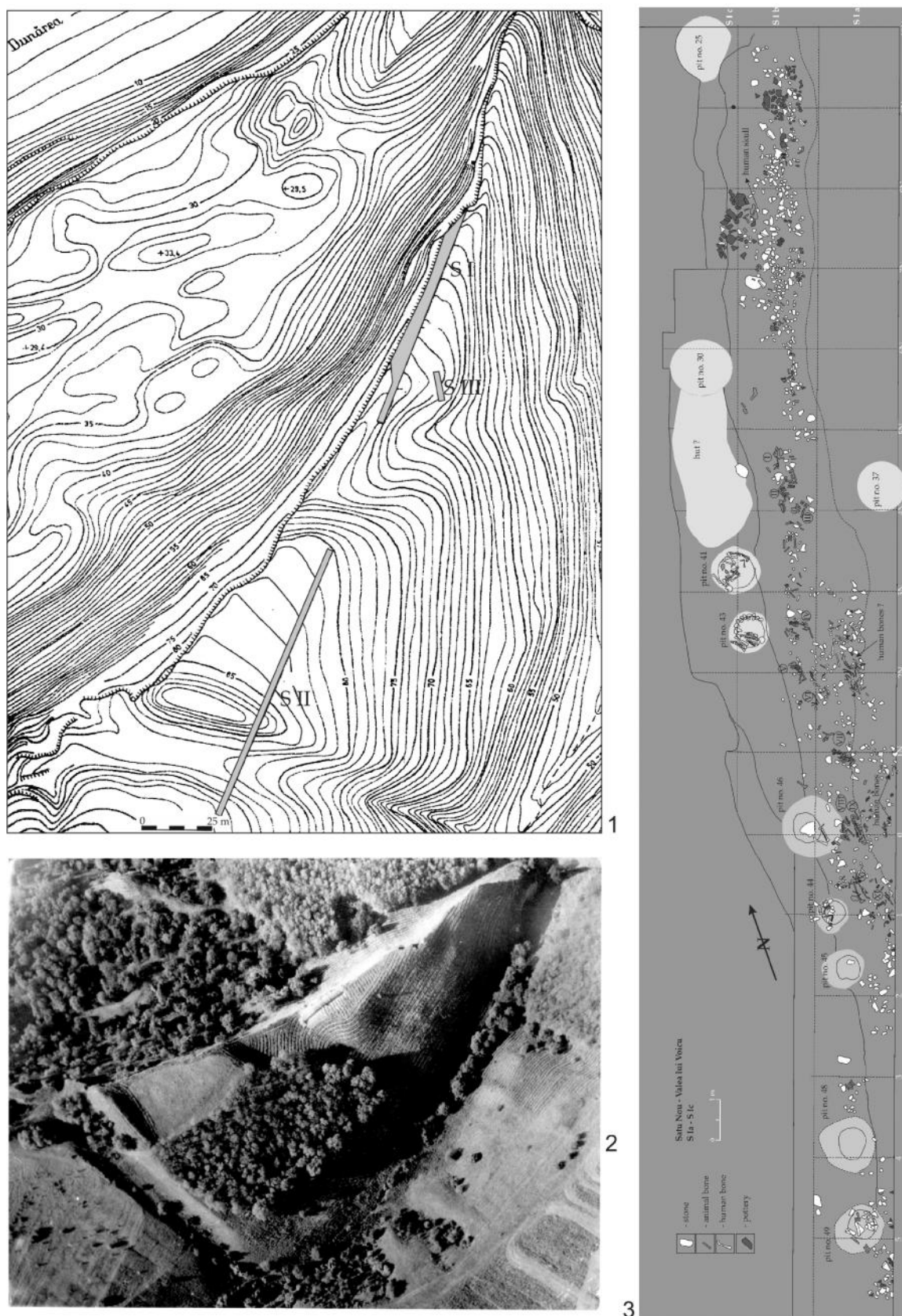

Fig. 83. Satu Nou–Valea lui Voicu. 1. Ridicare topografică; 2. Fotografie aeriană; 3. Planul S I/1991-1992 / Satu Nou–Valea lui Voicu. 1. Topographical survey; 2. Aerial view; 3. Layout of S I/1991-1992 (Irimia, Conovici 1993).

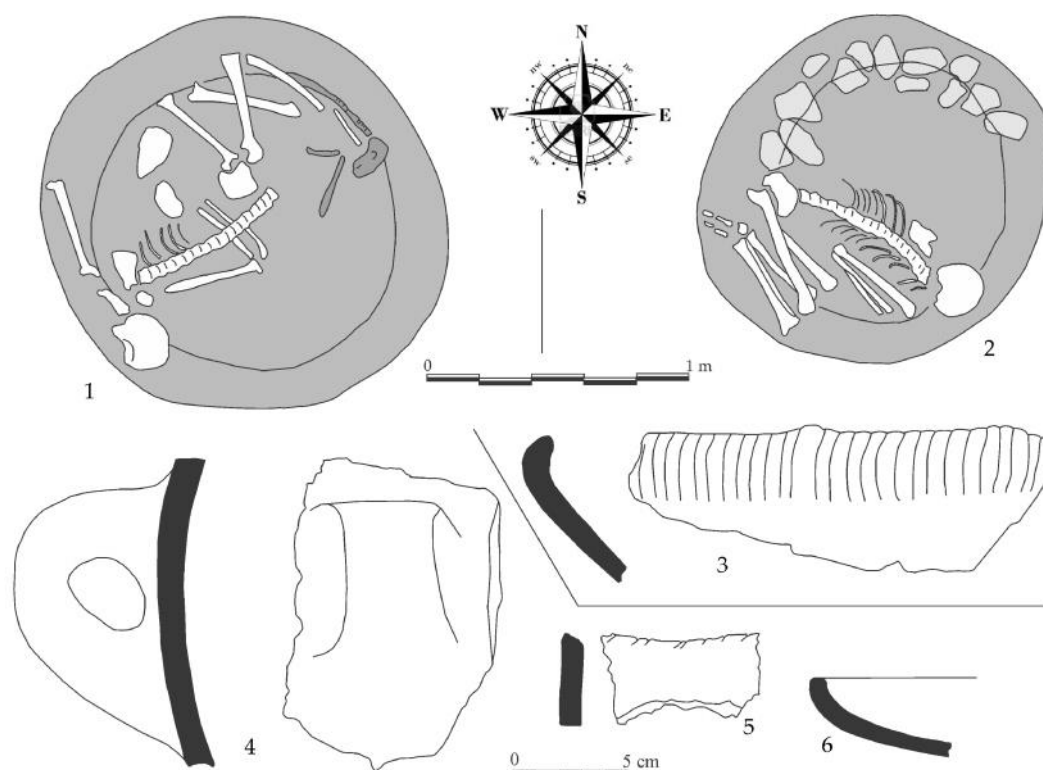

Fig. 84. Satu Nou–Valea lui Voicu 1987: 1, 4-6. gr. 41 (nr. cat. 41.1); 2-3. gr. 43 (nr. cat. 41.2) / Satu Nou–Valea lui Voicu 1987: 1, 4-6. pit 41 (cat. no. 41.1); 2-3. pit 43 (cat. no. 41.2) (Irimia, Conovici 1993).

41.3. Satu Nou–Valea lui Voicu 1991-1992, S la-b, c. 1-2, gr. 44 – avea o deschidere circulară (diam. – 0,68 m), diametrul maxim măsura 0,90 m și a fost săpată cu pereții oblici spre exterior, până la adâncimea de 0,55 m. În umplutura gropii au apărut fragmente ceramice și câteva oase de animale care încadrau un schelet uman (*individul 41.3-1*) aflat în poziție chircită cu fața în jos, orientat pe direcția NE-SV (Fig. 85). Peste acest schelet au fost descoperite mai multe pietre, iar sub el un strat de resturi menajere, cenușă și fragmente ceramice. În aceeași groapă a fost descoperit un fragment de la un vas de mari dimensiuni și numeroase fragmente de vase bitronconice și grosiere¹⁹¹.

41.4. Satu Nou–Valea lui Voicu 1991-1992, S la-b, c. 1-1N, gr. 46 – avea o deschidere circulară (diam. – 0,75 m) și a fost săpată cu pereții oblic spre exterior până la adâncimea de 1,60 m (diam. bazei – 1,45 m). În umplutură a apărut oase de animale, fragmente ceramice, pietre, o lespede de piatră de dimensiuni mari, cenușă, dar și un membru inferior al unui schelet uman (*individul 41.4-1*) aflat în conexiune anatomică¹⁹² (Fig. 86).

41.5. Satu Nou–Valea lui Voicu 1991-1992, 2001-2002, “viroaga” – în perimetrul inițial al S I, cât și în prelungirea acestei secțiuni pe parcursul cercetărilor efectuate până în 2002 a fost cercetat și un șanț, denumit de autorii cercetării “viroagă”, în umplutura căruia au fost descoperite pietre, oase, ceramică, 13 schelete întregi de câini¹⁹³ aflate în cea mai mare parte în

¹⁹¹ Irimia, Conovici 1993, 53, 91.

¹⁹² Irimia, Conovici 1993, 53, 94.

¹⁹³ Celor 11 schelete descoperite în 1991-1992 li se adaugă încă două descoperite în 2001-2002 (Conovici, Irimia, Ganciu 2002, 278; Conovici, Ganciu, Irimia 2003, 269).

conexiune anatomică. Alături de acestea s-au descoperit și oseminte umane izolate, dintre care sunt menționate un maxilar și două cranii (din campaniile 1991-1992) la care se adaugă și alte “oase umane izolate” (printre care și un craniu) descoperite în campaniile 2001-2002¹⁹⁴.

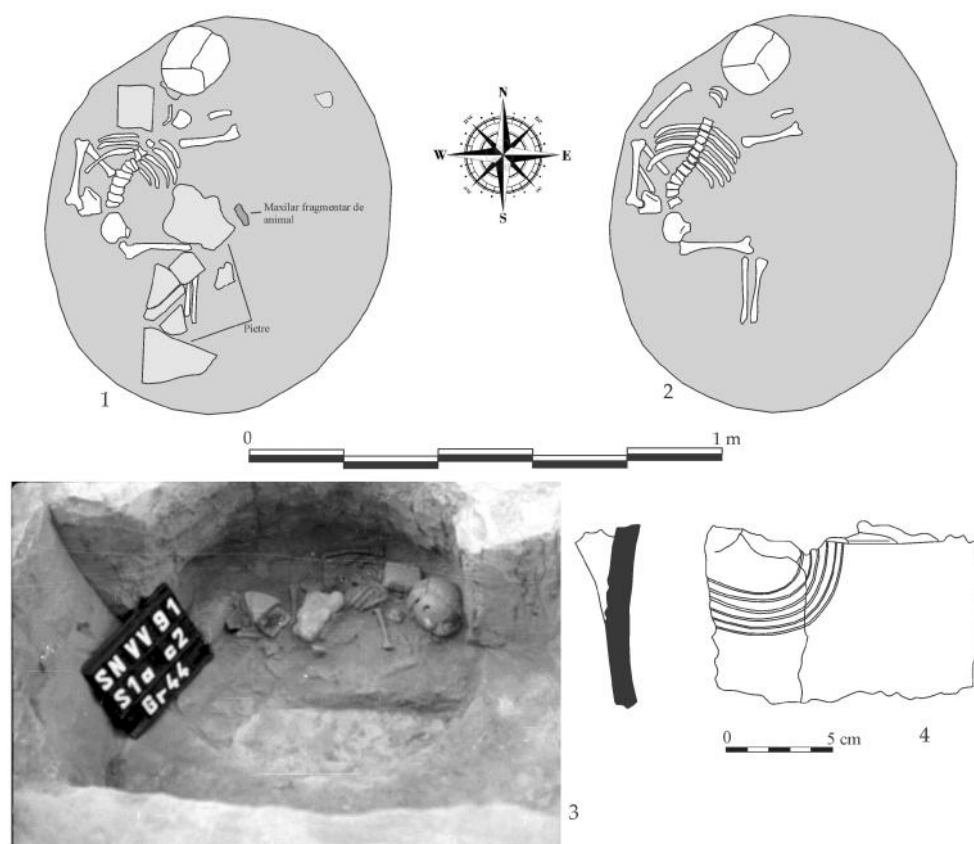

Fig. 85. Satu Nou–Valea lui Voicu 1987, gr. 44 (nr. cat. 41.3) / Satu Nou–Valea lui Voicu 1987, pit 44 (cat. no. 41.3) (Irimia, Conovici 1993).

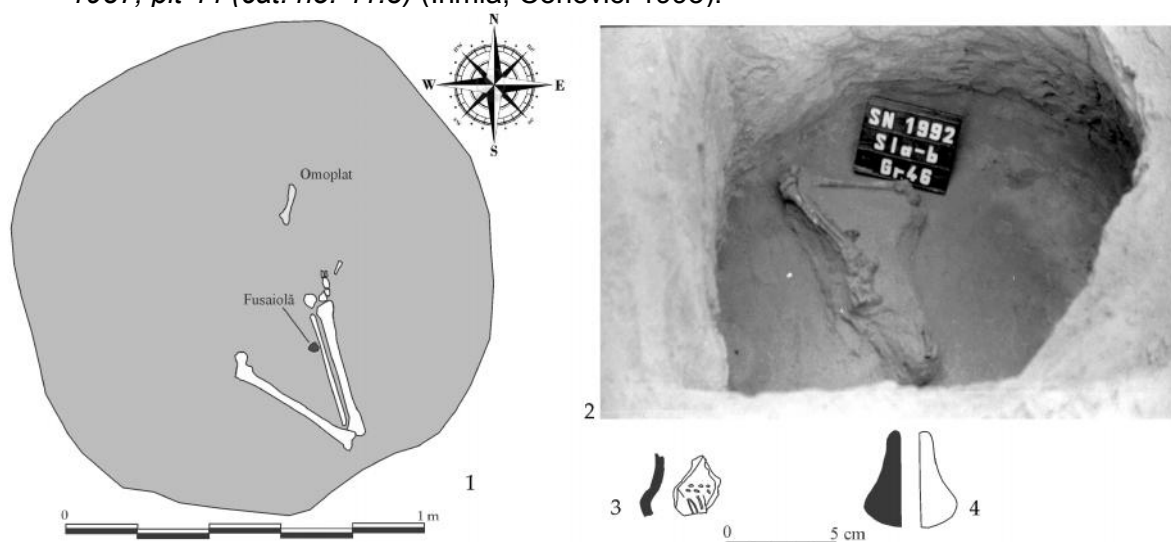

Fig. 86. Satu Nou–Valea lui Voicu 1987, gr. 46 (nr. cat. 41.4) / Satu Nou–Valea lui Voicu 1987, pit 46 (cat. no. 41.4) (Irimia, Conovici 1993).

¹⁹⁴ Irimia, Conovici 1993, 52-65, 89-97, fig. 1, 3/8, 22/1,2; Irimia 2003, 259; Conovici, Irimia, Ganciu 2002, 278; Conovici, Ganciu, Irimia 2003, 269-270.

42. SAVA CONEVO, PROVINCIA VARNA, BULGARIA

Într-o groapă situată sub vatra unui sanctuar erau depuse mai multe schelete umane în conexiune anatomică, care au aparținut unor indivizi cu vârste în jur de 20 de ani, fără inventar. Complexul era datat în sec. IX–VII a.Chr.¹⁹⁵.

43. SILIȘTEA–CONAC, JUD. BRĂILA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Monumentul se află la cca. 15 km NV de Brăila, la 3 km de comuna Siliștea și tot la 3 km de satul Muchea, chiar lângă zidurile unui conac, în 1994 sediul S.C. Agrosil S.A. Acesta este situat pe un bot al terasei Siretului, la o înălțime de 7-8 m față de luncă și are o suprafață de 100 × 50 m. Așezarea are două niveluri de locuire, cel mai vechi atribuit culturii Boian – faza Giulești iar celălalt atribuit culturii Babadag¹⁹⁶.

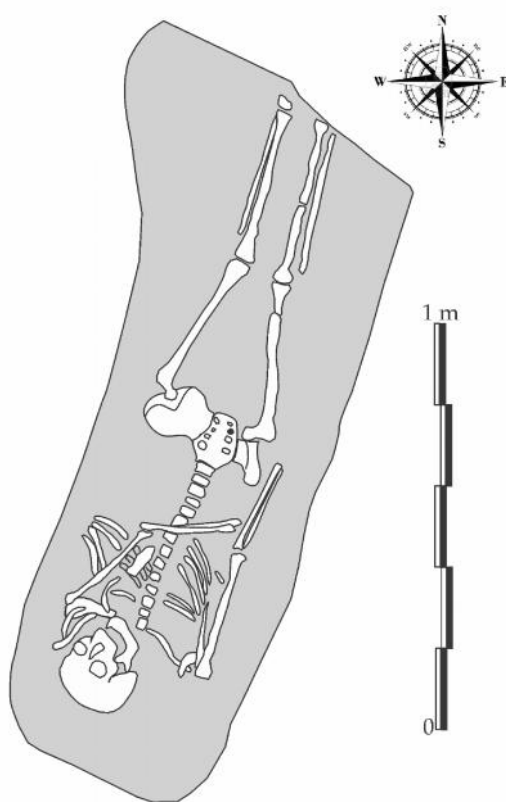

Fig. 87. Siliștea–Conac 1991 (Sîrbu, Pandrea 1991).

Complexe cu oseminte umane: 43.1. Complexul descoperit la Siliștea este o groapă săpată în platforma I neolitică, „observată la adâncimea de 0,85-0,89 m”, de forma unui patruleter cu colțurile rotunjite, orientată N-S. Marginea nordică a gropii a fost deranjată de o groapă hallstattiană, observație care datează complexul cel mai probabil în epoca fierului. Individul era depus în poziție decubit dorsal, orientat S-N, cu mâna dreaptă pe lângă corp,

¹⁹⁵ Sîrbu 1994, 90; autorul citează o comunicarea G. Tončeva – *Un fois de plus sur le Hallstatt en Bulgarie de nord-est* – susținută în cadrul Colocviului internațional *Prima epocă a fierului la Gurile Dunării și în zonele circumpontice*, desfășurat în 1993 la Tulcea.

¹⁹⁶ Sîrbu, Pandrea 1994. Cercetare efectuată în anul 1991 de V. Sîrbu și S. Pandrea. Aceasta s-a concretizat în trei secțiuni ce totalizează o suprafață de 142 mp, din care au fost cercetați exhaustiv 122 mp.

iar mâna stângă pe abdomen. În groapă nu s-au găsit piese de inventar sau de ofrandă. Nu se precizează dacă defunctul se afla sau nu pe fundul gropii¹⁹⁷.

44. SVILENGRAD, PROVINCIA HASKOVO, BULGARIA

Date generale despre sit. Cercetată cu ocazia reabilitării căii ferate Plovdiv – Svilengrad – granița cu Turcia și Grecia, stațiunea arheologică de la Svilengrad este amplasată pe un promontoriu, pe malul Mariței, având o suprafață de aproximativ 1,5 ha. Săpăturile efectuate în anii 2004-2006 au evidențiat urme de locuire din perioada timpurie a epocii bronzului (9 gropi), perioada timpurie (cultura Pšeničevo¹⁹⁸ – 133 complexe) și târzie (52 complexe) a epocii fierului; dar și din epocă medievală (13 complexe).

Complexe cu oseminte umane. Dintre complexele atribuite primei epoci a fierului se remarcă o serie de gropi care conțineau oseminte umane¹⁹⁹:

44.1. *Svilengrad 2004, c. J-29, gr. 37* – groapă tronconică cu deschiderea aproape circulară (1,40 × 1,30 m) și o adâncime de 0,45 m. În jumătatea de est a gropii, la o adâncime de 0,25-0,40 m a fost descoperit scheletul unui copil cu o vârstă la deces de 7-8 ani (*individul 44.1-1*). Osemintele se aflau în conexiune anatomică, defunctul fiind depus în poziție chircit, pe partea stângă, orientat pe direcția NNW-SSE (Fig. 88/1). În groapă, alături de defunct, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice (Fig. 88/2-15), oase de animale și chirpici²⁰⁰.

44.2. *Svilengrad 2005, c. J-40, gr. 63* – groapă cu deschidere circulară și profil în formă de pară (diam max. 1,20 m, adâncime – 1,35 m), conținea oasele unui copil nou-născut (*individul 44.2-1*). Deși complexul a fost atribuit evului mediu²⁰¹, aici au fost descoperite și numeroase artefacte din perioada timpurie a epocii fierului²⁰².

44.3. *Svilengrad 2005, c. J-50, gr. 82* – groapă cilindrică, suprapusă parțial de gropile 83, 84-1, 95 și 96 (Fig. 89). Complexul conținea pe lângă pietre de mici dimensiuni, chirpici, oase de animale, ceramică (Fig. 89/2-6) și semințe de plante sălbatice²⁰³ dar și oase umane incinerate care provin de la un individ matur²⁰⁴ (*individul 44.3-1*).

44.4. *Svilengrad 2005, K-31, 41, gr. 86-1* – groapă de formă cilindrică cu deschiderea aproape circulară (0,93 × 0,86 m) și adâncimea de 0,87 m. Aceasta suprapunea gr. 86 și conținea fragmente ceramice, oase de animale, fragment vatră²⁰⁵ și oase umane de la cel

¹⁹⁷ Sirbu, Pandrea 1994, 27-32.

¹⁹⁸ Datarea sitului hallstattian timpuriu la începutul mil. I a.Chr. se poate face atât pe baza celor câteva obiecte de metal descoperite aici, cât și datorită unei datări radiocarbon făcută la Beta Analytic Inc. din Miami: 2700±40 BP (920-800 BC) (Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 189).

¹⁹⁹ Sunt menționate 14 complexe din prima epocă a fierului (Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 183), dintre care am putut identifica doar 13.

²⁰⁰ Nekhrizov 2006, 434-435, Tab. 26; Fig. 10.

²⁰¹ Nekhrizov, Tzvetkova 2008, 364.

²⁰² Nekhrizov, Tzvetkova 2008, Tab. 5-6.

²⁰³ Nekhrizov, Tzvetkova 2008, 370, Tab. 33-34, 36.

²⁰⁴ Ruseva 2008, 556-557.

²⁰⁵ Nekhrizov, Tzvetkova 2008, 371, Tab. 39, 41.

puțin doi subiecți, un copil în vârstă de până la 7 ani (*individul 44.4-1*) și un individ matur (*individul 44.4-2*)²⁰⁶.

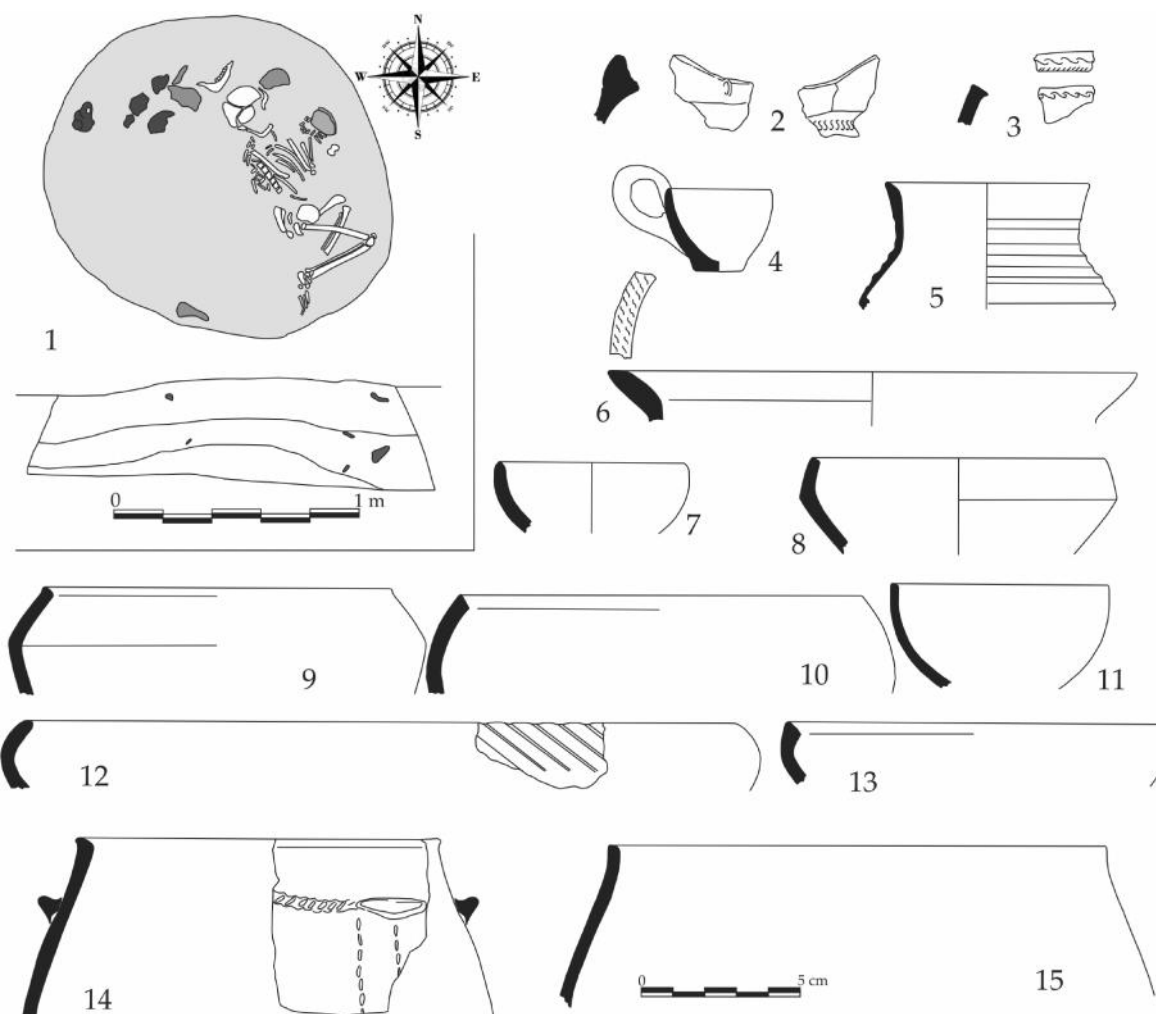

Fig. 88. Svilengrad 2004, gr. 37 (nr. cat. 44.1) / *Svilengrad 2004, pit 37 (cat. no. 44.1)* (Nehrizov 2006).

44.5. *Svilengrad 2005, c. J-18, gr. 88* – groapă cu deschidere circulară (diam. 1,60 m) și pereții săpați oblic spre exterior până la adâncimea de 0,37 m (Fig. 89/1). Pe lângă fragmente ceramice (Fig. 89/2-9) și oase de animale în acest complex au fost identificate oseminte umane incinerate care provin de la un individ matur (*individul 44.5-1*)²⁰⁷.

44.6. *Svilengrad 2005, c. J-8,9, gr. 89* – groapă cu deschiderea aproximativ circulară (diam. 1,60 m) săpată cu pereții oblici până la adâncimea de 0,28 m (diam. bazei – 1,70 m). În complex au fost descoperite fragmente ceramice din prima epocă a fierului (Fig. /2, 4-9), o greutate din lut (Fig. /3), oase de animale dar și osemintele unui copil cu o vârstă de până la 3 luni (*individul 44.6-1*)²⁰⁸.

²⁰⁶ Ruseva 2008, 556-558.

²⁰⁷ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 372, Tab. 42-43; Ruseva 2008.

²⁰⁸ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 372, Tab. 44-45; Ruseva 2008, Tabel 1.

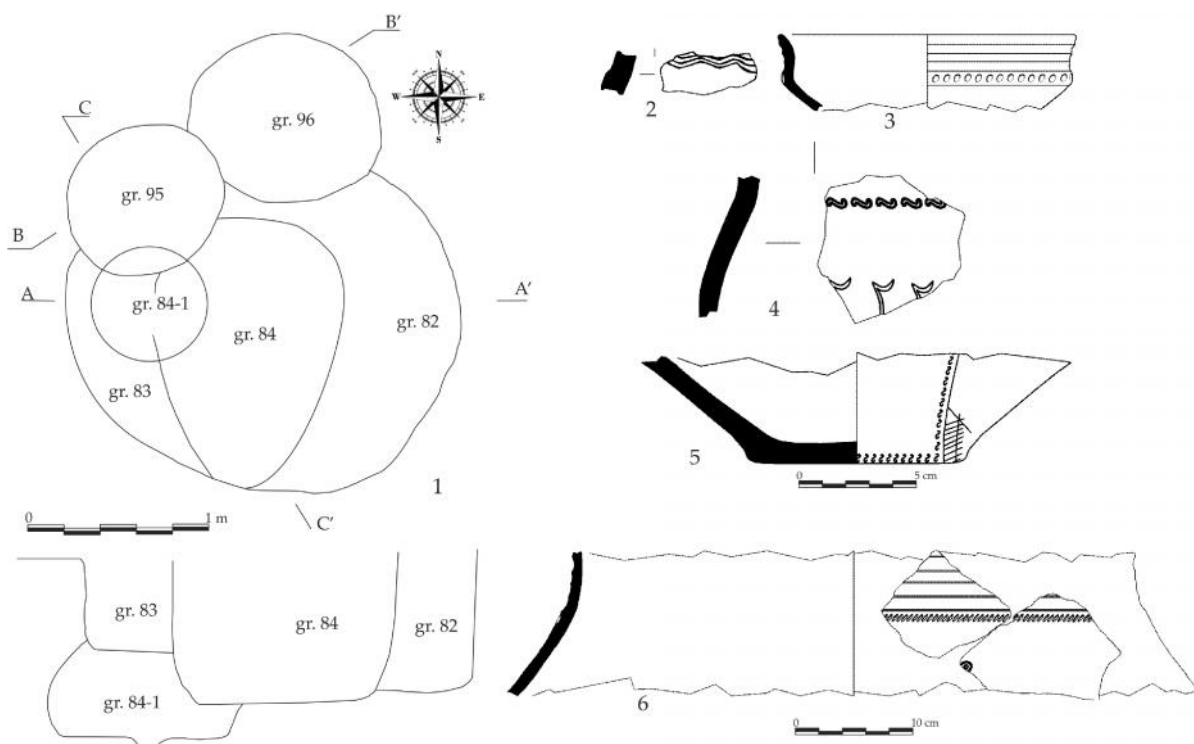

Fig. 89. Svilengrad 2005, gr. 82 (nr. cat. 44.3) / Svilengrad 2005, pit 82 (cat. no. 44.3) (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

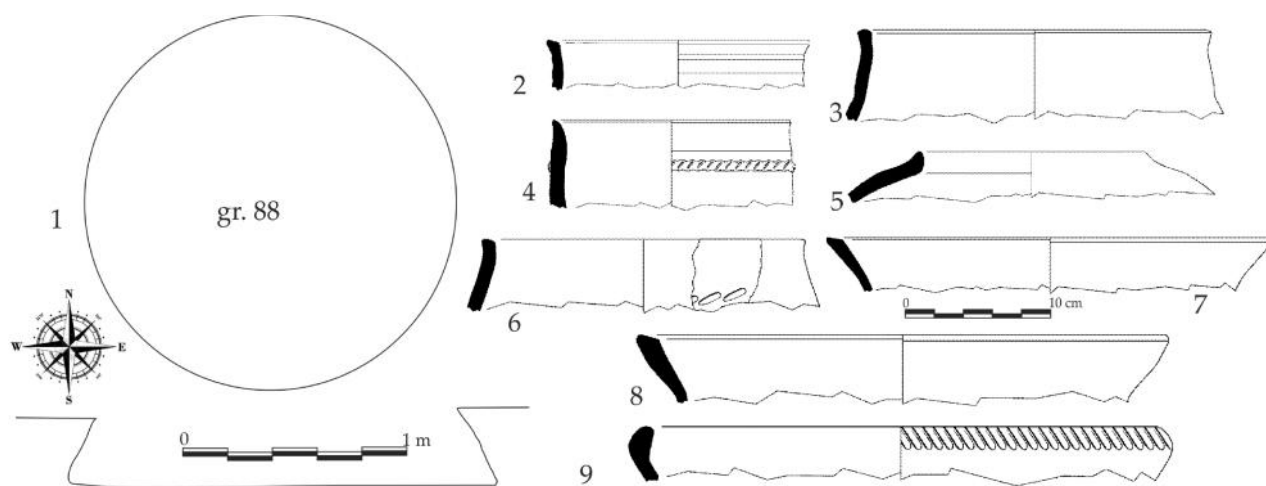

Fig. 90. Svilengrad 2005, gr. 88 (nr. cat. 44.5) / Svilengrad 2005, pit 88 (cat. no. 44.5) (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

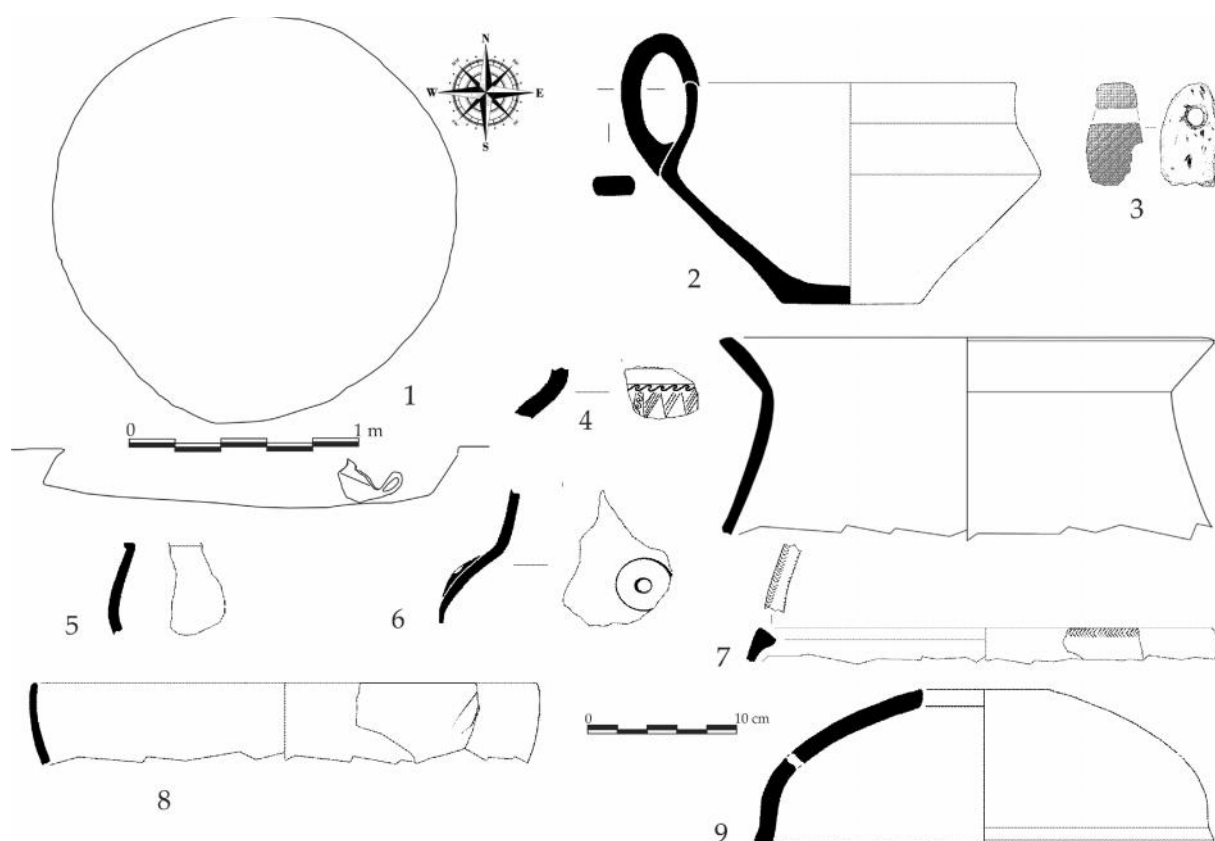

Fig. 91. Svilengrad 2005, gr. 89 (nr. cat. 44.6) / Svilengrad 2005, pit 88 (cat. no. 44.6) (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

44.7. Svilengrad 2005, c. J-8, gr. 98 – groapă de formă cilindrică, cu deschidere probabil circulară (diam. 1,20 m) și o adâncime de 0,79 m. Aceasta a fost suprapusă parțial de groapa 98-1 și conținea o cantitate mare de fragmente ceramice din perioada timpurie a epocii fierului, chirpici, oase de animale dar și un fragment de os uman (diafiza tibiei stângi) care provenea de la un copil nou-născut sau avortat (*individul 44.7-1*)²⁰⁹.

44.8. Svilengrad 2005, c. K-21, gr. 100 – groapă cu deschiderea probabil circulară (diam. 1,10 m), săpată până la adâncimea de 0,49 m, profilul având forma unui arc de cerc. Complexul conținea fragmente ceramice, oase de animale și osemintele fragmentate ale unui nou-născut, cu o vârstă de până la 6 luni²¹⁰ (*individul 44.8-1*).

44.9. Svilengrad 2005, c. J-29, J-39, gr. 102 – groapă cu deschiderea ovală (1,17 × 1,10 m), cu pereții săpați neregulat până la adâncimea de aproximativ 1,00 m. Din acest complex provine o cantitate mare de fragmente ceramice de la începutul epocii fierului, o fusaiolă și un obiect de piatră. În umplutura gropii, spre peretele sudic, a fost descoperit scheletul unui copil cu o vârstă cuprinsă între 1,5–2 ani. Cadavrul acestuia a fost probabil depus în decubit ventral, cu capul spre NE²¹¹ (*individul 44.9-1*).

²⁰⁹ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 374, Tab. 52-54; Ruseva 2008.

²¹⁰ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 375, Tab. 55; Ruseva 2008.

²¹¹ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 376, Tab. 57-61; Ruseva 2008. În desen nu este reprezentat tot scheletul.

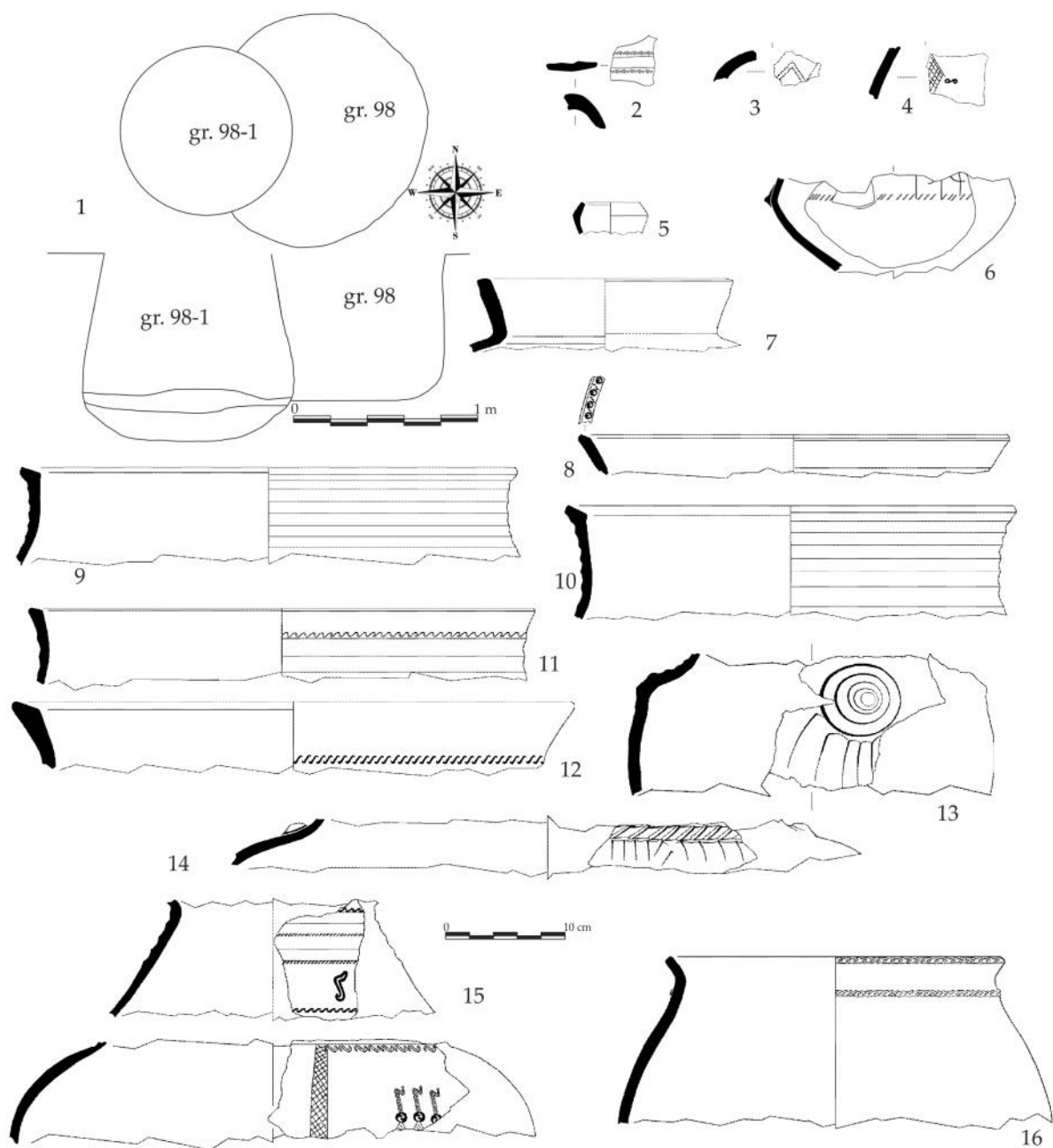

Fig. 92. Svilengrad 2005, gr. 98 (nr. cat. 44.7) / *Svilengrad 2005, pit 98 (cat. no. 44.7)* (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

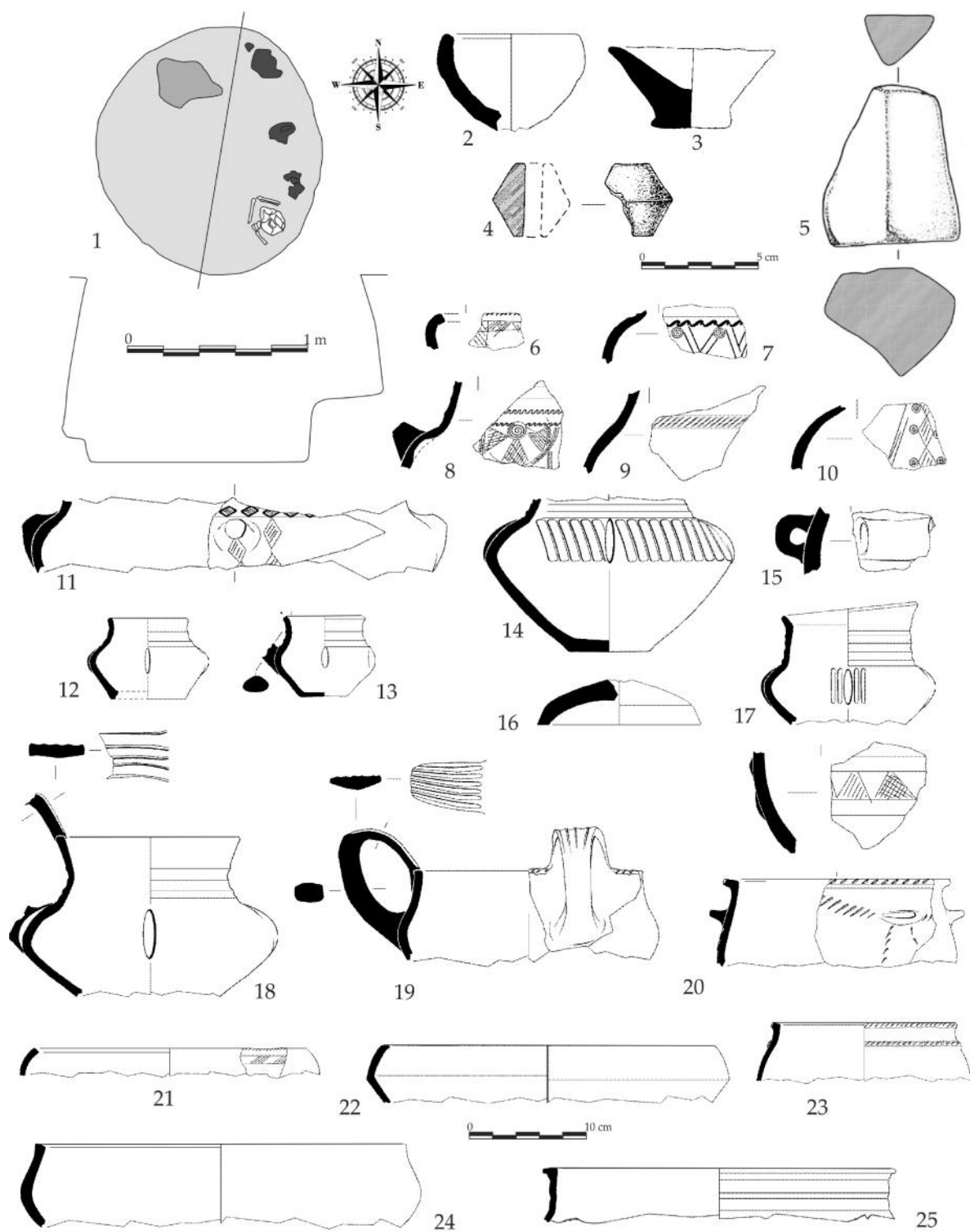

Fig. 93. Svilengrad 2005, gr. 102 (nr. cat. 44.9) / *Svilengrad 2005, pit 102 (cat. no. 44.9)* (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

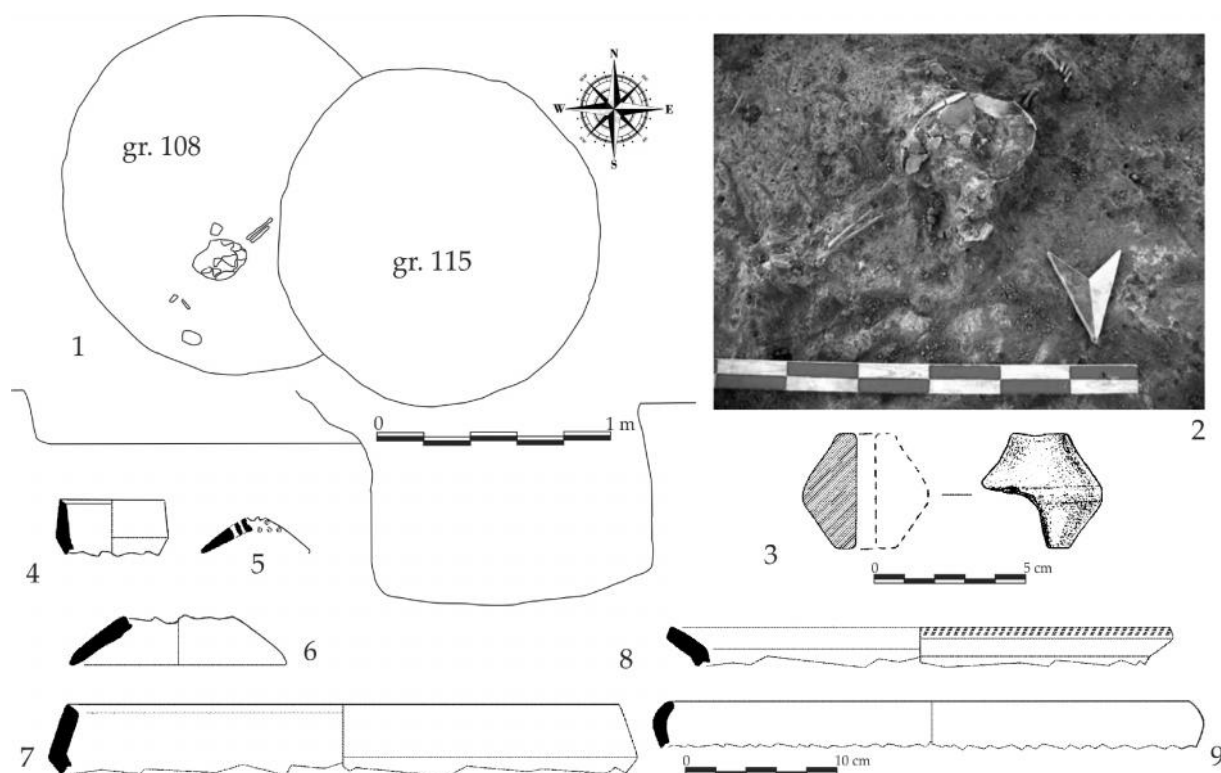

Fig. 94. Svilengrad 2005, gr. 108 (nr. cat. 44.10) / Svilengrad 2005, pit 108 (cat. no. 44.10) (Nehrizov, Tzvetkova 2008).

44.10. Svilengrad 2005, c. J-8, J-9, gr. 108 – groapă probabil circulară (diam. 1,50 m), săpată cu pereții verticali până la adâncimea de 0,20 m. În jumătatea sudică a gropii au fost descoperite părți ale unui schelet de un copil cu o vârstă cuprinsă între 6 și 7 ani (*individul* 44.10-1). Din acesta s-a păstrat parțial craniul, mai multe falange și cubitusul drept. Restul scheletului a fost probabil distrus odată cu amenajarea gr. 115²¹².

44.11. Svilengrad 2005, c. J-30, gr. 118 – groapă cu deschidere ovală și profil tronconic (diam max. 1,60 m), săpată până la aproximativ 1 m adâncime. În umplură au fost descoperite două schelete umane în conexiune anatomică. Primul dintre acestea a aparținut unui individ de sex masculin, cu o vârstă la deces de 45-50 ani (*individul* 44.11-1) (Fig. /1-2). Acesta a fost depus în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat pe direcția SE-NV. Cel de al doilea individ (44.11-2, bărbat, 50-60 ani) din acest complex a fost depus în poziție chircită, pe partea dreaptă, în spatele primului individ, orientat pe direcția E-V (Fig. 95/1-2). Craniul acestui subiect poartă urmele unei trepanații cu urme de vindecare (Fig. 95/3). La baza gropii, sub schelete, se afla un nivel de cenușă care conținea numeroase fragmente ceramice (Fig. 95/4-9) și oase de animale²¹³.

44.12. Svilengrad 2006, gr. 165 – în acest complex a fost descoperit un schelet de copil depus într-un vas de lut²¹⁴.

²¹² Nehrizov, Tzvetkova 2008, 377-378, Tab. 70; Ruseva 2008.

²¹³ Nehrizov, Tzvetkova 2008, 380, Tab. 75; Ruseva 2008.

²¹⁴ Nekhrizova, Tzvetkova 2012, 182 și urm.

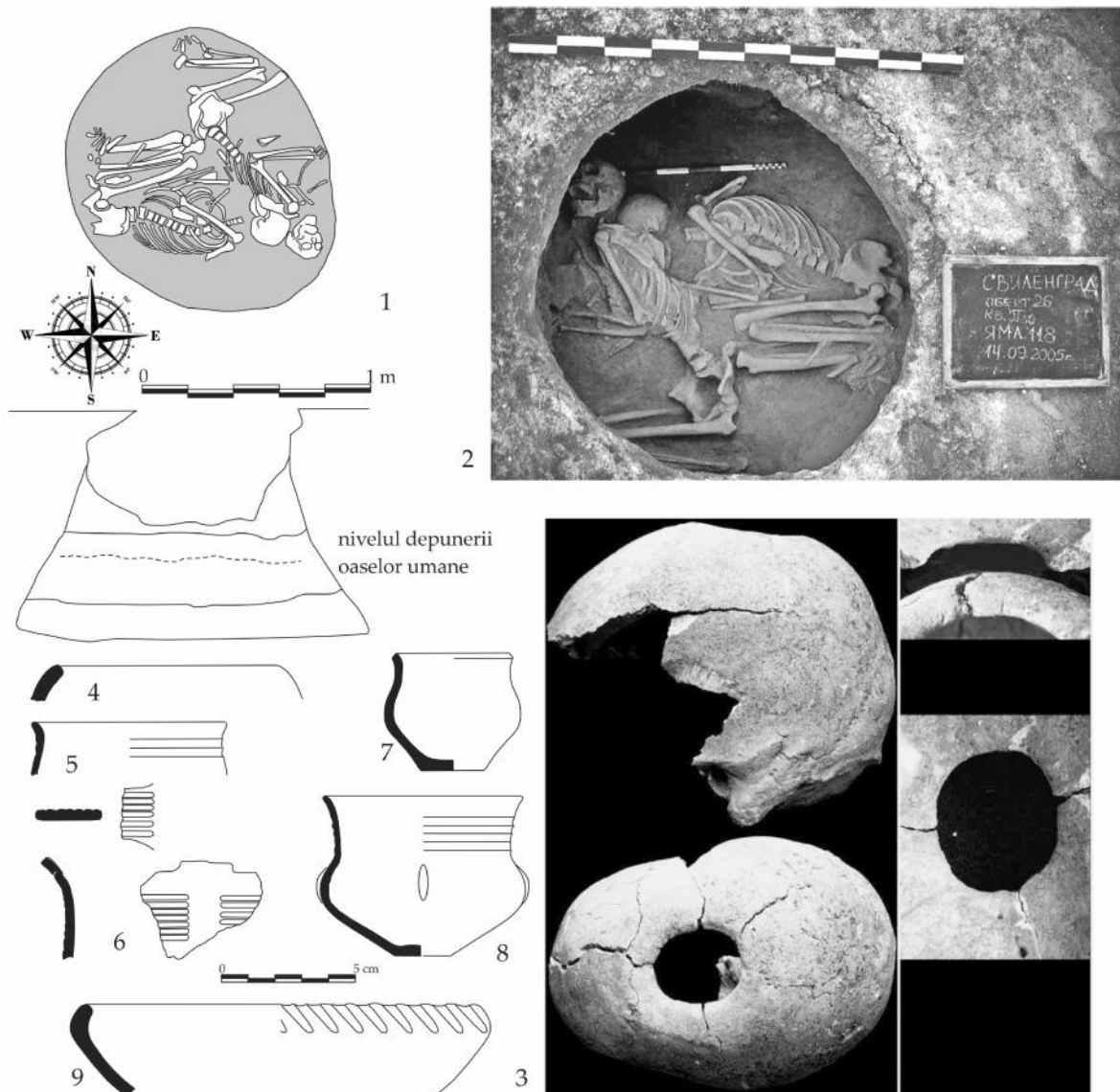

Fig. 95. Svilengrad 2005, gr. 118 (nr. cat. 44.11) / Svilengrad 2005, pit 118 (cat. no. 44.11) (Nekhrizov, Tzetkova 2012).

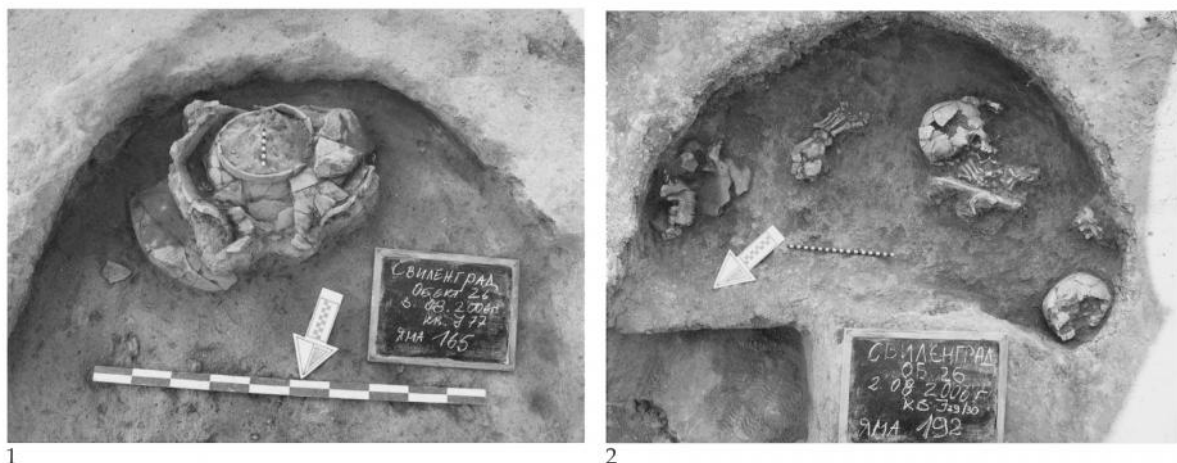

Fig. 96. Svilengrad 2006: 1. gr. 165 (nr. cat. 44.12); 2. gr 192 (nr. cat. 44.13) / Svilengrad 2006: 1. pit 165 (cat. no. 44.12); 2. pit 192 (cat. no. 13) (Nekhrizova, Tzetkova 2012).

44.13. *Svilengrad 2006, gr. 192* – nu dispunem de date privitoare la modul de amenajare al acestui complex, care conținea printre altele și resturile osteologice amestecate, parțial în conexiune anatomică, de la doi indivizi de sex masculin cu vârste la deces cuprinse între 20-25 ani (*individul 44.13-1*), respectiv 30-35 ani (*individul 44.12-2*)²¹⁵.

45. ȘIMLEU SILVANIEI–OBSERVATOR, JUD. SĂLAJ, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea, amplasată pe platourile cele mai înalte ale Măgurii Șimleului, la nord de orașul Șimleul Silvaniei, a fost fortificată cu val și șanț, incinta reprezentând o suprafață de cca. 35 ha. În cele șapte campanii arheologice (1994-1996, 1999-2001, 2003) aici au fost descoperite structuri de locuire ce pot fi datate la sfârșitul epocii bronzului, prima epocă a fierului (cultura Gáva) și epocă dacică²¹⁶.

45.1. *Șimleu Silvaniei–Observator 1994, S I, Locuința 1* – avea o formă circulară și o adâncime 0,65 m de la nivelul antic de călcare. Locuința a fost cercetată parțial, diametrul măsurat pe fundul ei este de circa 3 m. În colțul NV al locuinței, pe podea, a fost descoperit un schelet uman orientat pe direcția SE-NV (*individul 45.1-1*). Inventarul locuinței era compus din ceramică fragmentară (tipuri preponderente: vase-borcan de dimensiuni medii ornamentate cu brâu alveolar și străchini puțin adânci cu buza invazată), fragmente de greutate pentru războiul de țesut, oase de animale, bucăți mari de chirpici cu urma lemnului pe care au fost lipite, o râșniță primitivă fragmentară, bucăți de zgură și un obiect de fier²¹⁷.

45.2. *Șimleu Silvaniei–Observator 2001, S I, atelierul metalurgic.* Între metrii 243-246 s-a conturat o amenajare din prima epocă a fierului. Descoperirea în această zonă a unor tipare întregi și fragmentare i-a determinat pe autorii cercetării să considere că în această zonă a funcționat în două etape, un atelier metalurgic. Într-o alveolare săpată din nivelul fazei mai recente de funcționare a atelierului a fost descoperit o parte dintr-un schelet uman (probabil copil), care se păstrează în conexiune anatomică de la bazin până la genunchi²¹⁸.

46. SOMOTOR, DISTRICTUL TREBIŠOV, SLOVACIA

Cu ocazia unor cercetări arheologice preventive efectuate în așezarea culturii Gáva de la Somotor au fost cercetate și trei complexe cu caracter funerar, notate cu A, B și C.

46.1. *Somotor 1951, mormântul C.* Într-un complex de tip bordei a fost descoperit un schelet de copil fără craniu, acoperit cu fragmente ceramice²¹⁹. Nu dispunem de date antropologice sau de informații legate de poziția și orientarea defunctului.

47. SUCEVENI–STOBORĂNI, JUD. GALAȚI, ROMÂNIA²²⁰

Date generale despre sit. Așezarea a fost identificată în zona Colinelor Covurluiului, pe versantul de vest al Dealului Stoborăni, situat în apropierea Prutului, la est de localitatea Suceveni, jud. Galați. Cercetată între anii 1968-1977 și 1988-1990 de către I.T. Dragomir și

²¹⁵ Nekhrizova, Tzetkova 2012, 182 și urm.

²¹⁶ Pop *et alii* 2006.

²¹⁷ Bejenariu, Pop 1995.

²¹⁸ Pop *et alii* 2002, 305; Sana 2006, 55-57. Din analiza recentă a materialului osteologic a rezultat faptul că osemintele respective au aparținut unui câine (informație D. Sana).

²¹⁹ Pleinerová, Olmerová 1958, 110, Fig. 6/1-6; Furmanek, Jakab 1997, 20.

²²⁰ Informațiile referitoare la înmormântările hallstattiene timpurii de la Suceveni au fost publicate recent: Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014.

apoi de D. Nanu-Basarab, stațiunea este cunoscută mai ales datorită locuirii eneolitice atribuite aspectului Stoicani-Aldeni²²¹, deși sunt menționate și descoperiri din prima epocă a fierului, perioada migrațiilor și perioada medievală. Deși deosebit de interesante, vestigiile atribuite culturii Babadag și perioadei Basarabi au fost menționate sumar în mai multe articole²²², fiind publicate abia relativ recent într-un studiu cuprinzător²²³. Referindu-ne exclusiv la locuirea hallstattiană, din planul săpăturilor se poate observa o densitate relativ redusă a complexelor arheologice. Acestea se pot înscrie în categoria gropilor și sunt grupate mai ales în sectorul de SV al perimetrului cercetat de I.T. Dragomir (Fig. 97).

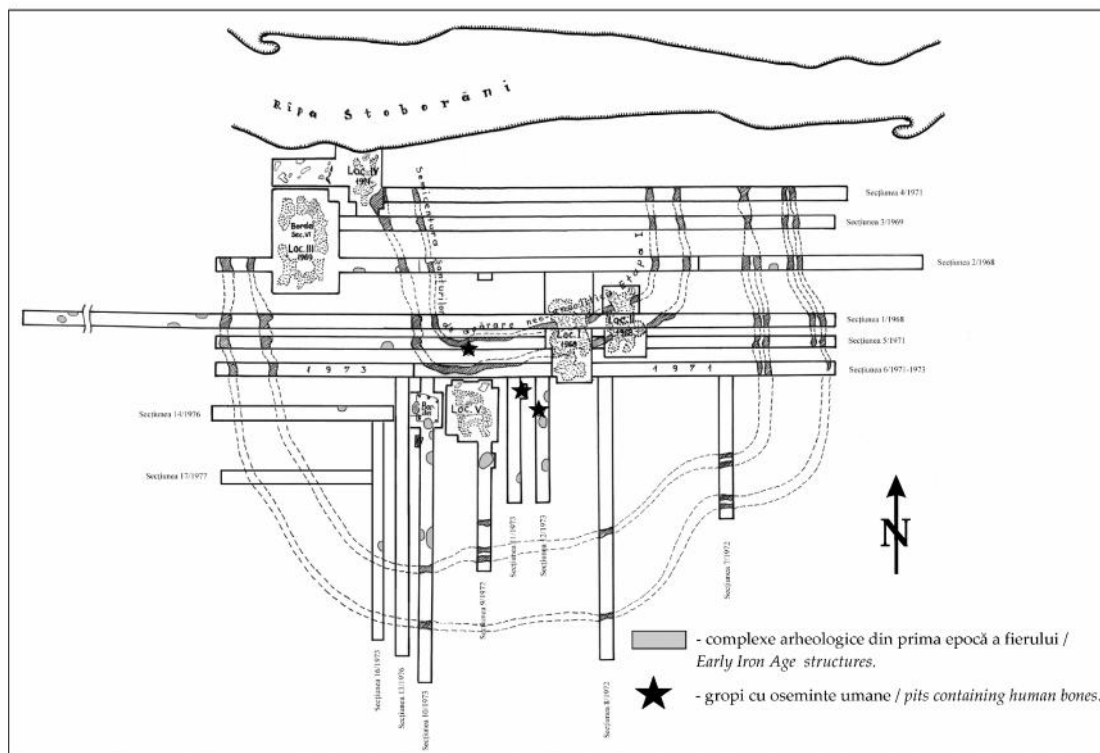

Fig. 97. Planul cercetărilor arheologice de la Suceveni–Stoborăni (1968-1977) / *The plan of archaeological excavations at Suceveni–Stoborăni (1968-1977)* (Adamescu 2011).

Orice analiză a complexelor cu oseminte umane de la Suceveni ar trebui să înceapă cu o discuție privitoare la cronologia și atribuirea culturală a descoperirilor. Această confuzie pornește de la articolul publicat de I.T. Dragomir, în care autorul atribuie mormântul colectiv fenomenului Basarabi, având ca principal argument analogiile cu descoperirile de acest gen de la Gomolava²²⁴, dar și existența la Suceveni a unei locuiri cu ceramică decorată în stil Basarabi.

Publicarea recentă a vestigiilor hallstattiene de la Suceveni demonstrează fără niciun dubiu existența aici și a unei așezări specifice culturii Babadag²²⁵. Deși publicat în 1996,

²²¹ Dragomir 1970; Dragomir 1971; Dragomir 1983a.

²²² Dragomir 1971; Dragomir 1983b, 84, Fig. 4/3-8; 5; Dragomir 1996; Nanu-Basarab 1990.

²²³ Adamescu 2011.

²²⁴ Dragomir 1996, 368-369.

²²⁵ Adamescu 2011.

articolul lui Dragomir nu folosește o serie de surse bibliografice disponibile la acea dată²²⁶, care i-ar fi adus fără îndoială mai multe informații privitoare la obiceiul depunerii defuncțiilor în așezările de la începutul epocii fierului, mai ales în regiunea Dunării de Jos. Numeroasele descoperiri de acest gen, înregistrate mai ales în ultimele două decenii în așezările atribuite culturii Babadag, indică existența unor practici funerare complexe care implică descompunerea, manipularea și depunerea cadavrelor în interiorul așezărilor²²⁷. Din această perspectivă, complexele cu oseminte umane de la Suceveni pot fi atribuite mai degrabă locuirii Babadag decât celei Basarabi, fapt dovedit și de fragmentele ceramice descoperite în gropile cercetate în 1973, care nu sunt nici măcar menționate de autorul cercetării.

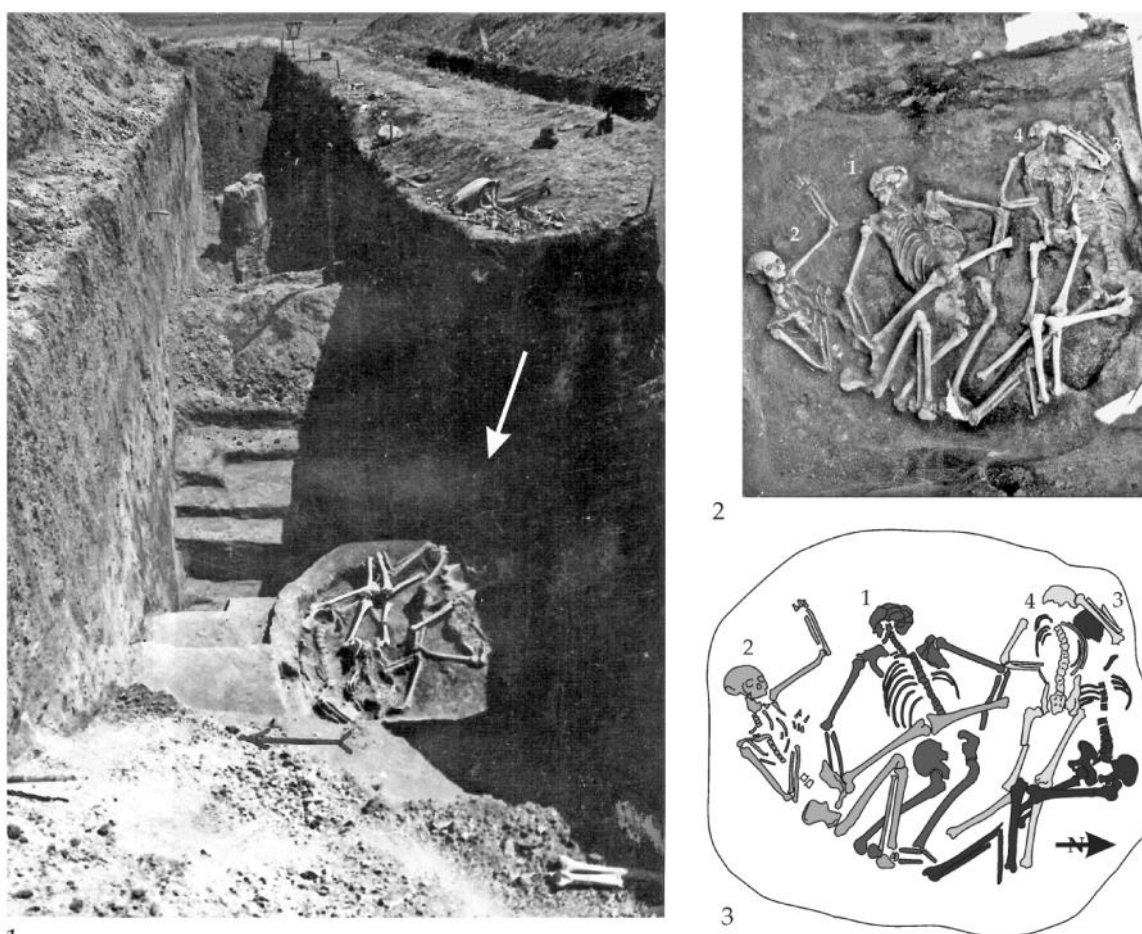

Fig. 98. Mormântul colectiv descoperit la Suceveni în 1971 (nr. cat. 47/1) / *The collective burial found at Suceveni in 1971 (cat. no. 47.1)* (1-2. Dragomir 1996; 3. desen după fotografie / *drawing from photograph*) (Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014).

Gropile cu oseminte umane. În urma cercetărilor arheologice din perioada 1968-1977 sunt cunoscute trei gropi care conțineau oseminte umane. Având în vedere lipsa unor analize efectuate asupra materialelor arheozologice, numărul acestor descoperiri ar putea fi mai mare.

²²⁶ Irimia, Conovici 1993; Sîrbu 1994; Jugănar, Topoleanu 1994; Topoleanu, Jugănar 1995 (pentru cultura Babadag); Kalmar 1987; Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991 etc.

²²⁷ vezi Ailincăi *et alii* 2007; Ailincăi 2008a; Ailincăi 2008b, Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013 ș.a.

47.1. Suceveni 1971, S 5, „mormântul colectiv” – groapă cu dimensiunile de 1,80 × 2 m, în dreptul metrilor 52-54. În urma consultării arhivei Suceveni, nu am identificat înregistrări grafice suplimentare (desene, fotografii) în afara celor deja publicate²²⁸. Din păcate, autorul nu insistă asupra descrierii complexului, reconstituirea cât mai obiectivă a acestuia devenind o misiune dificilă, dacă nu imposibilă.

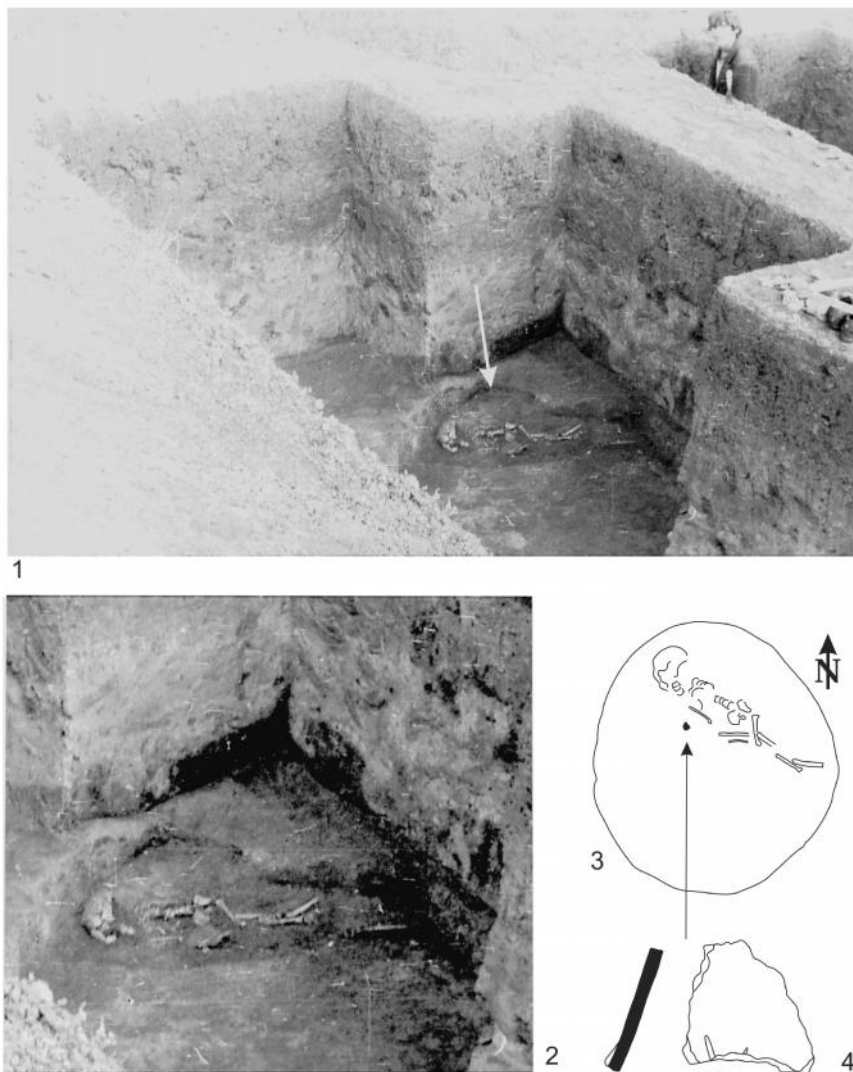

Fig. 99. Suceveni–Stoborăni, mormântul 1/1973 (nr. cat. 47.2): 1. Fotografie din arhiva Muzeului Județean de Istorie „Paul Păltănea”, Galați, 2-3. după Adamescu 2011/ Suceveni–Stoborăni, grave 1/1973 (cat. no. 47.2): 1. Photograph from the archive of “Paul Păltănea” Galați County History Museum, 2-3. according to Adamescu 2011 (Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014).

Din datele avute la dispoziție putem deduce că este vorba despre o groapă de dimensiuni mari, pe fundul (?) căreia se aflau patru schelete umane (partea inferioară a gropii avea un diametru de 1,70 m)²²⁹. Osemintele se aflau la o adâncime cuprinsă între 1,90-2,10 m de la nivelul actual de călcare, din care dacă scădem grosimea depunerilor ulterioare săpării

²²⁸ Dragomir 1996, 365-372.

²²⁹ Dragomir 1996, 366.

complexului (~ 0,40 m), putem presupune că adâncimea reală a gropii a fost între 1,50-1,70 m. Lipsesc cu desăvârșire informațiile referitoare la forma și dimensiunile gropii în partea sa superioară²³⁰, cât și cele referitoare la forma profilului. Singurele elemente cunoscute despre stratigrafia complexului sunt cele referitoare la existența la 0,30 m deasupra scheletelor a unui „strat de pământ de umplură, negru-cafeniu, amestecat cu multă cenușă, cărbuni de lemn și arsură, iar în centrul mormântului, la același nivel, se afla deus drept ofrandă, un craniu de bovină, cu coarnele scurte, prezentând urme puternice de arsură. Deasupra scheletelor pe toată suprafața lor, există un strat subțire de arsură și cenușă, amestecat cu numeroși bolovani de chirpici arși, cu amprente de paie de cereale, de dimensiuni mici, de culoare gălbui-cărămizie, sau nearși, de culoare gălbuie, destul de friabili din cauza umezelii”²³¹.

*

Poziția celor patru defuncți, așa cum se poate sesiza în documentația existentă (Fig. 98/1-2), sugerează așa cum a afirmat și autorul cercetării „că morții au fost aruncați în groapă la întâmplare”²³². Păstrând numerotația originală, putem afirma că *individul nr. 47.1-1*, situat aproape de zona centrală a gropii, a fost „deus” în poziție decubit ventral, orientat pe direcția VSV-ENE, cu membrele superioare depărtate de corp și îndoite ușor din cot și cele superioare, flexate puternic din genunchi, îndreptate spre partea stângă. Craniul, păstrat fragmentar, era dispus lateral, cu privirea spre sud.

Individul nr. 47.1-2 a fost deus în partea de sud a gropii, într-o poziție ciudată, ce urmează cu aproximație direcția SV-NE. Acesta era întins pe spate, cu craniul ușor înclinat spre stânga. Membrul superior drept era poziționat pe lângă corp, îndoit din cot, cu palma spre umărul stâng; celălalt braț era întins spre aceeași direcție, îndoit din cot cu un unghi de 90°. Picioarele îndreptate spre stânga aveau poziții diferite. Dacă membrul inferior drept era flexat puternic din genunchi, cel stâng era întins spre NV, peste zona abdominală și antebrațele individului nr. 1.

Cel de al treilea individ (47.1-3) era dispus în poziție decubit dorsal, orientat VSV-ENE, în partea nordică a gropii. Acest individ pare a fi cel mai precar conservat din cei patru descoperiți. Craniul său, aplecat spre stânga, era parțial acoperit de brațul drept al individului nr. 47.1-4. Deși nu se observă din fotografie, din spusele autorului descoperirii „membrele superioare erau întinse de-a lungul corpului”²³³. Membrele inferioare sunt flexate din bazin spre SE, cel stâng pare a fi fost îndoit din genunchi, iar cel drept întins.

În acest caz, putem observa o suprapunere interesantă. Picioarul drept al *defunctului nr. 47.1-3* este suprapus de cel drept al *individului nr. 47.1-4*, care la rândul său este suprapus de membrul inferior stâng al *individului nr. 47.1-3*. Această situație poate indica o depunere/aruncare concomitentă a defuncților sau dislocarea piciorului din poziția inițială (posibil o dispunere verticală pe peretele gropii).

Individul nr. 4 a fost deus în poziție decubit ventral, aproximativ pe direcția V-E. Craniul, destul de slab conservat, era „căzut” spre dreapta. Membrul superior stâng era îndoit din cot, cu palma pe abdomen, iar cel drept puternic flexat, cu palma pe umăr. Membrele inferioare erau întinse.

²³⁰ În planul general al săpăturilor (Fig. 1) complexul are o formă circulară, însă observând metoda de cercetare (Fig. 2/1) putem presupune că autorul a marcat în plan baza complexului.

²³¹ Dragomir 1996, 367.

²³² Dragomir 1996, 366.

²³³ Dragomir 1996, 366.

*

Din păcate, nu am putut recupera osemintele celor patru indivizi pentru a fi studiați din punct de vedere antropologic. Din fotografii și din mărturia autorului cercetării, oasele s-au păstrat în condiții relativ bune și par a proveni de la persoane adulte.

Alte informații pe care le putem extrage din documentația disponibilă sunt referitoare la reconstituirea ordinii în care au fost depuși defuncții. Astfel, *individul nr. 1* a fost depus înaintea *individului nr. 47.1-2*, și că *individul nr. 47.1-3* a fost depus înaintea (sau concomitent cu) celui de al patrulea (Fig. 98). Lucrurile sunt mai puțin sigure în privința raporturilor dintre grupurile de indivizi 1-2 și 3-4. Din fotografii putem observa o posibilă suprapunere între gamba dreaptă a membrului inferior drept al *individului nr. 47.1-3*, peste gamba stângă a *individului nr. 47.1-1*, în schimb între indivizii 47.1-2 și 47.1-4 nu există urme de suprapunere.

47.2. Suceveni 1973, S 11 – groapă de formă ovală, săpată până la adâncimea de 1,88 m de la nivelul actual de călcare. În partea de NE (probabil pe fundul gropii) a fost identificat un schelet uman păstrat în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat VNV-ESE. Individul (47.2-1) (probabil de sex feminin, în vârstă de 4-5 ani, statura – 96,08±12,4 cm) se afla într-o conexiune anatomică parțială, oasele membrului superior drept au fost deranjate probabil cu ocazia săpăturilor, singurele părți lipsă fiind treimile distale ale oaselor antebrăzului drept, aceste lipsuri fiind moderne. Scheletul prezintă în orbita dreaptă urme de *cribra orbitalia* activă și urme de periostită incipientă în treimea medială a diafizelor tibiilor²³⁴. Lângă schelet a fost descoperit un fragment ceramic hallstattan (Fig. 99/1-3)²³⁵.

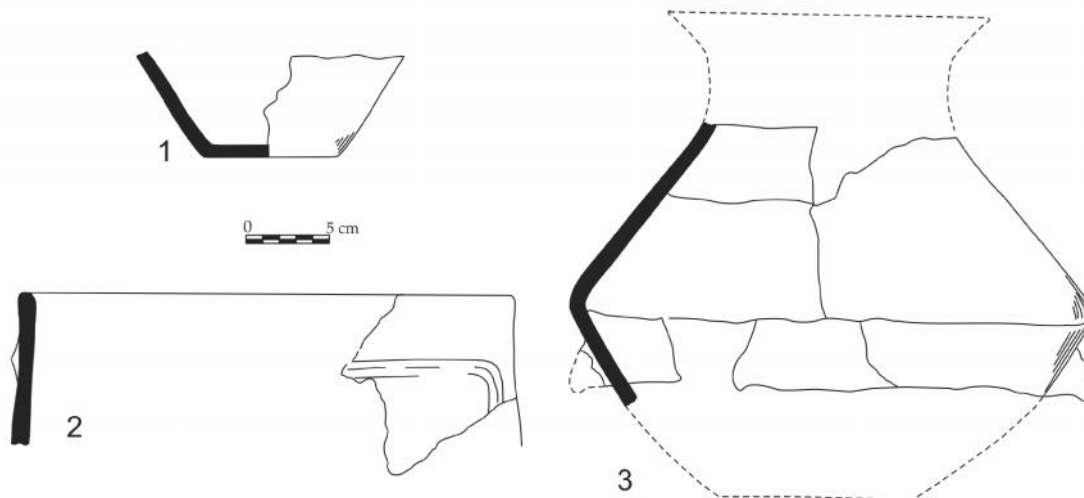

Fig. 100. Ceramică descoperită în groapa cu oseminte umane din Secțiunea 12/1973 (nr. cat. 47.3) / Pottery found in the human bones pit from Section 12-1973 (cat. no. 47.3).

47.3. Suceveni 1973, S 12 – groapă circulară în plan, cu o adâncime de 1,55 m, care conținea *oseminte umane deranjate*, câteva oase de la animale mari și câteva fragmente ceramice de la vase bitronconice și de la un vas de bucătărie²³⁶ (Fig. 100/1-3).

²³⁴ Analiza antropologică efectuată de dr. M. Constantinescu este publicată în Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014.

²³⁵ Adamescu 2011, 381, Fig. 4; 18/1. Informațiile au fost preluate din jurnalul de săpătură al lui I.T. Dragomir.

²³⁶ Adamescu 2011, 381.

48. TĂMĂOANI–PISCUL, COM. FRUMUȘIȚA, JUD. GALAȚI, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Așezarea hallstattiană timpurie de la Tămăoani a fost sondată de colectivul șantierului arheologic Stoicani, în 1949. Descoperirile de aici au fost atribuite unui orizont cu ceramică incizată de la începutul epocii fierului, care precede sau este contemporan cu începutul culturii Babadag²³⁷.

Complexe cu oseminte umane: 48.1. Tămăoani–Piscul 1949, S II, gr. 2 – avea o deschidere aproximativ circulară (diam. 1,40 m), fiind săpată până la adâncimea de 1,10 m. Pereții erau aproape drepecți în partea superioară și oblici în cea inferioară, unde măsura un diametru de 2,20 m. Complexul conținea multă cenușă în umplutura, de unde provin mai multe fragmente ceramice, o fusaiolă, două căpăcele (?) din lut, oase de animale, chirpici arși cu imprimeuri de nuiete și un cuțit din bronz (Fig. 101). Aproape de baza structurii, în jumătatea de sud, s-au găsit femurul, tibia, peroneul și câteva oase tarsiene al unui membru inferior drept uman. Osemintele se aflau în conexiune anatomică și erau depuse pe direcția NV-SE²³⁸. La 0,50 m NE de acesta se afla un vas întreg de mari dimensiuni (Fig. 101/2).

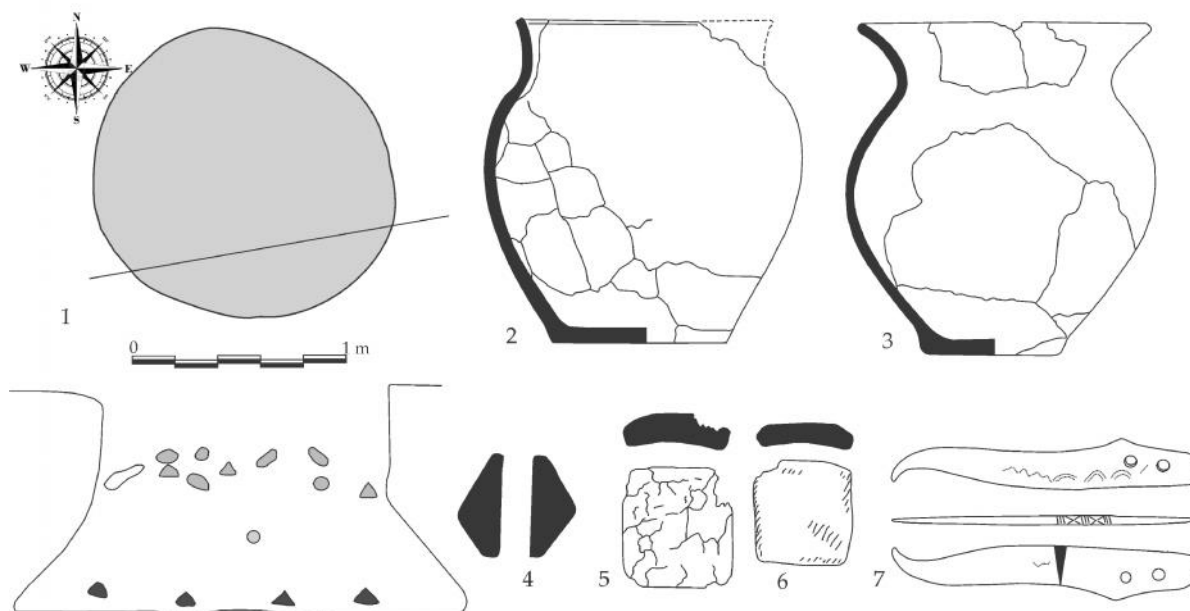

Fig. 101. Tămăoani–Piscul 1949, S II, gr. 2 (nr. cat. 48.1) / Tămăoani–Piscul 1949, S II, pit 2 (cat. no. 48.1) (Petrescu-Dîmbovița 1953c).

49. TĂRTĂRIA–PODUL TĂRTĂRIEI, COM. SĂLIȘTE, JUD. ALBA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Situl arheologic Tărtăria–Podul Tărtăriei vest / Valea Rea este situat la circa 0,3 km sud de traseul DN 7 / E 68, în zona satului Tărtăria (jud. Alba), pe terasa superioară stângă a văii Mureșului. În cursul cercetărilor arheologice efectuate în anul 2012, printre altele, au fost descoperite urmele unei locuiri din prima epocă a fierului (perioadă Basarabi) delimitată la sud și la est de două șanțuri. Din cele 268 de complexe

²³⁷ Petrescu-Dîmbovița 1953c; Hänsel 1976; László 1986 (grupul Tămăoani). În opinia noastră descoperirile de la Tămăoani pot fi atribuite culturii Belozerka (Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014).

²³⁸ Nu există date despre o eventuală analiză antropologică.

preistorice cercetate au fost deocamdată publicate sumar doar două depozite de obiecte de bronz și fier (peste 400 de obiecte) și un mormânt colectiv²³⁹.

Descoperiri de oseminte umane. Cercetările arheologice de la Tărtăria au condus și la descoperirea unor complexe cu oseminte umane. Din puținele informații furnizate în rapoartele publicate la scurt timp de la terminarea cercetării găsim referiri la cel puțin două contexte care conțineau oseminte umane:

49.1. Tărtăria–Podul Tărtăriei 2012, Cpl. 114, Mormântul colectiv. Într-o groapă de formă aproximativ circulară, cu diametrul de aproximativ 3 m au fost descoperite oseminte umane, precar conservate, de la cel puțin 7 indivizi, după cum urmează²⁴⁰:

Individul 49.1-1 a fost depus în poziție chircită pe partea dreaptă, fiind orientat pe direcția SSE-NNV. Membrele inferioare erau puternic flexate atât din bazin, cât și din genunchi, capul este întors spre stânga, cu privirea spre individul 2. Membrul superior drept, flexat din cot, avea palma pe bazin, în vreme ce cel stâng, flexat din cot, era îndreptat spre craniul individului 2;

Individul 49.1-2 a fost depus în partea stângă a individului notat cu 1, tot în poziție chircită pe partea dreaptă, pe direcția SSE-NNV. Membrele inferioare erau flexate din genunchi, iar cele superioare din coate;

Individul 49.1-3 a fost depus izolat față de ceilalți, ocupând o poziție centrală în cadrul complexului. Din desen pot fi deduse dimensiunile sensibil reduse ale acestuia, de unde putem presupune că poate fi vorba de un copil. Acesta a fost depus în poziție chircită pe partea dreaptă, orientat pe direcția SE-NV, cu membrele inferioare flexate din genunchi și palmele așezate pe torace.

Individul 49.1-4 a fost descoperit în partea vestică a complexului, fiind suprapus de scheletul individului 5. Din fotografie se poate observa că acesta a fost probabil depus în poziție decubit dorsal, orientat pe direcția VSV–ENE.

Individul 49.1-5 a fost depus ulterior individului 4, în poziție chircită pe partea stângă, orientat aproximativ pe direcția E-V. Membrele superioare erau puternic flexate din genunchi iar cele superioare din coate, cu palmele aduse la bărbie.

Individul 49.1-6 a fost depus la N de individual 5, într-o manieră asemănătoare, orientat pe aceeași direcție.

Individul 7 este reprezentat doar de craniu. Nu se cunosc date despre locul exact al descoperirii în cadrul structurii.

49.2. Tărtăria–Podul Tărtăriei 2012, șanțul sudic – pe lângă cele două depuneri de obiecte de bronz și fier, în șanțul sudic sunt menționate și “fragmente de schelete umane”²⁴¹. Nu au fost publicate date antropologice.

²³⁹ Borș 2013; Borș *et alii* 2013.

²⁴⁰ Ordinea numerotării indivizilor ne aparține, descrierea fiind făcută după fotografiile publicate (Borș 2013, Fig. 8). Sunt menționate șase schelete umane în conexiune anatomică și un craniu. Numărul indivizilor poate crește dacă se analizează și restul oaselor (considerate de animale) descoperite în acest complex. Nu au fost publicate date antropologice.

²⁴¹ Borș 2013, 450; Borș *et alii* 2013, 233.

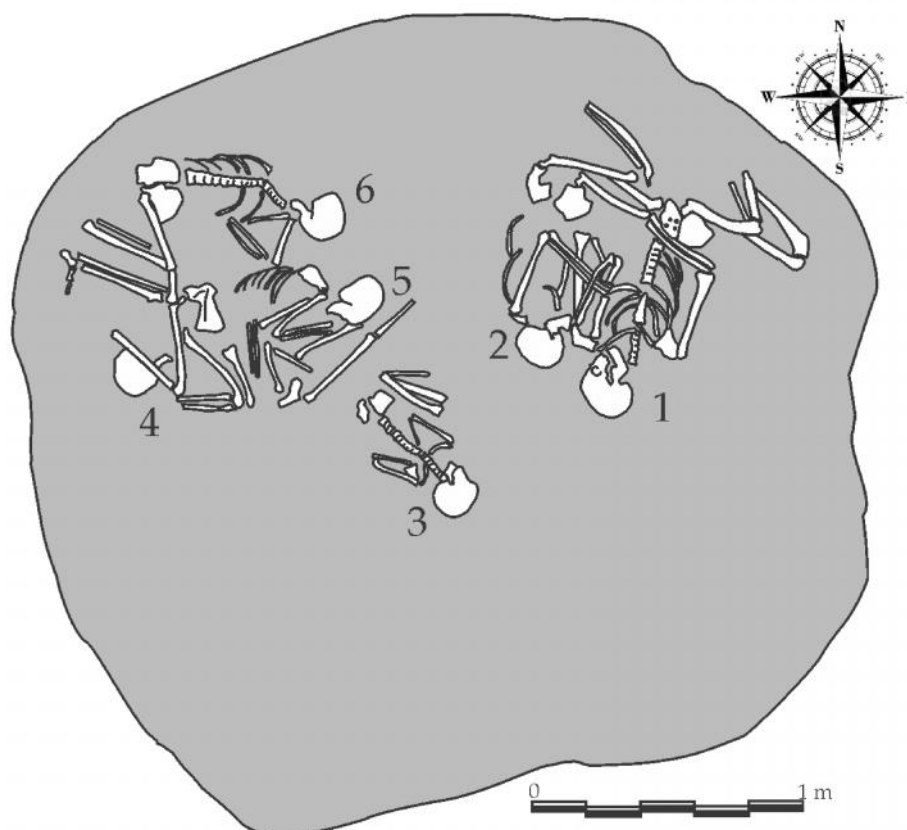

Fig. 102. Tărtăria–Podul Tărtăriei 2012, Cpl. 114, Mormântul colectiv (Borș 2013 – desen după fotografie) / Tărtăria–Podul Tărtăriei 2012, feature 114, collective burial (Borș 2013 – drawing from photograph).

50. TĂTĂRAUCA NOUĂ, COM. TĂTĂRAUCA NOUĂ, RAIONUL DONDUIOȘENI, REPUBLICA MOLDOVA

Date generale despre sit. Localizată pe malul drept al Nistrului, zona este cunoscută din punct de vedere arheologic pentru descoperirile de la începutul neoliticului, dar și pentru cercetarea unei așezări atribuite culturii Černoles, datate de autorii cercetării în sec. VIII a.Chr.²⁴².

Complexe cu oseminte umane. 50.1. Tătărăuca Nouă XV 1997, complexul 25 (înmormântare) – groapă de formă aproximativ circulară în plan (1,20 × 1,40 m), cu pereții săpați ușor oblic spre exterior (diametrul bazei – 1,50 × 1,60 m) până la o adâncime de 0,25 m. Pe fundul gropii, împreună cu numeroase pietre de calcar, s-a putut observa prezența unui schelet uman puternic deranjat, incomplet, aflat în conexiune anatomică parțială care a aparținut unui individ de sex masculin (50.1-1), cu o vârstă cuprinsă între 45-55 ani²⁴³.

Deși autorii cercetării presupuneau că individul a fost depus în poziție chircită, pe partea dreaptă, cu capul spre NV, în realitate, după desenul publicat este greu să susținem acest lucru. Din aceeași sursă putem observa prezența în conexiune anatomică a unei bune părți din coloana vertebrală, însă restul oaselor au o poziție oarecum nenormală față de aceasta.

²⁴² Larina, Kašuba 2005, 212-239; Larina 2005, 240-267.

²⁴³ Varzary, Pežemskij, Larina 2005.

Interesantă este mențiunea despre descoperirea unui fragment de craniu, de formă trapezoidală, cu urme oblice de tăiere, puse pe seama unei posibile “trepanații” sau mai degrabă reprezentând o intervenție *postmortem*.

Pe lângă fragmentele ceramice descoperite aici, trebuie amintit și vârful de săgeată din bronz identificat în zona craniului, care în opinia autorilor analizei antropologice a reprezentat probabil și cauza morții individului²⁴⁴.

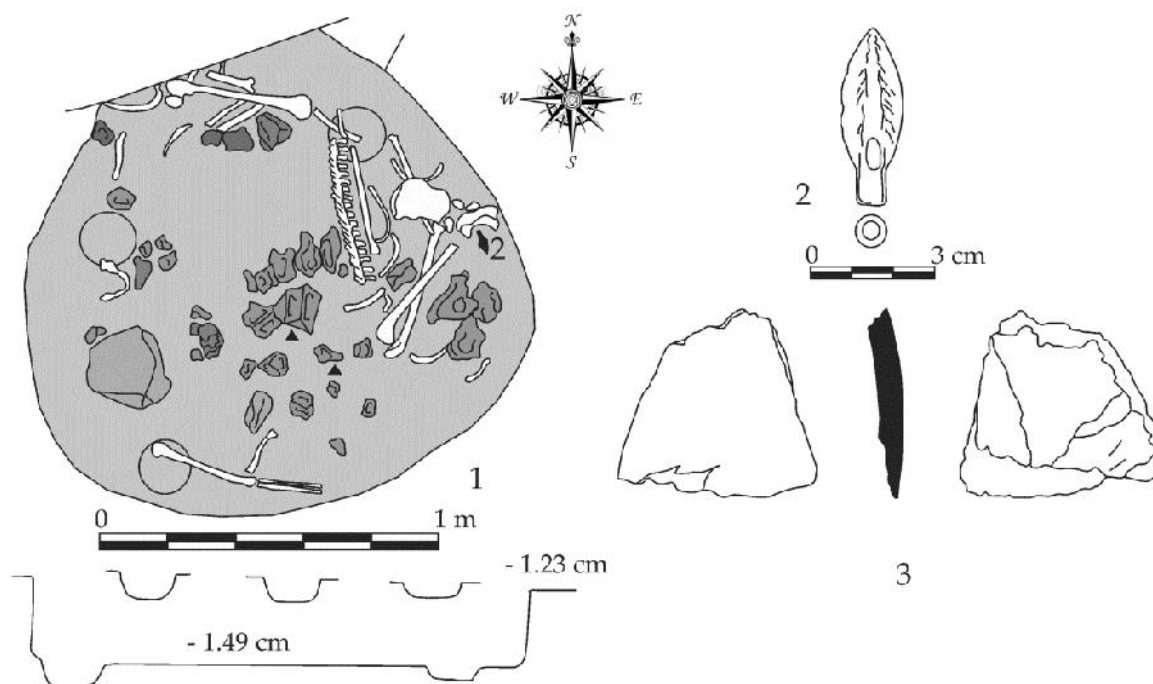

Fig. 103. Tătărauca Nouă XV 1997, complexul 25 (înmormântare): 1. Planul și profilul mormântului; 2. Vârf de săgeată din bronz; 3. Fragment de craniu cu urme de “trepanare” / Tătărauca Nouă XV 1997, feature 25 (burial): 1. Layout and profile of the grave; 2. Bronze arrow tip; 3. Skull fragment with marks of “trepanation” (Larina, Kašuba 2005).

51. TELEAC, COM. CIUGUD, JUD. ALBA, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Cercetările arheologice efectuate în situl de la Teleac în perioada 1978-1987, 2007-2011 au evidențiat existența aici a unei așezări fortificate din prima epocă a fierului, cu o suprafață de peste 30 ha (Fig. 104). În același timp observațiile stratigrafice făcute cu această ocazie au stat la baza mai multor propuneri de periodizare a primei epoci a fierului în spațiul intracarpatic²⁴⁵.

Complexes cu oseminte umane:

51.1. *Teleac, Secțiunea 8, Caseta 5* – groapă circulară (diam. 1,60 m), săpată până la adâncimea de 2,40 m de la nivelul actual de călcare. În groapă, fără a se preciza dacă în umplutură sau la bază, a fost descoperit scheletul unui copil (*individul 51.1-1*) depus în poziție chircită, orientat probabil pe direcția SE-NV. În zona membrilor inferioare (care nu

²⁴⁴ Varzary, Pežemskij, Larina 2005, 381-386.

²⁴⁵ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991; Ciugudean 2009; Ciugudean 2011; Ciugudean 2012.

sunt ilustrate în desen) se afla o ceașcă (Fig. 105/1). Lângă schelet se mai aflau două rășnițe din piatră, totul fiind acoperit de o masă de chirpici (Fig. 105/2). Din umplutura gropii mai provine și o bârnă de lemn carbonizată²⁴⁶. Nu există date antropologice.

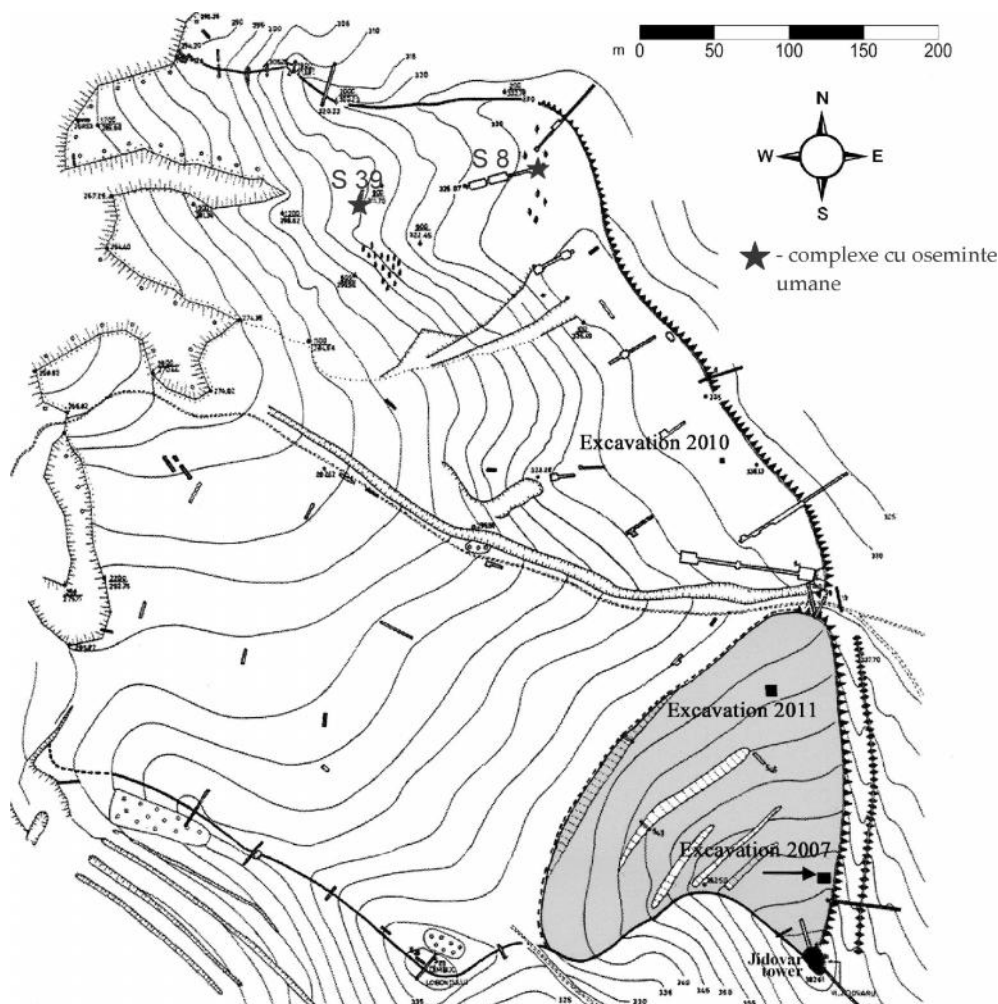

Fig. 104. Planul cercetărilor arheologice de la Teleac / *Layout of archaeological investigations at Teleac* (Ciugudean 2012).

51.2. *Teleac, Secțiunea 39, m 9* – groapă de formă tronconică în profil, cu diametrul maxim de 1,45 m și adâncimea de 2,20 m de la nivelul actual de călcare. În umplutura gropii se aflau fragmente ceramice, rășnițe de piatră și chirpici iar spre bază au fost identificate părți din scheletul unui copil²⁴⁷ în vârstă de 6-7 ani (*individul 51.2-1*), cu staura medie de 126,8 cm, ce prezintă urmele unui rahitism florid²⁴⁸.

51.3. *Teleac, Secțiunea 1* – la mică adâncime, în stratul de cultură al celui mai recent nivel de locuire, au fost identificate „fragmente dispartate dintr-un schelet uman”²⁴⁹. Nu există date antropologice.

²⁴⁶ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 41-43.

²⁴⁷ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 42.

²⁴⁸ Analiza antropologică a fost efectuată de M. Geoerceanu și este publicată în Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 163, Anexa III.

²⁴⁹ Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, 43.

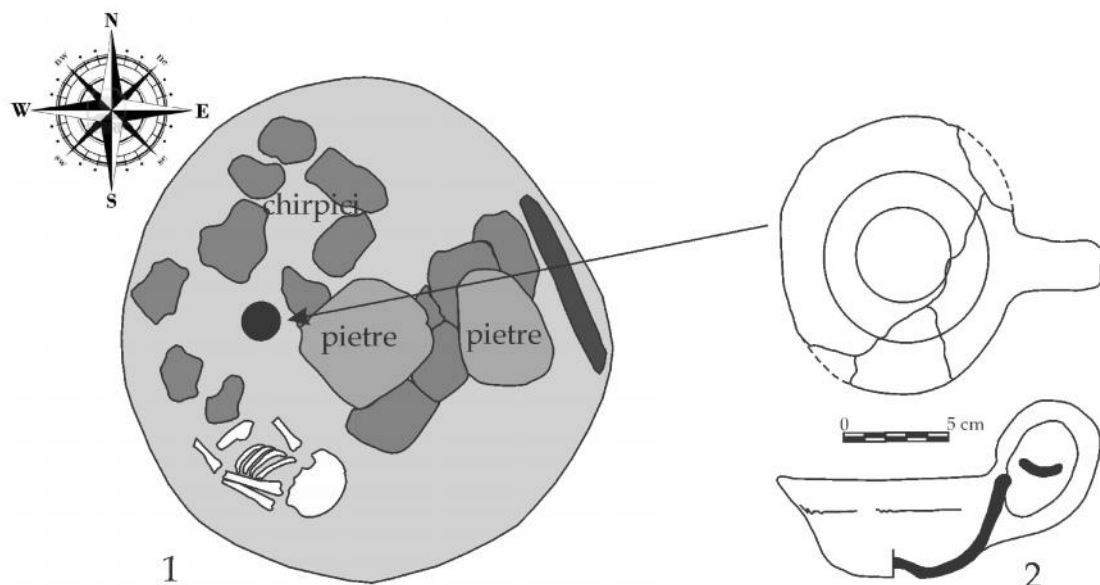

Fig. 105. Teleac, Secțiunea 8, Caseta 5, mormânt (nr. cat. 51.1) / *Teleac, S 8, Square 5, burial (cat. no. 51.1)* (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991).

52. TISZABŐ–GALAMB-DŰLŐ, JUD. JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK, UNGARIA

Date generale despre sit. Cercetările arheologice întreprinse în 2006 au condus la investigarea a peste 340 de complexe arheologice ce pot fi datate încă din mil. V a.Chr. și la finele mil. II a.Chr. (cultura Gáva), până în evul mediu²⁵⁰.

Complexe cu oseminte umane. Printre amenajările de la începutul epocii fierului sunt menționate șase structuri care conțineau schelete umane sau animale în diferite stări de reprezentare²⁵¹, două dintre acestea fiind considerate similare cu cele cercetate la Pusztataskony:

52.1. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 53* – groapă de dimensiuni mari, cu profil bitronconic, în care au fost identificate rămășițele mai multor indivizi aflate în dezordine, printre care se aflau și fragmente ceramice decorate prin canelură și piese de silex.

52.2. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 141* – groapă cu profil bitronconic, în care au fost identificate rămășițele mai multor indivizi.

52.3. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 129* – groapă cu profil bitronconic. În jumătatea de nord a acesteia a fost identificat un schelet uman în conexiune anatomică parțială.

52.4. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 228* – groapă cu deschidere circulară, conținea un schelet uman și oase de animale.

52.5. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 243* – groapă cu profil bitronconic; conținea scheletele incomplete a doi copii, alături de numeroase fragmente ceramice și oase de animale.

²⁵⁰ Oravecz 2007.

²⁵¹ Király 2012, 121.

52.6. *Tiszabő–Galamb-dűlő 2006, complex 318* – groapă rectangulară cu colțurile rotunjite. Acesta conținea scheletul unui individ adult și al unui copil²⁵².

53. VLAHA–PAD, COM. SĂVĂDISLA, JUD. CLUJ, ROMÂNIA

Date generale despre sit. Cercetările arheologice de salvare de la Vlahă–Pad desfășurate în perioada 2004-2007 pe traseul autostrăzii Borș-Brașov, au condus la identificarea unor urme de locuire din perioada târzie a epocii bronzului și prima epocă a fierului (orizontul Teleac II – Mediaș), cât și a unei necropole gepidice. În suprafața investigată, ce cuprindea peste 16.000 mp, au fost identificate peste 1.000 de structuri de locuire preistorice (gropi, locuințe etc.), printre care și un mormânt notat cu Cx 0055²⁵³.

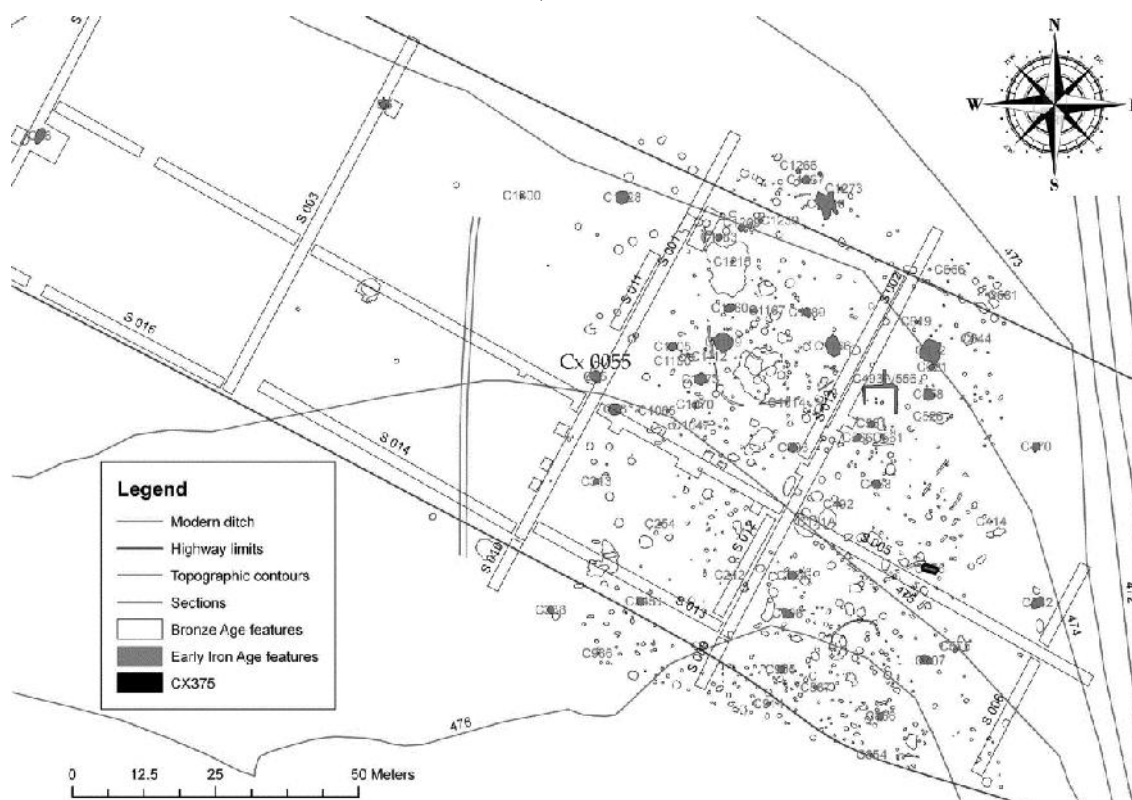

Fig. 106. Planul cercetărilor arheologice de la Vlahă–Pad / *Layout of archaeological survey at Vlahă–Pad* (Gogâltan, Nagy 2012).

Analiza antropologică ne arată că avem de-a face cu un mormânt de femeie cu vârsta cuprinsă între 45-50 de ani²⁵⁴. Urmele de deformare ale călcâielor și ale membrilor inferioare sugerează desfășurarea unor activități cotidiene ce presupuneau ședere timp îndelungat în poziție chirchită.

În groapă, pe lângă cele două vase menționate deja, au fost descoperite multe fragmente ceramice, obiecte din piatră și os, precum și oase de animale de la diverse specii (*Bos Taurus*, *Sus domesticus* și ovicaprine)²⁵⁵.

²⁵² Informațiile referitoare la aceste complexe au fost preluate din Király 2011, 97-99.

²⁵³ Gogâltan, Apai, Kelemen 2008; Gogâltan *et alii* 2011; Gogâltan, Nagy 2012; Nagy, Gogâltan 2012.

²⁵⁴ Analiza antropologică fost efectuat de către N. Sultana, Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”, București.

²⁵⁵ Gogâltan, Apai, Kelemen 2008.

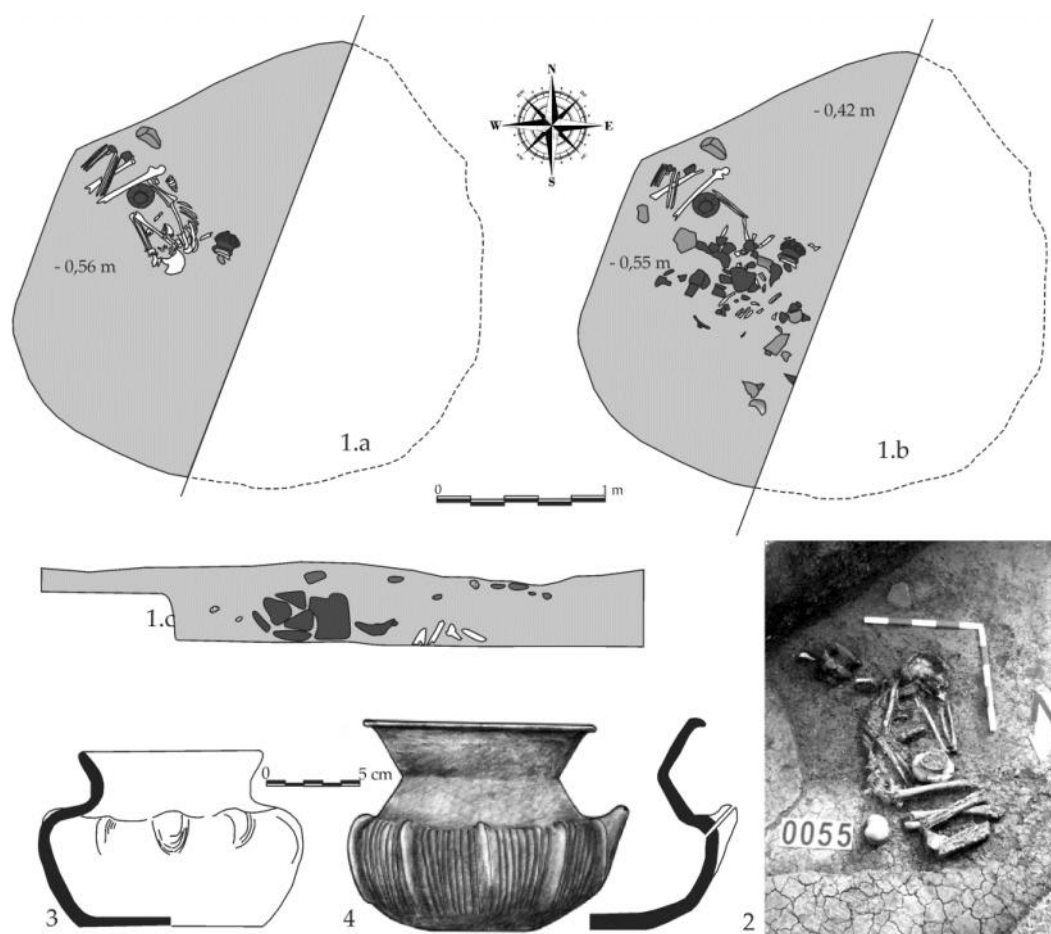

Fig. 107. Vlahă-Pad, Cx 0055 (nr. cat. 53.1) / Vlahă-Pad, Cx 0055 (cat. no. 53.1) (Gogâltan, Apai, Kelemn 2008).

Modul de depunere (poziție și inventar), cât și inventarul descoperit au fost considerate de autorii descoperirii drept foarte apropiat de cel specific grupului Füzesabony-Mezőcsát, identificat în NE Ungariei²⁵⁶.

²⁵⁶ Nagy, Gogâltan 2012, 47. În acest sens trebuie amintită și opinia lui A. László care după o reinterpretare a datelor existente, considera că această descoperire ar putea fi atribuită unei perioade post-Gáva și deci nu ar trebui considerată drept înmormântare în așezare (László 2013).

CAPITOLUL III

ANALIZA DESCOPERIRILOR

INTRODUCERE

În catalogul descoperirilor am reușit să repertoriem în arealul delimitat de Balcani, Nistru și Tisa 53 de situri de la începutul epocii fierului (în linii mari sec. XII-VIII a.Chr.), în care au fost identificate nu mai puțin de 226 contexte din care provin oseminte umane de la cel puțin 512 indivizi.

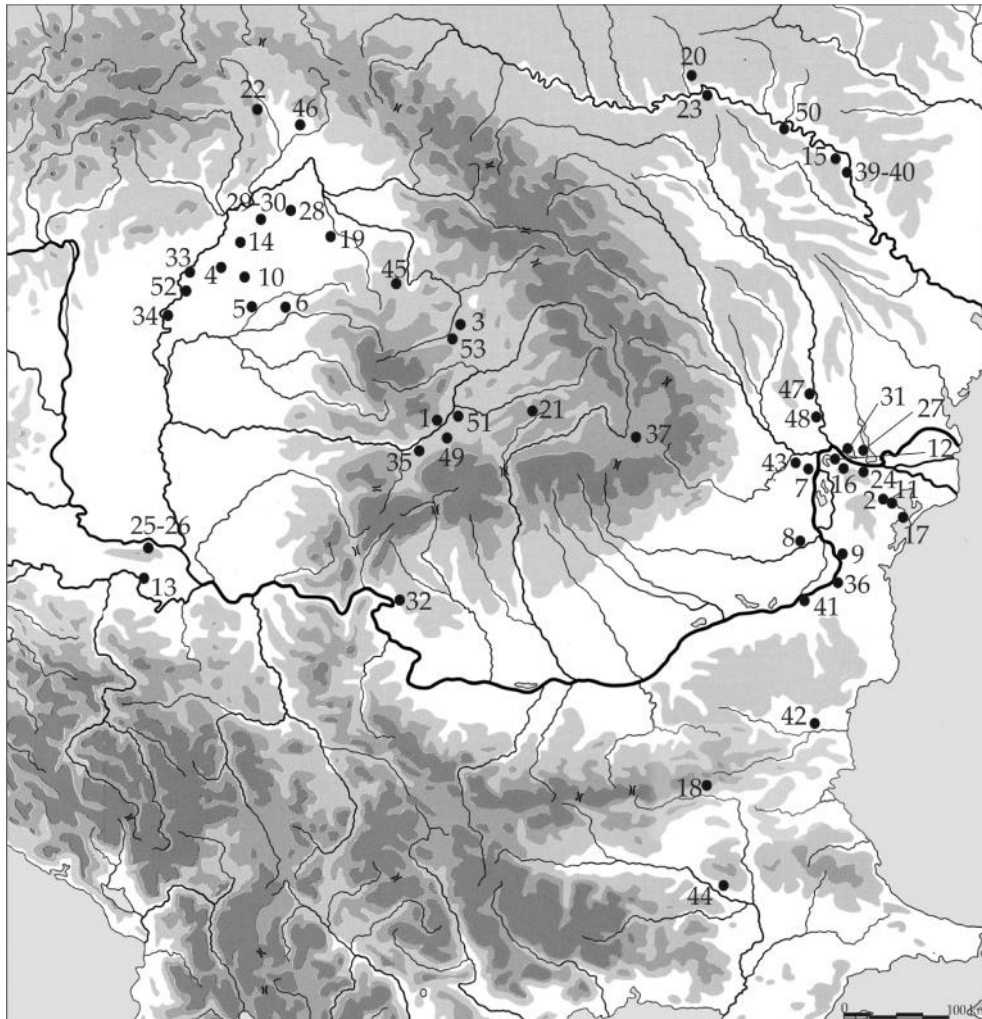
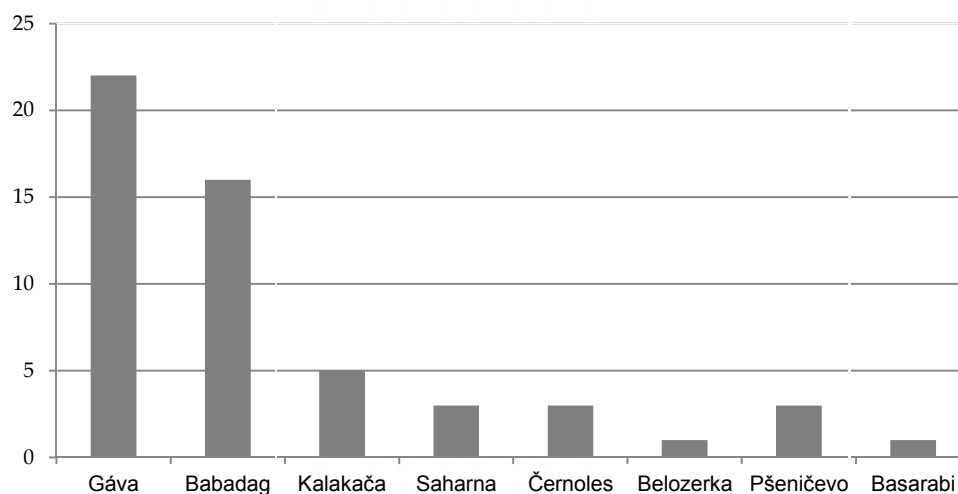

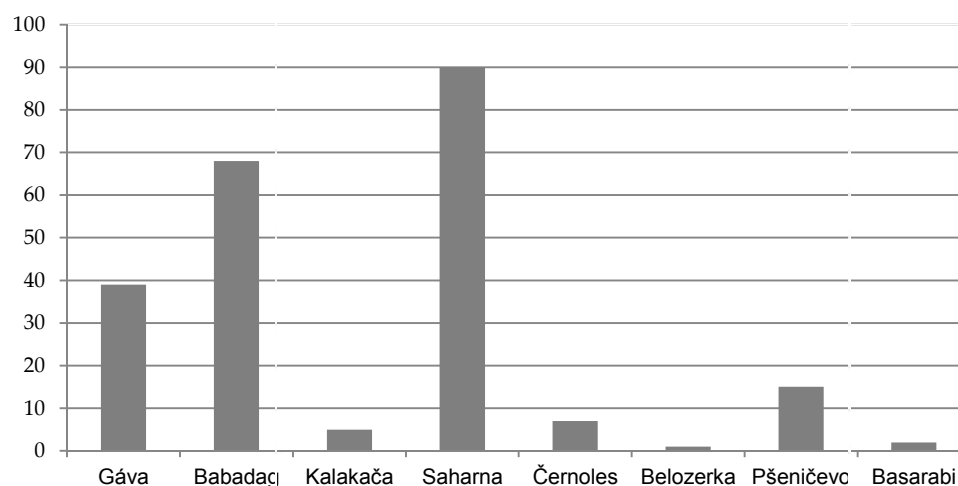
Fig. 108. Așezări de la începutul epocii fierului în care au fost identificate complexe cu oseminte umane / *Early Iron Age settlements with structures containing human bones.*

Din cele 53 de situri catalogate, cele mai multe (nr. cat. 1, 3-6, 10, 14, 19, 21-22, 28-30, 33-35, 37, 45-46, 51-53) au fost atribuite culturii Gáva, cea mai mare parte a informațiilor legate de înmormântările din așezări fiind furnizate de descoperiri relativ recente din spațiul intracarpatic, până la Tisa. O altă concentrație de astfel de descoperiri se înregistrează la Dunărea de Jos, acestea fiind atribuite mai ales culturii Babadag (nr. cat. 2, 7-9, 11-12, 16-

17, 24, 27, 31, 36, 38, 41, 43), în vreme ce situl de la Tămăoani poate fi atribuit în opinia noastră culturii Belozerka¹ (nr. cat. 48).

Grafic 1. Atribuirea culturală a așezărilor în care au fost descoperite contexte cu oseminte umane / *Cultural affiliation of EIA settlements containing human bones.*

Grafic 2. Atribuirea culturală a contextelor din așezări care conțineau oseminte umane / *Cultural affiliation of settlement contexts containing human bones.*

Descoperirile de la Nistrul Superior și Mijlociu au fost atribuite atât culturii Saharna-Solonceni (nr. cat. 15, 39-40), cât și culturii Černoles (nr. cat. 20, 23, 50); în vreme ce descoperirile de la Ostrovul Corbului, Gomolava și Novi Sad au fost incluse în arealul culturii Kalakača, iar cele de la Sava, Karanovo și Svilengrad probabil aparțin culturii Pšeničevo. Un loc deosebit în cadrul acestor descoperiri îl ocupă așezarea de la Tărtăria, caracterizată prin ceramică decorată în stil Basarabi.

Din punctul de vedere al densității contextelor cu oseminte umane din spațiul locuit, se poate observa numărul mare de descoperiri din aria culturii Saharna-Solonceni, densitate dată mai ales de situl de la Hligeni (86 de contexte), care în momentul de față poate fi

¹ vezi Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014.

considerat o excepție. O distribuție mult mai omogenă și o densitate mai mare întâlnim la Dunărea de Jos în situri atribuite culturii Babadag, dar și zona intracarpatică (Grafic 2).

DEFICIENȚE DE CERCETARE ȘI PUBLICARE

Preocupările pentru studierea obiceiului depunerii defuncțiilor în așezările de la începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic sunt relativ recente, în ciuda faptului că unele descoperiri datează încă de la mijlocul sec. XX. Un astfel de caz este la Dunărea de Jos, chiar așezarea de la Babadag, unde primele cazuri de astfel de înmormântări apar încă din perioada de început a cercetărilor (1962-1965) și au fost menționate doar sumar în 1987².

Analiza complexelor este îngreunată și de publicarea neadecvată a unora dintre ele, obstacole majore fiind lipsa desenelor ori realizarea lor mai mult decât sumar sau incomplet. În multe cazuri, informația este știrbită de o cercetare și o înregistrare neadecvată, reflectată mai ales în lipsa unor profile stratigrafice ale complexelor sau de publicarea selectivă a materialului arheologic descoperit în acestea. Deficiențe se înregistrează și la modalitatea de înregistrare a orientării defuncțiilor.

O altă piedică majoră ar fi lipsa în multe cazuri a analizelor antropologice, iar când aceste date există, se limitează de multe ori la estimarea vârstei și determinarea sexului defuncțiilor. În doar câteva cazuri sunt precizate date referitoare la statura indivizilor (chiar dacă mulți sunt reprezentați de întreg scheletul), patologice, cauza morții. Pe de altă parte, există o serie de loturi osteologice, în opinia noastră, insuficient exploatate cum ar fi de exemplu cele două „morminte colective” de la Gomolova. Dacă în cazul descoperirii din 1954 sunt făcute doar precizări legate de numărul de indivizi, sexul și vârsta defuncțiilor, în cazul mormântului colectiv nr. 2 (nr. cat. 13.2) sunt amintite și observații legate de patologice, grupa de sânge (?) etc. Ceea ce lipsește acestei analize, în opinia noastră, este o descriere a fiecărui individ în parte, după numerotarea care se observă în desenul publicat³. Aceeași situație o întâlnim și în cazul altei descoperiri foarte importante – cea de la Pusztataskony–Ledence, publicată competent, însă cu date antropologice preliminare⁴.

Toate aceste deficiențe de înregistrare și publicare a descoperirilor îngreunesc posibilitatea unei analize pertinente, care însă poate fi completată odată cu apariția unor noi date.

DESCOPERIRI INCERTE

Existența unor cazuri incerte, aflate la nivelul unor supoziții, sporește confuzia asupra interpretării acestor descoperiri. Mai întâi m-aș opri asupra mormintelor de incinerare descoperite în incintele fortificațiilor hallstattiene de la Mediaș (20.1) și Reci (37.1-2). Pot fi considerate aceste descoperiri înmormântări în așezare? Trecând peste lipsa unei expertize antropologice care să confirme sau infirme dacă contextele menționate conțineau oase umane (la fel ca și în cazul unei mențiuni similare de la Babadag – nr. cat. 2.2), este în opinia noastră foarte greu să precizăm relația cronologică între așezare / așezări și mormintele menționate, mai ales în condițiile în care pentru această epocă sunt puține date referitoare în poziționarea cimitirelor față de spațiul locuit.

² Morintz 1987, 68, n. 118.

³ Tasić 1972.

⁴ Kirally *et alii* 2013.

Un alt semn de întrebare putem pune și asupra unor gropi ovale sau rectangulare, care de obicei conțin câte un schelet în conexiune anatomică, depus în poziție decubit dorsal, și nu au un inventar sau context foarte sugestiv pentru o atribuire cronologică și culturală sigură, cum este cazul descoperirilor de la Brăila–Brăilița⁵ (nr. cat. 7.1), Capidava–La Bursuci (nr. cat. 9.1), Rasova–Malul Roșu (nr. cat. 36.1-2) sau Siliștea–Conac (nr. cat. 43.1).

LOCUL DEPUNERII

Deși până în prezent a fost vehiculată ideea unor „spații funerare” în cadrul așezărilor⁶, această teorie nu a fost încă verificată. Astfel, în cele mai multe din siturile cercetate pe suprafețe extinse nu s-a putut observa un areal dedicat acestor depuneri, complexe cu oseminte umane apărând răspândite relativ uniform pe suprafața unor așezări precum cea de la Babadag (nr. cat. 2) (Fig. 3), Bucu (nr. cat. 8) (Fig. 16), Enisala (nr. cat. 11 – Fig. 22), Neporotovo (nr. cat. 23), Niculițel (nr. cat. 24, Fig. 60) sau Pusztataskony (nr. cat. 33). De cele mai multe ori aceste complexe se află atât în apropierea unor locuințe, cât și în zone ce pot fi considerate destinate depozitării proviziilor sau menajere.

Pe ansamblu, însă, este greu să determinăm modul de extindere al unei locuiri preistorice, mai ales în condițiile în care cercetările au cuprins doar parțial (și uneori în mică măsură) aceste situri. Din acest motiv nu putem preciza în cele mai multe cazuri poziționarea unor astfel de înmormântări în raport cu zonele locuite. Din acest punct de vedere o descoperire interesantă pare a fi cea de la Nyíregyháza – Oros – *Mega Üzleti Park* (nr. cat. 29), unde în sudul suprafeței cercetate au fost identificate cinci gropi care conțineau oseminte umane. În apropierea acestora au fost descoperite și două depozite, unul care conținea brățări și un altul cu unelte și arme fragmentate⁷. Situația pare asemănătoare, deși încă insuficient cunoscută în ambele cazuri, cu cea de la Tărtăria–Podul Tărtăriei (nr. cat. 49) unde a fost cercetată o groapă de mari dimensiuni cu resturile osteologice de la cel puțin șapte indivizi. Aceasta se afla la limita unei arii probabil locuite, delimitate de un șanț în care au fost descoperite “fragmente de schelete umane”, dar și două depozite de obiecte de bronz și fier⁸.

Alte cazuri în care sesizăm poziționarea marginală a acestor depuneri sunt și cele de la Babadag (nr. cat. 2.10 și 2.12) situate în afara șanțului de apărare al așezării, pe panta promontoriului locuit. Foarte interesantă este și groapa cu oase umane de la Jijila, cercetată parțial sub valul 2 al fortificației de sud. Din păcate și în acest caz nu putem preciza cu exactitate dacă groapa respectivă a fost săpată cu mult timp înainte de fortificarea așezării sau e direct legată de această amenajare.

TIPURI DE AMENAJĂRI / CONTEXTE

Deși datele nu sunt întotdeauna complete sau omogene, putem observa că oseminte umane au fost identificate până în prezent în mai multe tipuri de structuri de habitat dezafectate. Având în vedere modul de amenajare, forma, dimensiunile, posibila utilizare primară, putem distinge mai multe tipuri:

⁵ În acest caz am încercat să redesenăm vasul ceramic menționat de N. Harțuche, acesta însă nu a putut fi găsit în colecțiile Muzeului Brăilei.

⁶ Perianu 1993a, 163; Morintz, Jugănaru 1995, 182.

⁷ Urák, Marta 2011.

⁸ Borș *et alii* 2013; Borș 2013, 450 și urm., Fig. 2-3, 9-13.

1. Gropi de forme și dimensiuni diferite (134 cazuri):

1.1. Gropi care în cele mai multe cazuri aveau deschiderea circulară și pereții săpați oblic spre exterior (sau aproximativ vertical), asemănător cu cele destinate adăpostirii proviziilor (nr. cat. 2.3, 9-10, 12-13; 3.1; 8.1-3; 11.2-10, 14-16; 14.1; 15.8-9, 16-17, 19, 33; 16.1; 23.1-5; 24.1-2, 6; 27.3-4; 29.3; 31.1; 38.1; 39.1, 3; 41.1-4; 44.1-9, 11; 47.1-3; 48.1; 51.1-2; 52.1-5); deschidere ovală (neregulată), adâncime redusă, dimensiuni relativ mari și pereții săpați vertical (nr. cat. 2.1; 11.1; 15.6, 10, 18; 24.5; 28.1; 32.1; 50.1; 53.1); ori se prezentau sub forma unor alveole (nr. cat. 4.1; 11.11-12; 24.3; 44.10).

În unele cazuri, aceste gropi erau acoperite cu o structură din lemn, așa cum o dovedesc găurile de par descoperite în unele complexe de la Neoporotovo (23.2) și Saharna–Dealul Mănăstirii (39.3);

1.2. gropi de formă rectangulară sau ovală-alungită care par să fi fost săpate special pentru îngroparea cadavrelor (nr. cat. 12.1-2; 15.5; 27.1-2; 30.1; 34.1; 36.1; 43.1, 52.6);

1.3. gropi de mari dimensiuni amenajate cu scopul de a adăposti resturile mai multor indivizi, precum cele descoperite la Gomolava, Pusztataskony–Ledence sau Tărtăria (nr. cat. 13.1-2, 33.1-3, 49.1). În această ultimă categorie putem include și complexul de mari dimensiuni de la Karanovo (nr. cat. 18.1) ori pe cel de la Tărtăria (49.1) și probabil, doar menționatele descoperiri de la Novi Sad (nr. cat. 25-26).

1.4. o descoperire spectaculoasă, și unică deocamdată în arealul studiat, este puțul de la Debrecen (12.2), în formă de pâlnie, adânc de 3,30 m. Acesta conținea atât numeroase oase de animale, cât și patru schelete umane în conexiune anatomică.

2. *Structuri asemănătoare locuințelor* (10 cazuri). O altă categorie de complexe o constituie structurile asemănătoare locuințelor. Astfel, o serie de complexe cercetate în siturile de la Babadag (2.4), Bucu (8.4), Enisala (11.13), Jurilovca–Orgame (17.1), Niculițel (24.4, 7) și probabil cele de la Nyíregyháza–Oros–Mega Üzleti Park (29.4) sau Șimleul Silvaniei (45.1) sunt gropi dimensiuni mari, săpate la adâncimi de aproximativ 0,50 m. În aceste amenajări au fost descoperite numeroase bucăți de chirpici cu imprimeuri de nuiete sau stuf (resturile suprastructurii – pereți, acoperiș), fapt ce reprezintă un argument pentru a le considera structuri asemănătoare locuințelor-bordei. Acestea li se adaugă informațiile despre descoperirea unor oase umane în “atelierul” de la Șimleul Silvaniei (45.2), cât și într-o locuință de suprafață de la Garvăn–Mlăjițul Florilor (12.2).

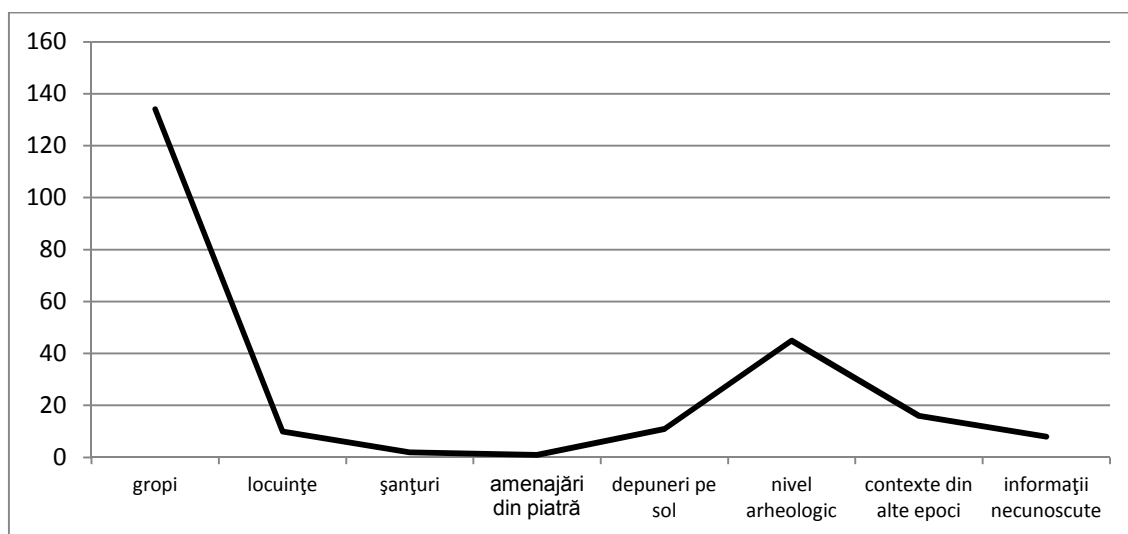
3. *Șanțuri*. Un alt loc folosit pentru depuneri de cadavre umane și animale sunt șanțurile. Dacă despre cazul de la Tărtăria (49.2) avem în momentul de față doar mențiuni sumare, șanțul cercetat parțial la Satu Nou (41.5) conținea atât oase umane izolate, cât și părți de cadavre umane, oase de animale fragmentate⁹ sau schelete de câini în conexiune anatomică.

4. *Amenajări cu piatră*. Singura structură de acest gen este cea de la Rapoltu Mare (nr. cat. 35), descoperire din păcate prea puțin cunoscută.

5. *Depuneri intenționate de oase umane fragmentate direct pe sol*, alături de recipient(e) ceramice și pietre, cum ar putea fi definite așa-zisele „aglomerații rituale” de la Hligeni (15.1-4, 7; 11-15);

⁹ Bălășescu *et alii* 2015.

6. *Descoperiri de oase umane în depunerile arheologice, ca dovadă a unui circuit mai mult sau mai puțin intenționat* (2.11, 14; 12.3-4; 15.50-86; 19.1; 40.1; 51.3).

Grafic 3 . Contexte și tipuri de amenajări în care au fost identificate oseminte umane / *Contexts and types of set-ups containing human bones.*

Din graficul de mai sus se poate observa că amenajările preferate depunerii cadavrelor sau părților de cadavre umane sunt gropile. Este greu de precizat în fiecare caz dacă acestea au fost amenajate sau nu special pentru astfel de depuneri, însă poziționarea oaselor de multe ori în pământul de umplură ne face să luăm în considerare și o utilizare secundară a acestor complexe.

OBSERVAȚII PRIVIND STAREA DE REPREZENTARE A DEFUNCȚILOR

O altă observație ce reiese din datele avute la dispoziție este și cea referitoare la reprezentarea anatomică diferită a indivizilor identificați. Această situație poate fi explicată și prin practicarea unui ritual complicat de depunere – descompunere – manipulare sau uneori chiar antrenarea accidentală a cadavrelor / osemintelor. Pe ansamblu putem stabili mai multe modalități de reprezentare a indivizilor analizați, acestea fiind o urmare directă a ritualului funerar cât și a procesului de formare a depunerilor funerare¹⁰.

a. Schelete întregi aflate în conexiune anatomică. Cea mai mare parte a indivizilor (238 cazuri) incluși în documentația noastră se află în conexiune anatomică (1.1-2; 2.1-1; 2.3-1; 2.5-1; 2.7-1-3; 2.8-1; 2.9-1; 2.13.1; 3.1-1-2; 4.1-1; 5.1-1; 6.1-1; 7.1-1; 8.2-1; 8.3-1; 8.4-1-2; 10.2-1-4; 11.4-1-2; 11.6-1-2; 11.7-1; 11.8-1-3; 11.9-1; 11.10-1; 11.11-1; 11.13-1; 11.14-1; 11.15-1; 11.16-1; 12.1-1; 13.1-32; 13.2-1-78; 14.1-1; 17.1-1, 4, 6-8, 11; 18.1-5; 20.1-1; 22.1-1; 23.1-1; 23.2-1; 23.5-1; 24.1-1; 24.2-1; 24.3-1; 24.5-1-2; 27.1-1; 27.4-1; 29.3-1; 29.4-1; 30.1-1-2; 33.1 (1 individ); 33.2 (6 indivizi); 33.2 (14 indivizi); 36.1-1; 36.2-1; 39.1-1; 39.3-1; 41.1-1-2; 41.3-1; 43.1-1; 44.1-1; 44.9-1; 44.11-1-2; 44.12-1; 45.1-1; 46.1; 47.1-1-4; 47.2-1; 49.1-1-6; 51.1-1; 52.4-1; 52.6-1-2; 53.1-1). Aceste descoperiri sunt dovada unor depuneri primare a defuncțiilor în anumite contexte. Chiar dacă în anumite cazuri au fost sesizate intervenții ulterioare (cărora se datorează lipsa unor

¹⁰ Prin procesul de formare al depunerilor funerare se înțelege orice eveniment ce poate interveni între moartea individului și descoperirea lui de către arheologi (Weiss-Krejci 2011, 69).

oase), acestea nu au modificat poziția inițială a subiecților, cum sunt de exemplu cazurile de la Enisala (11.13-1; 11.15-1), Hligeni (15.32-1), Lomačinci (20.1-1), Somotor (46.1-1).

b. *Părți din schelete aflate parțial în conexiune anatomică.* Existența acestor descoperiri, care reprezintă 11,52% (59 de cazuri) din totalul indivizilor înregistrați, implică o intervenție intenționată sau neintenționată asupra cadavrului aflat în stare avansată¹¹ de descompunere. Această intervenție poate duce la mutarea unor părți de corp din poziția lor anatomică normală (2.4-1; 2.5-1; 2.12-1; 11.1-1; 11.12-1; 16.1-1; 17.1-2-3, 5, 9-10; 24.4-1; 27.2-1; 27.3-1; 32.1-3; 33.1 (cel puțin 19 indivizi); 33.2 (cel puțin 9 indivizi); 34.1-1; 41.1-1; 44.2-1; 44.10-1; 44.13-1-2; 45.2-1; 47.3-1; 50.1-1; 51.2-1; 51.3-1; 52.3-1; 52.5-1-2). Rămășițele pot rămâne în locul inițial de depunere sau pot fi manipulate în context secundar, acest lucru fiind însă foarte dificil de stabilit.

c. *Craniul* reprezintă o parte a corpului uman care pare să fi „beneficiat” de un tratament aparte. Cu excepția cazurilor de la Enisala (11.13-2) și Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park (29.1-1), restul craniilor descoperite izolat nu au mandibulă, ceea ce poate presupune că „extragerea” acestora a intervenit într-un stadiu avansat de descompunere, sau mandibula a fost înlăturată/pierdută ulterior.

Un caz deosebit care ilustrează tocmai acest proces de manipulare a rămășițelor umane în stări diferite de descompunere este cel de la Pusztataskony–Ledence, demonstrat de analiza solului de pe oase¹². În complexul 1-550 din situl menționat mai sus (nr. cat. 33.2) raportul antropologic preliminar, deși destul de aproximativ, menționează prezența a 25 de cranii, dintre care doar șase corespundeau unor indivizi întregi, iar în complexul 2-011 (nr. cat. 33.1) din desen și fotografie reiese lipsa craniului la multe dintre scheletele aflate parțial în conexiune anatomică (Fig. 76).

Fără îndoială, astfel de situații pot fi și rezultatul unor decapități (vezi cazul de la Enisala – 11.9-1), cât și a unor intervenții ulterioare, accidentale (Babadag – 2.3; Enisala – 11.11). La acestea s-ar mai adăuga și descoperirile de la Hligeni (15.32-1) și Somotor (46.1-1), unde indivizilor depuși le lipsește craniul, fără a fi precizate eventuale urme de decapitare sau intervenții ulterioare.

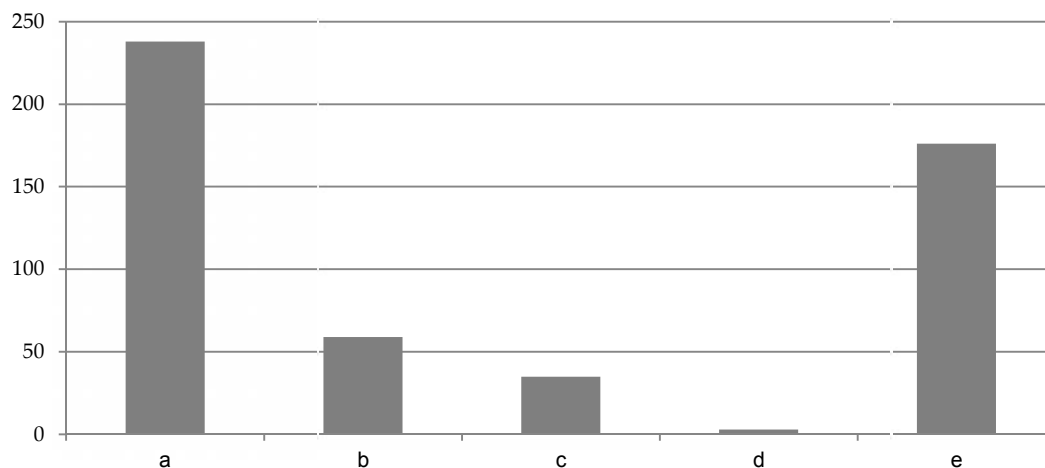
Există unele cazuri în care putem observa intenția de depunere a craniului. Probabil cea mai interesantă depunere de acest gen din arealul studiat o reprezintă complexul 2.10 de la Babadag, unde în umplutura unei gropi cu profil trapezoidal se aflau patru cranii. Interesant este că cele trei exemplare care au beneficiat de expertiză antropologică au aparținut unor indivizi de sex feminin și prezintă urme de violență perimortem. Un craniu cu mandibulă și un altul fragmentat au fost descoperite și în situl de la Nyíregyháza – Oros – Mega Üzleti Park (29.1), în vreme ce alte depuneri singulare de cranii în gropi sau locuințe au mai fost înregistrate la Alba Iulia (1.1-1), Bucu (8.1-1), Debrecen (10.3-1), Enisala (11.15-2), Garvăn (12.2-1) sau Nyíregyháza (29.5-1). Trei cranii au fost descoperite în șanțul cercetat la Satu Nou (41.5), alături de alte resturi umane fragmentare și schelete de câini în conexiune anatomică. În context secundar se aflau și o serie de cranii descoperite în nivelul arheologic (12.3-1; 19.1-1; 39.2-1). Alte cranii au fost probabil identificate în contextul inițial de depunere al defunctului, restul scheletului postcranian fiind „extras”, cum

¹¹ Preferăm termenul de „stare avansată de descompunere” deoarece fragmentarea cadavrelor se făcea în multe cazuri fără ajutorul unor obiecte tăioase.

¹² Király *et alii* 2013, 309 și urm.

este probabil cazul unor indivizi descoperiți la Enisala (11.15-2), Niculițel (24.2-2-5; 24.4-2; 24.7-3) sau Tărtăria (49.1-7).

d. O altă categorie de depuneri o reprezintă cele de *membre inferioare sau superioare în conexiune anatomică*. În acest sens putem invoca descoperirile de la Niculițel (24.6-1), unde pe fundul unei gropi se afla un braț uman în conexiune anatomică, dar și cele de la Satu Nou (41.4-1) și Tămăoani (48.1-1) unde au fost identificate membre inferioare care păstrau în conexiune și laba piciorului (Fig. 86/1-2).

Grafic 4. Starea de reprezentare a defuncțiilor / *State of representation of the dead*.

e. *Oasele izolate, de multe ori fragmentate* reprezintă o altă categorie aflată în strânsă legătură cu manipularea cadavrelor. Acestea au fost descoperite în contextul inițial de depunere, fiind probabil rezultatul unor posibile intervenții asupra unui cadavru din care au fost „extrase” părți importante. În același timp, multe descoperiri de oase umane izolate și fragmentate au fost descoperite în context secundar, fiind rezultatul unei depuneri intenționate așa cum par „aglomerațiile rituale” de la Hligeni, sau al unui rulaj rezidual intervenit pe parcursul ori ulterior procesului de manipulare a cadavrelor umane¹³.

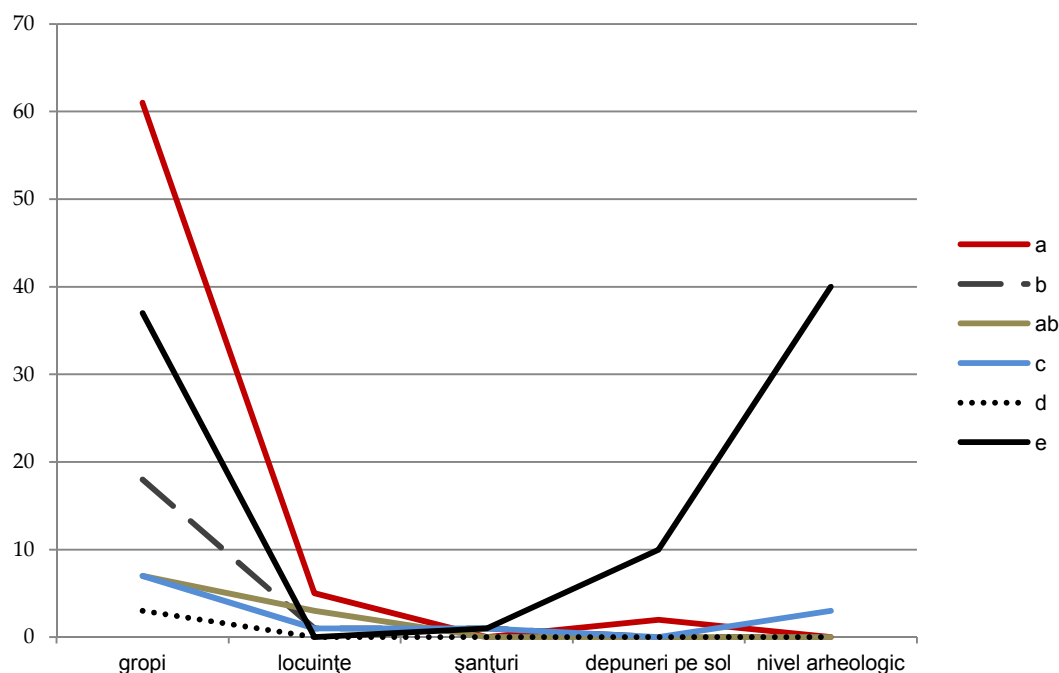
TIPURI DE AMENAJĂRI VS. STAREA DE REPREZENTARE A INDIVIZILOR

Dacă analizăm tipurile de amenajări în raport cu starea de reprezentare a indivizilor depuși, putem observa că gropile sunt structurile în care s-au descoperit cele mai multe schelete complete (sau aproape complete) în conexiune anatomică (2.1, 2.3, 2.5, 2.7, 2.8, 2.9, 2.13, 3.1, 4.1, 5.1, 6.1, 8.2, 8.3, 10.2, 11.4, 11.6, 11.7, 11.8, 11.9, 11.10, 11.11, 11.14, 11.16, 12.1, 13.1, 13.2, 14.1, 15.32, 15.33, 20.1, 23.1, 23.2, 23.5, 24.1, 24.3, 24.5, 27.1, 27.4, 29.3, 30.1, 31.1, 33.3, 36.1, 39.1, 39.3, 41.1, 41.2, 41.3, 42.1, 43.1, 44.1, 44.9, 44.11, 44.12, 47.1, 47.2, 51.1, 52.4, 52.6, 53.1) și pot fi considerate ca preferate pentru depunerea inițială a defuncțiilor, dar și pentru îngroparea craniilor (2.10, 8.1, 10.3, 11.12, 28.1, 29.1, 29.5) și al membrilor în conexiune anatomică (24.6, 41.4, 48.1).

Tot în gropi au fost descoperite de multe ori părți din schelete umane, aflate parțial în conexiune anatomică (2.6, 2.12, 27.2, 27.3, 34.1, 35.1, 36.2, 44.2, 44.4, 44.5, 44.10,

¹³ Nu putem trece cu vederea și intervențiile accidentale, ulterioare, asupra complexelor cu depuneri umane.

44.13, 50.1, 51.2, 52.1, 52.2, 52.3, 52.5), asociate uneori cu indivizi întregi (1.1, 11.15, 24.2, 32.1, 33.1, 33.2, 49.1); dar și numeroase cazuri în care au fost descoperite numai oase umane izolate, de multe ori rupte în vechime (11.2, 11.3, 11.5, 15.5, 15.6, 15.8, 15.9, 15.10, 15.16, 15.17, 15.18, 15.19, 15.20, 15.21, 15.22, 15.23, 15.24, 15.25, 15.26, 15.27, 15.28, 15.29, 15.30, 15.31, 16.1, 23.3, 23.4, 24.7, 27.5, 27.6, 29.2, 38.1, 44.3, 44.6, 44.7, 44.8, 47.3).

Grafic 5. Tipuri de amenajări vs. starea de reprezentare a indivizilor / *Types of set-ups v. state of representation.*

În acele complexe considerate de noi asemănătoare unor locuințe au fost descoperite schelete întregi (8.4, 18.1, 29.4, 45.1, 46.1) asociate uneori cu părți de schelete (11.13, 17.1, 24.4). Cele două șanțuri (de la Satu Nou și Tărtăria) conțineau atât oase izolate, cât și părți de cadavre și cranii, în vreme ce în nivelurile de depunere arheologică au fost identificate mai ales oase izolate (2.11, 2.14, 12.4, 15.50, 15.51, 15.52, 15.53, 15.54, 15.55, 15.56, 15.57, 15.58, 15.59, 15.60, 15.61, 15.62, 15.63, 15.64, 15.65, 15.66, 15.67, 15.68, 15.69, 15.70, 15.71, 15.72, 15.73, 15.74, 15.75, 15.76, 15.77, 15.78, 15.79, 15.80, 15.81, 15.82, 15.83, 15.84, 15.85, 15.86), dar și cranii (12.3, 19.1, 39.2) ori schelete întregi (7.1, 9.1) sau fragmentare (40.1; 51.3).

DATE REFERITOARE LA NUMĂRUL INDIVIZILOR DEPUȘI

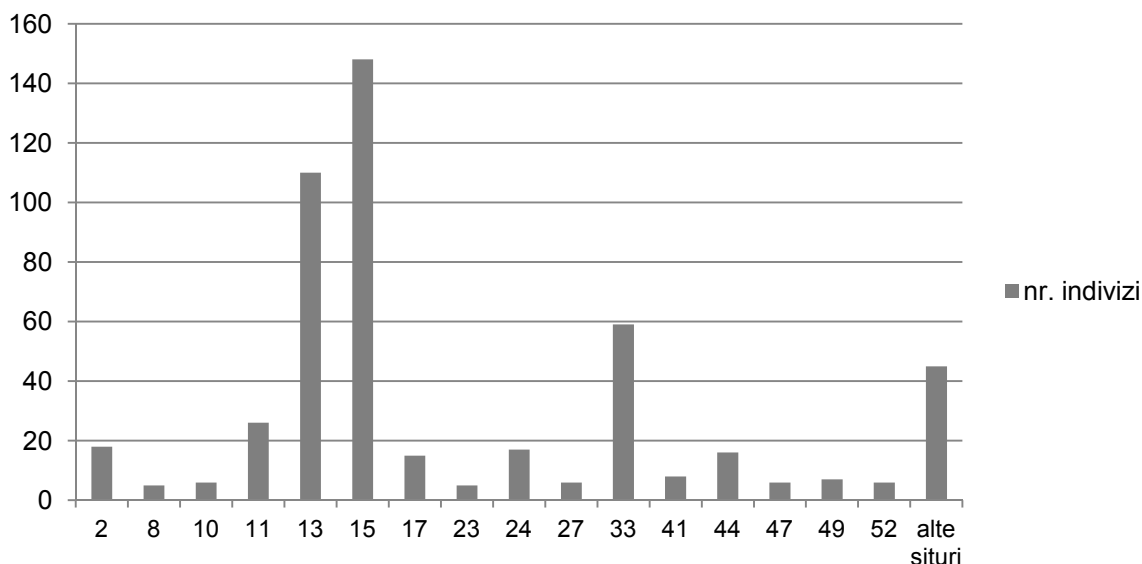
Deși destul de aproximative, datele acumulate până în prezent furnizează informații despre osemintele a cel puțin 512 indivizi¹⁴ descoperiți în spațiul locuit sau dedicat altor

¹⁴ Din acest calcul am exclus cele patru morminte de incinerare, dar atragem atenția că nu avem date despre numărul indivizilor depuși în cele două complexe de la Novi Sad, în amenajarea cu pietre de la Rapoltu Mare. La acestea se mai adaugă modul absolut aproximativ al calculării numărului mediu de indivizi depuși în situri precum Pusztataskony–Ledence, Babadag, Niculițel etc. Totodată, analiza oaselor considerate „de animale”, atât din complexe, cât și din nivelul arheologic, poate schimba radical situația actuală.

activității cotidiene. În același timp, trebuie să atragem atenția că din totalul de mai sus, aproape o treime provin din doar cinci complexe (gropi de mari dimensiuni) descoperite la Gomolava (nr. cat. 13.1-2 – 110 indivizi) și Pusztataskony–Ledence (nr. cat. 33.1-3 – cel puțin 59 indivizi).

Un loc deosebit îl ocupă și descoperirile de la Hligeni (nr. cat. 15), unde într-o suprafață cercetată de aproximativ 500 mp au fost descoperite resturile (mai ales fragmentate) de la 148 de indivizi, reprezentând în momentul de față situl cu cele mai multe descoperiri de acest gen.

Alături de aceste descoperiri de excepție, din cele mai multe dintre situri provin informații referitoare până la 4 indivizi, fapt datorat probabil atât cercetărilor pe suprafețe reduse, cât și lipsei unor publicări adecvate. Pe de altă parte, există o serie de situri cu informații bogate referitoare la depunerea defuncțiilor în așezări, precum cele de la Babadag (peste 18 indivizi), Enisala (26 indivizi), Jurilovca–Orgame (15 indivizi), Niculițel (peste 17 indivizi), Satu Nou (peste 8 indivizi), Svilengrad (16 indivizi), Tărtăria (peste 7 indivizi) sau Tiszabo (peste 6 indivizi).

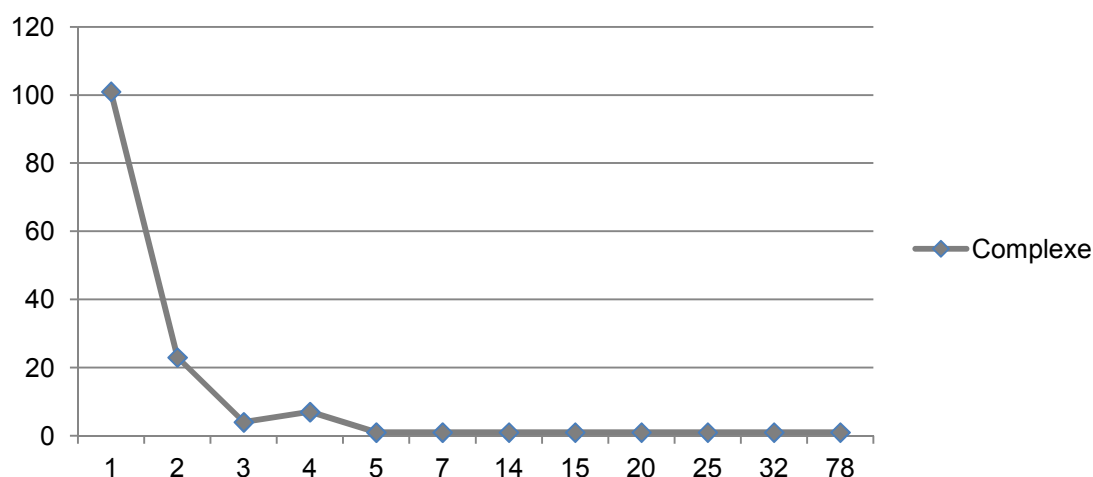

Grafic 6. Repartizarea numărului de indivizi pe situri / *Distribution of number of individuals by site.*

Depuneri singulare sau multiple

Dintre amenajările în care se pot preciza numărul indivizilor depuși (sau în unele cazuri numărul minim), s-a observat că în cele mai multe cazuri putem vorbi despre depunerea unui singur individ (101 cazuri), de cele mai multe ori în conexiune anatomică și mai rar depunerea unei părți din cadavru sau depunerea/antrenarea unor oase izolate, cranii sau membre.

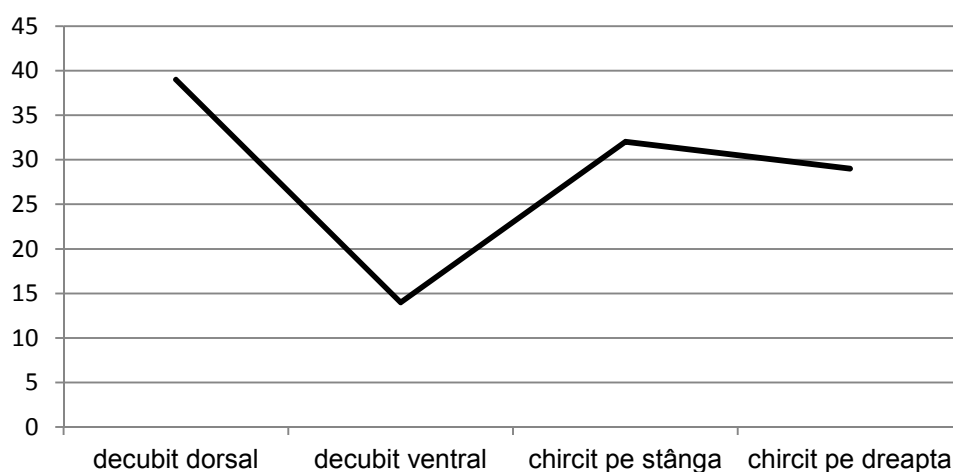
Dacă numărul complexelor care conțin oseminte de la doi indivizi se ridică la 24, cele cu peste 5 indivizi sunt destul de rare. De altfel, cu excepția descoperirii de la Jurilovca–Orgame (care conținea probabil peste 15 indivizi), atribuită culturii Babadag, celelalte complexe (13.1-2; 33.1-3) cu un număr mare de indivizi au fost descoperite în vestul ariei studiate și au fost atribuite culturilor Kalakača sau Gáva.

Grafic 7. Complexe vs. număr de indivizi / Structures v. number of individuals.

DATE PRIVIND POZIȚIA ȘI ORIENTAREA DEFUNȚILOR

Din cei 238 de indivizi descoperiți în conexiune anatomică, doar în 114 cazuri am putut extrage informații referitoare la poziția depunerii defunțiilor¹⁵. Dintre aceștia, cei mai mulți au fost depuși în poziție chirchit (61 de cazuri) pe partea dreaptă (29) sau stângă (32). Un număr de 39 de indivizi au fost descoperiți în poziție decubit dorsal, în vreme ce numai 14 în poziție decubit ventral (Grafic 8).

Grafic 8. Date privind poziția depunerii defunțiilor / Data on the position of the dead.

Depuși sau aruncați?

Un element care trebuie evidențiat atunci când vorbim despre înmormântările din așezări este cel referitor la diferențele existente în modalitatea de depunere a defunțiilor. Deși nu în toate cazurile este evident, există unele situații în care se remarcă o grijă deosebită referitor la procesul depunerii, mai ales a celor descoperiți în poziție chirchită. Pe

¹⁵ Nu am inclus aici niciun individ de la Gomolava, unde în cazul complexului 13.1 nu deținem astfel de informații iar în cazul celui numerotat cu 13.2 desenul este de multe ori foarte neclar. La aceasta se mai adaugă o serie de informații incomplete cum ar fi cele de la Medzany (22.1), Novi Sad (25-26), Rasova (36.2), Sava Conevo (42), Svilengrad (44.11-2), Șimleul Silvaniei (45.1-1), Somotor (46), Tiszabő (52.4, 6).

lângă faptul că cea mai mare parte dintre aceștia se aflau la baza structurilor în care au fost înmormântați, în multe cazuri au fost identificate și diverse obiecte de bronz, lut sau piatră ori recipiente ceramice întregi sau întregibile.

În acest sens nu putem să nu sesizăm o oarecare preocupare pentru depunerea defuncțiilor în poziție chircită¹⁶ în cazul unor complexe descoperite de exemplu la Babadag (2.3, 7, 9, 13). Poate cel mai sugestiv dintre cazurile identificate în acest sit este individul 2.9-1, depus pe fundul unei gropi tronconice și acoperit cu pietre și fragmente ceramice de la un vas de mari dimensiuni (probabil inițial depus întreg). Alte două cazuri interesante provin din așezarea de la Bucu, unde indivizii 8.2-1 și 8.3-1 au fost depuși în poziție chircită pe partea stângă, aproape de fundul a două gropi tronconice relativ adânci, fiind acoperiți inițial cu un strat de pământ galben. Din situl de la Enisala, pe lângă indivizii 11.7-1 și 11.13-1, nu putem să nu remarcăm indivizii 11.6-1 și 11.6-2 așezați în poziție chircită pe partea stângă, dar cu orientări aproximativ bipolare. Aceeași preocupare pentru așezarea cadavrului o putem observa și în cazul individului 12.1-1 descoperit la Garvăn, dar și în cazul indivizilor 10.2-1, 3-4 (Debrecen), 23.1-1-2, 5 (de la Neprotovo), 24.5-1-2 (Niculițel), 31.1-1 (Orlovka), 41.2-1 (Satu Nou), 44.1-1, 44.11-1-2 (Svilengrad), 49.1-1-6 (Tărtăria), 51.1-1 (Teleac) sau 53.1-1 (Vlaha).

Aceeași „grijă” pentru depunerea cadavrelor se poate sesiza și în cazul unor indivizi descoperiți în poziție decubit dorsal, cum este cazul unor amenajări descoperite la Babadag (2.8-1), Novosel'skoe (27.1-1), Rasova (36.1-1) sau Siliștea (43.1-1) asupra unora dintre acestea ne-am ridicat deja un semn de întrebare referitor la încadrarea lor cronologică corectă; dar și în cazul complexului cercetat la Karanovo (18.1) despre care nu cunoaștem deocamdată decât informații sumare.

O situație interesantă, care ilustrează tocmai varietatea acestor depuneri o regăsim și în cazul complexelor ce conțineau un număr mare de indivizi. Astfel, în cazul complexului de la Jurilovca, indivizii 17.1-1, 6 și 8 par depuși cu o anumită grijă, în vreme ce restul defuncțiilor sunt reprezentați parțial sau zac în poziții „anormale” (Fig. 52), această observație fiind valabilă și în cazul descoperirilor de la Gomolava (nr. cat. 13.2) și Pusztataskony (nr. cat. 33.1, 2, 3).

Spre deosebire de cazurile enumerate mai sus, există o serie de indivizi a căror poziție „anormală” sugerează mai degrabă „aruncarea” decât „așezarea” lor în gropi. Aici aș include atât subiecții descoperiți în poziție decubit ventral de la Enisala (11.4.1-2; 11.8-1, 3; 11.10-1; 11.11-1), Nyíregyháza – Oros – *Mega Üzleti Park* (29.4-1); Ostrovul Corbului (32.1-2), Satu Nou (41.3-1), Svilengrad (44.9-1) sau Suceveni (47.1-1, 4), dar și mulți dintre cei aflați în poziție decubit dorsal sau dispuși pe o parte (într-o poziție oarecum asemănătoare celei chircite), precum cazurile cunoscute de la Babadag (2.1-1), Bucu (8.4-1-2), Enisala (11.8-3, 11.9-1, 11.14-1, 11.15-1, 11.16-1), Hligeni (15.32-1; 15.33-1-2), Jurilovca (17.1-4, 11), Niculițel (24.2), Nyíregyháza (29.3-1; 30.1-1-2), Saharna (39.3-1), Satu Nou (41.1-1) sau Suceveni (47.1-1-4).

*

Deși nu deținem date antropologice despre mulți din subiecții amintiți mai sus, putem sublinia că mulți din cei „așezați” în poziție chircită sunt mai ales femei, copii cât și bărbați adolescenți (13-15 ani), pe care – cu o excepție (24.5-2) – nu s-au sesizat urme de moarte

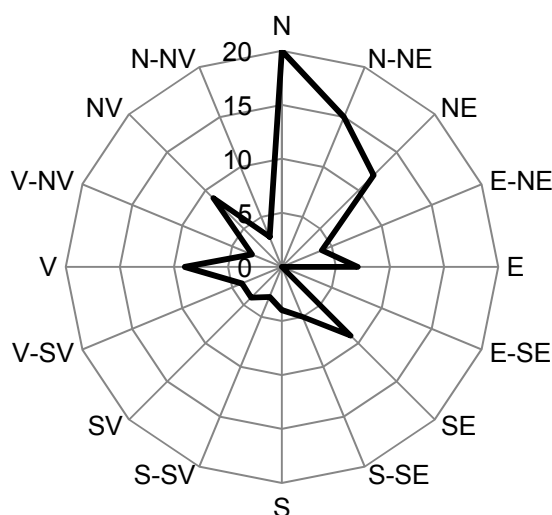
¹⁶ Acest mod de așezare al defunctului este des atestat și în cazul înmormântărilor obișnuite, din cimitire.

violentă. De remarcat sunt cei doi bărbați înmormântați în complexul 44.11 de la Svilengrad, dintre care unul (44.11-2) purta urmele unei trepanații cu urme de vindecare (Fig. 95/3); dar și acei indivizi de sex masculin și vârstă înaintată din groapa de la Jurilovca (17.1-1, 6, 8).

Indivizii descoperiți în poziții „anormale” sunt de ambele sexe și au vârste diferite. Printre aceștia se află și o serie de subiecți de sex masculin a căror oseminte poartă urmele unor morți violente, cum e cazul celor de la Bucu (8.4-2) sau Enisala (11.4-1-2; 11.8-1-3; 11.6-1).

Există o orientare standard?

Având în vedere varietatea acestor depuneri este greu de crezut că era preferată o anumită orientare a defuncțiilor. Cu toate acestea, din cele 112 cazuri în care am putut stabili orientarea, cea mai mare parte a indivizilor erau îndreptați spre sectorul nordic, mai ales între N și NE (Grafic 9).

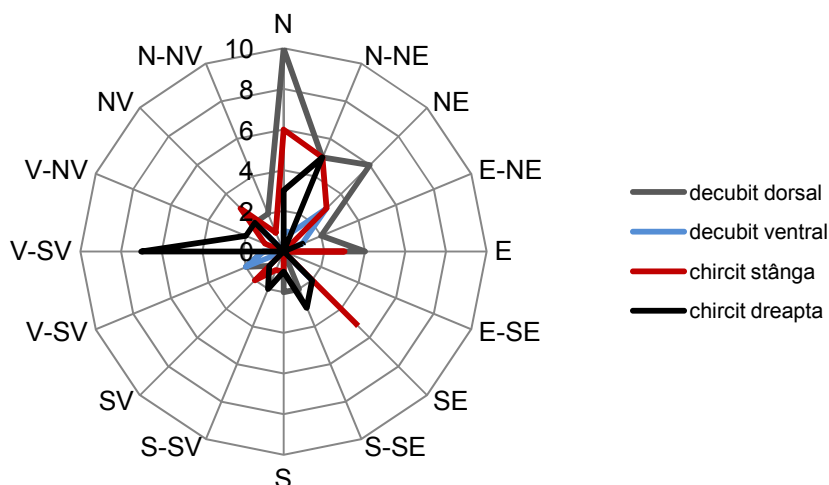

Grafic 9. Date privind orientarea defuncțiilor / *Data on the alignment of the dead.*

Dacă luăm în considerație și poziția defuncțiilor, putem observa că aceeași orientare o au mai ales indivizii aflați în poziție decubit dorsal, cei chirchiți pe partea stângă, dar și o parte din cei înmormântați chirchiți pe partea dreaptă (Grafic 10).

O oarecare standardizare a acestor depuneri le observăm destul de bine în cazul descoperirilor de la Neperotovo. Trei dintre gropile cu oseminte umane identificate în acest sit conțineau câte un individ în conexiune anatomică, deus pe fundul gropii, în poziție chirchit pe partea dreaptă, doi dintre aceștia fiind orientați V-E (23.2-1; 23.5-1) și unul pe direcția VNV–ESE (23.1-1). În aceeași ordine de idei putem remarca și orientarea mai ales spre sectorul nordic (NV–NE) a indivizilor depuși în conexiune anatomică în cele trei complexe de mari dimensiuni de la Puszatataskony dar și a celor din amenajarea cercetată la Jurilovca.

În ciuda acestei observații referitoare la o posibilă orientare „standardizată” a depunerii defuncțiilor în structuri de habitat dezafectate, trebuie totuși să atragem atenția asupra numărului relativ restrâns de date analizate. Astfel, apariția unor descoperiri noi pot aduce schimbări radicale a situației înregistrate în momentul de față.

Grafic 10. Date privind orientarea defuncțiilor în funcție de poziția depunerii / *Data on the alignment of the dead by the position they were deposited in.*

OBSERVAȚII PRIVIND EXISTENȚA UNOR POSIBILE RITUALURI CE ÎNSOȚEAU DEPUNERILE DEFUNCȚILOR ÎN AȘEZĂRI

Pregătirea locului depunerii

Deși nu putem fi siguri asupra faptului că structurile analizate au fost special amenajate sau refolosite pentru a adăposti rămășițele umane, sunt unele cazuri în care au fost sesizate posibile urme de pregătire a acestor spații. Astfel, dacă în cazul complexului 1.1 de la Alba Iulia autorii cercetării menționau „căptușirea” fundului și pereților gropii cu bucăți de lut ars, în așezările de la Babadag (2.5, 6, 7), Neperotovo (23.2) și Saharna (39.3) există mai multe referiri la existența unor urme de incendiere a gropilor într-o perioadă anterioară depunerii cadavrelor. O posibilă „curățare” și „purificare” a gropilor înainte de depunerea resturilor umane este presupusă și de autorii publicării descoperirilor de la Puszataskony–*Ledence*.

Acoperirea cadavrelor

În unele cazuri au putut fi observate și alte dovezi ale unor *ritualuri* ce probabil însoțeau aceste depuneri. Există o serie de descoperiri unde nivelul depunerii defunctului sau defuncțiilor este oarecum „sigilat” cu bucăți mari de lut ars, pietre și fragmente ceramice, după cum a fost observat în cazul unor descoperiri de la Babadag (2.1, 9), Baci (3.1), Lomačinci (20.1), Saharna Mare (40.1), Satu Nou (41.4), Somotor (46.1), Teleac (51.1) sau Vlah (53.1). O altă situație de adăpostire a osemintelor umane este și amenajarea cu pietre de la Rapoltu Mare (35.1). În cazul descoperirilor de la Bucu (8.2, 3), peste schelete a fost identificat un strat de pământ galben bătătorit, în vreme ce la Jurilovca (17.1), Niculițel (24.4), Satu Nou (41.1, 2, 3), Suceveni (47.1) sau Tămăoani (48.1) deasupra defuncțiilor a fost identificat un strat consistent de cenușă amestecată cu fragmente ceramice, oase de animale și chiar umane.

Existența unui nivel de fragmente ceramice, uneori amestecat cu cenușă, pe care au fost găsite scheletele umane a fost observată la câteva din gropile de la Niculițel–*Cornet* (24.1, 2) sau Svilengrad (44.11).

Urmele de ardere de pe oasele descoperite în aceste complexe *implică folosirea focului* în unele cazuri în groapă, ca în cazul individului 2.1-1 de la Babadag, sau în afara acestora cum este cazul oaselor umane puternic arse descoperite în umplutura gropii de la Jurilovca–*Orgame*¹⁷ (17.1-14-15) sau în cazul complexului 44.5 de la Svilengrad. De o expunere la temperaturi ridicate, fără a putea spune dacă accidental sau intenționat, au avut parte și craniile de la Enisala (11.12-1, 11.13-2) și Niculițel (24.7-4). În același timp, o situație aparte o reprezintă fără îndoială situl de la Hligeni, unde numeroase oase prezintă urme de ardere (15.1, 2, 57) și fragmentare intenționată realizată în multe cazuri cu obiecte tăioase.

Obiecte de inventar funerar, piese de port sau reziduuri?

Strâns legate de înmormântare sunt atât amenajarea mormântului, cât și depunerea ofrandelor. Modul în care acestea sunt efectuate variază în funcție de comunități, zone și epoci. De multe ori aceste elemente sunt singurele surprinse din întregul ritual de înmormântare. Observațiile și analiza modalităților de amenajare a spațiului funerar și a ofrandelor aduse celor decedați au condus de multe ori la importante concluzii referitoare la organizarea cimitirelor, organizarea socială, criterii de diferențiere dintre sexe sau în construirea unei cronologii relative sau absolute. În multe cazuri aceste ritualuri sunt reflectate prin standarde de selecție și depunere a unor obiecte.

Nu același lucru se poate observa și în cazul descoperirilor din așezările de la începutul epocii fierului în spațiul studiat. După cum am putut observa în cele de mai sus, nu putem conchide asupra unei modalități tipice de depunere a defuncțiilor în privința spațiului, a modului de reprezentare a cadavrului, a amenajării funerare sau orientării etc. Din cele prezentate în catalogul descoperirilor reiese faptul că nu putem discuta despre un inventar standard. Ceramica este cel mai frecvent material arheologic descoperit în aceste complexe, fiind de cele mai multe ori reprezentată fragmentar (reziduri sau rezultatul unei fragmentări intenționate ?), în foarte puține cazuri am putut observa prezența unor vase întregi amplasate în conexiune directă cu defuncții.

De exemplu, în cazul așezării de la Babadag, există mai multe situații când în apropierea defuncțiilor au fost descoperite *recipiente ceramice întregi*, cât și *obiecte din lut* (2.5, 7-8, 13). Situații oarecum similare sunt înregistrate și în alte situri precum Brăila (7.1), Bucu (8.2, 3), Capidava (9.1), Enisala (11.5-7, 13), Lomačinci (20.1), Niculițel (24.2, 4), Pusztatakony (33.3), Svilengrad (44.6, 9, 11-12), Teleac (51.1) sau Vlahă (53.1). În apropierea individului 17.1-5 din complexul de la Jurilovca se afla un vas de formă bitronconică de dimensiuni medii (Fig. 54/3), spart datorită presiunii pământului, iar din partea posterioară a scheletului 17.1-8 provin cinci obiecte de fier (Fig. 53). Depunerea unui vas grosier de formă tronconică și a unui cuțit din fier este cunoscută în cazul complexului nr. 27.1 de la Novosel'skoe, așezare unde complexului 27.5 îi este atribuit un castron și o cute din piatră (Fig. 69/9-10), iar celui cu nr. 27.4 o strachină și o ceașcă (Fig. 69/5, 7). Un caz interesant este și complexul 2.9 de la Babadag, unde deasupra sau alături de defunct a fost depus un vas bitronconic de dimensiuni mari (Fig. 10/3). În umplutura aceleași gropi a fost descoperit și un fragment de tipar (Fig. 10/4). Mai multe vase întregi și fragmentare au fost

¹⁷ În acest caz urme de ardere secundară se pot observa și pe ceramică, care a suportat un tratament prin ardere după spargere și ulterior a fost depusă într-un strat compact deasupra osemintelor.

depuse alături de defuncții de la Gomolova (Fig. 46/1-14), de unde avem și numeroase obiecte de podoabă din bronz (Fig. 47/1-17).

Alte piese vestimentare aflate în strânsă corelație cu defuncții au fost înregistrate în unele complexe descoperite atât la Debrecen (10.2), Hajdúdorog–*Szállásfölközép* (14.1) cât și la Pusztataskony–*Ledence* (33.2).

Există o serie de descoperiri de unelte și arme dintre care putem menționa toporul de piatră și astragali cu urme de prelucrare din complexe 33.2 și 3 de la Pusztataskony–*Ledence*, vârfurile de săgeată de la Novosel'skoe (27.2 – Fig. 69/2) sau Tătărauca Nouă (50.1 – Fig. 103/2). La acestea putem adăuga și alte descoperiri de fusaiole (11.15 – Fig. /2-3; 15.16; 29.1; 36.2; 40.1; 44.9; 48.1), râșnițe și frecătoare (11.2; 13.2; 45.1), obiecte din piatră șlefuită (11.2; 29.1; 44.9), silex (27.2; 52.1) și os (11.2).

Obiecte ce pot fi considerate ca „inventar” se regăsesc asociate și cu părți din cadavre. De exemplu la Nyírmada (28.1) o strachină acoperea un fragment de craniu uman, un alt recipient ceramic întreg fiind asociat cu un craniu în situl de la Nyíregyhaza (29.5). La acestea se adaugă și cuțitul de bronz și cele două vase bitronconice descoperite împreună cu un membru uman inferior în conexiune anatomică în groapa de la Tămăoani (48.1).

O situație aparte o regăsim în depunerile de recipiente întregi, asociate cu oase umane fragmentate în așa-zisele „aglomerații rituale” de la Hligeni (Fig. 49). Tot din regiunea Nistrului merită menționate și descoperirile de Neporotovo, unde depunerile de recipiente ceramice par oarecum standardizate (23.1, 2, 5), fiind vorba de vase de dimensiuni și forme similare depuse în toate trei cazurile în zona craniului defuncților (Fig. 58-59).

Asocieri cu depuneri de animale

Doar în foarte puține cazuri au fost analizate și resturile de faună (ce pot fi considerate și resturi de bucătărie) descoperite în astfel de complexe¹⁸. Totuși, există unele cazuri în care sunt menționate și depuneri de animale în conexiune anatomică, separat sau în directă asociere cu cadavrele umane. Ilustrativă în acest sens este situația de la Satu Nou–*Valea lui Voicu*, unde este menționată depunerea unui cadavru de câine în gr. 41 (nr. cat. 41.1), alături de un cadavru de adult și unul de copil. Alte 13 sau 14 schelete de câini¹⁹ aflate total sau parțial în conexiune anatomică au fost descoperite, împreună cu oase umane, în așa zisa „viroagă” (41.5) care probabil înconjura promontoriul.

Depunerea unui bovideu, care din desen pare aproape întreg, a fost înregistrată în mormântul colectiv nr. 2 de la Gomolova (13.2), dar și la Medzany (22.1), în vreme ce sub scheletul uman descoperit în gr. 3131 de la Nyíregyháza – *Oros – Mega Üzleti Park* (29.4-1) se aflau două schelete de animale, fără a se preciza specia.

Un alt caz de depuneri mixte om – animal este semnalat în cazul complexului 10.2 de la Debrecen, unde pe lângă cadavrele a patru indivizi au fost identificate oseminte de la doi cai, un bovideu și un craniu de câine.

¹⁸ Radu 2006; Nagy, Gogâltan 2012.

¹⁹ Pe mulți dintre câini au fost identificate urme de violență perimortem la nivelul craniului (analiză preliminară efectuată de A. Bălășescu).

Asocieri cu depuneri de cereale

Singura mențiune a unei astfel de asocieri este cea de la Gomolava, unde în mormântul colectiv 2, printre oase au fost identificate cereale carbonizate și fragmente de râșniță.

MANIPULAREA RESTURILOR UMANE

În stadiul actual al cercetării există o serie de date care indică intervenții intenționate sau accidentale asupra cadavrelor / osemintelor umane aflate în spațiul inițial de depunere sau în alte contexte. Aceste intervenții se remarcă mai ales prin lipsuri mai mult sau mai puțin masive ale inventarului de oase (2.5-1; 8.4-2; 9.1-1; 11.13-1; 11.15-1; 15.32-1; 24.5-1; 20.1-1; 29.4-1; 36.1-2; 46.1), existența unor părți din cadavre sau schelete întregi lipsite de / sau în conexiune anatomică parțială (2.4; 2.6-1; 2.12; 11.1-1; 11.12-1; 16.1-1; 17.1-2; 17.1-3; 17.1-5; 17.1-9; 17.1-10; 17.1-12; 24.4-1; 27.2-1; 27.3-1; 32.1-3; 33.1 (19 indivizi); 33.2 (9 indivizi); 34.1; 40.1; 44.2-1; 44.10-1; 44.13-1; 44.13-2; 45.2-1; 47.3-1; 52.3-1; 52.5-1; 52.5-2), depuneri de membre și cranii (1.1-1; 2.10-1-4; 8.1-1; 10.3-1; 11.13-2; 11.15-2; 12.2-1; 12.3-1; 19.1-1; 24.2-2-5; 24.4-2; 24.6-1; 24.7-3; 28.1-1; 29.1-1; 29.1-2; 29.5-1; 39.2-1; 41.4-1; 41.5; 48.1-1; 49.1-7); dar și prezența în diverse contexte a oaselor umane izolate, de multe ori în stare fragmentară (2.11-1; 3.1-1; 11.1-2; 11.1-3; 11.1-4; 11.2-1; 11.3-1-2; 11.5-1; 12.4-1; 15 (145 indivizi); 17.1-13-15; 23.3-1; 23.4; 24.4-3; 24.7-1-2; 24.7-4; 27.5; 27.6; 29.2-1; 38.1-1; 41.5; 44.4-1-2; 44.6-1; 44.7-1; 44.8-1).

Intervenții post-depunere asupra cadavrelor / oaselor

Accesul direct la cadavre, dar în același timp și adăpostirea lor de intervenția animalelor carnivore se puteau face prin amenajarea unei suprastructuri precum cea sesizată în cazul unor complexe de la Enisala (11.13) sau Jurilovca (17.1). Rupturile vechi, poziția anatomică normală a oaselor rămase indică intervenții masive și în cazul indivizilor 11.13-1 și 11.15-1 de la Enisala. În același timp, ipoteza expunerii la aer în groapa C16-1 (11.15), deci nu inhumarea, *individului 11.15-1* este poate fi susținută și de existența urmelor de dinți de rozător pe oasele acestui individ. În acest caz, trebuie să presupunem existența unui sistem de restricționare a accesului în astfel de gropi, probabil asemănător cu cel sesizat în așezările hallstattiene timpurii de la Nistrul Mijlociu, de la Neporotiv II²⁰ sau Saharna–Dealul Mănăstirii²¹.

Un sit oarecum aparte, ce pare probabil să fi fost dedicat exclusiv unor astfel de depuneri, este cel de Satu Nou–*Valea lui Voicu*²². Deși săpăturile au afectat doar o mică parte din suprafața acestuia, densitatea depunerilor de cadavre umane și animale este mult mai mare decât în comparație cu alte monumente ale primei epoci a fierului de la Dunărea de Jos.

De asemenea, nu excludem nici un circuit ce implică inhumarea – exhumarea – reînhumarea defuncțiilor. Edificator în acest sens este situl de la Pusztataskony–*Ledence I* (estul Ungariei), unde au fost cercetate trei gropi de mari dimensiuni, special amenajate sau reamenajate pentru a adăposti rămășițele mai multor indivizi aflați în stări diferite de descompunere. În cazul complexului 1-550 (nr. cat. 33.2), care conținea resturile de la 25-40

²⁰ Krušelnicka 1998, Fig. 14, 89; Kašuba 2008.

²¹ Niculiță, Nicic 2013.

²² Irimia, Conovici 1993.

de indivizi aflați mai ales în stare de conexiune anatomică parțială, analiza solului aflat pe oase a evidențiat o înhumare prealabilă a acestora în alt loc, dar în același tip de sol, probabil în apropiere²³.

Foarte interesantă și în același timp greu de interpretat este situația documentată în situl de la Hligeni (nr. cat. 15), unde au fost înregistrate numeroase oase umane (mai ales fragmente de craniu și mandibulă, dar și oase tubulare) cu urme evidente de tăiere și prelucrare (lustruire, pilire etc.)²⁴.

²³ Király *et alii* 2013, 307-326.

²⁴ Gol'ceva, Kašuba 1995.

CAPITOLUL IV

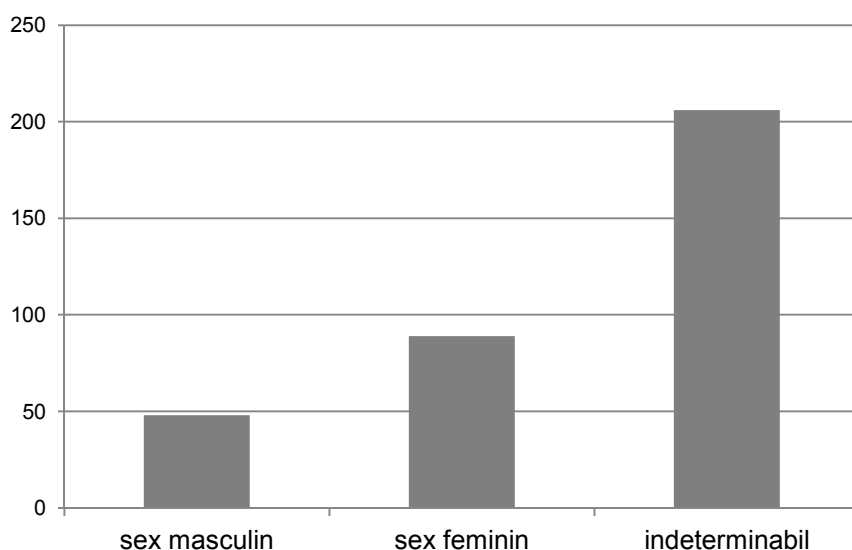
OBSERVAȚII ANTROPOLOGICE

Informațiile rezultate în urma studiilor antropologice aduc fără îndoială un aport considerabil la interpretarea acestui comportament funerar insolit. Din păcate, din cei 512 (număr minim) de indivizi identificați doar pentru 343 avem date antropologice, și acestea de multe ori incomplete. Uneori aceste informații se reduc doar la determinarea sexului și vârstei defunctului (sau doar a unuia din aceste elemente), referirile legate de statură, patologie, urme de violență ș.a. fiind destul de rare în actualul stadiu al cercetării.

Așa cum am menționat și în cele de mai sus, mai mult de jumătate dintre indivizii analizați provin din doar trei situri: Gomolava (110 indivizi), Hligeni (148 indivizi) și Pusztataskony–Ledence (cel puțin 59 indivizi). Din păcate chiar aceste situații prezintă deficiențe în privința prezentării datelor antropologice. La acestea se adaugă caracterul preliminar și sumar al unor informații cât și lipsa oricăror date despre numai puțin de 168 de indivizi.

CATEGORII DE VÂRSTĂ ȘI SEX

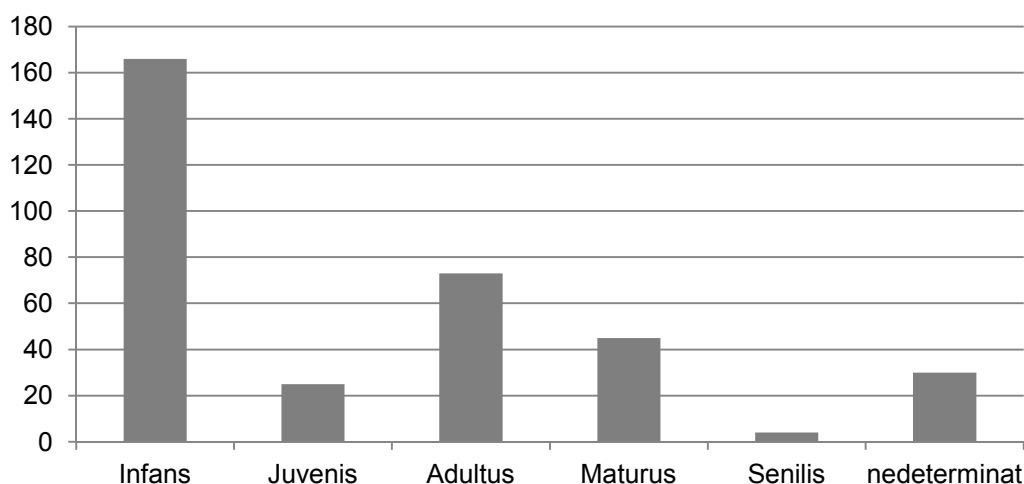
Din cei 344 de indivizi despre care avem unele date antropologice, 89 erau de sex feminin, 48 de sex masculin, în vreme ce în 206 cazuri nu s-a putut identifica sexul fie datorită vârstei fragede, fie datorită gradului accentuat de fragmentare al oaselor păstrate (Grafic 11).

Grafic 11. Grafic comparativ al categoriilor de sex / *Comparative graphic of sex categories.*

Referitor la categoriile de vârstă înregistrate¹ există informații despre indivizi care se pot încadra în intervalele *Infans I-II*, *Juvenis*, *Adultus*, *Maturus I-II* și *Senilis I-II*; de multe ori însă informațiile existente nu ne-au permis o analiză atât de amănunțită, fie datorită unor date incomplete sau generale, fie datorită unor indivizi a căror oase au fost greu atribuite unei anumite vârste.

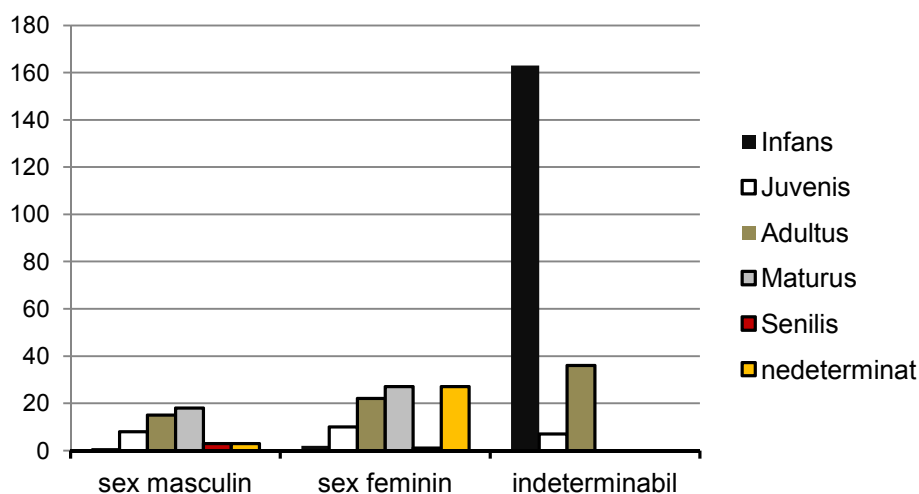
¹ *Infans I*: 1-7 ani; *Infans II*: 7-14 ani; *Juvenis*: 14-20 ani; *Adultus*: 20-20 ani; *Maturus I*: 30-40 ani; *Maturus II*: 40-50 ani; *Senilis I*: 50-60 ani; *Senilis II*: peste 60 de ani.

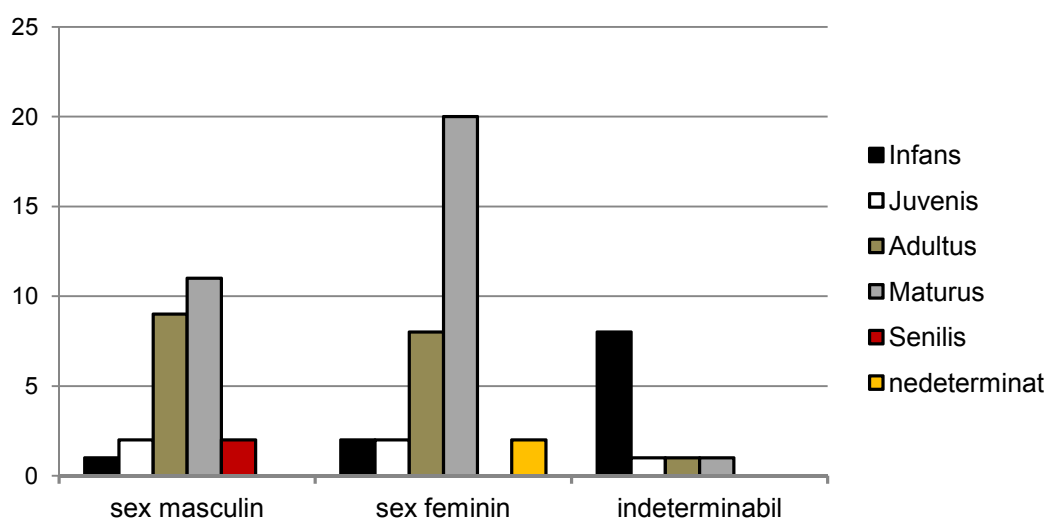
Grafic 12. Grafic comparativ al categoriilor de vârstă / *Comparative graphic of age categories.*

Din Graficul 12 se poate observa numărul foarte mare de copii (166 indivizi din care: 38 – *Infans* I, 35 – *Infans* II, 93 de subiecți nu au fost încadrați cu precizie) descoperiți în așezări. Această imagine nu reprezintă însă realitatea acestor depuneri în spațiul studiat, cei mai mulți (66,87%) copii provenind doar din siturile de la Hligeni (82), Gomolava (20) și Svilengrad (9). După această categorie de vârstă, cei mai mulți indivizi depuși în așezări erau adulți (73), urmați de cei ajunși la o vârstă matură (45 indivizi, dintre care: 13 *Maturus* I; 8 *Maturus* II; 24 nu au fost încadrați cu precizie) și de cei din intervalul de vârstă *Juvenis* (25). Un număr mult mai redus de indivizi (4) pot fi încadrați în intervalul de vârstă *Senilis* (peste 50 de ani).

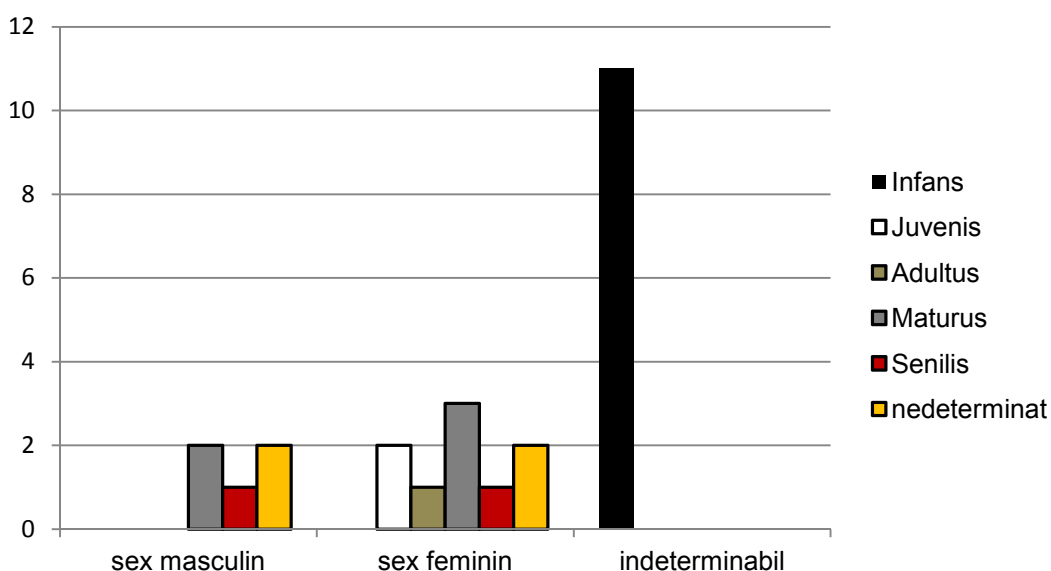
Dacă încercăm o abordare comparativă între categoriile de vârstă și sexul indivizilor, putem observa că ambele sexe sunt prezente în proporții asemănătoare în raport cu categoriile de vârstă (Grafic 13). Cei mai mulți indivizi la care s-a putut determina sexul, au avut la deces o vârstă ce se poate încadra în intervalul *Maturus*, urmați de adulți și adolescenți.

Grafic 13. Situația comparativă a categoriilor de vârstă în funcție de sex pentru indivizii din tot arealul studiat / *Comparative analysis of age categories by sex of individuals in the entire analyzed area.*

Grafic 14. Situația comparativă a categoriilor de vârstă în funcție de sex pentru indivizii de la Dunărea de Jos / *Comparative analysis of age categories by sex of individuals at the Lower Danube.*

Grafic 15. Situația comparativă a categoriilor de vârstă în funcție de sex pentru indivizii din așezările atribuite culturii Gáva / *Comparative analysis of age categories by sex of individuals in settlements ascribed to Gáva culture.*

Totodată, fiecare zonă pare a avea proporții diferite în privința reprezentării categoriilor de sex și vârstă. De exemplu, la Dunărea de Jos, în așezările culturii Babadag se observă o preponderență a indivizilor de vârstă *Maturus*, mai ales a celor de sex feminin, proporția copiilor scăzând simțitor în comparație cu situația generală (Grafic 14). Pe de altă parte, în așezările culturii Gáva se observă creșterea procentajului deținut de indivizii de vârste fragede (Grafic 15), situația fiind însă neclară datorită numărului redus de indivizi analizați antropologic².

² De exemplu, publicarea rezultatelor analizei antropologice de la Pusztataskony, unde au fost identificați cel puțin 59 de indivizi ar putea confirma sau infirma această situație.

STATURA INDIVIZILOR

Datele referitoare la statura indivizilor sunt destul de puține și sunt legate de analiza antropologică a 21 de indivizi descoperiți în zona estică a arealului studiat, din situri precum Babadag (2.7-1-3; 2.8-1), Bucu (8.4-2), Capidava (9.1-1), Enisala (11.3-1; 11.4-1-2; 11.5-1; 11.6-1-2; 11.7-1; 11.8-1-3; 11.9-1; 11.10-1; 11.16-1), Saharna (39.3-1) și Suceveni (47.2-1). Încă de la început putem remarca o diferență vizibilă între indivizii de sex masculin care aveau o statură medie de 167,464 cm și cei de sex feminin a căror statură medie este de 155,7471 cm³.

PATOLOGIE OSOASĂ ȘI DENTARĂ

Oasele și dinții înregistrează evenimente din viața unui om, inclusiv episoade de boală sau traume⁴. Analizele antropologice existente până în prezent menționează, mai ales pentru Dunărea de Jos, o serie de observații legate de viața indivizilor înmormântați în așezările de la începutul epocii fierului.

Boli ale dentiției

În multe cazuri sunt menționate carii, pierderi ale unor dinți sau urme ale unor abcese dentare. Dacă în cazul indivizilor depuși în mormântul colectiv nr. 2 de la Gomolova⁵ (13.2) sunt semnalate urmele unor abcese dentare, iar rata cariilor este considerată scăzută, afecțiuni grave ale dinților sunt menționate în cazul indivizilor 8.2-1, 8.4-1 și 8.4-2 de la Bucu⁶. Un alt caz de abces dentar este menționat și în cazul individului 39.3-1 de la Saharna⁷.

Din punct de vedere al patologiei dentare⁸, lotul analizat din situl de la Bucu prezintă o incidență ridicată de dinți cariați 22,22%, dinți pierduți ante-mortem 48,78% și abcese dentare 4,88%. *Indivizii 8.4-1 și 8.4-2*, prezintă o resorbție alveolară accentuată, iar individul 5 are și o depunere de tartru accentuată⁹. Totuși, procentele prezentate nu sunt foarte relevante datorită numărului mic de schelete analizate. *Indivizii 8.4-1 și 8.4-2*, prezintă o resorbție alveolară accentuată, iar individul 8.4-2 are și o depunere de tartru accentuată¹⁰. Toate cariile identificate sunt localizate bilateral, atât pe maxilar cât și pe mandibulă la molari și premolari, iar abcesele bilateral la premolari 2 de pe mandibula *individului 8.2-1*. Cariile identificate sunt ocluse și interproximale¹¹, cele ocluse fiind localizate doar pe mandibulă. Urme de hipoplasie a emailului dentar¹² sunt prezente la caninii mandibulari a lui individului 8.4-2 și la toții caninii și la incisivii maxilari ai lui individului 8.2-1¹³.

³ Statura medie a fost calculată de dr. Mihai Constantinescu căruia îi mulțumesc și cu această ocazie.

⁴ White, Black, Folkens 2012, 429 și urm.

⁵ Farkaš 1972-1973; Farkaš, Marcsik 1975; Farkaš, Marcsik 1976.

⁶ Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

⁷ Constantinescu 2013.

⁸ Steckel *et alii* 2006, 15-16, fig. 10.

⁹ Brothwell 1981, 155, fig. 6/12, 14.

¹⁰ Brothwell 1981, 155, fig. 6/12, 14.

¹¹ Brothwell 1981, 155, fig. 6/12, 14.

¹² Steckel *et alii* 2006, 15-16, fig. 10.

¹³ Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

Cribră orbitală și cribră cranii

Porozitatea crescută a exteriorului cutiei craniene și orbitelor este una dintre cele mai frecvente leziuni patologice observate la populațiile preistorice. Această afecțiune a fost sesizată mai ales la indivizii tineri. Leziunile zonei orbitale poartă numele de *cribră orbitală* în vreme ce afecțiunea zonei endocraniene poartă numele de *cribră cranii*. Cauza acestei boli a fost considerată a fi deficiența de fier din organism¹⁴, care poate fi determinată atât de o dietă deficientă în fier, slaba absorbție a fierului sau pierderea acestui element de multe ori datorită paraziților intestinali. Relativ recent s-a demonstrat că această boală poate avea mai multe cauze, printre care și anemia megaloblastică dobândită de copii prin ingestia vitaminei B₁₂ din laptele matern, pe fondul unei infecții gastro-intestinale¹⁵.

O incidență ridicată a acestei afecțiuni o întâlnim la Enisala, unde la indivizi de ambele sexe se observă urme vindecate de *Cibra cranii* (indivizii 11.4-1-2; 11.5-1; 11.8-1-3; 11.16-1)¹⁶. La acestea se adaugă cazurile de la Bucu (8.4-2)¹⁷, Garvăn (12.1-1), Gomolava (13.2), Niculițel (24.4-2) și Suceveni (47.2-1), unde cea mai mare parte a indivizilor afectați au vârste fragede.

Boli infecțioase

Bolile infecțioase au fost pentru mult timp o cauză majoră a mortalității, însă doar câteva astfel de afecțiuni lasă urme pe sistemul osos¹⁸. Din datele analizate avem informații despre existența unor urme de osteomielită și osteoperiostită, ambele reacții inflamatorii ale osului cauzate de infecții produse de microorganisme (în 90% din cazuri este vorba de *Staphylococcus aureus*) pătrunse prin eventuale răni, sau ca răspuns la anumite boli¹⁹.

De remarcat din acest punct de vedere este incidența ridicată a acestor afecțiuni la Enisala, mai ales în cazul unor subiecți adulți sau maturi, de sex masculin. Cazuri de osteoperiostită vindecate au fost observate la oasele membrilor inferioare ale indivizilor 11.4-1, 11.6-2, 11.8-1-3, 11.9-1, 11.15-1. În două cazuri, indivizii 11.8-1 și 11.8-3, infecția era mult mai pronunțată (extinsă pe mai mult de 50% din suprafața diafizei, cu expansiune corticală și deformare pronunțată a suprafeței osului)²⁰, iar la individul 11.9-1, urme de infecție vindecată, apar inclusiv pe diafizele humerusurilor²¹. Urme de osteomielită sunt menționate și în cazul descoperirilor de la Gomolava (13.2)²², unde cea mai mare parte a defuncțiilor au fost încadrați în categoria de vârstă Infans I-II; în vreme ce urme de periostită incipientă la nivelul tibiilor au fost observate în cazul individului 47.2-1 de la Suceveni (*Infans I*)²³.

Boli ale articulațiilor

În multe cazuri au fost observate boli ale articulațiilor. Artrozele sunt inflamații ale articulațiilor, care includ și țesuturile moi, cauzate atât de utilizarea repetitivă a articulațiilor,

¹⁴ White, Black, Folkens 2012, 449.

¹⁵ Walker *et alii* 2009.

¹⁶ Steckel *et alii* 2006, 12-14, fig. 8-9.

¹⁷ Prezintă bilateral urme vindecate de *cribră orbitală* și *cribră cranii* (Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015).

¹⁸ White, Black, Folkens 2012, 443.

¹⁹ White, Black, Folkens 2012, 445-446.

²⁰ Steckel *et alii* 2006, 30-31, fig. 26.

²¹ Ailincăi, Constantinescu 2015.

²² Farkaš 1972-1973; Farkaš, Marcsik 1975; Farkaš, Marcsik 1976.

²³ Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014.

traume, cât și de anumite afecțiuni infecțioase. Osteoartroza este cea mai comună formă de artroză și constă în distrugerea cartilagiului articular și formarea unor mici concrețiuni osoase numite osteofite în zona marginilor articulațiilor²⁴.

Această afecțiune a fost observată la numeroși indivizi de vârste diferite, de sex masculin, cât și feminin (2.7-1-3; 8.4-1-2; 11.3-1; 11.5-1; 11.8-1-3; 11.14-1; 11.15-1; 11.16-1; 39.3-1), mai ales la nivelul articulațiilor membrelor, cât și la nivelul coloanei vertebrale.

Osteoporoza

Osteoporoza este o boală metabolică și se manifestă cu sporirea porozității osului odată cu procesul de îmbătrânire. Boala este o consecință a incapacității organismului de a menține echilibrul între formarea și resorbția osului²⁵. Cazuri de osteoporoză au fost menționate în cazul indivizilor depuși în mormântul colectiv 2 (13.2) de la Gomolava²⁶, dar și în cazul indivizilor 2.7-3²⁷ și 8.4-2²⁸ de la Babadag, respectiv Bucu.

Noduli Schmorl

Nodulii Schmorl (hernii intraspongioase) apar la nivelul discului vertebral din cauze degenerative. Aceste proeminențe sunt asociate cu necroza osului vertebral și sunt rezultatul unor anumite activități dar și al îmbătrânirii, predispoziției genetice, compoziției discurilor, probleme de dezvoltare, solicitare fizică sau traume²⁹. Urme ale acestei afecțiuni au fost observate la unii indivizi de sex masculin de la Enisala (11.8-1, 11.8-3 și 11.9-1) și Saharna (39.3-1).

Fracturi vindecate

Fracturile pot apărea din cauze diverse, cel mai adesea datorită exercitării unei forțe anormale asupra oaselor³⁰. Analiza unor schelete, mai ales de la Babadag și Enisala au evidențiat fracturarea și sudarea mai multor oase. Astfel, individul 2.7-2 de la Babadag a suferit o fractură a humerusului stâng, care s-a consolidat anormal, împiedicând o bună folosire ulterioară a membrului respectiv³¹. Aceeași situație se observă și în cazul individului 39.3-1 unde s-a observat aceeași sudare deficientă a unei fracturări a radiusului drept³². Probabil un alt tip de accident sau eveniment violent a dus la fractura colului femural al individului 11.8-3, a coastelor 4-7 stânga de la individul 11.5-1; a unei articulații a brațului drept și a ramului mandibular drept al individului 11.8-1 sau a osului nazal în cazul individului 11.10-1.

Urme de violență perimortem

Din lotul analizat există o serie de indivizi ce poartă urmele unor traume cauzatoare de moarte. Cu excepția individului 28.1-1 de la Nyírmada care prezenta o tăietură în zona frontală, fără ca autorii analizei să poată preciza dacă a fost realizată *ante-* sau *postmortem*,

²⁴ White, Black, Folkens 2012, 441-442.

²⁵ White, Black, Folkens 2012, 447.

²⁶ Farkaš 1972-1973; Farkaš, Marcsik 1975; Farkaš, Marcsik 1976.

²⁷ Perianu 1993a.

²⁸ Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

²⁹ Plomp *et alii* 2012; Mann, Hunt 2005, 95, fig. 83-84.

³⁰ White, Black, Folkens 2012, 433.

³¹ Perianu 1993a.

³² Constantinescu 2013.

toate cazurile de violență *perimortem* provin din estul arealului analizat, mai ales de la Dunărea de Jos.

Poate cea mai interesantă situație este cea de la Enisala unde se remarcă incidență ridicată a loviturilor realizate *perimortem* cu obiecte contondente; astfel, din cei 26 de indivizi identificați, au fost observate semne de violență în nu mai puțin de 9 cazuri (indivizii 11.4-1-2; 11.5-1; 11.8-1-3; 11.9-1; 11.10-1; 11.16-1).

Nr. individ	Zona afectată	Tipul traumei	Sex	Vârsta	Patologie
2.7-2	Craniu/parietal stânga	Obiect contondent	F	Adultus	Fractură vindecată a humerusului stâng
2.10-1	Craniu / marginea supraorbitală dreapta	Obiect contondent	F	Adultus	-
8.4-2	Craniu/frotal și parietale	Obiect contondent	M	Maturus	-
11.4-1	Craniu; coxal stâng; tibia dreaptă	Obiect tăios	M	Maturus	<i>Cribră cranii</i> , artroză, osteoperiozită
11.4-2	Craniu, femur, tibie	Obiect tăios	M	Adultus	Osteoperiozită
11.5-1	mandibulă	Obiect tăios	M	Maturus	Fractură vindecată coaste; fracturi fără urme de refacere la femur și tibie
11.8-1	mandibulă; membru superior;	Obiect contondent	M	Adultus	Fracturi vindecate ale articulației radiusului drept, mandibulei; noduli Schmorl; osteoperiozită
11.8-2	Mandibulă; Coloana vertebrală	Obiect ascuțit	M	Maturus	Noduli Schmorl; Osteoperiozită
11.8-3	Torace; articulația tibiei și peroneului stâng	Obiect contondent	M	Adultus-Maturus	Fractură vindecată col femural; noduli Schmorl; osteoperiozită
11.9-1	Coloană - Decapitare	Obiect ascuțit	M	Maturus	Osteoperiozită
11.10-1	Craniu / frotal	Obiect ascuțit	M	Adultus-Maturus	Fractură vindecată a osului nazal; osteoperiozită
11.15-1	Craniu/occipital	Obiect contondent	F	Maturus	-
11.16-1	Craniu	Obiect contondent	F	Maturus	-
17.1-5	Craniu și mandibulă	Obiect contondent	F	Juvenis	-
17.1-6	Mandibulă	Obiect contondent	M	Adultus	-
24.5-2	Craniu / parietal drept	Obiect contondent	F	Juvenis	-
24.7-4	Mandibulă	Obiect contondent	?	Adultus	-
28.1-1	Craniu / frontal	Obiect ascuțit	M	Maturus	-
39.3-1	Craniu	Obiect contondent	M	Maturus	Noduli Schmorl; osteoartroză; fractură vindecată a radiusului stâng

Tabel 4. Indivizi cu urme de violență ante- și *perimortem* / *Individuals with signs of ante- and perimortem trauma.*

În complexul de la Jurilovca–*Orgame* craniul și mandibula scheletului 17.1-5, păstrează semne de violență *perimortem*. Astfel, corpul mandibular drept prezintă o fractură multiplă cu eschile, ale cărei caracteristici arată clar că a fost produsă în „os verde” printr-o lovitură cu un obiect contondent, ce a zdrobit și maxilarul superior. Astfel de semne se remarcă și în cazul scheletului 17.1-6 din același complex, a cărui mandibula prezintă o fractură cu eschilă osoasă în regiunea simfizei (bărbiei), iar partea dreaptă a feței (maxilarul și zigomaticul) au fost zdrobite în urma lovirii cu un obiect contondent³³.

³³ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003, 314-315.

Urme de violență au fost semnalate și la craniile indivizilor 2.7-1 și 2.10-1 de la Babadag. În cazul celui din urmă s-a observat o distrugere la partea laterală a marginii supraorbitale drepte, unde o lovitură, cel mai probabil în os verde, a provocat o fisură (cu marginile ușor depărtate) a marginii supraorbitare și a rupt apofiza zigomatică a frontalului și pe cea a zigomaticului. Lipsa reacțiilor postfractum permite avansarea (cu prudență) a diagnosticului de violență *perimortem*.

Interesante pentru înțelegerea semnificației acestor situații sunt și unele descoperiri de la Niculițel–*Cornet*, cum este cazul *individului* 24.5-2, a cărui deces pare să fi avut o cauză violentă, pe parietalul drept și posibil pe cel stâng și pe frontal, prezentând urme ale unor lovituri, cu obiecte contondente, fără semne de vindecare, ceea ce ne indică, o moarte violentă pentru acest individ. O cauza asemănătoare a decesului pare să fi avut și *individul* 24.7-4, a cărui parte anterioară a craniului și masivul facial a fost puternic afectat termic, când craniul era încă întreg.

Frontalul scheletului individului 8.4-2, de la Bucu, prezintă în partea anterioară aproximativ între sutura coronară și eminența frontală stângă, urmele unui traumatism, produs *perimortem* fără urme de vindecare. Acesta pare a fi rezultatul lovirii cu un obiect contondent care a dus la apariția unor fracturi radiante pe frontal și parietale. O altă posibilă traumă la nivelul craniului a fost observată și în cazul individului 39.3-1 de la Saharna.

*

După urmele observate putem remarca două categorii de arme. În unele cazuri, mai ales la Enisala, este vorba de obiecte ascuțite, cu lamă (spade, săbii?), care au lăsat urme adânci pe craniile și membrele indivizilor de sex masculin 11.4-1-2, 11.5-1, 11.10-1 sau 28.1-1 și s-a încercat sau realizat decapitarea celor numerotați cu 11.8-2 și 11.9-1. Aproape fără excepție, aceste lovituri au fost mortale și au fost aplicate repetat subiecților de mai sus. În alte cazuri armele sunt obiecte contondente (măciuci, băte, cefe de topor) care au cauzat fracturi de formă circulară, precum cele observate în cazul indivizilor 8.4-2, 11.15-1, 11.16-1 și 39.3-1, sau fracturi ale coastelor, craniului, mandibulei și membrelor (indivizii 2.7-2, 2.10-1, 11.5-1, 11.8-3, 24.5-2, 24.7-4).

Indivizii care poartă urme de moarte violentă sunt preponderent persoane de vârstă adultă sau matură, atât bărbați, cât și femei. Este de remarcat faptul că afecțiunile legate atât de activități fizice intense în cursul vieții (noduli Schmorl, osteoartroză accentuată), cât și de infecții (*Cribra cranii*, osteoperiostită), par a fi prezente în principal la indivizii de sex masculin, cu urme de traume violente. Această, alături de prezența unor fracturi vindecate (fracturi pe calota craniană și oasele nazale, coaste și oase lungi), pot indica faptul că indivizii de sex masculin, au avut condiții de viață mai dificile, desfășurând activități fizice intense, eventual chiar activități cu caracter războinic, care le-a determinat o predispoziție la infecții și transformări ale anumitor segmente ale scheletului³⁴.

Pilirea dinților

Singurul sit în care este documentată această situație este cel de la Hligeni, unde aproape toate depunerile de oseminte umane, precum și oasele depistate răzleț atestă urme de prelucrare identice: așchieri, tăieturi, creștături, pilire, lustruirea marginilor precum și pilirea unor dinți.

³⁴ Ailincăi, Constantinescu 2015.

În opinia autoarei analizei antropologice, L. V. Litvinova, această intervenție a avut loc în timpul vieții indivizilor, umplerea canalelor nervoase cu substanța maronie detectată având probabil ca scop atenuarea durerii. Această intervenție a fost observată atât în cazul subiecților de vârste fragede, cât și la adulți. Dinții erau prelucrați atât prin pilire până la bază, cât și prin îndepărtarea smalțului și acoperirea dentinului cu o substanță maronie³⁵. De multe ori s-a observat că lipsa unor dinți mai ales din mandibulă se datorează mai ales ruperii decât unui procedeu de extragere.

Trepanații

O dovadă a acestei intervenții chirurgicale în epoca fierului din spațiul carpato-balcanic este individul 44.11-2 de la Svilengrad³⁶. Craniul acestui subiect, de sex masculin, și o vârstă la deces cuprinsă între 50-60 ani purta urmele unei trepanații de formă ovală în zona de îmbinare a osului frontal cu oasele parietale, cu o reacție de vindecare. Această procedură cunoscută și practică pe toate continentele³⁷ este documentată în zona balcanică încă din neolitic³⁸ și prezintă câteva variante³⁹ prin care se efectuau găuri în cutia craniană, „pacienții” prezentând o rată ridicată de supraviețuire⁴⁰.

Un alt caz de trepanație este menționat în cazul individului 50.1-1 de la Tătărauca Nouă⁴¹. În acest caz, autorii descoperirii au identificat în groapă un fragment de craniu de formă triunghiulară cu urme evidente de tăiere⁴² (Fig. 103/3), ceea ce presupune o acțiune mult mai probabil după decesul individului, chiar într-o stare avansată de descompunere. Astfel de intervenții cu instrumente tăioase asupra craniilor umane sunt menționate în același areal, în situl de la Hligeni⁴³.

Deformări ale oaselor ca urmare a unor activități

Toate scheletele de la Bucu prezintă și fațete articulare suplimentare la epifiza distală a tibiei și pe talus, transformări legate în general de mers și chircirea repetată a individului în cursul vieții⁴⁴. Acestea par a fi mai pregnante la individul de sex masculin (8.4-2) și mai puțin accentuate la individul de sex feminin cu o vârstă mai înaintată (8.4-1)⁴⁵. Aceeași situație o regăsim și în cazul individului 39.3-1 de la Saharna (sex masculin)⁴⁶, cât și a individului 53.1-1 de la Vlaha (sex feminin)⁴⁷.

Alte afecțiuni

Pe lângă afecțiunile menționate mai sus există o serie de mențiuni ale unor boli cu impact mai redus. Astfel în cazul individului 24.4-1 de la Niculițel au fost observate urmele

³⁵ Litvinova 1995.

³⁶ Ruseva 2008, 559-560, Fig. 4; Nekhrizov, Tzvetkova 2012, 182, Fig. 7.

³⁷ Ortner 2003, 169 și urm.

³⁸ Mikić 1998.

³⁹ Ortner 2003, 171 și urm.

⁴⁰ White, Black, Folkens 2012, 439.

⁴¹ Varzary, Pežemskij, Larina 2005, 381-386.

⁴² Larina, Kašuba 2005, 212-239; Larina 2005, 240-267.

⁴³ Gol'ceva, Kašuba 1995.

⁴⁴ Barnett 1954; Boule 2001.

⁴⁵ Vezi Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015.

⁴⁶ Constantinescu 2013.

⁴⁷ Nagy, Gogâltan 2012.

unei cifoze asociate cu scolioza. La Gomolava (13.2) sunt amintite cazuri de spondiloză, dar și de rahistim (în acest sens vezi și individual 51.2-1 de la Teleac).

DATE ADN

Începând cu anul 2001, în colaborare cu Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” din București am inițiat un program de centralizare și analiză a osemintelor umane provenite din așezările culturii Babadag, cea mai mare parte a datelor antropologice strânse în această lucrare fiind rezultatul acestei colaborări⁴⁸. Având concursul Departamentului de Genetică al Universității din București și al Institutului de Biologie Umană a Universității din Hamburg, au fost prelevate probe de la 27 de indivizi în scopul efectuării unor analize ADN (până în 2004 fiind analizate doar 7 extracții).

Datele obținute au fost comparate cu 100 de secvențe provenite de la cinci populații europene moderne (câte 20 de la fiecare – români, greci, bulgari, albanezi și italieni)⁴⁹. Numărul restrâns de secvențe ADN prelevat (șase secvențe de la populații din epoca bronzului și șapte din epoca fierului) a împiedicat efectuarea unei analize biologice complexe, acestea fiind folosite pentru a observa eventuale asemănări între populația tracică care a trăit pe teritoriul României și alte populații europene moderne. Astfel, cele câteva polimorfisme HVR I reflectă similarități genetice ale populației tracice analizate cu populațiile moderne din SE Europei, acestea contribuind la formarea fondului genetic românesc⁵⁰.

⁴⁸ Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003; Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2005; Ailincăi *et alii* 2005-2006; Ailincăi *et alii* 2007; Ailincăi, Constantinescu 2008; Constantinescu, Mirițoiu 2008.

⁴⁹ Cardoș *et alii* 2004, 239 și urm.

⁵⁰ Cardoș *et alii* 2004, 246.

CAPITOLUL V

CONCLUZII

ÎNMORMÂNTĂRILE ÎN AȘEZĂRI – UN COMPORTAMENT FUNERAR COMPLEX

Așa cum am afirmat și în introducere, este foarte greu să argumentăm și să reconstituim ritualul/ritualurile care însoțeau depunerea și manipularea cadavrelor umane în așezările preistorice și nu numai. Cert este că acest obicei funerar apare pe întreg mapamondul în diferite epoci istorice, având probabil cauze și manifestări diverse. În plan european, studierea acestui fenomen a luat o oarecare amploare mai ales în ultimul deceniu, rezultatul fiind organizarea unor serii de conferințe și apariția unor lucrări importante¹.

Dacă ne referim la spațiul carpato-balcanic obiceiul depunerii cadavrelor umane în așezări nu a fost practicat doar în perioada timpurie a epocii fierului. Dovezile existenței acestuia apar încă din mezolitic² și continuă cu intensitate diferită în perioada neo-eneolitică³ sau în epoca bronzului⁴. O „explozie” a acestui fenomen este înregistrată și în cea de a doua epocă a fierului. Astfel, în contextul culturii geto-dacice clasice aceste descoperiri devin obișnuite, substituind în mare parte manifestările funerare cunoscute anterior⁵.

Analizând cele 226 contexte provenite din așezări datate la începutul epocii fierului (în linii mari sec. XII/XI-VIII a.Chr.), am putut face o serie de observații privind structurile destinate acestor depuneri, starea de reprezentare a defuncțiilor, numărul indivizilor depuși într-un complex, poziția și orientarea acestora dar și referitor la existența unor posibile ritualuri. Toate aceste elemente, coroborate cu datele antropologice cumulate ne furnizează unele indicii în vederea extragerii unor concluzii.

Sunt înmormântările în așezări o practică funerară comună sau atipică în contextul primei epoci a fierului în spațiul nord-balcanic?

Așa cum se poate observa din catalogul descoperirilor, cea mai mare parte a înmormântărilor în așezări au fost atribuite culturilor Gáva și Babadag, concentrându-se atât în arcul intracarpatic, cât și la Dunărea de Jos (Fig. 108). Trebuie însă să atragem atenția că cele două manifestări culturale sunt unele dintre cele mai intens cercetate din arealul studiat, cea mai mare parte a descoperirilor de pe teritoriul Ungariei survenind în urma marilor lucrări

¹ Vezi de exemplu: Green 2002; Delattre, Séguier 2007; Harding *et alii* 2007; Barral *et alii* 2007; Kašuba 2008; Murphy 2008; Baray, Boulestin 2010; Roure, Pernet 2011; Delattre 2013; Müller-Scheeßel 2013; Sofield 2015 ș.a. Pentru a sublinia interesul ridicat de acest subiect, putem menționa că în 2014, la a 20-a întâlnire anuală a *European Association of Archaeologists* (10-14 septembrie, Istanbul) a avut loc sesiunea T06S026, intitulată *The Odd, the Unusual and the Strange: Human and Animal Deviant Burials and their Cultural Contexts*.

² Kogălniceanu 2012 cu bibliografia.

³ Lichter 2001; Voinea 2001, 35-41; Bojadžcev 2001; Nikolova 2002, 53-67; Băčvarov 2003; Ion 2008; Boyadžiev 2009; Kogălniceanu 2012; Lazăr, Soficaru 2005; Lazăr, Ștefan, Vasile 2013 etc.

⁴ Comșa, Schuster 1995; Gogăltan 2012; Bălan 2014 etc.

⁵ Sîrbu 1986, 91 și urm.; Babeș 1988, 3-32; Tonkova, Savatinov 2001; Tonkova 2003; Tonkova 2010. Aceste descoperiri, precum și schimbarea obiceiurilor de înmormântare la daci pot fi puse pe seama „unei radicale modificări în domeniul religiei”.

de infrastructură din ultimii 10 ani. Tot în urma unor cercetări pe suprafețe mari au ieșit la iveală și înmormântările de la Svilengrad sau Enisala, care au adus noi și importante informații referitoare la acest fenomen funerar⁶. Din aceste motive, considerăm că spațiile „goale” de pe hartă se datorează probabil și lipsei unor investigații arheologice pe suprafețe mari, în regiuni cum ar fi Moldova⁷ sau Muntenia⁸.

Morți printre vii

Poate una dintre principalele probleme ridicate de aceste morminte este contextul considerat „nefunerar” al depunerii. Pe ansamblu, așa cum am afirmat deja, nu s-a putut observa un spațiu în cadrul așezărilor destinat cu predilecție înmormântărilor. Așa cum s-a putut observa în cazul siturilor cercetate pe suprafețe mai mari, complexe cu oseminte umane se aflau de cele mai multe ori în imediata apropiere a structurilor de habitat (locuințe, gropi etc.) și au avut cu siguranță un impact direct asupra vieții cotidiene (desfășurarea unor ritualuri, impact olfactiv etc.). Cele mai multe amenajări folosite pentru depunerea cadavrelor sunt gropi (Grafic 3), în marea lor majoritate considerate asemănătoare cu cele destinate depozitării proviziilor; în alte cazuri, mult mai puțin frecvente, resturile umane aflate în conexiune totală sau parțială au fost descoperite în structuri similare locuințelor, în șanțuri sau chiar pe nivelul de călcare.

Analizând situațiile cunoscute, putem presupune existența unor situri speciale, diferite de așezările obișnuite. Un astfel de caz este situl de la Hligeni (Rep. Moldova). Acesta este amplasat pe un platou cu o suprafață de peste 10 ha, fortificat cu un șanț, din care a fost cercetată doar o suprafață de 570 mp. În ciuda cercetării unei suprafețe reduse, de aici provin oseminte umane de la aproximativ 150 de indivizi, densitatea acestora fiind cu totul remarcabilă. Din aceste motive, autorii săpăturii își arătau convingerea că în acest sit a funcționat probabil un sanctuar, depunerile rituale fiind grupate pe patru direcții, dar mai ales pe direcția V-E, la fel ca și orientarea defuncțiilor în necropolele culturii Saharna-Solonceni⁹. Un alt sit cu o utilitate similară pare să fi fost cel de la Satu Nou–Valea lui Voicu¹⁰. Descoperirea aici într-un areal relativ restrâns a unor zone în care au fost depuse cadavre umane și animale (câini), multe în conexiune anatomică, fără urmele intervenției unor animale carnivore, ne fac să credem că locul era oarecum ferit de intervenția acestora și era folosit în scopuri rituale¹¹.

Tratamentul aplicat cadavrelor

Informațiile redată în catalogul lucrării indică **folosirea aproape exclusivă a inhumăției**. Așa cum am afirmat deja, nu știm în ce măsură putem plasa în așezări mormintele de incinerare de la Mediaș (21.1) și Reci (37.1, 2), în vreme ce oasele incinerate

⁶ Pe de altă parte, publicarea materialelor inedite într-o manieră interdisciplinară, analiza loturilor de materiale osteologice (considerate resturi faunistice, aceste loturi de materiale pot conține și oase umane) pot aduce multe date noi care pot schimba sau completa situația documentată în această lucrare.

⁷ László 1994; Levițki 1994 etc.

⁸ Chicideanu 1999-2001; Rența 2008; Lazăr 2011 etc.

⁹ Kašuba 2000b; Kašuba 2008b, 108 și urm.

¹⁰ Irimia, Conovici 1993.

¹¹ Mulți dintre câinii și oamenii descoperiți aici prezintă lovituri perimortem mai ales la nivelul craniului. Materialul osteologic se află în lucru, informațiile preliminare ne-au fost date cu generozitate de către dr. Adrian Bălășescu și dr. Mihai Constantinescu.

de la Babadag (2.2) nu au fost analizate antropologic. În ciuda acestor îndoieli, există **dovezi destul de clare ale folosirii focului în aceste ritualuri**. Astfel, putem menționa expunerea la foc a oaselor/cadavrelor indivizilor din complexul 2.1 de la Babadag, dar și a unora de la Enisala (individul 11.13-2 ?), Jurilovca (17.1-14) sau Niculițel (24.7-4). Cazuri sigure de incinerare sunt documentate doar la Svilengrad (44.3-1; 44.5-1).

Depuneri primare vs. depuneri secundare

Stările diferite de reprezentare a defuncțiilor, cât și contextul descoperirii lor indică existența unui/unor ritual(-uri) complicat(e) și foarte greu (dacă nu chiar imposibil) de reconstituit, care implică depunerea defunctului în aer liber (în spații special amenajate) sau în pământ (inhumat¹²), intervenții post-depunere și uneori mutarea unor părți ale corpului uman în alt context (secundar sau chiar terțiar).

Cea mai mare parte a indivizilor identificați au fost descoperiți în conexiune anatomică (a) (Grafic 4), aceștia prezentând o probabilitate ridicată de a se afla în **contextul inițial al depunerii**. În cele mai multe cazuri este vorba despre depuneri singulare sau duble (Grafic 7), însă nu trebuie ignorate situații complexe precum cele de la Gomolava. Datele privind poziția depunerii sunt destul de diverse, cea mai mare parte a subiecților fiind totuși depuși în poziție chircită, pe ambele părți (Grafic 8). Există o serie de cazuri în care s-a observat o grijă deosebită acordată depunerii / așezării defunctului (mai ales pentru cei descoperiți în poziție chircită), sunt documentate însă și numeroase ipostaze „anormale”. În privința orientării, deși situațiile sunt diverse, s-a putut observa o preferință pentru sectorul N-NE.

În unele cazuri au putut fi observate și urmele unor posibile ritualuri care însoțeau aceste depuneri, care presupuneau pregătirea locului (uneori cu folosirea focului), acoperirea cadavrelor cu pietre, cenușă, ceramică sau chirpici; și în unele cazuri chiar prezența unor obiecte de inventar. Deși puține ca număr, există o serie de asocieri cu cadavre de animale (bovidee, câini etc.) sau ofrande de carne (vezi cazul de la Vlaha) ori cereale (Gomolava).

Există unele cazuri destul de evidente de **intervenții post-depunere** asupra cadavrelor. În acest sens putem menționa indivizii 11.13-1 și 11.15-1 de la Enisala (ambii de sex feminin), care în ciuda unei poziții anatomice corecte a oaselor prezentau multe lipsuri datorate unor intervenții brutale din vechime (Fig. 37; 41). Accesul direct la cadavre, dar în același timp și adăpostirea lor de intervenția animalelor carnivore se puteau face prin amenajarea unei suprastructuri precum cea sesizată în cazul bordeiului B14-11 de la Enisala, dar și în cazul structurilor similare de la Bucu (8.4) sau Jurilovca (17.1). În același timp ipoteza expunerii la aer în groapa C16-1, deci nu înhumarea, *individului 11.15-1* este poate fi susținută și de existența urmelor de dinți de rozător pe oase¹³. În acest caz, trebuie să presupunem existența unui sistem de restricționare a accesului în astfel de gropi, probabil asemănător cu cel sesizat în așezările hallstattiene timpurii de la Nistrul Mijlociu, de la Neporotiv II¹⁴ sau Saharna–Dealul Mănăstirii¹⁵.

Dovezi clare ale unor intervenții post-depunere sunt aproape toți indivizii aflați în conexiune anatomică parțială (b), însă în multe cazuri este foarte dificil să stabilim dacă aceștia

¹² Vezi cazul de la Pusztataskony (Kirally *et alii* 2013)

¹³ Ailincăi, Constantinescu 2015.

¹⁴ Krušel'nicbka 1998, Fig. 14, 89; Kašuba 2008.

¹⁵ Niculiță, Nicic 2013.

se află în contextul inițial sau secundar de depunere. În acest sens, menționăm din nou exemplul complexului 1-550 de la Pusztataskony (33.2), în care au fost descoperiți indivizi întregi, dar mai ales fragmente de schelete aflate parțial în conexiune anatomică (Fig. 77/1). În acest caz s-a demonstrat, prin analize de sol, exhumarea și reinhumarea defuncțiilor¹⁶.

Cazuri mult mai clare de **context secundar** sunt descoperirile de cranii (c), membre în conexiune anatomică (d), dar mai ales oasele izolate, de multe ori fragmentate (e). Fără îndoială că descoperirea unei părți din oasele umane izolate, rupte în vechime, se poate datora și unor intervenții involuntare, însă multe dintre acestea sunt fără îndoială rezultatul unui proces intenționat de „extragere” a unor anumite părți anatomice și depunerea lor într-un alt context.

În acest sens, nu cu mult timp în urmă, observam că în cazul celor mai mulți indivizi „dezmembrați”, descoperiți în așezări, nu au fost identificate semne evidente de dezarticulare efectuate cu obiecte tăioase sau urme ale unor intervenții produse de animale carnivore. Din aceste motive, putem presupune că prezența în unele complexe a părților de cadavre cât și a oaselor izolate ar putea fi explicate doar prin expunerea îndelungată a corpurilor, ce a dus la degradarea părților moi, uscarea și rigidizarea ligamentelor, fragmentarea intervenind abia la manevrele ulterioare. Aceste urme de manipulare post-descompunere reprezintă în fapt etape de degradare a cadavrului, reflectând existența unei codificări rituale¹⁷. Lipsa unor urme care să ateste intervenția animalelor reflectă faptul că locul expunerii era protejat de acestea prin adăpostirea cadavrelor sau depunerea lor pe platforme greu accesibile, înhumarea în alte locuri necropole ?) și, de ce nu, în cadrul spațiului locuit (locuințe și gropi special amenajate)¹⁸.

În alte cazuri au putut fi observate folosirea focului, dar și uneori fragmentarea intenționată a oaselor cu unelte ascuțite¹⁹. Astfel, în concluzie, putem vorbi de un proces cu mai multe etape, care se petrecea probabil într-un interval lung de timp, care presupunea *depunere / expunere – descompunere – intervenții post-depunere – depuneri secundare a unor părți din cadavre*. Acest ciclu funerar era, în opinia noastră, intenționat creat în spațiul domestic (și sanctuare cum probabil era cel de la Satu Nou), inhumarea resturilor intervenind în unele cazuri după putrezirea cadavrelor și absorbția lichidelor în sol. Este greu de presupus dacă toate aceste descoperiri sunt părți/etape ale aceluiași ritual funerar sau reprezintă rezultatul unor ritualuri diferite. În acest sens putem distinge cel puțin trei categorii de descoperiri:

1. depuneri primare fără urme ale unor intervenții ulterioare;
2. depuneri primare cu urme ale unor intervenții ulterioare;
3. depuneri secundare (ultimele două categorii fiind în directă legătură).

¹⁶ Kirally *et alii* 2013.

¹⁷ Vezi în acest sens Delattre 2013, 490 și urm.

¹⁸ Ailincăi 2013a.

¹⁹ În acest sens, putem ridica problema „sanctuarului” de la Hligeni unde au fost sesizate numeroase cazuri de fragmentări intenționate cu ajutorul unor unelte ascuțite și „prelucrarea” anumitor oase, mai ales părți din cranii, depuse ulterior împreună cu recipiente ceramice sau alte obiecte (Gol`ceva, Kašuba 1995; Litvinova 1995).

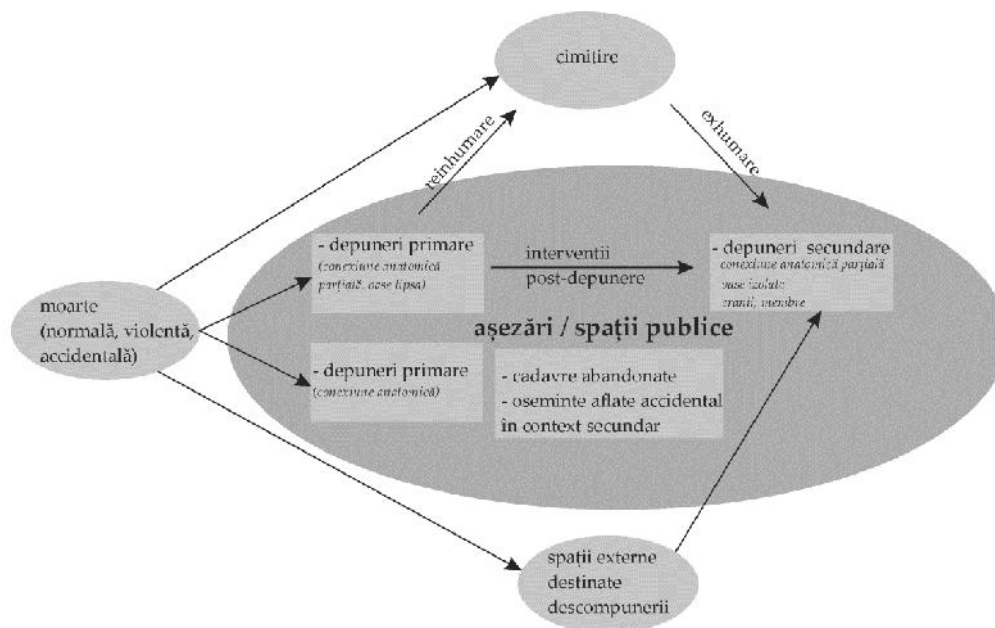

Fig. 109. Sistemul prin care oasele umane pot ajunge în stratul arheologic / *The system by which human bones may be incorporated in archeological levels.*

Există un profil antropologic al celor înmormântați în așezări?

Deși de multe ori destul de sumare, datele antropologice referitoare la indivizii depuși în context domestic au evidențiat o serie de elemente importante. Mai întâi putem observa că nu există un criteriu de selecție în funcție de sex. Deși predomină indivizii de sex feminin (86), au fost identificați și numeroși bărbați (48), însă în cele mai multe cazuri sexul nu a putut fi determinat (206) (Grafic 11).

Din punctul de vedere al vârstei se poate observa numărul mare de indivizi din categoria *Infans* I-II, situația fiind oarecum deformată dacă avem în vedere că cea mai mare a acestora (aprox. 67%) provin din doar trei situri (Hligeni – 82; Gomolava – 20; Svilengrad – 9). Interesant este că toate categoriile de vârstă sunt reprezentate oarecum echilibrat, cu o scădere explicabilă a celor din categoria *Senilis* (Grafic 12).

Deși este foarte dificil să refacem aspectul acestor subiecți, înălțimea medie calculată pentru cei descoperiți în așezările de la Dunărea de Jos se încadrează în limitele normale ale populațiilor preistorice din zona balcano-carpatică (167,464 cm pentru bărbați și 155,7471 cm pentru femei).

Din cauza lipsei unei uniformități a informațiilor antropologice este foarte greu să stabilim câți dintre aceștia sufereau de afecțiuni. Datele referitoare la patologia osoasă și dentară provin numai de la o parte dintre indivizi (mai ales cei din arealul culturii Babadag) și furnizează date despre numeroase afecțiuni. În unele cazuri sunt evidențiate boli ale dentiției, incidența cariilor și a pierderilor dentare fiind însă diferite de la caz la caz. Există date despre existența unor boli destul de răspândite la populațiile preistorice (și nu numai), precum *cribra orbitalia* și *cribra cranii*, boli ale articulațiilor (artroze), boli infecțioase (osteoperiostita – mai ales la unii indivizi de sex masculin de la Enisala), osteoporoza sau noduli *Schmorl*. Diversitatea acestor afecțiuni, precum și larga lor răspândire la populațiile vechi ne determină să credem că niciuna dintre bolile enumerate mai sus nu au stat la baza unui criteriu de selecție pentru ca cel bolnav să fie înmormântat în așezare.

Caracteristici regionale

Deși sunt documentate pe întreg arealul cercetat depunerile de cadavre umane în context domestic îmbracă adesea forme diverse ce pot reflecta caracteristici zonale, ca rezultat probabil al unor **practici și tradiții diferite**. Astfel, putem observa că preferința pentru complexe ce conțineau un număr mare de indivizi este mai degrabă specifică arealului vestic al zonei studiate (ex. Gomolava, Novi Sad, Pusztataskony, Tărtăria), deși acestea au fost descoperite și la Dunărea de Jos (vezi de exemplu Jurilovca–Orgame). Dacă vom compara cele două arii culturale mai bine documentate, Babadag și Gáva, putem observa o frecvență mai ridicată a indivizilor din categoria *Infans* în așezările Gáva decât în cele de la Dunărea de Jos (Grafic 14, 15).

În același timp pot fi evidențiate o serie de situații unice. Una dintre acestea ar fi cea întâlnită în situl de la Hligeni (Rep. Moldova) interpretat de autorii descoperirii ca fiind un sanctuar unde se aduceau jertfe umane (?) și erau special depuse părți din oase umane special fragmentate împreună cu un inventar specific²⁰. La fel de interesante sunt și înmormântările de la Neporotovo, unde defuncții au fost depuși aproape identic, fiind însoțiți de un inventar similar²¹.

Înmormântările în așezări vs. înmormântările din cimitire

Mai întâi trebuie să subliniem că excluzând o serie de descoperiri care se pot lega mai mult de sfârșitul epocii bronzului, decât de începutul epocii fierului (ex. necropola de la Lăpuș, necropolele de incinerare din Oltenia, Banat și Serbia, din seria Cruceni-Belegiș, Bistreț-Ișalnița etc.), am putut strânge informații despre cel puțin 1250 de indivizi înmormântați în cimitire²², aproape jumătate fiind din perioada Basarabi. Fără îndoială că aceste descoperiri nu sunt reprezentative dacă ne referim la numărul mare de situri, la suprafața foarte mare și la intervalul de timp analizat, însă dacă le comparăm cu cele din *spațiul locuit* (cel puțin 512 indivizi, care pot fi datați mai ales din perioada pre-Basarabi) arată tocmai importanța deosebită deținută de înmormântările în așezări pe ansamblul comportamentului funerar practicat la începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic.

Pe ansamblu putem identifica existența unor serii de asemănări și deosebiri între înmormântările practicate în necropole și cele din așezări. O primă diferență evidentă ar fi cea referitoare la **ritul funerar**. Dacă în cazul depunerilor din așezări sunt evident predominante înhumările, necropolele manifestă, așa cum am mai arătat, un specific regional cât și biritualism.

Aceeași diferență este vizibilă și în cazul **regulilor de depunere și de orientare ale defuncțiilor**. De exemplu, în cazul necropolelor atribuite grupei Saharna putem observa o preponderență a depunerii defuncțiilor în poziție chircit, pe ambele părți, orientarea oscilând, spre E, SE sau NE. Înmormântările duble sau triple erau făcute succesiv, fapt dovedit de deranjarea osemintelor mai vechi. De menționat este faptul că înmormântările ulterioare sunt făcute de fiecare dată în partea dreaptă a defunctului deja depus în mormânt. La

²⁰ Kašuba 2000b; Kašuba 2008b.

²¹ Krušel'nicbka 1998.

²² În unele cazuri, calculul numărului de indivizi a fost îngreunat de lipsa determinărilor antropologice sau de distrugerile suferite de-a lungul timpului de monumentele funerare (vezi de ex. cazul dolmenilor din Munții Rodopi).

Sboryanovo, defuncții înhumați erau depuși în poziție decubit dorsal, aceștia fiind orientați preponderent spre S (SSE-NNW, S-N, SSV-NNE), la fel ca și în necropola de la Zimnicea²³. O preferință pentru sectorul sudic poate fi observată și în necropolele de la Stoicani²⁴, Orlovka–Kartal III sau Revărsarea, unde predomină înmormântările în poziție chircită. În necropolele de la Balta Verde și Gogoșu defuncții erau înhumați în poziție decubit dorsal, majoritatea fiind orientați către E-SE sau E-NE.

Cea mai mare parte a mormintelor din necropole erau însoțite de **inventare funerare** relativ bogate, compuse atât din recipiente ceramice (cel mai frecvent), cât și din piese de metal (obiecte de podoabă, arme, piese de harnașament, obiecte de cult etc.), spre deosebire de descoperirile din așezări care sunt mult mai sărace din acest punct de vedere.

Ca puncte comune între cele două serii de descoperiri putem semnală unele elemente care țin mai mult de procesul de înmormântare, cum ar fi de exemplu și **folosirea focului în unele ritualuri** (probabil de purificare al locului) care însoțeau aceste depuneri²⁵, dar și numeroasele cazuri de **intervenții post-depunere** asupra cadavrelor. Dovezi ale acestei îndelungate legături „macabre” cu defuncții sunt prezente și în puținele necropole descoperite în acest spațiu. Intervenții post-în mormântare asupra defuncțiilor, efectuate cu prilejul unor înmormântări secundare și nu numai, au fost sesizate în zona Dunării de Jos și în cazul necropolei de la Sboryanovo (NE Bulgariei)²⁶, tumulul 2 de la Meri²⁷ sau necropola de la Zimnicea²⁸ (Muntenia). O situație similară regăsim în cazul mormântului 7 de la Prăjeni²⁹. Alte cazuri au fost semnalate în cele mai multe dintre necropolele atribuite culturilor Saharna-Solonceni³⁰ și chiar Belozerka³¹.

Un caz aparte, cu totul excepțional, îl reprezintă necropola Foltești. Majoritatea indivizilor depuși aici sunt lipsiți de conexiune anatomică, ca rezultat al manipulării prealabile a oaselor. Astfel, din cele 9 morminte cercetate doar mormântul 8 conținea o înmormântare dublă, cu unul din indivizi depus chircit pe partea dreaptă în conexiune anatomică. În celelalte cazuri osemintele erau dislocate din poziția lor firească³². Această situație poate fi considerată o dovadă clară a unor reinhumări sau a depunerii finale a unor indivizi depuși inițial spre descompunere în alt loc ... cum ar fi așezările. Din păcate, nici necropola de la Foltești nu poate fi suficient exploatată datorită lipsei unor investigații antropologice.

*

Este foarte greu să facem o **comparație din punct de vedere antropologic** deoarece există puține cimitire însoțite de analiza materialului osteologic. Una dintre cele mai bine valorificate necropole este cea de la **Sboryanovo**, de unde provin informații antropologice

²³ Alexandrescu 1978.

²⁴ Orientarea defuncțiilor este relativ unitară, majoritatea acestora fiind orientați între SSE și SSV, excepții făcând doar M 18b orientat NNW, M 31 orientat NNE și M 29 orientat ESE.

²⁵ În acest sens, ilustrative sunt unele descoperiri din necropola de la Sboryanovo, unde o serie de indivizi prezintă urme de foc pe o parte din oase (Stojanov 1997: vezi în acest sens T II – m 1, m 2; T IV – m 5, m 6).

²⁶ Stojanov 1997. Pe femurul unei femei de vârstă *senilis* au fost observate urme de incizii făcute cu un obiect tăios (Chalakov, Yordanov 1997, 231, fig. 6).

²⁷ Moscalu 1976, 77-86; Moscalu 1977-1979, 163-169.

²⁸ Alexandrescu 1977, 115-124, Fig. 2.

²⁹ Ursulescu, Șandurschi 2004, 45-56.

³⁰ Smirnov 1955; Meljukova 1955, 58-63; Lăpușnean, Niculiță, Romanovkaja, 1974; Kašuba 2000; Kašuba 2014.

³¹ Vančugov 1990; Vančugov 1996; Levički 2003, 73-75.

³² László 2006, 105.

pentru 23 de indivizi³³ (18 înhumați și 5 incinerati). Dintre aceștia 3 erau copii (*Infans* II), 4 *Juvenis* iar 11 se puteau încadra în categoriile *Adultus*, *Maturus* și *Senilis*. Un fapt observat și de antropologii care au analizat materialul este lipsa copiilor de până la 6 ani (*Infans* I), în ciuda faptului că mortalitatea infantilă era probabil foarte ridicată în epocă. Sexul a putut fi determinat doar în 11 situații (5 femei și 6 bărbați), fiind observat un oarecare echilibru. Statura medie calculată la bărbați este de 166,4 cm, iar la femei de 153 cm; valorile fiind apropiate de cele ale indivizilor descoperiți în așezările de la Dunărea de Jos. Starea precară de conservare i-a împiedicat pe autorii analizei să facă mai multe identificări patologice, exceptând o rată ridicată a cariilor și urme de spondilo-artroze la cinci dintre indivizii maturi³⁴. Pentru aceeași perioadă, la sud de Carpați există publicate datele analizei antropologice aferente necropolei de la **Zimnicea**. Din cei 22 indivizi analizați antropologic au fost identificați 6 copii (3 *Infans* I și 3 *Infans* II), un adolescent, 4 adulți și 11 indivizi maturi; 8 dintre aceștia fiind bărbați, 8 femei iar în 6 cazuri sexul nu a putut fi determinat. În privința staturii, înălțimea medie la bărbați a fost calculată la 168,6 cm, iar la femei la 159,8 cm. Tot la aceeași indivizi au fost observate trei situații de deformări ale corpului vertebral, două cazuri de osteoporoză, urma unui traumatism pe parietalul stâng, o fractură vindecată a claviculei stângi cât și afecțiuni ale danturii (pierderi ale dinților, parodontoză)³⁵.

La sud de Dunăre, în estul Serbiei, sondajele efectuate în necropola de la **Palilula-Signal** au scos la iveală mormintele a trei indivizi (doi adulți și un matur), dintre care a putut fi identificat doar un bărbat ce purta urma unei fracturi vindecate a radiusului drept³⁶.

Dintre defuncții înmormântați în necropola de la **Voijnatina**, 24 erau adulți iar 25 erau copii sau adolescenți³⁷, în vreme ce la **Tiszabura** (9 morminte cercetate) au putut fi stabilite vârstele defuncțiilor în cinci dintre cazuri (m 1: 11-14 ani; m 4: 1-14 ani; m 6: 1-6 ani; m 8: 16-25 ani; m 9: 23-39 ani), iar sexul în doar două situații (m 8: femeie; m 9: bărbat)³⁸.

Alte date provin din spațiul est-carpatic, din necropola tumulară, de incineratie de la **Volovăț**, unde din cei 19 indivizi analizați au fost identificați patru copii (3 *Infans* I și 1 *Infans* II), un adolescent (*Juvenis*), 12 indivizi din categoria *Adultus-Maturus* și încă unul în cazul căruia nu a putut fi stabilită vârsta. În privința raportului dintre sexe, 6 indivizi erau bărbați, 7 femei iar în alte 6 cazuri sexul nu a putut fi determinat³⁹. Din același areal provine și mormântul de la **Prăjeni** (jud. Botoșani)⁴⁰. Deși incomplet și precar conservat s-a putut determina că scheletul a aparținut unui bărbat matur (55 ani), de talie înaltă (174 cm), care din punct de vedere patologic prezenta numeroase pierderi dentare (dinții păstrați fiind foarte tociți) în timpul vieții; cât și o fațetare suplimentară a astragalelor creată mai ales datorită șederii în poziție chircită la fel ca și la unii indivizi descoperiți în așezările de la Bucu (8.4-2), Saharna (39.3-1) sau Vlaha (53.1-1).

³³ Cholakov, Yordanov 1997.

³⁴ Cholakov, Yordanov 1997.

³⁵ Necrasov, Antoniu 1978.

³⁶ Filipović, Bulatović 2010.

³⁷ Budinský-Krička 1976.

³⁸ Király 2010, 118.

³⁹ Botezatu 1982.

⁴⁰ Ursulescu, Șandurschi 2004. Raportul analizei antropologice efectuate de Dan Botezatu este prezentat în Anexa 1.

Pentru *perioada Basarabi*, excluzând un studiu efectuat exclusiv pe cranii⁴¹, materialele osteologice umane din necropolele de la **Balta Verde**, **Gogoșu** sau **Basarabi** au fost nevalorificate. Tot pe baza craniului s-au făcut și unele considerații asupra individului înmormântat în tumulul de la **Bujoru**; acesta fiind un bărbat, cu o vârstă la deces de 30-35 ani⁴². Alte date antropologice provin din necropola la **Vajuga Pesak**, unde au fost analizați 17 indivizi (din 25 descoperiți), dintre care 7 erau bărbați și 5 femei, în 5 cazuri sexul neputând fi determinat. În privința vârstei, toți subiecții descoperiți se încadrează în categoriile *Adultus*, *Maturus* și *Senilis*, copiii și adolescenții lipsind cu desăvârșire. La fel ca și în celelalte cazuri, starea precară de conservare a osemintelor nu au permis extragerea unor informații prea bogate referitoare la patologie (sunt semnalate doar câteva cazuri de rahitism și probleme ale dentiției).

Tot acestei perioade i-a fost atribuită și necropola, încă inedită, de la **Desa** (jud. Dolj) de unde a fost analizat un lot de materiale antropologice din Tumulul I. Dintre cei 18 indivizi identificați majoritatea erau bărbați (9 bărbați, 2 femei), iar cu două excepții, vârstele se încadrau în intervalul *Adultus*, *Maturus* și chiar *Senilis*⁴³. Deși starea precară de preservare a scheletelor nu a permis o analiză aprofundată, unii indivizi prezentau unele semne de patologie dentară și osoasă (osteoartroză, periostită). La **Stoicani**, din cele 63 de schelete, doar 56 au putut fi „analizate”. Astfel, 47 dintre aceștia erau indivizi maturi iar 19 copii și adolescenți, dintre care au putut fi identificați 6 bărbați și 12 femei. În acest caz trebuie să precizăm că observațiile antropologice au fost făcute de M. Petrescu-Dîmbovița, iar acestea nu au fost bazate pe măsurători ci doar pe impresii vizuale⁴⁴. Dacă necropola de la Orlovka-Kartal III este în cea mai mare parte inedită, câteva date antropologice sunt publicate în cazul descoperirilor similare de la **Revărsarea–Cotul Tichilești**⁴⁵ unde au fost identificați patru bărbați și două femei din categoriile de vârstă *Adultus* și *Maturus*, cu staturi cuprinse între 161-165 cm⁴⁶.

*

* *

Așa cum am putut observa în cele de mai sus, cu câteva excepții, antropologic **nu există diferențe majore între indivizii depuși în așezări și cei din necropole**. Pe ansamblu sunt reprezentate toate categoriile de vârstă, poate cu excepția copiilor care par mai numeroși în așezări; și există un oarecare echilibru între sexe, în ambele serii de descoperiri. Urmele de patologie osoasă și dentară au reliefat în ambele cazuri existența unor boli comune, semne de violență (*ante-* și *perimortem*) apar însă exclusiv în cazul unor defuncții înmormântați în așezări, acest fapt datorându-se probabil unei situații *de facto*, sau reprezintă doar un stadiu al cercetării.

⁴¹ Harasim 1957. Sunt analizate o serie de cranii (33 de la Balta Verde și 11 de la Gogoșu), pe baza cărora au fost identificați 9 bărbați și 3 femei, în cele mai multe cazuri adulți.

⁴² Perianu 1986.

⁴³ Constantinescu 2010, Tab. 12.

⁴⁴ Petrescu-Dîmbovița 1953b; Petrescu-Dîmbovița, Marin 1974; Ciocea, Chicideanu 1984. La acestea se mai adaugă o scurtă analiză a craniilor indivizilor descoperiți în M 34, 47b, 49, 50 și 54 (Maximilian 1960).

⁴⁵ Ailincăi 2010.

⁴⁶ Analiza antropologică a fost făcută de Dan Botezatu (Ailincăi 2010; Ailincăi 2013a).

În aceste condiții ne punem întrebarea firească: *Cine erau acești indivizi și de ce aveau parte de un tratament diferit?* După cum am menționat deja, descoperirile din spațiul studiat de noi au fost de cele mai multe ori interpretate ca fiind rezultatul sacrificiilor umane, al unor molime, acțiuni violente ori ale unui ritual dedicat cultului fertilității⁴⁷, sau reprezintă un element *supracultural*, depunerile de cadavre în așezări sau sanctuare pot fi considerate daruri către zei, la fel ca și depozitele de bronzuri⁴⁸.

În fapt, indiciile fizice care pot duce la creionarea unui răspuns în acest sens sunt puține. Urmele de violență *perimortem* nu reprezintă un indiciu sigur al sacrificiului⁴⁹. Așa cum am văzut, mulți dintre cei care au sfârșit violent, sunt bărbați (mai ales cei de la Enisala) care au desfășurat probabil activități cu caracter războinic, decesul datorându-se probabil și unui conflict în care au fost implicați. Alte semne provocate probabil de lovituri cu obiecte contondente, observate atât asupra subiecților de sex feminin, cât și copiilor, se pot datora și unor episoade de violență casnică sau intercomunitară, ori unor accidente etc.

Pe de altă parte, existența în unele cazuri a unor urme de operații (trepanație), fracturi vindecate, sudarea greșită a oaselor împiedicând în unele cazuri folosirea corespunzătoare a membrilor indică faptul că cel puțin o parte dintre indivizi au fost îngrijiți și ajutați de comunitate.

Documentarea acestor situații pe un spațiu atât de vast și o perioadă mare de timp, eșalonarea în timp a deceselor (în multe dintre cazurile de depuneri multiple), lipsa în unele cazuri, precum mormântul colectiv 2 de la Gomolava, a urmelor de moarte violentă, exclud în opinia noastră explicația generalizată a existenței unor epidemii sau a unor masacre.

*

Situațiile privind depunerile de cadavre umane în așezări documentate la nivel european, de-a lungul diverselor epoci istorice, sunt diverse și pot avea explicații diferite⁵⁰, de la: sacrificii umane, înmormântări ale unor condamnați, puțuri funerare, suprapunerea unei necropole de către o așezare, îngropări într-o așezare în curs de părăsire, abandonul cadavrelor – la înmormântări ale unor persoane cu statut social inferior (ex. sclavi, prizonieri de război, eretici, condamnați)⁵¹ sau depuneri speciale, ofrande depuse pentru a câștiga bunăvoința unor zeități chthoniene⁵² etc. În același timp, datele adunate pentru **populațiile hallstattiene timpurii din spațiul carpato-balcanic**, departe de a furniza o explicație simplă, conturează în opinia noastră doar **existența unui/unor comportament(e) funerar(e) comun(e) care avea(u) ca rezultat final depunerea defuncțiilor în așezări**. Acest comportament are unele aspecte comune (ritul, intervențiile post-depunere, unele elemente de ritual etc.) și chiar se întretaie cumva (vezi necropola de la Foltești) cu ritualul considerat *standard*, ce conducea la înmormântările în cimitire propriu-zise. Conform aceluiași date, la baza selecției acestor indivizi par să nu fi stat criterii bazate pe malformații, boli (în măsura în care acestea pot fi observate pe oase), vârstă (cu posibila excepție a copiilor) sau sex.

⁴⁷ Vezi în acest sens Sîrbu 1994; Sîrbu 1997; Irimia, Conovici 1993; Tasić 1972; Nekhrizov, Tzvetkova 2012 etc.

⁴⁸ Kašuba 2008, 111-112.

⁴⁹ Așa cum am menționat deja urmele sunt diverse și se datorează lovirii cu obiecte diferite (Tabel 4).

⁵⁰ Vezi în acest sens Boulestin, Baray 2010.

⁵¹ Villes 1986.

⁵² Cunliffe 1992, 73; Delattre *et alii* 2000; Delattre 2010 etc.

LIVING WITH THE DEAD. BURIALS IN EIA SETTLEMENTS BETWEEN THE BALKANS, TISZA AND DNESTR

- ABSTRACT -

PROBLEMATICS

Burials in settlements are a particular funerary phenomenon, documented worldwide, in different eras and contexts. Archaeologically speaking, burials consist of skeletons or parts of human skeletons, in or not anatomical position, deposited in disused habitat structures (pits, dwellings). Often labelled as “macabre” findings, “atypical” or “irregular” burials, this is undoubtedly a type of treatment of the human body after death.

As this practice is often documented at the same time with the existence of actual cemeteries, the hypotheses regarding the status of the individuals deposited in the settlements are numerous. Setting aside some of the exceptional findings – such as A and B grave circles from Mycenae, which prove the special social position of the buried individuals – the human bones found in domestic context were most of the times considered to be the result of human sacrifices or burials of persons of special status: slaves, war prisoners, heretics, pariahs, convicts, etc. On the other hand, we need to take into account the ethnographic sources indicating that human societies practised numerous and complex funerary rituals, some of them involving manipulations and treatments of the body starting from the time of death until final deposition.

In this context, we can ponder upon the nature of the social and ritual mechanisms that led to the separation or dissolution of the usual limits between the living and the dead.

Within this problematic, our project sets out to draw up a list of the cases of burials in early Hallstattan settlements spread between the Balkans, Dnestr and Tisza Rivers, to analyze the respective inventory and the identified ritual gestures, compare them with similar situations from other areas and eras and confront them, in the end, with historical documentation.

SPACE AND AGE

Early Iron Age (ca. 1200/1100 – 800/700 BC) is characterized by the emergence and dissemination of iron metallurgy. This technology that was born in eastern Anatolia and neighbouring areas (Armenia and Cilicia) spread rapidly from the end of 2nd millennium BC, but especially during the so-called Dark Ages in Greece. This period was much tormented in the Aegean-Anatolian area, as the *Sea People* rose while the Hittite Empire and the Mycenaean civilization fell.

In the northern Balkans, at the end of the 2nd millennium and beginning of the 1st millennium BC, classic cultural manifestations of the Middle and Late Bronze Age (Monteoru, Noua, Coslogeni, Suci de Sus, Žuto-Brdo–Gârla Mare, Cruceni-Belegiš, Zimnicea-Plovdiv etc.) come to an end and new ones take shape. Despite the emergence of the first iron artefacts, this is the peak of bronze metallurgy and of the deposition of bronze artefacts in ritual contexts.

The area we've selected for the study of this category of findings corresponds to the dissemination of several early Hallstattan archaeological cultures with grooved pottery (Bistreț-Ișalnița, Gáva-Holidrady, Chișinău-Corlăteni etc.), but also with stamped and incised

pottery (Pšeničevo, Babadag, Insula Banului, Gornea-Kalakača, Belozerka, Cozia, Saharna-Solonceni), which are a variation of the funerary ritual¹. Nevertheless, in the entire area, in various proportions, probably due to the level of the investigations in the settlements, *intramuros* graves were also found.

STATE OF RESEARCH

Though the first such finds were uncovered since the 50's, an analysis thereof is rather new archaeological endeavour in southern and Eastern Europe. The known publications so far mostly approach individual finds (e.g. Gomolava, Babadag, Niculițel, Jurilovca–*Orgame*, Svilengrad, Saharna, Pusztataskony etc.). Syntheses on this topic are scarce and incomplete regarding the number of finds, area and method of investigation². Therefore an interdisciplinary approach over an extended area of various contemporaneous cultural manifestations may lead to the formation of a solid documentary base for an objective interpretation of this funerary practice.

CATALOGUE OF THE FINDS

We have catalogued the finds in the area between the Balkans, Dnestr and Tisza from 53 EIA sites (broadly 12th c.-8th c. BC) with 226 contexts for human bones from at least 512 individuals.

From the 53 catalogued sites, most of them (cat. no. 1, 3-6, 10, 14, 19, 21-22, 28-30, 33-35, 37, 45-46, 51-53) were ascribed to Gáva culture, most of the information concerning burials in settlements coming from rather recent finds in the intra-Carpathian region, up to Tisza River. Other such finds are concentrated at the Lower Danube, mostly ascribed to Babadag culture (cat. no. 2, 7-9, 11-12, 16-17, 24, 27, 31, 36, 38, 41, 43); in our opinion, the site at Tămăoani can be ascribed to Belozerka culture³ (cat. no. 48). The finds from Upper and Middle Dnestr were ascribed both to Saharna-Solonceni culture (cat. no. 15, 39-40) and Černoles culture (cat. no. 20, 23, 50); the finds at Ostrovul Corbului, Gomolava and Novi Sad were included in the areal of Kalakača culture, and the finds from Sava, Karanovo and Svilengrad are probably part of Pšeničevo culture. A special place among these finds is held by the settlement from Tărtăria, characterized by Basarabi-style decorated pottery.

Most human bones contexts in settlements were found in the area of Saharna-Solonceni culture, where the site at Hligeni alone provides 86 such contexts. However, this site can now be deemed an exception. More homogenous distribution is encountered at the Lower Danube in the sites ascribed to Babadag culture and in the intra-Carpathian region (Graphic 2).

PLACE OF DEPOSITION

Though so far the idea of “funerary spaces” inside settlements⁴ has circulated, it has not yet been verified. Thus in most of the investigated sites no dedicated area for this purpose was noticed, as the human bones are rather evenly spread. Human bones are found close to dwellings, as well as in storage or waste disposal areas.

¹ Vulpe 2008.

² Sîrbu 1997; Ailincăi 2008; Király 2012.

³ See Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014.

⁴ Perianu 1993, 163; Morintz, Jugănar 1995, 182.

TYPES OF STRUCTURES / CONTEXTS

Though data is not always complete or homogeneous, the human remains have been identified so far in several contexts and various deallocated habitat structures. Considering the setup, shape, size and possible initial use, we can distinguish several types: 1. Pits of various shapes and sizes (134 cases); 2. Structures similar to dwellings (10 cases); 3. Ditches; 4. Stone structures; 5. Deliberate deposition of human bones directly on the ground; 6. Bones in archaeological layers (Graphic 3).

OBSERVATIONS ON THE STATE OF REPRESENTATION OF THE DEAD

Another observation we can make based on the available data concerns the various anatomical representation of the identified individuals. This could be due to a complex ritual of deposition – decomposition – manipulation and sometimes accidental intervention on the bodies/ bones. In the overall, we can establish several states of representation of the bodies as a direct consequence of the funerary ritual and of the process of funerary depositions: a. complete skeletons in anatomical position; b. parts of skeletons in partial anatomical position; c. skulls; d. lower or upper limbs in anatomical position; e. isolated bones, mostly fragmented (Graphic 4).

TYPES OF STRUCTURES v. STATE OF REPRESENTATION

If we analyze the types of setups by state of representation of the deposited individuals, we notice that the pits are the structures where the most complete skeletons (or almost complete) in anatomical position were found. Pits can thus be considered the preferred place for initial body deposition, but also for burial of skulls and limbs in anatomical position. However, many times parts of human skeletons in partial anatomical position, sometimes associated with complete individuals, were also encountered in pits, as well as isolated bones, broken in ancient times.

In the dwelling-like features, complete skeletons were found associated sometimes with parts of skeletons. The two ditches (at Satu Nou and Tărtăria) contained both isolated bones and parts of skeletons and skulls, while in the archaeological layers especially isolated bones, but also skulls or complete or fragmented skeletons were found.

NUMBER OF THE DEPOSITED INDIVIDUALS

Of a total of at least 512 individuals, almost one third was found in only five structures (large pits) at Gomolava (cat. no. 13.1-2 – 110 individuals) and Pusztataskony–*Ledence* (cat. no. 33.1-3 – at least 59 individuals). The finds at Hligeni (cat. no. 15) hold a special place, since in approx 500 square metres researched area the remains (mostly fragmented) of 148 individuals were unearthed. However these are exceptional finds, since in several sites up to 4 individuals are identified, probably due to survey over small areas and absence or inappropriate publication. On the other hand, other sites provided abundant information regarding the deposition of the dead inside settlements, such as the sites at Babadag (more than 18 individuals), Enisala (26 individuals), Jurilovca–*Orgame* (15 individuals), Niculițel (more than 17 individuals), Satu Nou (more than 8 individuals), Svilengrad (16 individuals), Tărtăria (more than 7 individuals) sau Tiszabo (more than 6 individuals).

In the majority of the cases, in the setups where the number of individuals can be determined precisely or at least the minimum number thereof, we noticed the deposition of

single individuals (101 cases), mostly in anatomical position and seldom the deposition of parts of a body or deposition of/intervention on isolated bones, skulls or limbs. While we identified 24 structures containing bones from two individuals, structures with more than 5 individuals are rather rare. In fact, except for the find at Jurilovca–*Orgame* (that probably contained more than 15 individuals), ascribed to Babadag culture, the other features (13.1-2; 33.1-3) with higher numbers of individuals were found in the west of the studied area and were assigned to cultures Kalakača or Gáva.

POSITION AND ALIGNMENT OF THE DEAD

Out of the 238 individuals found in anatomical position, we could extract information regarding their position only in 114 cases. Most of them were placed flexed (61 cases) on the right (29) or left side (32). 39 individuals were found in dorsal decubitus and only 14 in ventral decubitus (Graphic 8).

We ought to underline one aspect regarding burials in settlements: the different ways of deposition of the dead. Even though it's not obvious in all instances, we noticed remarkable care during the deposition process, especially in the case of individuals found in the flexed position. The majority of them were found at the base of the structure where they were buried, and at times were accompanied by bronze, clay or stone artefacts or whole or restorable pottery vessels. Another category of individuals is that found in "abnormal" position, suggesting they were rather "thrown" than "placed" in pits.

Considering the variety of depositions it's hard to believe that a certain alignment was preferred. Nevertheless, out of 112 cases where alignment could be determined, most of the individuals faced north, especially N-NE (Graphic 9). If we cross-reference the alignment with the position of the bodies we find that N-NE alignment is predominant with individuals in dorsal decubitus, flexed on the left side, and with part of the dead flexed on the right side (Graphic 10).

OBSERVATIONS ON THE EXISTENCE OF POSSIBLE RITUALS ACCOMPANYING THE DEPOSITION OF THE DEAD INSIDE SETTLEMENTS

Even though we cannot be certain that the analyzed structures were especially set up or reused to shelter human remains, in some cases we noticed possible traces of preparation of such spaces. Sometimes there was even proof of some *rituals* that probably accompanied the depositions. In some instances, the level of deposition is somewhat "sealed off" with big pieces of burnt clay, stones or pottery fragments.

In close connection to the burials are the set up of the grave and deposition of offerings. There is no standard inventory. Most often pottery is found in these structures, usually in pieces (residues or result of deliberate fragmentation?), but in very few cases whole vessels in direct connection with the body were also uncovered. Other clothing pieces related to the dead were found at Debrecen (10.2), Hajdúdorog–*Szállásföldek-közép* (14.1) or Pusztataskony–*Ledence* (33.2).

We seldom found associations with animal bodies (Satu Nou–*Valea lui Voicu*, Gomolava, Medzany etc.) or even with cereals (Gomolava).

MANIPULATION OF HUMAN REMAINS

In the current stage of research some data point to deliberate or accidental interventions on the bodies/ bones in the initial place of deposition or in other contexts. Direct

access to bodies while sheltering them from animal attacks could have been provided by erecting a structure above the ground, as noticed at Enisala (11.13) or Jurilovca (17.1). Ancient breakage and abnormal anatomical position of the bones are signs of massive interventions on individuals 11.13-1 at 11.15-1 at Enisala. At the same time, the theory of exposure to open air in pit C16-1 (11.15) instead of inhumation of *individual 11.15-1* is supported by the presence of bitemarks of rodents on the aforementioned individual's bones. In this case we need to assume the existence of a system that restricted access to such pits, probably similar to that from EIA settlements from Middle Dnestr, from Neoporativ II⁵ or Saharna–Dealul Mănăstirii⁶.

A particular site that is likely to have been exclusively dedicated to such depositions is the site at Satu Nou–Valea lui Voicu⁷. Though excavations covered only a small part of the site, the density of human and animal bodies is much higher than in other EIA sites at the Lower Danube. We cannot rule out a circuit of inhumation – exhumation – reinhumation of the dead, either. Probatory in this respect is the site at Pusztataskony–Ledence I (Eastern Hungary), where three large pits were investigated, especially designed or redesigned to shelter the remains of several individuals in various stages of decomposition. In the case of structure 1-550 (cat. no. 33.2), which contained the remains from 25-40 individuals, most of them in partial anatomical position, the analysis of the soil on the bones revealed preliminary inhumation in another location but in the same type of soil, possibly nearby⁸. The situation documented at Hligeni (cat. no. 15) is very interesting and complicated. The archaeological survey at this site recorded numerous human bones (mainly fragments of skulls and mandibles, as well as tubular bones) with cutmarks and signs of processing (polishing, filing etc.)⁹.

In conclusion we can talk of a multi-stage process, probably over a longer period of time, involving the *deposition/exposure – decomposition – post-deposition interventions – secondary depositions of parts of the bodies*. This funerary cycle was, in our opinion, deliberately created in the domestic area (and in sanctuaries, as it is likely the case at Satu Nou), and the remains were sometimes inhumated after the decay of the bodies and the absorption of the fluids into the ground. It's difficult to assume whether all these finds are parts/stages of the same funerary ritual or are the results of different rituals. In this respect we can distinguish between at least three categories of finds:

1. primary depositions without signs of subsequent interventions;
2. primary depositions with signs of subsequent interventions;
3. Secondary depositions (last two categories are in direct connection).

ANTHROPOLOGICAL OBSERVATIONS

The information resulted from the anthropological studies have undoubtedly contributed greatly to the interpretation of this unusual funerary conduct. Unfortunately we hold anthropological data (often incomplete) only on 343 out of the 512 (minimum number of)

⁵ Krušel'nicbka 1998, Fig. 14, 89; Kašuba 2008.

⁶ Niculiță, Nicic 2013.

⁷ Irimia, Conovici 1993.

⁸ Király *et alii* 2013, 307-326.

⁹ Gol'ceva, Kašuba 1995.

identified individuals. Sometimes such information concerns only sex and/or age determinations, while references to stature, pathology, signs of violence, etc. are rather scarce at this stage of research.

Out of the 344 individuals on which we hold anthropological information, 89 were females, 48 males and sex could not be determined in the rest of 206 cases due to tender age or pronounced fragmentation of the bones (Graphic 11).

Regarding age categories, according to the available information, we can distribute the individuals in the following age groups: *Infans I-II*, *Juvenis*, *Adultus*, *Maturus I-II* and *Senilis I-II*. However, most often than not the existing incomplete or too general information did not allow us to make more detailed of an analysis. Graphic 12 shows a large number of children (166 individuals, of which: 38 – *Infans I*, 35 – *Infans II*, 93 subjects whose age could not be determined precisely) found inside settlements. However this does not reflect the reality of the depositions inside settlements, since most of the children (66.87%) were found in the sites from Hligeni (82), Gomolava (20) and Svilengrad (9). The second most numerous by age category were the adults (73), followed by mature age individuals (45, of which: 13 *Maturus I*; 8 *Maturus II*; 24 could not be precisely determined). Only 4 individuals were determined to fit in *Senilis* age group (over 50 years old). If we attempt a comparative approach of the age and sex of the individuals, we see that both sexes are present in similar ratios in all age groups (Graphic 13). However, most individuals of indeterminable sex died at *Maturus* age. Next by numbers are adults and adolescents.

Each area seems to hold various proportions of sex and age categories. For instance, at the Lower Danube, in Babadag culture settlements, *Maturus* individuals represent the majority, especially females, while children are significantly less represented against the general situation (Graphic 14). On the other hand, in Gáva culture settlements young age individuals are present in higher percentage (Graphic 15), but the situation is unclear due to the low number of individuals subject to anthropological analysis.

Data on the stature of the individuals is rather scarce. We hold such information only for 21 individuals found in the eastern part of the studied areal, in sites such as Babadag, Bucu, Capidava, Enisala, Saharna and Suceveni. Right from the beginning we notice a visible difference between males – of average 167.464 cm height – and females – of average 155.7471 cm height.

Bones and teeth record events in the lifespan of man, including diseases and traumas. The anthropological analyses made so far, especially on individuals in the Lower Danube region, provide some insight into the life of the individuals buried in EIA settlements. They suffered from tooth illnesses (such as cavities), but also from *Cribra orbitalia* and *Cribra cranii*, osteomyelitis, osteoperiostitis, arthrosis, osteoporosis, *Schmorl's nodes*.

Of particular interest are the observations regarding healed fractures and signs of perimortem violence. The individuals showing signs of violent death are mainly from the adult and mature age category, both men and women. Diseases related to intense physical activities during their lifetime (*Schmorl's nodes*, pronounced osteoarthritis) and infections (*Cribra cranii*, osteoperiostitis) indicate that males endured harsher conditions, carried out intense physical activities, possibly even warrior-like activities that caused a predisposition to infections and transformations of certain skeleton segments.

BURIALS INSIDE SETTLEMENTS V. BURIALS IN NECROPOLISES

First we ought to underscore that after excluding several finds that are more related to the Late Iron Age rather than Early Iron Age (e.g. necropolis from Lăpuș, cremation necropolises in Oltenia, Banat and Serbia, from Cruceni-Belegiș, Bistreț-Ișalnița series etc.), we were able to gather information about no less than 1,250 individuals buried in necropolises, almost half of them dated to Basarabi period. Undoubtedly these finds are not representative against the large number of sites, huge areal and analyzed time frame, but if we compared it to the individuals found within settlements (at least 512 individuals that can be dated especially to pre-Basarabi period) we'll grasp the particular importance of burials inside settlements in the overall funerary conduct in EIA in the Balkans-Carpathians area.

In the overall we can identify several similarities and differences between burials in necropolises and in settlements. The first obvious difference concerns the **funerary ritual**. In settlements, inhumation is predominant, while burials in necropolises are subject to regional particularities and biritualism. The same difference is visible in the deposition and alignment of the dead. Most graves in necropolises contained relatively rich funerary **inventories**, consisting of both pottery vessels (most of the times) and metal artefacts (adornments, weapons, harness pieces, worship artefacts, etc.), unlike in settlements, where such finds are scarce.

Among similarities we point out aspects related to the burial process, such as **using fire in some rituals** (possible purification of the place) accompanying the depositions, as well as the numerous cases of **post-deposition interventions** on the bodies. Proof of the prolonged "macabre" connection with the dead is also present in the few necropolises excavated in the analyzed area. An exception is the case of Foltești necropolis, where most individuals are not in anatomical position due to preliminary manipulation of the bones. Thus out of 9 researched graves only tomb no. 8 contained a double burial, where one individual was flexed on the right side in anatomical position. In the rest of the cases the bones were displaced from their natural position¹⁰. This can be considered clear evidence of reinterment or final deposition of individuals that had been initially put some place else to decompose... such as inside settlements.

Aside from some exceptions, anthropologically speaking, **there are no major differences between the individuals buried inside settlements and those in necropolises**. In the overall, all age categories are represented, perhaps excepting the children, more numerous in settlements. There is also some balance between the sexes in both series of finds. Bone and dental pathology has revealed in both cases the existence of common diseases, but signs of violence (*ante-* and *perimortem*) occur exclusively among the dead buried in settlements, which is probably due to *de facto* situation or represent only a stage of the research.

Under these circumstances we ask the natural question: *Who were these individuals and why were they treated differently?* As we already mentioned, finds in the studied areal have been most often construed as the result of human sacrifices, contagions, violent actions or fertility-dedicated rituals¹¹, or as an *overcultural* element. Depositions of bodies

¹⁰ László 2006, 105.

¹¹ See Sîrbu 1994; Sîrbu 1997; Irimia, Conovici 1993; Tasić 1972; Nekhrizov, Tzvetkova 2012 etc.

inside settlements or in sanctuaries could have been considered gifts to the gods, the same as the bronze hoards¹².

In fact, physical clues that might draw an answer to this question are scarce. Signs of *perimortem* violence are not certain indicator of sacrifice. Many of the individuals that suffered violent deaths are men (especially at Enisala site) that probably carried out warrior-like activities and their death occurred due to their involvement in a conflict. Other blunt force traumas on both females and children might also be due to cases of domestic or community violence or to accidents, etc.

On the other hand, the signs of operations (trepanation), healed fractures, incorrect bone reduction that sometimes hindered adequate use of the affected limb indicate that at least some of the individuals had been cared for and aided by the community.

Documentation of such situations over such ample area and long period, establishing a timeline of the deaths (in many of the multiple deposition cases), the absence in some cases – as in mass grave no. 2 at Gomolava – of signs of violent death, all exclude, in our opinion, the generalized explanation of epidemics or massacres.

In fact, in Europe, these situations have had various interpretations. One of the first and most pertinent analyses is authored by Alain Villes. After studying IA burials in sites in northern France, the French researcher reviews the possible interpretations: human sacrifices, burials of convicts, funerary pits, settlement overlapping a necropolis, burials in a settlement about to be deserted, or abandonment of cadavers. On this occasion he also launched the notion of *social downgrade burials* that is individuals of lower social classes (such as slaves, prisoners of war, heretics, convicts) were not buried in the actual cemeteries. This is substantiated by the use of abandoned, sometimes isolated structures, lack of inventory artefacts, varied position of the bodies, multiple depositions sometimes associated with animals, etc.¹³

Another theory regarding the *source* of the burials comes from Barry Cunliffe, who studied the pits with *special depositions* at Danebury. The British researcher construed burials inside settlements as offerings intended to gain the good will of the chthonian god, where the pit was only an element in a complex system of beliefs and not just mere space of deposition¹⁴.

The instances of human bodies deposition documented in Europe along various historic ages are diverse and may have different explanations. At the same time, the data gathered for **EIA populations in the Balkans-Carpathians areal** reveal, in our opinion, **the existence of common funerary conduct(s) whose final result was deposition of the dead in settlements**. Such conduct exhibits some similarities (ritual, post-deposition interventions, some ritual elements, etc.) and even somewhat intersects (see the necropolis at Foltești) with the *standard* ritual of burials in actual cemeteries. According to the same data, the selection of these individuals does not seem to have relied on malformations, diseases (to the extent such can be found on the bones), age (possibly except for children) or sex.

¹² Kašuba 2008, 111-112.

¹³ Villes 1986.

¹⁴ Cunliffe 1992, 73. We also find this interpretation – *deposition of offerings* – at V. Delattre (Delattre *et alii* 2000; Delattre 2010 etc.)

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Acadimiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArheologijaSofia	Arheologija. Organ na Arheologičeskaja Insitut i Muzej, Sofia
ArhIug	Archaeologia Iugoslavica, Belgrad
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
B.Thr.	Bibliotheca Thracologica, București
BAR IS	British Archaeological Reports, Oxfröd
Ber.RGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt a. Main
BibIIP-A	Biblioteca Istro-Pontica. Seria Arheologie, Tulcea
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
BSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, București
CCAR	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CerclstIași	Cercetări Istorice, Iași
Dacia N.S.	Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, I, 1957 și urm.
EphemNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Germania	Germania, Anzeiger der Römisch – Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz am Rhein
IMF	Izvestija Moldavskogo Filiala Akademii Nauk SSSR, Chișinău
IzvestijaSofia	Izvestija na Archeologičeskaja Institut, Sofia
JAMÉ	A nyíregházi Josa András Múzeum évkönyve, Nyíregyáza
KSIIMK	Kratkie Soobščeniija Instituta Istorii Material'noj Kul'tury Akademii Nauk SSSR, Moscova - St. Petersburg
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologie, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamț
OJA	Oxford Journal of Archaeology
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Berlin
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München, Stuttgart
Peuce S.N.	Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, (Serie Nouă), Tulcea
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig–Berlin
RevArh S.N.	Revista de Arheologie, (Serie Nouă), Chișinău
Rom.J.Leg.Med	Romanian Journal of Legal Medicine, București
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
SovArh	Sovetskaja arheologija, Moscova
Stratum	Stratum Plus, Chișinău-St. Petersburg-București
SympThr	Symposia Thracologica
Tyragetia S.N.	Tyragetia, (Serie Nouă), Chișinău
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn

BIBLIOGRAFIE

- Adamescu 2011 A. Adamescu, *Descoperiri din prima epocă a fierului în așezarea de la Suceveni–Stoborăni, jud. Galați*, Peuce, S.N. 9, 2011, 377-436.
- Agulnikov 1996 S. Agulnikov, *Necropola culturii Belozerka de la Cazaclia*, B.Thr. 14, București, 1996.
- Agulnikov 1999 S. Agulnikov, *Vpuskn'ie pogrebenija Belozerskogo vremeni v kurganah Pruto-Dnestrovskogo mezhdurec'ja*, în: *Problemy skifo-sarmatskoi arheologii Severnogo Pricernomor'ja*, Zaporož'e, 1999, 7-11.
- Agulnikov 2002 S. Agulnikov, *Pogrebal'ny komplekxy pozdnesabatinovskogo-rannebelozerskogo vremeni v Pruto-Dnestrovskom mezhdurec'e*, în: *Drevnejšie obšnosti zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pricernomor'ja*, Tiraspol, 2002, 176-182.
- Agulnikov 2004 S. Agulnikov, *Formirovanie pogrebal'nogo obrjada Belozerskoj kul'tury*, în: *Thracians and Circumpontic World. Proceedings of the IXth International Congress of Thracology*, Chișinău, 2004, 103-135.
- Agulnikov 2008 S. Agulnikov, *Necropola culturii Belozerka de lângă satul Hadžilar*, în: S. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la 80-a aniversare*, Tulcea, 2008, 33-44.
- Agulnikov, Bubulici, Kurčatov 2001 S.M. Agulnikov, V.G. Bubulici, S.I. Kurčatov, *Kurgannyj mogil'nik u s. Hadžillar v Nižnem Podnestrov'e*, în: *Starožitnosti Stepovogo Pricernomor'ja Krymu* 9, Zaporož'e, 2001, 95-115.
- Agulnikov, Šilov 1990 S.M. Agulnikov, Yu.A. Šilov, *Kurgan Belozerskoj kul'tury u s. Kairy*, în: *Drevnosti Severnogo Pricernomor'ja I Kryma*, I, Zaporož'e, 1990, 67-71.
- Agulnikov, Kurčatov 1994 S.M. Agulnikov, S. I. Kurčatov, *Kurgan belozerskogo bremeni u. s. Hadžilar v Nižnem Podnestrov'e*, în: *Problemy skifo-sarmatskoj arheologii*, Zaporož'e, 1994, 4-7.
- Ailincăi 2008a S.C. Ailincăi, *The Place for the Dead in Early and Middle Iron Age Lower Danube Area*, în: V. Sîrbu, D.L. Vaida, (eds.), *Funerary practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe, Proceedings of the 9th International Colloquium of Funerary Archaeology, Bistrița, Romania, Mai 8th-11th 2008*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 9-33.
- Ailincăi 2008b S.C. Ailincăi, *Dead among the living in the Babadag settlement from Niculițel-Cornet (Tulcea County, Romania)*, în: V. Sîrbu, R. Ștefănescu (eds.), *Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology, Tulcea (Dobrudja – Romania), 10th-12th of October 2008*, Ed. Istros, Brăila-Brașov, 11-30.

- Ailincăi 2010 S.C. Ailincăi, *New observations on the First Iron Age Discoveries at Revărsarea–Cotul Tichilești, Isaccea, Tulcea County*, în: N. Bolohan, Fl. Mățău, F. Tencariu (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuaginto anno*, Iași, 2010, 351-379.
- Ailincăi 2013a S.C. Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea. Cercetările arheologice de la Revărsarea, Isaccea, jud. Tulcea*, BiblIP-A 8, Brăila, 2013.
- Ailincăi 2013b S.C. Ailincăi, *Începuturile epocii fierului în Dobrogea*, SCIVA 64, 3-4, 223-292.
- Ailincăi 2013c S.C. Ailincăi, *Arheologia perioadei timpurii a epocii fierului în Dobrogea – un istoric al cercetării*, în: S.C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th”*, BiblIP-A 9, Brăila, 13-44.
- Ailincăi, Adamescu, Mihail 2014 S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, *Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Așezarea de la Vânători–la Jolică, jud. Galați*, SCIVA 65, 1-2, 2014, 5-48.
- Ailincăi, Constantinescu 2008 S. Ailincăi, M. Constantinescu, *O groapă cu oseminte umane descoperită în așezarea culturii Babadag de la Enisala-Palanca*, în: S. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la 80-a aniversare*, Tulcea, 121-131.
- Ailincăi, Constantinescu, Adamescu 2014 S. Ailincăi, M. Constantinescu, A. Adamescu, *Observații privind înmormântările hallstattiene timpurii din așezarea de la Suceveni–Stoborâni, jud. Galați*, Peuce, S.N. 12, 2014, 269-288.
- Ailincăi, Constantinescu 2015 S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, *Living with the dead. Burials in Early Iron Age settlement at Enisala – Palanca, Tulcea county (South-Eastern Romania)*, *Sprawozdania Archeologiczne* 67, 2015, 221-244.
- Ailincăi, Constantinescu, Rența 2015 S.C. Ailincăi, M. Constantinescu, E. Rența, *Concerning the burials from the Early Iron Age settlement Bucu – Pochina, Ialomita county*, SCIVA 66, 1-2, 2015, 5-30.
- Ailincăi et alii 2005-2006 S.C. Ailincăi, G. Jugănar, Al. Țârlea, Vernescu M., *Early Iron Age Complexes with Human Remains from the Babadag Settlement*, Peuce S.N. 3-4, 2007, 77-108.
- Ailincăi, Mihail, Constantinescu 2013 S.C. Ailincăi, F. Mihail, M. Constantinescu, *Așezarea din prima epocă a fierului de la Enisala–Palanca. Cercetările arheologice din 2010*, în: S.C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th”*, BiblIP-A 9, Ed. Istros-Muzeul Brăilei, Brăila, 2013, 387-460.
- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2003 S. Ailincăi, N. Mirițoiu, A. Soficaru, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, ArhMold 26, 2003, 307-324.
- Ailincăi, Mirițoiu, Soficaru 2006 S. Ailincăi, N. Mirițoiu, A. Soficaru, *A pit with human remains attributed to the Babadag culture discovered in pre-colonial level at*

- Orgame*, în: M. Mănuclu-Adameșteanu (ed.), *A la recherche d'une colonie. Actes du Colloque International. 40 ans de recherche archéologiques à Orgamé/Argamum*, București, 2006, 81-107.
- Ailincăi, Topoleanu 2003 S. Ailincăi, F. Topoleanu, *Noi complexe cu oseminte umane în așezarea de tip Babadag de la Niculițel „Cornet”*, Peuce S.N. 1, 2003, 45-50.
- Alexandrescu 1978 A.D. Alexandrescu, *Sepultures du Premier Âge du Fer a Zimnicea (Dép. De Teleorman)*, Dacia N.S. 22, 1978, 115-124.
- Almássy, Gindele 2005 K. Almássy, R. Gindele, *Nyíregyháza–Roszrétszöllő, Marsó telep.*, Régészeti Kutatások Magyarországon 2005, 291.
- Andronic 1962 A. Andronic, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, Materiale 2, 1962, 89-101.
- Ardeu 1995-1996 A. Ardeu, *Contribuții privind stadiul cercetării hallstattului timpuriu în spațiul intracarpatic*, Sargetia 26, 1, 1995-1996, 189-226.
- Ardeu, Bălos 2001-2002 A. Ardeu, A. Bălos, *Cercetări arheologice la Măgura Uroiului (jud. Hunedoara)*, Cumidava 25, 2001-2002, 67-79.
- Arnăuț 2014 T. Arnăuț, *Spații sacre și practice funerare din mileniul I a.Chr. în arealul carpato-balcanic*, Chișinău, 2014.
- Babeș 1988 M. Babeș, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dace clasice*, SCIVA 39, 1, 1988, 3-32.
- Bader 1972 T. Bader, *Cultura Suciului de Sus în nord-vestul României*, SCIVA 23, 4, 1972, 509-535.
- Barral et alii 2007 Ph. Barral, A. Daubigny, C. Dunning, G. Kaenel, M.-J. Roulière-Lambert (eds.), *L'âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque de l'AFEAF, Bienne, 5-8 mai 2005*, vol. II, Besançon, 2007.
- Báčvarov 2003 K. Báčvarov, *Neolitni pogrebalni obredi. Intramuralni grobove ot Bălgarskite zemi v konteksta na Yugoiztočna Evropa i Anatolija*, Sofia, 2003.
- Bălan 2013 G. Bălan, *Așezările fortificate din aria culturii Gáva din România*, în: S.C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor de la Babadag (1962-2012). Actele conferinței „Lower Danube Prehistory. 50 Years of Excavations at Babadag, Tulcea, September 20th-22th”*, Brăila, 2013, 267-312.
- Bălan 2014 G. Bălan, *Așezarea Wietenberg de la Micești*, Terra Sebus. Acta Musei Sabiensis 6, 2014, 25-86.
- Bejenariu, Pop 1995 I. Bejenariu, H. Pop, *Șantierul arheologic Șimleu Silvaniei “Observator”*, CCAR. Campania 1994, 1995, 89-90.
- Berciu 1939 D. Berciu, *Arheologia Preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
- Berciu, Comșa 1956 D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, Materiale 2, 1956, 251-490.
- Berciu, Petrescu-Dîmbovița 1960 D. Berciu, M. Petrescu-Dîmbovița, *Etapa mijlocie a destrămării orânduirii comunei primitive. Prima epocă a fierului*, în: C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, M.D. Matei (resp.),

- Istoria Românilor*, I, București, 1960, 137-160.
- Berezanskaja *et alii* 1986 S.S. Berezanskaja, V.V. Otrošenko, N.I. Cerednicenko, I.N. Šarafutdninova, *Kul'tury epohi bronzы na territorii Ukrainy*, Kiev, 1986.
- Bojadžcev 2001 Ja. Bojadžcev, *Pogrebalnata praktika intra muros prez neolita i halkolita v Bălgarskite zemi: običaj ili izključenje*, Arheologija Sofia 52, 3-4, 2001, 16-24.
- Boroffka 1987 N. Boroffka, *Folosirea fierului în România de la începuturi până în sec. VIII î.e.n.*, Apulum 24, 1987, 55-78.
- Borș 2013 C. Borș, *A new site of the Basarabi Period on the Mureș Valley: Tărtăria – Podu Tărtăriei Vest*, în: V. Sîrbu, R. Ștefănescu (eds.), *The Thracians and their Neighbours in the Bronze and Iron Ages, II, Necropolises, Cult places, Religion, Mythology*, Brașov, 2013, 447-462.
- Borș *et alii* 2013 C. Borș, S. Dobrotă, L. Irimuș, V. Rumeaga, C. Rișcuța, *Tărtăria, com. Săliște, jud. Alba. Punct: Podul Tărtăriei vest / Valea Rea (Autostrada Orăștie-Sibiu, lot 1, Sit 7, km 14 + 100-14+540)*, CCAR. Campania 2012, 2013, 232-234.
- Boyadžiev 2009 Y. Boyadžiev, *Early Neolithic Burials in Bulgaria*, ArchBulg 13, 2009, 1-31.
- Botezatu 1982 D. Botezatu, *Characterizare antropologică a mormintelor de incinerare din necropola tumulară de la Volovăț – județul Suceava*, Suceava. Anuarul Muzeului Județean 9, 1982, 487-491.
- Baray, Boulestin 2010 L. Baray, B. Boulestin (eds.), *Morts anormaux et sepoultures bizarres, Les dépôts humains en fosses circulaires et en silos du Néolithique a l'âge du Fer*, Dijon, 2010.
- Barral *et alii* 2007 Ph. Barral, A. Daubigney, C. Dunning, G. Kaenel, M.-J. Roulière-lambert (eds.), *L'Âge du Fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF ; Bienne, 5-8 mai 2005*, II, 2007, 605-620.
- Boulestin, Baray 2010 B. Boulestin, L. Baray, *Problématique des dépôts humains dans les structures d'habitat désaffectées: introduction a la table ronde*, în: L. Baray, B. Boulestin (eds.), *Morts anormaux et sepoultures bizarres. Les dépôts humains en fosses circulaires et en silos du Néolithique a l'âge du Fer*. Dijon, 2010, 13-27.
- Bratu 2009 O. Bratu, *Depuneri de bronzuri între Dunărea Mijlocie și Nistru în secolele XIII-VII a. Chr.*, București, 2009.
- Brück 1995 J. Brück, *A place for the dead: the role of human remains in Late Bronze Age Britain*, Proceedings of the Prehistoric Society 61, 1995, 245-277.
- Brudiu 1985 M. Brudiu, *Descoperiri aparținând culturii Basarabi în sud-estul Moldovei*, Thraco-Dacica 6, 1-2, 1985, 31-36.
- Brujako 2005 I. V. Brujako, *Kimmerijcy, frakijcy i mogil'nik Stoicany*, RevArh S.N. 1, 2, 2005, 202-211.

- Brujako 2007 I.V. Brujako, *Mogil'nik epohi srednego gal'stata „Kartal-III” na niŝnem Dunae*, în: S.A. Skorij (ed.), *Rannij zaliynij vik Evrazij: do 100-ričča vid dlja naroŝdennja Oleksija Ivanovič Terenoŝkina. Materiali Miŝnarodnoj naukoj konferencij (16-19 travnja 2007 p.)*, Kiev-Čigirin, 2007, 40-43.
- Brujako 2013 I.V. Brujako, *O pol`ze arheologii v poiskah suŝego (zametki o faktičeskom soderŝanii ponjatija «frako-kimmerijskij» gorizont)*, *Stratum Plus* 3, 2013, 155-190.
- Brujako, Novițkii 1997 Brujako, I., Novițkii, E., *Grădiștea Novoselskoe II (Satu Nou II) – un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, *Cercetări arheologice în aria nord-tracă* 2, 1997, 113-168.
- Budinský-Krička 1976 V. Budinský-Krička, *Predkuŝtanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine*, *SlovArh* 24, 1, 1976, 119-149.
- Calotoiu 2002 Gh. Calotoiu, *Prima epocă a fierului în nordul Olteniei*, Tg. Jiu, 2002.
- Cardoș et alii 2004 G. Cardoș, V. Stoian, N. Mirițoiu, A. Comșa, A. Kroll, S. Voss, A. Rodewald, *Paleo-mtDNA analysis and population genetic aspects of old Thracian populations from South-East of Romania*, *Rom.J.Leg.Med* 12, 4, 2004, 239-246.
- Chalakov, Yordanov 1997 S. Chalakov, Y. Yordanov, *Anthropological study of osseous remains from Early Iron Age Tumular Necropolis in Sboryanovo, Razgrad District*, în: T. Stoyanov, *Sboryanovo. Early Iron Age Tumular Necropolis*, Sofia, 1997, 227-239.
- Chicideanu 1986 I. Chicideanu, *Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwestrumänien*, *Dacia*, N.S. 30, 1-2, 1986, 7-47.
- Chicideanu 1999-2001 I. Chicideanu, *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der kleinen Walachei*, *Dacia* N.S. 43-45, 1999-2001, 197-229.
- Čičikova 1971 M. Čičikova, *Sur la chronologie du Hallstatt en Thrace*, *Studia Balcanica* 5, Sofia, 1971, 79-92.
- Čičikova 1972 M. Čičikova, *Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque du Hallstatt en Bulgarie du sud*, *Thracia* 1, 1972, 79-100.
- Ciocea, Chicideanu 1984 E. Ciocea, I. Chicideanu, *Observații asupra necropolei hallstattiene de la Stoicani*, *SCIVA* 35, 4, 1984, 331-344.
- Ciugudean 2009 H. Ciugudean, *Câteva observații privind cronologia așezării de la Teleac*, *Apulum* 46, 2009, 313-336.
- Ciugudean 2011 H. Ciugudean, *Periodizarea culturii Gáva în Trabsilvania în lumina noilor cercetări*, *Apulum* 48, 2011, 69-102.
- Ciugudean 2012 H. Ciugudean, *The chronology of the Gáva culture in Transylvania*, în: W. Blajer (ed.), *Peregrinationes Archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*, Kracovia, 2012, 107-121.
- Coja 1972 M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Doloiman – Argamum (?)*, *BMI* 41, 3, 1972, 33-42.
- Comșa 2013 A. Comșa, *Analiză antropologică privind osemintele umane hallstattiene (cultura Babadag) descoperite la Garvăn–Mlăjitul Florilor (jud. Tulcea)*, *Peuce* S.N. 11, 2013, 331-346.

- Comșa, Schuster 1995 A. Comșa, C. Schuster, *Unele aspecte ale practicării sacrificiului uman în prima perioadă a epocii metalelor, pe teritoriul României*, ActaMN 32, 1, 1995, 279–288.
- Conovici, Gangiu, Irimia 2003 N. Conovici, A. Gangiu, M. Irimia, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța, punct: Valea lui Voicu*, CCAR. Campania 2002, 2003, 269-271.
- Conovici, Gangiu, Irimia 2004 N. Conovici, A. Gangiu, M. Irimia, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța, punct: Valea lui Voicu*, CCAR. Campania 2003, 2004, 291-192.
- Conovici, Irimia, Gangiu 2002 Conovici, N., Irimia, M., Gangiu, A., *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța, punct: Valea lui Voicu*, CCAR. Campania 2001, 2002, 277-278.
- Constantinescu 2010 M. Constantinescu, *Anthropological analysis of the human remains from the Desa-Castravița necropolis (Dolj county)*, Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie 17, 2010, 34-42.
- Constantinescu 2013 M. Constantinescu, *Analiza antropologică a unui schelet din prima epocă a fierului de la Saharna (Rep. Moldova)*, Studii de Preistorie 10, 2013, 211-219.
- Constantinescu, Mirițoiu 2008 M. Constantinescu, N. Mirițoiu, *Anthropological analysis of the human osteological remains from the Niculițel–Cornet site*, în: V. Sîrbu, R. Ștefănescu (eds.), *Funerary Practices in Central and eastern Europe (10th c. BC – 3rd c. AD). Proceedings of the 10th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Brăila-Brașov, 2008, 69-83.
- Cunliffe 1992 B. Cunliffe, *Pits, preconceptions and propitiation in the British Iron Age*, OJA 11, 1, 1992, 69-83.
- Damjanov 2008 D. Damjanov, *Keramika ot rannoželjznata epoha ot mogilno pogrebenie v srednite Rodopi*, în: D. Gergova (ed.), *Phosphorion Studia in honorem Mariae Čičikova*, Sofia, 2008, 133-139.
- Dani 1999 J. Dani, *A Gáva kultúra urnatemetője Vencsellő-Kastélykert lelőhelyről*, A Jósa András Múzeum Évkönyve 41, 1999, 109-135.
- Dani et alii 2006 J. Dani, K. A. Szilágyi, M. Szelekovsky, S. Czifra, Kisjuhász, *Preliminary report of the investment at Berettyóújfalu, Nagy Bócsdűlő site in 2004-2005*, Archaeological Invenstigations in Hungary 2005, 2006, 5-32.
- Davidescu, Vulpe 2010 M. Davidescu, A. Vulpe, *The urnfield in Hinova, Mehedinți county (Romania)*, Dacia N.S. 54, 2010, 5-54.
- Delattre 2010 V. Delattre, *Les dépôts en silos laténiens : une pratique cultuelle ? Dépôts atypiques et manipulations des corps au second âge du Fer : l'exemple de la confluence Seine-Yonne (Seine-et-Marne)*, în: L. Baray, B. Boulestin (eds.) 2010, *Morts anormaux et sepoultures bizarres, Les dépôts humains en fosses circulaires et en silos du Néolithique a l'âge du Fer*, Dijon, 2010, 113-125.
- Delattre 2013 V. Delattre 2013, *Sacrifices et dépôts composites au Second Âge du Fer dans le Bassin parisien : quand le défunt échappe à la nécropole et devient offrande*, în: S. Krausz, A. Colin, K. Gruel, T.

- Dechezleprêtre (eds.), *L'Âge du Fer en Europe. Mélanges offerts à Olivier Buchsenschutz*, Bordeaux, 481-499.
- Delattre et alii 2000 V. Delattre, A. Bulard, P. Gouge, P. Pihuit, *De la rélegation sociale à l'hypothèse des offrandes : l'exemple des dépôts en silos protohistoriques au confluent Seine-Yonne (Seine-et-Marne)*, Revue Archéologique du Centre de la France 39, 2000, 5-30.
- Delev 1984 P. Delev, *Megalithic Thracian Tombs in South-Eastern Bulgaria*, Anatolica 11, 1984, 17-46.
- Detev 1971 P. Detev, *Données archéologiques de la continuité de la culture du Tell Raskopenitza près du village Manole, département de Plovdiv*, Studia Balcanica 5, Sofia, 1971, 93-105.
- Detev 1981 P. Detev, *Le Tell Raskopanica*, IzvestijaSofia 36, 1981, 141-189.
- Dobrinescu 2006 C. Dobrinescu, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Punct: La Bursuci*, CCAR. Campania 2005, 2006, 115-116.
- Dobrinescu 2007 C. Dobrinescu, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Punct: La Bursuci*, CCAR. Campania 2006, 2007, 113.
- Dobrinescu 2008 C. Dobrinescu, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Punct: La Bursuci*, CCAR. Campania 2007, 2008, 89.
- Dobrinescu, Voinea 2004 C. Dobrinescu, V. Voinea, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța. Punct: La Bursuci*, CCAR. Campania 2003, 2004, 70.
- Dobrinescu, Voinea, Cărpuș 2005 C. Dobrinescu, V. Voinea, L. Cărpuș, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța, punct: La Bursuci*, CCAR. Campania 2004, 2005, 99-100.
- Domaradzki, Karaiotov, Gotzev 1986 M. Domaradzki, I. Karaiotov, A. Gotzev, *L'habitat du Premier Age du Fer de Malkoto Kale*, Thracia Pontica 4, Sofia, 1986, 119-132.
- Domaradzki, Karaiotov, Gotzev 1992 M. Domaradzki, I. Karaiotov, A. Gotzev, *Keramika ot ranneželjznata epoha ot krepostta Malkoto kale pri s. Ravadinovo, obš. Sazopol*, ArheologijaSofia 4, 1992, 29-42.
- Dragomir 1996 I.T. Dragomir, *Mormântul colectiv hallstattian de la Suceveni, județul Galați*, Danubius 16, 1996, 365-372.
- Dumitrescu 1968 VI. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier Âge du Fer de Basarabi (Dép. De Dolj, Olténie)*, Dacia N.S. 12, 1968, 177-260.
- Erdogu 2005 R. Erdogu, *Megalithic monuments of Turkish Thrace*, Durham theses, Durham University (<http://etheses.dur.ac.uk/3931/>), 2005.
- Farkaš 1972-1973 D. Farkaš, *Izveštaj o ispitivanju antropološkog materijala iz grupne grobnice sa lokaliteta "Gomolava"*, Rad Vojvodanskih Muzeja 21-22, Novi Sad, 1972-1973, 125-129.
- Farkas, Marcsik 1975 Gy. Farkas, A. Marcsik, *Das Sammelgrab von Gomolava (Jugoslawien) aus der Urzeit*, Anthropologie 14, 1975, 93-96.
- Farkas, Marcsik 1976 Gy. Farkas, A. Marcsik, *A gomolavai oskori közös sír antropológiai jellemzése* Létünk-Társadalom, Tudomány-Kultúra 6, 1976, 108-163.
- Filipović, Bulatović 2010 V. Filipović, A. Bulatović, *An Early Iron Age Necropolis in Eastern Serbia*, Glasnik Srpskor Arheološkog Društva 26, Belgrad, 73-83.

- Florescu 1964 A. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, ArhMold 2-3, 1964, 143-216.
- Florescu 1967 A. Florescu, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, Dacia, N.S. 11, 1967, 59-94.
- Florescu 1991 A. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România*, CCDJ 9, 1991.
- Florescu, Florescu 1990 M. Florescu, A. Florescu, *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților Răsăriteni*, ArhMold 13, 1990, 49-102.
- Fol 1982 A. Fol (ed.), *Megalite v Trakija. Trakija Pontika. Trakiiski pametnici*, III, Sofia, 1982.
- Furmánek, Jakab 1997 V. Furmánek, J. Jakab, *Menschliche Skelettreste aus bronzzeitlichen Siedlung in der Slowakei*, în: K.-F. Rittershofer (ed.), *Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa*, München, 1997, 14-23.
- Georgieva 1995 R. Georgieva, *Razkopki na dolmen i hadgrobna mogila v zemlišeto na selo Glavan*, Maritza-Iztok. Arheologičeski Proučvanija 3, 1995, 125-137.
- Georgieva 2001 R. Georgieva, *Thracian culture of the Early Iron Age*, Maritsa-Iztok. Archaeological Research 5, Radnevo, 2001, 83-94.
- Gheorghiu, Lascu 2011 R. Gheorghiu, I. Lascu, *Gropi cu depuneri de oase umane descoperite în așezările din prima vârstă a fierului din spațiul intracarpatic*, Apulum 48, 2011, 185-194.
- Gogâltan 2012 F. Gogâltan, *Ritual aspects of the Bronze Age tell-settlements in the Carpathian basin. A methodological approach*, EphemNap 22, 2012, 7-56.
- Gogâltan, Apai, Kelemen 2008 F. Gogâltan, E. Apai, I. Kelemen, *Leben mit den Toten. Ein ältereisenzeitliches Grab von Vlaha, Kr. Cluj*, în: V. Sîrbu, D.L. Vaida (eds.), *Funerary Practices of the Bronze and Iron Ages in Central and South-Eastern Europe. Proceedings of 9th International Colloquium of Funerary Archaeology*, Bistrița, Romania, May 9th-11th 2008, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2008, 109-124.
- Gogâltan, Nagy 2012 F. Gogâltan, J.G. Nagy, *Profane or ritual? A discovery from the End of the Early Iron Age from Vlaha–Pad, Transylvania*, in Berecki S. (ed.), *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011*, 2012, Târgu Mureș, 105-132.
- Gogâltan, Németh, Apai 2011 F. Gogâltan, R. Németh, E. Apai, *Eine rituelle Grube bei Vlaha, Gemeinde Savadsla (Kreis Cluj)*, în S. Bereczki, R.E. Németh, B. Rezi (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8-10 October 2010*, Târgu Mureș, 2011, 163-183.
- Gol'ceva, Kašuba 1995 N.V. Gol'ceva, M.T. Kašuba, *Glinženy II. Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol, 1995.

- Golțeva 1995 N. Golțeva, *Considerații preliminare asupra stratigrafiei cultural-cronologice a cetățuiei Hliveni II*, Anuarul Muzeului de Istorie a Moldovei 2 (1992), 1995, 183-194.
- Gotzev 1992 A. Gotzev, *Sistema prez rannoželjznata epoha v severoiztočna Bylgarija*, Helis 1, 1992, 70-81.
- Gotzev 1994a A. Gotzev, *Contacts and interactions across the Eastern Balkan range during the Early Iron Age*, Helis 3, 1994, 43-67.
- Gotzev 1994b A. Gotzev, *New data about the Thracian cult practices at the west to Rhodopa Mountain in the I Millennium B.C.*, în *Relation Thraco-Ilyro-Hellénique*, București, 1994, 266-274.
- Gotzev 1994c A. Gotzev, *Decoration of the Early Iron Age pottery from South-Eastern Bulgaria*, în: N. Boroffka, H. Ciugudean, *The Early hallstattian period (1200-700 BC) in South - Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994, 97-127.
- Gotzev 1997 A. Gotzev, *Characteristics of the settlement system during the Early Iron Age in ancient Thrace*, în: H.D. Andersen, H.W. Horsnæs, S. Houby-Nielsen, A. Rathje (eds.), *Urbanization in the Mediterranean in the 9th to 6th Centuries BC*, Acta Hyperborea 7, 1997, 407-421.
- Gotzev 1998 A. Gotzev, *New data on the Dolmens in the Sakar Mountain Region*, în: M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann (eds.), *In the steps of James Harvey Gaul*, I, Sofia, 1998, 247-254.
- Green 2002 M. A. Green, *Dying for the Gods. Human sacrifice in Iron Age & Roman Europe*, Charleston, 2002.
- Gumă 1981 M. Gumă, *Câteva observații asupra grupului Bosut*, SCIVA, 32, 1, 1981, 43-66.
- Gumă 1983 M. Gumă, *Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat*, Banatica 7, 1983, 65-138.
- Gumă 1993 M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în S-E României*, B.Thr. 4, București, 1993.
- Gumă 1995 M. Gumă, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, Thraco-Dacica 16, 1-2, 1995, 99-137.
- Gumă 1997 M. Gumă, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări cultural*, Timișoara, 1997.
- Haimovici, Bodi 2003 S. Haimovici, G. Bodi, *Studiul paleofaunei descoperită în trei situri hallstattiene din nordul Dobrogei*, Peuce S.N. 1, 477-476.
- Hänsel 1976 B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und Chronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, vol. I-II, Bonn, 1976.
- Harasim 1957 N. Harasim, *Cercetări asupra caracterelor morfologice ale craniilor din cimitirele hallstattiene de la Gogoșu și Balta Verde*, Probleme de Antropologie 3, 1957, 47-71.
- Harding et alii 2007 A. Harding, R. Šumberova, C. Knüsel, A. Outram, *Velim. Violence and Death in Bronze Age Bohemia*, Praga, 2007.

- Harțuche 2002 N. Harțuche, *Complexul arheologic Brăilița*, B.Thr. 35, București, 2002.
- Harțuche, Anastasiu 1968 N. Harțuche, O. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968.
- Horedt 1964 K. Horedt, *Die Verwendung des Eisen in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.Z.*, Dacia N.S. 8, 1964, 119-132.
- Horedt 1967 K. Horedt, *Probleme ale ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania*, Studii și Comunicări Sibiu 13, 1967, 137-156.
- Iconomu 1984-1985 C. Iconomu, *Descoperirile arheologice de la Brădicești - Iași (I)*, Cerclstlași 14-15, 1984-1985, 85-30.
- Iconomu 1996 C. Iconomu, *Cercetările arheologice din cetatea hallstattiană de la Pocreaca – Iași*, ArhMold 19, 1996, 21-56.
- Iconomu 1997 C. Iconomu, *Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă a fierului în conformitate cu cercetarile arheologice din județul Iași*, în *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire, Actes du Colloque international, Tulcea - 1993*, BibIIP-A 2, 1997, 125-137.
- Iconomu 1998 C. Iconomu, *Cercetări arheologice în așezarea Precucuteniană de la Trifești-Iași*, ArhMold 21, 1998, 5-27.
- Iconomu 1999 C. Iconomu, *Noi descoperiri arheologice în așezarea din epoca fierului de la Brădicești-Iași (II)*, ArhMold 22, 1999, 49-66.
- Iconomu 2002 C. Iconomu, *Descoperiri arheologice în așezarea din epoca fierului de la Brădicești-Iași (III)*, ArhMold 25, 2002, 93-112.
- Iconomu, Asăvoaie 1994 C. Iconomu, C. Asăvoaie, *Contribuții privind cunoașterea ritualului de înmormântare a tracilor timpurii în lumina cercetărilor de la Ștefănești-Botoșani*, Pontica 27, 1994, 25-38.
- Iconomu, Piu 1992 C. Iconomu, C. Piu 1992, *Un mormânt din prima epocă a fierului descoperit la Iași*, ArhMold 15, 177-180.
- Iconomu, Tanasachi 1992 C. Iconomu, M. Tanasachi, *Descoperirile arheologice din necropola hallstattiană timpurie de la Cotu Morii – Iași*, ArhMold 15, 1992, 23-44.
- Ignat 1978 M. Ignat, *Necropola tumulară hallstattiană de la Volovăț–Dealul Burlei*, Suceava 5, 1978, 107-127.
- Ignatov, Gospodinov, Borisova 2013 V. Ignatov, K. Gospodinov, S. Borisova, *Redovno arheologičesko proučvane na obekt: nadgrobna "iztočnata" mogila, zemliše na s. Karanovo, obšina Nova Zagora*, NAIM-BAN – Arheologičeski otkritija raykopki prez 2012 g., Sofia, 2013, 182-185.
- Iliev 2007 S. Iliev, *Spasitelni arheologičeski razkopki na dva dolmena bez mogilen nasil v m. Ešmedžika v zemlišeto na s. Orjahovo, obšina Ljubimec, Haskovska oblast*, Arheologičeski Otkritija i Razkopki prez 2006 g., Sofia, 2007, 128-130.
- Iliev 2008 S. Iliev, *Observations upon the constructional connections of the dolmens in Bulgaria*, în: R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (eds.), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008*, Sofia, 175-176.

- Ion 2008 A. Ion, *Oseminte umane descoperite în așezări din arealul culturii Gumelnița*, Studii de Preistorie 5, 2008, 109-129.
- Irimia 1974 M. Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova - Malul Roșu. Raport Preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7, 1974, 75-137.
- Irimia 2003 M. Irimia, *Den Grabritus und die Grabrituale der Babadag-Kultur-Gemeinschaften betreffend*, Thracia 15, 2003, 251-268.
- Irimia, Conovici 1989 M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța)*, Thraco-Dacica 10, 1989, 115-154.
- Irimia, Conovici 1993 M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, Pontica 26, 1993, 51-114.
- Jakab 1991 J. Jakab, *Antropologický rozbor detskej kostry z doby bronzovej z Medzian*, Archeologické Vyskumy a Nálezy na Slovensku 1989, Nitra, 1991, 47.
- Jevtić 1983 M. Jevtić, *The Early Iron Age pottery of the Central Balkan region*, Belgrad, 1983.
- Jevtić 1994 M. Jevtić, *Stamped pottery of Insula Banului type and the beginnings of the Basarabi culture in Serbia*, în: I. Ciugudean, N. Boroffka (eds.), *The Early Hallstatt period (1200-700 B.C) in South-Eastern Europe*, Alba-Iulia, 1994, 129-142.
- Jovanović et alii 1988 B. Jovanović, M. Jovanović, K. Borojević, P. Popović, V. Stančić, Z. Zoffmann, *Gomolava. Naselje mlađeg dvozdenog doba*, Novi Sad – Belgrad, 1988.
- Jugănaru 1997 G. Jugănaru, *Manifestări ale Primei Epoci a Fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn-Mlăjitul Florilor jud. Tulcea)*, în Simion, G. (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993*, BiblIP-A 2, Tulcea, 1997, 99-102.
- Jugănaru 2005 G. Jugănaru, *Cultura Babadag*, I, BiblIP-A 7, Constanța, 2005.
- Jugănaru, Ailincăi 2003 G. Jugănaru, S. Ailincăi, *Noi date referitoare la fortificația așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea)*, Peuce 14, 2003, 51-62.
- Jugănaru, Topoleanu 1994 G. Jugănaru, F. Topoleanu, *Gropi funerare în așezarea hallstattiiană de la Niculițel-Cornet (jud. Tulcea)*, Istros 7, 1994, 71-82.
- Kacsó 1975 C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suci de Sus à la Lumière des recherches faites à Lăpuș*, Dacia N.S. 19, 1975, 45-68.
- Kacsó 1987 C. Kacsó, *Beiträge zur Kenntnis des Verbreitungsgebietes und der Chronologie der Suci de Sus-Kultur*, Dacia S.N. 31, 1987, 51-75.
- Kacsó 1981 C. Kacsó, *Necropola tumulară de la Lăpuș (rezumatul tezei de doctorat)*, Cluj-Napoca, 1981.
- Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2012 C. Kacsó, C. Metzner-Nebelsick, L.D. Nebelsick, *New work at the Late Bronze Age tumulus cemetery of Lăpuș in Romania*, în: E. Borgna, S. Müller Celka (eds.), *Ancestral Landscapes. Burial mounds in the*

- Copper and Bronze Ages (central and Eastern Europe – Balkans – Adriatic – Aegean, 4th-2nd millenium B.C.). Proceedings of the International Conference held in Udine, May 15th-18th 2008*, Maison de l'`Orient et de la Méditerranée, TMO 58, Lyon, 2012, 342-353.
- Kalmar 1987 Z. Kalmar, *Contribuții la cunoașterea ritului funerar hallstattian*, SCIVA 38, 2, 1987, 166-174.
- Kašuba 2000a M.T. Kašuba, *Ranee Železo v lesostepi meždu Dnestrm i Siretom (Kultura Cozia - Saharna)*, Stratum 3, 2000, 241-488.
- Kašuba 2000b M.T. Kašuba, *Saharnjanskoe svjatišče Hlinženy II – utočnenie tipologii kul'tovyh ob'ektov*, în: *Čobruskij arheologičeskij kompleks i drevnie kul'tury podnestrov'ja*, Tiraspol, 2000, 117-124.
- Kašuba 2008a M.T. Kašuba, *Materiale ale culturii Șoldănești în bazinul Nistrului de mijloc – observații preliminare*, Tyragetia S.N. 2, 1, 2008, 37-50.
- Kašuba 2008b M.T. Kašuba, *Despre depunerile de oseminte umane în așezările hallstattiene timpurii (sec. X-IX a.Chr.) cultura Saharna în regiunea Nistrului de Mijloc (spațiul nord-vest pontic)*, în: S. Ailincăi, C. Micu, F. Mihail (eds.), *Omagiu lui Gavrilă Simion la a 80-a aniversare*, Tulcea, 2008, 106-120.
- Kašuba 2014 M. Kašuba, *Necropola Saharna I (Țiglău) și locul ei în studierea practicilor funerare ale comunităților culturii Saharna (în baza rezultatelor cercetărilor efectuate de G.D. Smirnov și G.P. Sergheev în anul 1950)*, în: I. Niculiță, A. Nicic, *Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna-Țiglău*, Biblioteca Tyragetia 25, Chișinău, 2014, 127-156.
- Király 2011 Á. Király, *A Gáva-kultúra temetkezései az Alföldön*, teză masterat - <https://elte.academia.edu/ÁgnesKirály>, 2011.
- Király 2012 Á. Király, *A biritual cemetery of the Gáva culture in the Middle Tisza Region and some further notes on the burial customs of the LBA-EIA in Eastern Hungary*, în: L. Marta (ed.), *The Gáva culture in the Tisa Plain and Transylvania*, Satu Mare. Studii și Comunicări. Seria Arheologie 28, 1, 2012, 109-132.
- Király et alii 2013 Á. Király, K. Sebők, Z.K. Zoffmann, G. Kovács, *Early Iron Age "Mass Graves" in the Middle Tisza Region: Investigation and Interpretation*, în: N. Müller-Scheeßel (ed.), *„Irreguläre” Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe ...?*, Bonn, 2013, 307-326.
- Kisjov 1991 K. Kisjov, *Kām vāprosa za pogrebalnija običaj prez rannata željazna epoha v Zapadnite Rodopi*, ArheologijaSofia 33, 4, 1991, 1-8.
- Kisjov 1993 K. Kisjov, *Pogrebalni praktiki v Rodopite (kraja na II-I hil. pr. n. e.)*, Avtoreferat na disertacija za prisjdane na naučna stepen „kahgugam na istoričeskite nauku”, Sofia, 1993.
- Kogălniceanu 2012 R. Kogălniceanu, *Human Remains from the Mesolithic to the Chalcolithic Period in Southern Romania. An Update on the Discoveries*, ArchBulg 16, 3, 2012, 1-46.
- Kolev et alii 2008 D. Kolev, L. Tsonev, A.C.G. Garcia, V. Koleva, *The orientation of dolemins in Bulgaria*, în: R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova

- (eds.), *Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008, Sofia*, Sofia, 2008, 169-174.
- Kolozsi 2007 B. Kolozsi, *Hajdúdorog–Szállásföldek-közép 1*, Archaeological Investigations in Hungary 2006, Budapesta, 2007, 208-209.
- Kovács 2007 K. Kovács, *Rákóczi-falva, Bagi-föld (8/a sz. lh.) (Jász-Nagykunszolnok megye)*, Archaeological Investigations in Hungary 2006, Budapesta, 2007, 261-262.
- Krušelnicka 1998 L. I. Krušelnicka, *Čornolisika kultura Srednogo Pridnistrov`ja (za materialami Neporotivskoj grupi pam`jatok)*, Lviv, 1998.
- Lamiová-Schmiedlová, Tomášová 1991 M. Lamiová-Schmiedlová, B. Tomášová, *Výskum v Medzanoch*, Archeologické Vyskumy a Nálezy na Slovensku 1989, Nitra, 1991, 62.
- Lăpușnean, Niculiță, Romanovskaja 1974 V.L. Lăpușnean, I.T. Niculiță, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego železnogo veka*, Chișinău, 1974.
- Larina 2005 O. Larina, *Proizvodstvenno-hozjastvennyj kompleks poselenija pozdnečernolesskoj kul`tury Tătărăuca Nouă XV*, RevArh S.N. 1, 1, 2005, 240-267.
- Larina, Kašuba 2005 O. Larina, M. Kašuba, *Pozdnejšie pozdnečernolesskie materialy poselenija Tătărăuca Nouă XV v Srednem Podnestrov`e*, RevArh S.N. 1, 1, 2005, 212-239.
- László 1969 A. László, *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, MemAntiq 1, 1969, 319-326.
- László 1970 A. László, *Un instrument de lut ars pentru ornamentarea ceramicii hallstattiene*, Aluta 2, 1970, 99-102.
- László 1972 A. László, *O așezare hallstattiană la Cozia*, ArhMold 7, 1972, 207-224.
- László 1975 A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA 26, 1, 1975, 17-39.
- László 1977 A. László, *Anfänge der Benutzung und der Bearbeitung des Eisens auf dem Gebeite Rumäniens*, ActaArchHung 29, 1977, 53-75.
- László 1986 A. László, *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului” hallstattian cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq 12-14, 1986, 65-91.
- László 1994 A. László, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați*, B.Thr. 6, București, 1994.
- László 2001 A. László, *Prima epocă a fierului. Perioada timpurie (Hallstatt A și B)*, în M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe, (coord.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, I, București, 2001, 299-327.
- László 2003 A. László, *Bestattungssitten am Ende der Bronzezeit und am Anfang der Eisenzeit im Nord-Östlichen Karpatengebiet. Traditionen, Innovationen, Interferenzen*, în: R. Vasić (ed.), *Sahranjivanje u bronzano doba, Čačak*, 2003, 171-189.
- László 2006 A. László, *Sur les coutumes funéraires des populations du Bas-Danube au début de l'Âge du Fer*, în: V. Lungu, G. Simion, F.

- Topoleanu (eds.), *Pratiques funéraires et manifestations de l'identité culturelle (Âge du Bronze et Âge du Fer). Actes du IVe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, Tulcea, 2006, 105-116.
- László 2013 A. László, *Leben mit den Toten? Über die kulturelle und chronologische Lage der früheisenzeitlichen Siedlung und Körperbestattung von Vlaha*, Satu Mare. *Studii și Comunicări* 29, 1, 2013, 255-267.
- Lazăr, Soficaru 2005 C. Lazăr, A. Soficaru, *Considerații preliminare asupra unor oase umane descoperite în așezarea Gumelnițeană de la Căscioarele–Ostrovel*, CCDJ 22, 2005, 297-306.
- Lazăr, Ștefan, Vasile 2013 C. Lazăr, C. Ștefan, G. Vasile, *Considerații privind resturile osteologice umane din cadrul unor așezări eneolitice din sud-estul României*, *Studii de Preistorie* 10, 2013, 67-88.
- Lazăr 1999 S. Lazăr 1999, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Dolj*, *Arhiva Olteniei S.N.* 14, 19-37.
- Lazăr 2000 S. Lazăr, *Câteva considerații despre Hallstatt-ul timpuriu din Oltenia*, *Arhiva Olteniei S.N.* 15, 2000, 5-14.
- Lazăr 2005 S. Lazăr, *Cultura Vârtoș în Oltenia*, Craiova, 2005.
- Lazăr 2011 S. Lazăr, *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în sud-vestul României*, Craiova, 2011.
- Leahu 1966 V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966.
- Levițki 1994a O. Levițki, *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București, B.Thr. 4, București, 1994.
- Levițki 1994b O. Levițki, *Grupul Holercani – Hansca, aspectul pruto – nistrean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată*, în: P. Roman, M. Alexianu (eds.), *Relations Thraco – Illyro – Helléniques*, București, 1994, 219-256.
- Levițki 1997 O. Levițki, *Complexe tumulare din epoca hallstattiană din Moldova*, în G. Simion (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993*, Tulcea, 1997, 161-180.
- Lichter 2001 C. Lichter, *Utersuchungen zu den Bestattungssitten des Südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Mainz, 2001.
- Litvinova 1995 L.V. Litvinova, *Antropologičeskij material iz rannegal'statskogo zol'nika citadel gorodiša Glinžen' II*, în: N.V. Gol'ceva, M.T. Kašuba, *Glinženy II. Mnogoslojnyj pamjatnik Srednego Podnestrov'ja*, Tiraspol, 1995, 91-99.
- Lungu 1992 V. Lungu, *Circulația amforelor ștampilate în zona Capul Dolojman*, *Pontica* 25, 1992, 69-98.
- Lungu 2000 V. Lungu, *Pratiques funéraires et formes d'organisation sociale dans la nécropole de la cité grecque d'Orgamé*, în: G. Simion, V. Lungu (eds.), *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, Tulcea, 2000, 101-118.

- Mann, Hunt 2005 R.W. Mann, D.R. Hunt, *Photographic regional atlas of bone disease*, Springfield, 2005.
- Marta 2009 L. Marta, *The Late Bronze Age Settlement of Petea-Csengersima*, Satu Mare, 2009.
- Maximilian 1960 C. Maximilian, *Observații asupra unor populații din epoca fierului din țara noastră*, Probleme de Antropologie 5, 1960, 113-128.
- Mănucu-Adameșteanu 1992 M. Mănucu-Adameșteanu, ...*Orgame Polis...*, Pontica 25, 1992, 55-67.
- Mănucu-Adameșteanu 2000 M. Mănucu-Adameșteanu, *Céramique archaïque d'Orgame*, în: Al. Avram, M. Babeș (eds.), *Civilisation grecque et cultures périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu a son 70e anniversaire*, București, 2000, 195-204.
- Mănucu-Adameșteanu 2001 M. Mănucu-Adameșteanu, *Orgame/Argamum*, Tulcea-București, 2001.
- Mănucu-Adameșteanu 2003 M. Mănucu-Adameșteanu, *Orgamé*, în: D.V. Grammenos, E.K. Petropoulos (eds.), *Ancient colonies in the Black Sea*, Thessaloniki, 2003, 341-388.
- Medović 1978 P. Medović, *Die relative Chronologie der Siedlung der älteren Eisezeit im Jugoslawischen Donaugebeite*, Novi Sad, 1978.
- Medović 1985 P. Medović, *Skeletni grob starijeg gvozdenog doba sa lokaliteta Péćine u Vrdniku*, Rad Vojvodjanskih Muzeja 29, Novi Sad, 1985.
- Medović 1988 P. Medović, *Kalakača, naselje ranog gvozdenog doba*, Novi Sad, 1988.
- Meljukova 1954 A.I. Meljukova, *Rezultaty raskopok na dvuh poselenijah skifskogo vremeni v Moldavii*, KSIIMK 56, 1954, 60-68.
- Meljukova 1958 A.I. Meljukova, *Pamjatniki skifskogo vreni lesostepnogo srednego podnestrovja*, MIA 64, 1958, 1-67.
- Meljukova 1979 A.I. Meljukova, *Skifija i frakinskij mir*, 1979, Moscova.
- Meljukova 1982 A.I. Meljukova, *Novye dannie o keramike tipa Saharna-Solonceni v Moldavii*, KSIIMK 170, 1982, 3-13.
- Mel'nikovskaja 1954 O.N. Mel'nikovskaja, *Archeologiceskie rayvedki na poselenii u.s. Cahnaucy*, KSIIMK 56, 1954, 69-75.
- Metzner-Nebelsick 2012 C. Metzner-Nebelsick, *Channelled pottery in Transylvania and beyond – ritual and chronological aspects*, în: L. Marta (ed.), *The Gáva Culture in the Tisa Plain and Transylvania. Symposium Satu Mare 17-18 June 2011*, Satu Mare. Studii și Comunicări 28, 1, 2012, 65-81.
- Mikić 1998 Ž. Mikić, *Über urchenzeitliche Trepanationen im Gebiet von der Adria bis zum Schwarzen Meer. Ein anthropologischer Überblick*, PZ 73, 2, 1998, 145-150.
- Morintz 1964 S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période du Hallstatt du Bas Danube a la lumiere des fouilles de Babadag*, Dacia N.S. 8, 1964, 101-118.
- Morintz 1971 S. Morintz, *Probleme ale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, Peuce 2, 1971, 19-25.
- Morintz 1987 S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană*

- timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica 8, 1-2, 1987, 39-71.
- Morintz, Jugănaru 1995 S. Morintz, G. Jugănaru, *Raport privind săpăturile arheologice efectuate în Sectorul V al așezării hallstattiene de la Babadag (1991-1992)*, Peuce 11, 1995, 177-202.
- Morintz, Jugănaru, Munteanu 1995 S. Morintz, G. Jugănaru, M. Munteanu, *Așezarea din prima epocă a fierului de la Babadag*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 1, 1995, 222-235.
- Morintz, Roman 1969 S. Morintz, P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, SCIV 20, 3, 1969, 393-423.
- Morintz, Angheliescu 1970 S. Morintz, N. Angheliescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV 21, 3, 1970, 333-415.
- Morintz, Roman 1969 S. Morintz, P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, SCIV 20, 3, 1969, 393-423.
- Moscalu 1976 E. Moscalu, *Die Frühhallstattzeitliche Gräber von Meri*, Thraco-Dacica 1, 1976, 77-86.
- Moscalu 1977-1979 E. Moscalu, *Mormintele tumulare hallstattiene timpurii de la Meri (com. Vedea, jud. Teleorman)*, MemAntiq 9-11, 1977-1979, 163-169.
- Moscalu 1990 E. Moscalu, *Noi materiale aparținând culturii tracice Basarabi de la ostrovul Corbului (jud. Mehedinți)*, Thraco-Dacica 11, 1-2, 1990, 117-123.
- Moszolics 1957 A. Moszolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung*, ActaArhHung 8, 1957, 119-156.
- Motzoi-Chicideanu 2011 I. Motzoi-Chicideanu, *Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, I-II, Ed. Academiei, București, 2011.
- Müller-Scheeßel 2013 N. Müller-Scheeßel, *„Irreguläre” Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe ...?*, Bonn, 2013.
- Murphy 2008 E.M. Murphy, *Deviant Burial in the archaeological record*, Oxford, 2008.
- Nagy, Gogâltan 2012 J.G. Nagy, F. Gogâltan, *Die fruheisenzeitliche Siedlung aus Vlahă-Pad, Kreis Cluj. I. Das Siedlungswesen*, Satu Mare. Studii și Comunicări, Seria Arheologie 28, 1, 2012, 35-64.
- Necrasov, Antoniu 1978 O. Necrasov, S. Antoniu, *Contribution à l'étude de la structure anthropologique de la population du 1er Âge du Fer (Hallstatt). Nécropole hallstattiene de Zimnicea*, Annuaire Roumaine d'Anthropologie 15, 1978, 3-13.
- Nekhrizov 2000 G. Nekhrizov, *A Cromlech near Dolni Glavanak in the Eastern Rhodopes (preliminary communication)*, în: L. Nikolova (ed.), *Technology, Style and Society. Contributions to the Innovations between the Alps and the Black Sea in Prehistory*, BAR IS 854, 2000, 319-324.
- Nehrizov 2006 G. Nehrizov, *Jamno svetišče ot željznata epoha I seliše ot rannata bronzova epoha pri Svilengrad*, în: V. Nikolov, G. Nehrizov, J. Tzvenkova (eds.), *Spasitelni arheologičeski razkopki po traseto na*

- železopbntata linija Plovdiv-Svilengrad prez 2004 g., Veliko Tîrnovo, 2006, 397-548.
- Nehrizov 2008 G. Nehrizov, *Klasifikacionna shema na trapeznata keramika ot rannata željazna epoha ot iztočnite Rodopi*, în: D. Gergova (ed.), *Phosphorion Studia in honorem Mariae Čičikova*, Sofia, 2008, 114-132.
- Nehrizov 2009 G. Nehrizov, *Nekropol ot rannata željazna epoha pri s. Stambolovo, Haskovsko*, Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2008 g., Sofia, 2009, 266-271.
- Nehrizov 2010 G. Nehrizov, *Iztočnorodopskite dolmeni. Megalitni grobni sborbženija ot vodosbornija rajon na Bjala Reka*, în: *Yugoiztočna Bălgarija prez II-I hiljadoletie pr. Hr.*, Varna, 2010, 85-95.
- Nehrizov, Iliev 2007 G. Nehrizov, S. Iliev, *Razkopki na dolmen nekropol v. M. Vajamlyka pri s. Vaskovo, obš. Ljubinec*, Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2006 g., Sofia, 2007, 180-183.
- Nehrizov, Iliev 2008 G. Nehrizov, S. Iliev, *Proučvane na nekropol ot dolmeni v zemlišeto na s. Vaskovo, obšina Ljubimec*, Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2007 g., Sofia, 2008, 159-162.
- Nekhrizov, Tzvenkova 2008 G. Nekhrizov, J. Tzvenkova, *Ritualni Jami ot željaznata epoha pri Svilengrad*, în: V. Nikolov, G. Nehrizov, J. Tzvenkova (eds.), *Spasitelni arheologičeski razkopki po traseto na železopbntata linija Plovdiv – Svilengrad prez 2005 g.*, Veliko Tîrnovo, 2008, 331-592.
- Nekhrizov, Tzvenkova 2012 G. Nekhrizov, J. Tzvenkova, *Ritual pit complexes in Iron Age Thrace: The case study of Svilengrad*, în: A. Çilingiroğlu, A. Sagona (eds.), *Anatolian Iron Ages 7. The proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages, Colloqium Held at Edirne, 19-24 April 2010*, Leuven-Paris-Walpole, 2012, 177-210.
- Németi 1997 J. Németi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri – Lubi Tag (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă 2, București, 1997, 78-86.
- Nestor 1933 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Ber.RGK 22, 1933, 11-181.
- Nestor, Zaharia 1961 I. Nestor, E. Zaharia, *Cercetările de la Mediaș*, Materiale 7, 171-178.
- Nica 1990 M. Nica, *Câteva date despre cetatea hallstattiană de la Valea Rea, com. Brădești*, SympThr 8, Satu Mare, 1990, 129-130.
- Nica 1997 M. Nica, *Date noi cu privire la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Oltenia*, în: G. Simion (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993*, BibIIP-A 2, Tulcea, 1997, 11-42.
- Nicic 2008 A. Nicic, *Interferențe cultural-cronologice în nord-vestul Pontului Euxin la finele mil II – începutul mil. I a.Chr.*, Biblioteca Tyragetia 15, Chișinău, 2008.
- Nicorescu 1944 P. Nicorescu, *Les basiliques byzantines de Dolojman*, BSH 25, 1, 1944, 95-101.

- Niculiță, Niciu 2013 I. Niculiță, A. Niciu, *Pratiques funéraires dans le site de la première époque du fer de Saharna–Dealul Mănăstirii*, Mousaios 18, 2013, 173-190.
- Niculiță, Niciu 2014 I. Niculiță, A. Niciu, *Așezarea și necropola din prima epocă a fierului Saharna–Țiglău*, Biblioteca Tyragetia 25, Chișinău, 2014.
- Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008 I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăuț, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna*, Biblioteca Tyragetia 18, Chișinău, 2008.
- Niculiță et alii 2012 I. Niculiță, A. Zanoci, M. Băț, S. Matveev, *Investigațiile arheologice la situl Saharna Mare (2009-2011)*, Tyragetia S.N. 6, 1, 2012, 111-167.
- Nikov 2002 K. Nikov, *Stamped decoration pithoi in Southern Thrace from the Early Iron Age*, ArchBulg 6, 1, 2002, 19-44.
- Nikolova 2002 L. Nikolova, *Prehistoric Burial Customs*, în: Nikolova, N. (ed.), *Material Evidence and cultural pattern in Prehistory*, Sofia, 2002, 53-87.
- Oravec 2007 H. Oravec, *Tiszabő, Galamb-dűlő (Jász-Nagykun-Szolnok megye)*, *Archaeological Investigation in Hungary 2006, 2007*, 297-298.
- Palincaș 1996 N. Palincaș, *Valorificarea arheologică a probelor ¹⁴C din fortificația aparținând bronzului târziu de la Popești (jud. Giurgiu)*, SCIVA 47, 3, 1996, 239-288.
- Palincaș 2004-2005 Palincaș N., *Zur chronologischen Stellung der kannellierten (Vor-Basarabi) Keramik von Popești*, Dacia N.S. 48-49, 2004-2005, 55-64.
- Pankau 2004 C. Pankau, *Die älterhallstattzeitliche Keramik aus Mediaș / Siebebürgen*, UPA 109, Bonn, 2004.
- Perianu 1986 M. Perianu, *Studiul antropologic al materialului osteologic de la Bujoru (jud. Teleorman)*, Studii și Cercetări de Antropologie 23, 1, 1986, 3-6.
- Perianu 1993a M. Perianu, *O "groapă de provizii" Babadag (Halstatt) cu oseminte umane*, Thraco-Dacica 14, 1993, 163-168.
- Perianu 1993b M. Perianu, *Un aspect du rituel funéraire dans une communauté hallstattienne*, Annuaire Roumain d'Anthropologie 30, 1993, 9-13
- Pescaru et alii 2007 A. Pescaru, A. Bălos, A. Ardeu, R. Stăncescu, R. Pavel, V. Papp, O. Cradell, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, jud. Hunedoara, Punct : Măgura Uroiului*, CCAR. Campania 2006, 2007, 286-287.
- Pescaru et alii 2011 A. Pescaru, A. Bălos, R. Pavel, I. Barbu, M. Ion, M. Barbu, A. Marc, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara, Punct: Măgura Uroiului*, CCAR. Campania 2010, 2011, 112.
- Pescaru et alii 2010 A. Pescaru, A. Bălos, R. Pavel, R. Stăncescu, I. Barbu, M. Ion, *Rapoltu Mare, com. Rapoltu Mare, Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara, Punct: Măgura Uroiului*, CCAR. Campania 2009, 2010, 158-159.
- Pescaru et alii 2009 A. Pescaru, A. Bălos, R. Pavel, R. Stăncescu, O. Cradell, *Rapoltu*

- Mare, com. Rapoltu Mare, Uroi, oraș Simeria, jud. Hunedoara, Punct : Măgura Uroiului, CCAR. Campania 2008, 2009, 181-182.
- Petrescu-Dîmbovița 1953a M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia dela Stoicani*, Materiale 1, 1953, 13-155.
- Petrescu-Dîmbovița 1953b M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, Materiale 1, 1953, 157-211.
- Petrescu-Dîmbovița 1953c M. Petrescu-Dîmbovița, *Cercetări arheologice în așezarea din prima epocă a fierului de la Tămăoani (Raionul Galați)*, SCIV 4, 3-4, 1953, 765-778.
- Petrescu-Dîmbovița 1977 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
- Petrescu-Dîmbovița 1978 M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Sichlen in Rumänien. Mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, PBF 18, 1, München, 1978.
- Petrescu-Dîmbovița, Dinu 1974 M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, SCIVA 25, 1, 1974, 71-97.
- Pleiner 2000 R. Pleiner, *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*, Praga, 2000.
- Pleiner 2006 R. Pleiner, *Iron in Archaeology. Early European Blacksmiths*, Praga, 2006.
- Pleinerová, Olmerová 1958 I. Pleinerová, H. Olmerová, *Halštatské nálezy ze Somotorské horz*, SlovArch 6, 1, 1958, 109-119.
- Plomp et alii 2012 K.A. Plomp, U.S. Viðarsdóttir, D.A. Weston, K. Dobney, M. Collard, *The ancestral shape hypothesis: an evolutionary explanation for the occurrence of intervertebral disc herniation in humans*, American Journal of Physical Anthropology 149, 2012, 572-582.
- Pop, Băcuet-Crișan, Băcuet-Crișan 2002 H. Pop, D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, *Șimleu Silvaniei, Punct: Observator*, CCAR. Campania 2001, 2002, 304-306.
- Pop et alii 2006 H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Z. Csók, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006.
- Popović, Vukmanović 1998 P. Popović, M. Vukmanović, *Vajuga-Pesak. Early Iron Age Cemetery*, Belgrad, 1998.
- Rența 2008 E. Rența, *Prima epocă a fierului pe cursul râului Ialomița*, Târgoviște, 2008.
- Roman 1987 P. Roman, *Despre istoricul cercetarilor si stratigrafia unor asezari din Ostrovul Corbului*, SCIVA 38, 4, 1987, 335-365.
- Roman, Dodd-Oprîtescu 1989 P. Roman, A. Dodd-Oprîtescu, *Interferențe etnoculturale din perioada indo-europenizarii, reflectate în cimitirul eneolitic de la Ostrovul Corbului*, Thraco Dacica 10, 1-2, 1989, 11-38.
- Roman, Dodd-Oprîtescu 2008 P. Roman, A. Dodd-Oprîtescu, *Ostrovul Corbului între km fluvial 911-912. Morminte și unele așezări preistorice*, Ed. Academiei Române, 2008, București.
- Roman et alii 1992 P. Roman, A. Dodd-Oprîtescu, M. Dogaru, M. Șimon, *Descoperirile de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți*, Materiale, 1992, 101-107.

- Roman, Păunescu 1996 P. Roman, A. Păunescu, *Ostrovul Corbului*, București, 1996.
- Roman, Păunescu 2000 P. Roman, A. Păunescu, *Ostrovul Corbului*, în: C. Preda (ed.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, III, București, Ed. Enciclopedica, 2000, 245-247.
- Roure, Pernet 2011 R. Roure, L. Pernet, *Des rites et des Hommes. Les pratiques symboliques des Celtes, des Ibères et des Grecs en Provence, en Languedoc et en Catalogne*, Editions Errance, Paris, 2011.
- Ruseva 2008 V. Ruseva, *Antropologičen material ot jamen kompleks ot željaznata epoha pri Svilengrad*, în V. Nikolov, G. Nehrizov, Ju. Tzvenkova, *Spasitelni arheologičeski razkopki po traseto na železopbnata linija Plovdiv – Svilengrad prez 2005 g.*, Veliko Tîrnovo, 556-568.
- Sana 2006 V. Sana, *Descoperiri ale primei epoci a fierului*, în: H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Z. Csók 2006, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 45-66.
- Sava 2002 E. Sava, *Die bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsrien zwischen Dneestr und Westkarpaten*, PAS 19, Kiel, 2002.
- Simion 2003 G. Simion, *Situl hallstättian de la Revărsarea–Tichilești*, în: G. Simion, *Culturi Antice în zona Gurilor Dunării. Preistorie și Protoistorie*, I, BiblIP-A 5, Cluj-Napoca, 2003, 99-114.
- Sîrbu 1986 V. Sîrbu, *Rituels et pratiques funéraires des Gète Daces (Ile siècle av. n.e. – I – er siècle après n.e.)*, Dacia N.S. 30, 1-2, 1986, 91–108.
- Sîrbu 1994 V. Sîrbu, *Sacrificii umane și practici funerare insolite în arealul tracic din Hallstatt și La Tène*, Istros 7, 1994, 83-120.
- Sîrbu 1997 V. Sîrbu, *Sacrifices humains et pratiques funéraires insolites dans l'areal thrace du Hallstatt et La Tène*, în: G. Simion (coord.), *Premier Age du Fer aux Bouches du Danube et dans les Régions autour de la Mer Noire. Actes du Colloque International, Septembre 1993*, BiblIP-2, Tulcea, 1997, 193-221.
- Sîrbu, Ailincăi, Simion 2008 V. Sîrbu, S.C. Ailincăi, G. Simion, *Jijila–Cetățuie o așezare fortificată a culturii Babadag în nord-vestul Dobrogei*, Brăila, 2008.
- Sîrbu, Pandrea 1994 V. Sîrbu, S. Pandrea, *Cercetările arheologice de la Siliștea, jud. Brăila*, Istros 7, 1994, 27-62.
- Smirnov 1955 G.D. Smirnov, *Saharnjanskii mogilnik II*, IMF 25, 5, 1955, 117-120.
- Smirnova 1969 G.I. Smirnova, *Poselenie Magala–Pamjatnik drevnefrakijskoj kul'tury v Prikarpat'e (vtoraja polovina XIII-seredina VII v. do n. e.)*, în: *Drevnie Frakijcy c Severnom Pričernomor'e*, Moscova, 1969, 7-34.
- Smirnova 1974 G.I. Smirnova, *Complexe de tip Gáva-Hiligrady – o comunitate cultural-istorică*, SCIVA 25, 3, 1974, 359-380.
- Smirnova 1978 G.I. Smirnova, *Kul'turno –istoričeskaja stratigrafija poselenija Magala*, în: A.D. Stoljar (ed.), *Sbornik statej v pamjat' professora M. I. Artamoova*, Leningrad, 1978, 68-72.
- Smirnova 1974 G.I. Smirnova, *Complexele de tip Gáva-Holigrady – o comunitate*

- cultural-istorică*, SCIVA 25, 3, 1974, 359-380.
- Smirnova 1985 G.I. Smirnova, *Osnovy hronologii predskifskii pamjatnikov logo-Zapada CCCP*, SovArh 4, 1985, 33-53.
- Sofield 2015 C.M. Sofield, *Living with the dead: Human Burials in Anglo-Saxon Settlement Contexts*, Archaeological Journal 172, 2, 2015, 351-388.
- Steckel et alii 2006 R.H. Steckel, C.S. Larsen, P.W. Sciuilli, P.L. Walker, *The Global History of Health Project data collection codebook*. Unpublished manuscript, 2006. Available at: http://global.sbs.ohio-state.edu/new_docs/Codebook-01-24-11-em.pdf.
- Stoia 1989 A. Stoia, *The beginning of Iron Technology in Romania*, în: M.L.S. Sørensen, R. Thomas (eds.), *The Bronze Age-Iron Age Transition in Europe. Aspects of continuity and change in European societies c. 1200 to 500 B.C.*, BAR IS 483, I, Londra, 1989, 43-67.
- Stoyanov 1997 T. Stoyanov, *Early Iron Age Necropolis. Sboryanovo*, I, Sofia, 1997.
- Stratan, Vulpe 1977 I. Stratan, A. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, PZ 52, 1, 1977, 28-60.
- Szabó 2008 L. Szabó, *Debrecen–Józsa, Alső-Józsa (Hajdu-Bihar megye) U. B., Szk. LT, Sza*, Archaeological Investigations in Hungary 2007, Budapesta, 2008, 206.
- Székely 1959 Z. Székely, *Cercetări arheologice efectuate în regiunea autonomă maghiară*, Materiale 6, 1959, 187-201.
- Székely 1960 Z. Székely, *Săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, Materiale 7, 1960, 179-190.
- Székely 1962 Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe*, Materiale 8, 1962, 325-340.
- Székely 1966 Z. Székely, *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966.
- Szolnoki 2007 L. Szolnoki, *Balmazújváros, Tömöri-tanya II*, Régészeti Kutatások Magyarországon 2006, 156.
- Șandor-Chicideanu 2003 M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo–Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, I-II, Cluj-Napoca, 2003.
- Tasić 1972 N. Tasić, *An Early Iron Age Colective Tomb at Gomolava*, ArhJug 13, 1972, 27-37.
- Tasić 1972-1973 N. Tasić, *Nalazi gvozdenog doba na Gomolavi*, Rad Vojvodanskih Muzeja 21-22, Novi Sad, 1972-1973, 99-123.
- Tasić 1999 N. Tasić, *Die Gáva-Kultur in Raum des Eiseren Tores I und II*, Thraco-Dacica 20, 1-2, 1999, 127-133.
- Tătulea 1981 C.M. Tătulea, *Săpăturile din așezarea hallstattiană timpurie de la Portărești (jud. Dolj)*, Materiale, 1981, 149-154.
- Tončeva 1980 G. Tončeva, *Chronologie du Hallstatt Ancien dans la Bulgarie de Nord-Est*, Sofia, 1980.
- Todorović 1977 J. Todorović, *Praijstorijaska Karaburma II. Nekropola bronzanog doba*, Belgrad, 1977.
- Tonkova 1997 M. Tonkova, *Un champ de fosses rituelles des Ve-IVe s.av.J.-C. Près de Glédacevo, Bulgarie de Sud*, în: P. Roman (ed.), *The*

- Thracian World at the Crossroad of the Civilizations*, I, București, 1997, 592-611.
- Tonkova 2003 M. Tonkova, *Late Iron Age pit-sanctuaries in Thrace: the contribution of the studies at Gledacevo*, Thracia 15, 2003, 479-505.
- Tonkova 2010 M. Tonkova, *On human sacrifice in Thrace (on archaeological evidence)*, în: I. Căndea (ed.), *The Thracian and their Neighbours in Antiquity. Studia in Honorem Valerii Sîrbu*, Brăila, 2010, 503-522.
- Tonkova, Savatinov 2001 M. Tonkova, S. Savatinov, *Thracian culture of the Late Iron Age*, Maritsa-Iztok. Archaeological Research 5, Radnevo, 2001, 95-126.
- Topoleanu, Jugănaru 1995 F. Topoleanu, G. Jugănaru, *Așezarea de tip Babadag de la Niculițel "Cornet" (jud. Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce 11, 1995, 203-229.
- Tóth, Marta 2005 K. Tóth, L. Marta, *Gefäßdepot der Felsoszocs/Suciu de Sus-Kultur in Nyírmada-Vályogveto*, JAMÉ 47, 2005, 107-143.
- Urák, Marta 2011 M. Urák, L. Marta, *Human remains of the Late Bronze Age settlements in the Upper Tisza Area. New research and new evidence*, în: S. Berecki, R.E. Németh, B. Rezi (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin*, Târgu Mureș, 2011, 155-162.
- Ursachi 1995 V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea de la Brad*, B.Thr. 10, București, 1995.
- Ursulescu, Șandurschi 2004 N. Ursulescu, P. Șandurschi, *Une Tombe à inhumation trouvée à Prăjeni (dép. de Botoșani, Roumanie) et le début de la période hallstättienne dans la région des Carpates Septentrionaux*, PZ 79, 1, 2004, 45-56.
- Ursuțiu 2002 A. Ursuțiu, *Etapa mijlocie a primei vârste a fierului în Transilvania (cercetările de la Bernadea, com. Bahnea, jud. Mureș)*, Cluj-Napoca, 2002.
- Vančugov 1990 V.P. Vančugov, *Belozerskie Pamjatniki v Severo-Zapadnom Pričernomor'e. Problema formirovanija Belozerskoj kul'tury*, Kiev, 1990.
- Vančugov 1996 V.P. Vančugov, *Das Ende der Bronzezeit im nördlichen Schwartzmeergebiet. Die Belozerka-Kultur*, Eurasia Antiqua 2, 1996, 287-309.
- Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bîrcă 1999 V.P. Vančugov, V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Bîrcă, *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka-Cartal (Ucraina)-Campania 1998*, Cercetări în Aria nord-tracă 3, București, 1999, 223-278.
- Varzary, Pežemskij, Larina 2005 A. Varzary, D. Pežemskij, O. Larina, *Paleoantropologičeskij material pozdnečernolesskogo kompleksa Tătărăuca Nouă XV (Predvaritel'noe zaključenie)*, RevArh S.N. 1,1, 2005, 381-386.
- Vasile 2006 G. Vasile, *Un schelet incomplete atribuit primei epoci a fierului (Hallstatt), descoperit la Capidava La Bursuci – studio anthropologic*, Studii de Preistorie 3, 2006, 215-223.
- Vasiliev 1995 V. Vasiliev, *Fortifications de refuge et établissements fortifiés du premier Âge du Fer en Transylvanie*, Bibliotheca Thracologica 12,

- București, 1995.
- Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991 V. Vasiliev, A. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice; așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.
- Villes 1987 A. Villes, *Une hypothese: les sepultures de relegation dans les fosses d'habitat protohistorique en France Septentrionale*, în: Duday H., Masset C. (eds.), *Anthropologie Physique et Archéologie. Méthodes d'Étude des Sépultures. Actes du Colloque de Toulouse, 4, 5 et 6 Novembre 1982*, Paris, 1987, 167-174.
- Venedikov, Fol 1976 I. Venedikov, A. Fol (eds.), *Megalite v Trakija. Trakiiski pametnici*, I, Sofia, 1976.
- Voinea 2001 V. Voinea, *Sacralizarea spațiului locuit. Sacrificiile umane*, CCDJ 21, 2001, 35-41.
- Vulpe 1965 A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabikultur)*, Dacia, N.S., 9, 1965, 105-132.
- Vulpe 1975 A. Vulpe, *Einige Bemerkungen über die mittlere und die späte Bronzezeit im Norden Rumänien*, Dacia N.S. 19, 1975, 69-76.
- Vulpe 1986 A. Vulpe, *Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilization. Die Basarabikultur*, Dacia N.S. 30, 1986, 49-90.
- Vulpe 1987 A. Vulpe, *Tiberiu Bader, Die Fibeln in Rumänien. Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, Band 6. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1983. VIII, 144 Seiten und 62 Tafel*, Germania 65, 2, 1987, 477-483.
- Vulpe 1995 A. Vulpe, *Zur Deutung und Datierung des Hügels von Susani im Banat*, în *Transeuropam, Festschrift für Margareta Primas*, Bonn, 1995, 81-88.
- Vulpe 2001 A. Vulpe, *Prima epocă a fierului. Perioada mijlocie (cca. 850-650 a.Chr.)*, în: M. Petrescu-Dîmbovița, A. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, I, București, 2001, 327-339.
- Vulpe 2008 A. Vulpe, *Zu den Grabsitten der Älteren Hallstattzeit in Rumänien*, în: F. Verse, B. Knoche, J. Graefe, M. Hohlbein, K. Schierhold, C. Sieman, M. Uckelmann, G. Woltermann (eds.), *Durch die Zeiten ... Festschrift für Albrecht Jockenhövel zum 65. Geburtstag*, Rahden, 2008, 269-273.
- Walker et alii 2009 P.L. Walker, R.R. Bathurst, R. Richman, T. Gjerdrum, V.A. Andrushko, *The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: a reappraisal of the iron-deficiency-anemia hypothesis*, American Journal of Physical Anthropology 139, 2, 2009, 109-125.
- Weiss-Krejci 2011 E. Weiss-Krejci, *The formation of Mortuary Deposits. Implication for understanding Mortuary Behavior of Past Population*, în: S.C. Agarwal, B.A. Glencross (eds.), *Social Bioarchaeology*, Blackwell Studies in Global Archaeology, 2011, 68-106.
- White, Black, Folkens 2012 T.D. White, M.T. Black, P.A. Folkens, *Human osteology. Third edition*, Academic Press, 2012.

- Zaharia 1965 E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș, 1958*, Dacia N.S. 10, 1965, 83-104.
- Zaharia 1987 E. Zaharia, *La culture Monteoru. L'étape des débuts à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru*, Dacia N.S. 31, 1-2, 1987, 21-49.
- Zaharia 1990 E. Zaharia, *La culture Monteoru. Sa deuxième étape de développement à la lumière des fouilles de Sărata Monteoru (départ. de Buzău)*, Dacia N.S. 34, 1-2, 1990, 23-51.
- Zaharia 1991 E. Zaharia, *La culture Monteoru. La IIIème étape Mlc₂. Les fouilles de Sărata Monteoru (départ. de Buzău)*, Dacia N.S. 35, 1-2, 1991, 61-91.
- Zaharia 1993 E. Zaharia, *La culture Monteoru. Les IVe-V^e étapes. Les fouilles de Sărata Monteoru*, Dacia N.S. 37, 1-2, 1993, 15-38.
- Zaharia, Morintz 1965 E. Zaharia, S. Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, SCIV 16, 3, 1965, 451-462.

Titlul programului: Investește în oameni! Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013
Titlul proiectului: „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”
POSDRU 159/1.5/S/137832
Editorul materialului: Academia Română Filiala Cluj-Napoca
Data publicării: Septembrie 2015
„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod obligatoriu poziția oficială a Uniunii Europene sau a Guvernului României”

